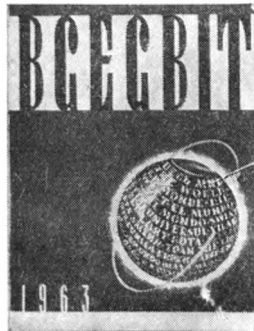

BOEGBIT

BECH MIMP 11
THE WORLD
LE MONDE
DIE WELT
MUNDO 全世界
IL MONDO
SVIAT SVET
UNIVERSUL
VILAG CBET

1966

№ 11

(101)

ЛИСТОПАД

1966

РІК ВИДАННЯ
ДЕВ'ЯТИЙ

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ
ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ
ОРГАН
СПІЛКИ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ
ТА УКРАЇНСЬКОГО ТОВАРИСТВА
ДРУЖБИ І КУЛЬТУРНОГО ЗВ'ЯЗКУ
З ЗАРУБІЖНИМИ КРАЇНАМИ

В ЦЬОМУ НОМЕРІ:

ПОЕЗІЯ, ПРОЗА

- ЮРІЙ БРЕЗАН. Ленін.** Вірш. 4
Юрій Брезан (нар. 1916) — відомий серболужицький письменник, що живе в НДР. Романіст, поет і драматург, пише серболужицькою та німецькою мовами.
- З НОВИХ ПОЕЗІЙ НІКОЛАСА ГІЛЬЕНА** 17
Кожна нова книга Ніколаса Гільєна (нар. 1902), лауреата Міжнародної Ленінської премії миру, визначного кубинського поета і громадського діяча, — є подією в культурному і літературному житті не тільки Куби, а й усієї Латинської Америки. Вірші поета віддавна стали гострим знаряддям політичної боротьби. В цьому номері нашого журналу ми друкуємо вірші Н. Гільєна з останньої збірки його поезій «Тенго» («Я маю»).
- ЗДЕНЕК ПЛУГАРЖ. Успіх.** Роман. 20
Зденек Плугарж (нар. 1913) — відомий чеський письменник, автор багатьох романів, і серед них: «Тугав — мій хліб» (1947), «Хмари плывуть над Савойєю» (1949), «Бронзова спіраль» (1953), «Синя долина» (1954). Українською мовою перекладались романи Зд. Плугаржа «Якщо покинеш мене» та «Хай кинуть в мене каменем». Роман «Успіх», який ми пропонуємо нашому читачеві, вийшов друком у Чехословаччині 1965 року.
- ГЕРТРУДА ФУССЕНЕГЕР. Тютюновий город.** Оповідання. 98
- Е. КАРР. Викрадено кішку.** Оповідання. 138
- НАШИМ ЗВ'ЯЗКАМ МІЦНІТИ.** (До Днів України у Франції та Днів культури Франції в Українській РСР). 75
- ЛУЇЗА МАММІАК. Пес. КАРОЛІНА НАТАЙЄФ. Прогулянка.** Оповідання. 86
- КЕННЕТ МАК ЛІШ. Вежі над Луарою.** 76
- Ален Делон.** 84
- В. МАТВІШИН. Еміль Золя на Україні.** 89

СТАТТІ, НАРИСИ

Л. ПАНКОВА. Дюбуа — публіцист.	93
М. МИХАЙЛОВ. Вогняні мелодії.	108
ОЛЬГА ОХРИМЕНКО. Невідомий переклад з «Метаморфоз» Овідія.	118
В. ПОЛЕК. Гортаючи старий журнал...	120
ЛЕОНІД БАРАБАН. П'єси Миколи Зарудного на зарубіжних сценах.	122
ВОЛОДИМИР ДЯЧКОВ, БОГДАН СИДОР. Їх зблизила музика.	123
М. ПІНЧЕВСЬКИЙ. Герой Дикого Заходу.	128
ЧИТАЮЧИ НОВІ КНИГИ. ДЕСМОНД СТЮАРТ. Кругла мозаїка. МАРК ТВЕН. Пригоди Гаклберрі Фінна. Я. Р. ВАВРА. Міцний кулак туарегів.	155

РЕПОРТАЖ, ІНФОРМАЦІЯ, РІЗНЕ

Молодогвардійці В'єтнаму.	5
М. ДИХАН. Подвиг болгарських братів.	9
Юність і зрілість Дунайвароша.	12
Операція «Монте-Роза».	15
Паростки «старого коріння».	90
Тут писався «Щоденник Анни Франк».	103
Л. Б. Дж.	104
Н. КЕЛІНА. Індійські враження.	106
За народними звичаями.	125
Заборонене місто.	135
Вона дружила з шимпанзе.	150
ЖИТТЯ МИСТЕЦТВ	110
ВЕСЕЛІ СТОРІНКИ	146
ЗВІДУСІЛЬ ПОТРОХУ	153
КАЛЕЙДОСКОП ВСЕСВІТУ	16, 104, 105 127, 136, 152, 154

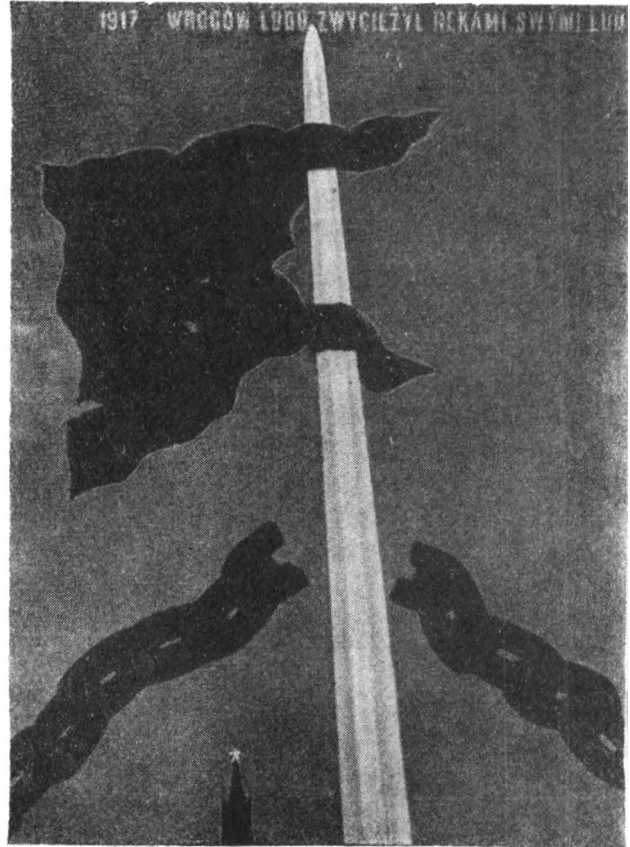
ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР **О. І. Полторацький**

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

А. О. Білецький, Д. В. Затонський, К. А. Колосова, О. Є. Корнійчук, М. О. Лукаш, А. С. Малишко, Л. С. Первомайський, В. Ф. Скофенко, Ю. К. Смолич, М. О. Упеник, Н. А. Халемський (відповідальний секретар), Т. К. Якимович.

Художній редактор **М. Я. Коваленко**

ВЕЛИКИЙ
ЖОВТЕНЬ—
СВЯТО
ТРУДЯЩИХ
УСЬОГО
СВІТУ!

1917.

Планат Тадеуша Трепковського.

Юрій БРЕЗАН

Л Е Н І Н

Він іскру переносив від брами до брами,
до хиж-сіромах,
до убогих кварталів,
І племін роздмухав людськими серцями,
І вивівав пил із горищ та підвалів!
Розпалював думи, освітлював мрії,—
Щезала навколо темноти навала,—
І крига, під котрою мерзли надії,
Від сонця, від мислі — поникла, розтала.

А полум'я зріло, підносило крила
Й поглинуло жадібно, ніби Кострицю,
Кайдани і ярма. Світлінь зазоріла,
І люди вітали її, яснолицю.
І квіти розквітли, і визріло жниво,
Тяглися до сонця долоньками діти.
Зігріті, всміхались до нього щасливо...
А сонцю — світити. А сонцю — горіти!

*З верхньолужицької переклав
Роман ЛУБКІВСЬКИЙ*

МОЛОДОПЪВАРДИЏИ В'ЕТНАМУ

Зенітний -- захисний мосту Хам Ронг.

5 серпня 1964 року над в'єтнамським узбережжям Тонкінської затоки з'явилися американські бомбардувальники. На мирні селища полилися бомби, пролилася кров мирних жителів Демократичної Республіки В'єтнам. Це було зроблено за наказом президента Сполучених Штатів Ліндона Джонсона, підступно, без оголошення війни Приводом для бомбардування стала вигадана Пентагоном провокація — напад в'єтнамських катерів на есмінці 7-го американського флоту, напад, якого в дійсності ніколи не було...

Так почалася злочинна повітряна війна проти ДРВ.

У квітні 1965 року Сполучені Штати зробили новий крок на шляху своєї агресії. Президент Джонсон оголосив районом воєнних дій всю територію демократичного В'єтнаму. Коментуючи це розпорядження президента, командуючий американською авіацією генерал Кертіс Лімей заявив: «Ми бомбардуватимемо їх доти, поки не заженемо знову в кам'яний вік...»

А однодумці цього генерала з табору «скажених» проголошували зі сторінок газети «Дейлі ньюс»: «Чому ми повинні панькатися з ними? Треба розбомбити греблі навколо їхньої столиці Ханой, і тоді це місто опиниться на два фути під водою!»

Ніби виконуючи ці божевільні заклики, президент Джонсон наказав бомбардувати передмістя Ханоя і Хайфона. Почався, за визначенням американської преси, новий етап «необмеженої повітряної війни» проти ДРВ. Не вдовольнившись й цим, американські агресори почали бомбардувати також демілітаризовану зону в районі демаркаційної лінії між ДРВ і Південним В'єтнамом.

Розрахунок у них простий: залюбки народ В'єтнаму, поставити його на коліна. Командуючий військами США у В'єтнамі генерал Уестморленд уже вихваляється, посилаючися на нові варварські бомбардування: «Я починаю вигравати цю війну!»

Чи не передчасно радіє генерал-убивця? Народ цієї країни зазнає тяжких страждань, але він виявляє таку мужність, перед якою схиляються всі чесні люди цілого світу. Те, про що йтиметься нижче, лише окремі епізоди героїчної епопеї, але й вони можуть відтворити картину життя і боротьби народу В'єтнаму.

«ПАЩА ДРАКОНА»

Хам Ронг в'єтнамською мовою означає «Паша дракона». Це справді було колись жахливе місце. Бурхлива ріка, затиснута між прямовисними скелями, вузька стежка, витоптана над самою прірвою. Лише сміливці наважувалися раніше долати цей небезпечний відрізок шляху, що з'єднував центр країни з її південними провінціями.

За роки народної влади тут багато чого змінилося. Сюди прийшли відважні люди, вони п'ядь за п'яддю відвоювали у неприступних скель нові стежки і перетворювали їх на справжню дорогу. А через бурхливу і підступну ріку перекинули міст. Його так і стали називати «Хам Ронг», — «Паша дракона», але то вже був дракон, приборканий людьми. Вдень і вночі не припиняється рух транспорту, що забезпечує південні провінції Хатін і Куангбінь всім необхідним для нормального життя і праці.

Одного квітневого ранку 1965 року над мостом Хам Ронг з'явилися американські бомбардувальники. Їх було понад сто. Один по одному вони пікірували на міст і скидали свій смертоносний вантаж. Маленьке селище Хоанг Лонг, розташоване поблизу, було зруйновано вщент. Але коли ворожі літаки відлетіли і дим розсіявся, люди з подивом побачили, що міст Хам Ронг стоїть як і

стояв, цілий і навіть не ушкоджений.

Та повітряні пірати невдовзі знову з'явилися над мостом Хам Ронг. Тут на них вже чекали. Бомбардувальники нашоухнулися на вогонь зенітних батарей. Ось спалахнув один літак, ось вже і другий упав, огорнутий густим димом...

Під час цього нальоту на міст американські пірати втратили три своїх літаки, а Хам Ронг знову залишився цілий. Відтоді повітряні нальоти все частішають. Американці добре розуміють значення мосту Хам Ронг для Демократичної Республіки В'єтнам. Льотчик із збитого літака розповів, що американське командування пообіцяло найвищу нагороду тому, хто влучить своїми бомбами в цей, як вони кажуть, заморожений міст.

Про зенітників, які обороняють міст, ходять вже напівлегенди.

Саме тут відзначилася народна героїня, 18-річна Ло Тхі Ксуен. Вона спочатку просилася у зенітників, але їй доручили іншу справу — зарахували в санітарний загін. І коли над мостом з'являються американські літаки і все

навкруги перетворюється на пекло, безстрашна Ло Тхі Ксуен робить свою справу. Ніщо не може перешкодити їй дістатися до пораненого, де б він не був. Скільки вже людей винесла ця тендітна дівчина з-під вогню? Вона не лічить їх. І коли її нагороджували, представник військового командування назвав цифру — шістьдесят поранених.

— Невже так багато? — здивувалася сама Ло Тхі Ксуен.

Про захисників мосту Хам Ронг тепер кажуть: «люди з драконової пащі». У всякому разі серед американських льотчиків про заморожений міст поширюються найфантастичніші розповіді. Збитий американець розповів, що його товариші всіляко уникають участі в нальотах на Хам Ронг.

Командир зенітної батареї Фам Вонг — він був двічі поранений і двічі повертався сюди після лікування — кепкує з тих, хто ладен приписувати цій місцевості якихось містичних рис.

— Дракон? — перепитує він з посмішкою. — Наші бійці для американців страшніші за найлютішого дракона. На в'єтнамській

землі агресорів скрізь чекатимуть драконові пащі. Вони знайдуть в них те, на що заслуговують!

ПОКЛИКАНИ БАТЬКІВЩИНОЮ

У липні 1965 року уряд Демократичної Республіки В'єтнам звернувся до молоді своєї країни. Він закликав юнаків і дівчат створювати загони добровольців. «Для боротьби проти американських агресорів і для праці на благо свого народу» — так визначив уряд мету цих загонів.

Заклик став іскриною, від якої спалахнуло велике полум'я патріотизму й ентузіазму в'єтнамської молоді. Добровольців зглодилося значно більше, ніж планувалося. І тоді почалося змагання за право бути зарахованим до загонів добровольців.

Всю країну облетіла розповідь про відважну дівчину Лі Кхай — одну з тих, хто вступив до цих загонів. Вона здавалася всім такою тендітною і слабкою, що її просто відговорювали від вступу до загону. Саме в той день, коли їй відмовили вдруге, на її рідне село був вчинений повітряний наліт. Дівчину поранило, і Лі Кхай своєю власною кров'ю написала нову, вже третю заяву про вступ до загону добровольців. На таку заяву ніхто не зважився відповісти відмовою.

Цікаво, що серед добровольців дівчата складають не менше 60—70 процентів. Загони ремонтують шляхи і мости, працюють на рисових полях, гасять пожежі, викликані повітряними бомбардуваннями, охороняють державні склади. Працювати доводиться переважно вночі, коли землю огортає темрява. Юнаки і дівчата вивчають також військову справу, вчать володіти зброєю.

Лі Кхай та багато її подруг і товаришів по загону дістали недавно урядові нагороди. Вони заслужили їх подвигом, про який писали в'єтнамські газети.

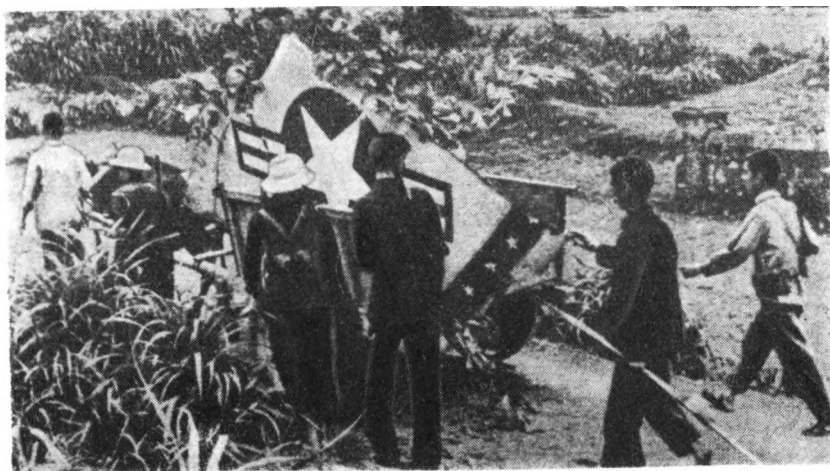
Це сталося на одній поромній переправі, на дуже важливій ділянці шосе, що веде до порту Хайфон. Цей район американці піддають останнім часом невпинним бомбардуванням. І, звичайно, удари їхні спрямовані саме на переправу.

Загон, до якого увіходить Лі Кхай, дістав завдання утримувати в належному стані під'їзди до переправи, ремонтувати шосе, дрібні містки тощо. Протягом одного дня американці кілька разів робили нальоти на переправу, під час чергового бомбардування обірвався сталевий трос, на якому тримався пором, і його по-

Ось що залишилося від квітучого селища Хоанг Лонг після нальоту американських агресорів.

Ще один повітряний пірат, який скидав бомби на міст Хам Ронг, дістав по заслугі.

Юнаки і дівчата з добровільного загону «Молода гвардія» працюють і захищають свою Батьківщину.

несло за течією. Тоді Лі Кхай та троє інших добровольців, незважаючи на ворожі літаки, дісталися на човні до порому і зуміли повернути його на місце. Переправу було швидко налагоджено.

...Ворожі літаки, зробивши свою чорну справу, повертають туди, звідки вони прилетіли, на південь або в напрямку моря. І ще не встигає розвіятися дим від скинутих бомб, як десятки і сотні юнаків та дівчат вже розчищають завали, ремонтують зруйновані ділянки шосе, гасять пожежі. Це «молодогвардійці» — бо так назвали себе в'єтнамські юнаки і дівчата, які палко відгукнулися на заклик уряду своєї країни.

— Ми з «Молодої гвардії», — кажуть вони, горді цією назвою, іменем, до якого вже тут звикли.

У в'єтнамських молодогвардійців є своя пісня. «Нас покликала Батьківщина, — співаєтьса в ній, — і ми готові вмерти за неї. Ворог буде переможений, мирне життя повернеться до нас, і цій справі ми віддаємо наші молоді сили».

УНІВЕРСИТЕТИ В ДЖУНГЛЯХ

Над Ханоем ще не знявся світанок, коли від університетського будинку вирушила довга колона юнаків і дівчат на велосипедах і просто пішки. Столичний університет залишав свою домівку і переходив на нове місце. За десять місяців злочинних американських бомбардувань в республіці було зруйновано 138 будівель середніх

та вищих шкіл. І уряд вирішив перевести Ханойський університет в джунглі, щоб студенти могли продовжувати своє навчання.

Разом з університетом у джунглі вирушила і Ханойська вища педагогічна школа; республіці вкрай потрібні вчителі, не можна ані на місяць припиняти навчання. Перед тим у путь вирушили спеціальні загони викладачів і студентів. Вони мали підшукати відповідні місця у безпечних районах, розпочати перші будівельні роботи.

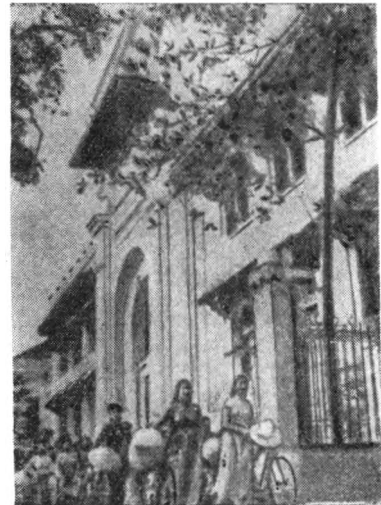
Один із іноземних кореспондентів побував на новому місці педагогічної школи. Він був вражений тим, що побачив тут на власні очі. Його познайомили з ректором школи. Фам Гуй Тонг — письменник, вчений-історик, колишній доцент кафедри історії Паризького університету. Він був учасником визвольної війни проти колонізаторів і відтоді, з 1945 року, вірно служить своєму народові. Саме він і був керівником і душою того справжнього подвигу, який довелося здійснити колективі викладачів і студентів, щоб налагодити нормальне навчання.

В місцях, добре замаскованих з повітря, за найкоротший час збудували з бамбука, листя і соломи майже сотню різних приміщень. Тут створено справжні лабораторії, бібліотеки, лекційні аудиторії, їдальні тощо. Багато книг, лабораторного обладнання та іншого майна студенти і викладачі перенесли сюди на своїх плечах, бо в ці місця ведуть лише приховані вузькі стежки, а часто й такі стежки доводилося самим прорубувати в густих зарослях.

Перед кожною бамбуковою аудиторією, в спеціально обладнаних пірамідах, стоять рушниці, їх охороняє вартовий.

— Ми вчимося із зброєю в руках, — каже ректор. — Кожний студент і викладач мусить бути щодня готовий до захисту нашої республіки від підступного ворога, що веде проти нас неоголошену злочинну війну. Майбутні педагоги вчатьса володіти зброєю, щодня за розкладом відбуваються військові заняття.

Фам Гуй Тонг розповів, що сту-

Студенти Ханойського університету вирушають у джунглі.

денти і викладачі працюють також і в полі, щоб забезпечити себе всім необхідним. Разом із селянами з навколишніх сільськогосподарських кооперативів, вони вирощують рис, овочі, розводять свиней, птицю. Між Вищою школою і місцевими жителями встановилися напрочуд дружні відносини. Селяни допомагали студентам зводити учбові приміщення. А студенти і викладачі допомагають селянам упоратися з польовими роботами.

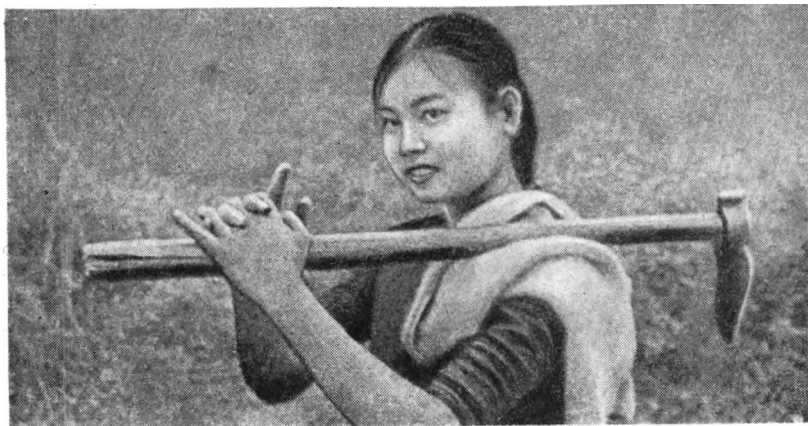
Найцікавіша подія, що сталася у джунглях, це черговий випуск школи. Понад сто нових педагогів одержали тут свої дипломи, поїхали вчителювати в різні райони республіки.

— Мине деякий час, — каже Фам Гуй Тонг, — і наші вихованці з гордістю показуватимуть свої дипломи, здобуті в тяжкі дні, коли довелося вчитися в отаких схованках.

Кілька вищих учбових закладів ДРВ живуть тепер так само, як і Вища педагогічна школа.

Республіка обороняється від підступного ворога, але вона живе повнокровним життям.

Відважна патріотка Лі Кхай.

Прапор Болгарської комуністичної групи. У 1924 році він був перевезений до Софії.

Серед тих бійців-інтернаціоналістів, які із зброєю в руках захищали Радянську державу від іноземної інтервенції і внутрішньої контрреволюції, було понад 15 тисяч болгар. Військовополонені, робітники, студенти — вони сприйняли Жовтневу революцію як свою кровну справу, як справу всього світового пролетаріату.

У різних місцях Радянської країни одна по одній виникали тоді болгарські комуністичні групи. За згодою ЦК РКП(б) і Центральної Федерації іноземних груп у січні 1919 року в Москві було скликано конференцію, яка обра-

ПОДВИГ БОЛГАРСЬКИХ БРАТІВ

ла Центральне Бюро болгарських комуністичних груп на чолі з Стояном Джоровим.

Бюро розробило докладний план діяльності болгарських комуністів у Радянській Росії, і 24 лютого 1919 року передало його до Центрального Комітету РКП(б).

«Із розширенням кордонів пролетарської влади до берегів Чорного моря і Бессарабії, — говорилося в цьому плані, — значно скоротилася відстань, що відділяє нас від місцевостей, де поселилися болгары і від самої Болгарії. Створилися нові умови для діяльності і активної революційної роботи, а внаслідок цього й необхідність для болгарських комуністів шукати опорний пункт, який міг би стати основою живого зв'язку з масами і роботи в масах не лише ідейної, а й організаційної і революційно-бойової».

Виходячи саме з цих міркувань, Центральне Бюро вирішило перебазуватися на Україну, на її південь.

«Там, у Чорноморському краю, — часто говорив Стоян Джоров, — поселилися колись десятки тисяч наших братів-болгар, туди ми й повинні перенести свою діяльність...»

Стоян Джоров і чимало його товаришів уже перед тим одержали перше бойове хрещення в боях за Владу Рад. Влітку 1918 року він очолив загін інтернаціоналістів — болгар, чехів, сербів, угорців, — який взяв участь у жорстоких боях проти контрреволюції та іноземних інтервентів в районі Махачкали в Дагестані. Інтернаціоналісти виявили в цих боях безмежну хоробрість і мужність, але сили ворога були переважачі. До того ж у ці важкі години есери і меншовики нанесли зрадницький удар у спину революції, здали Махачкалу націоналістичним бандам. Інтернаціоналісти опинилися в оточенні. Групі бійців на чолі з Стояном Джоровим вдалося вирватися з оточення. Інша група, очолена ко-

місаром загону болгариним Поповим, билася до останнього патрону. 28 бійців-інтернаціоналістів були захоплені ворогом і позвірячому розстріляні. Вони гордо відмовилися просити помилування і самі викопали собі могили...

Поблизу Махачкали, на високій скелі, яку омивають хвилі Каспійського моря, встановлено тепер пам'ятник мужнім героям.

20 квітня 1919 року Центральне Бюро болгарських комуністичних груп прибуло до Одеси. Стоян Джоров з особливим хвилюванням в'їжджав у це місто. Тут, у 1908 році він вступив у партію більшовиків, був одним з керівників Одеської організації. Тут він працював разом із В. Воровським, С. Модестовим, М. Димитровим та іншими відомими більшовиками. Звідси холодним безрезневим ранком 1911 року Стояна Джорова і ще 22 більшовиків царський суд відправив у Сибір, на каторгу. І ось знову Одеса, Одеса вільна, радянська.

Бюро, очолюване Джоровим, розгорнуло енергійну роботу. При Одеському губкомі було створено Болгарську комуністичну групу. До неї відразу ж вступило понад 40 чоловік. Тут були Іван Генев, Георгій Димитров, Димитр Димитров, Коста Марков, Танас Бельчев, Іван Ганчев.

6 травня в приміщенні Бюро в будинку № 20 на вулиці Петра

Великого зібралися одеські робітники-болгари. Вони вирішили створити на Україні Болгарську Раду робітничих і солдатських депутатів. На чолі Виконкому Ради став Койчо Касабов.

«Народ з нетерпінням чекає нашої допомоги, — писав Виконком у своєму першому зверненні. — Болгарська Рада робітничих і солдатських депутатів оголошує мобілізацію всіх болгар, що живуть тут, у Росії. Вступайте до лав Першої Інтернаціональної дивізії!»

Центральне Бюро болгарських комуністичних груп також звернулося із закликом записуватися в Інтернаціональний полк. У спеціальному рішенні Бюро вказувалося, що у зв'язку з назріванням революції в Болгарії, яка буде прискорена наступаючими частинами Червоної Армії і з'єднанням з Угорською Червоною Армією, треба використати всі наявні революційні сили для бойової діяльності в лавах Червоної Армії.

«Товариші болгарі-комуністи, селяни і робітники! Прийшов час довести на ділі, що ви комуністи і революціонери!» — такими словами закінчувалося рішення Бюро.

Стоян Джоров, Койчо Касабов, Кирилл Телалов, Христо Боев та інші комуністи розгорнули роботу по мобілізації болгар до лав Червоної Армії. Почалося формування Болгарської бригади в складі Першої Інтернаціональної дивізії.

Її політичним комісаром став Койчо Касабов.

В Одесі — на вулиці Петра Великого, на Пересипу і на Маразлієвській вулиці, а також у Херсоні і в тодішньому Єлисаветграді (тепер — Кіровоград) почався запис до бригади.

Болгари, які проживали тоді на Україні, вступали й до інших частин Червоної Армії. Чимало їх було в Першому Бессарабському Радянському полку, командиром якого також був болгарський комуніст Владимир Райнов. Болгари воювали в складі 45-ої стрілецької дивізії, 2-ої стрілецької бригади. У бригаді Котовського начальником штабу був болгарин Георгій Садаклій. В лавах Червоної Армії прославилися червоні командири — болгарі Савелій Радюлов, Георгій Коченаєв, Димитр Атанасов, Петро Тодоров, Ілля Славов, Петро Генев, Асен Христов, Захарій Буюклі та багато інших.

У перші ж дні свого перебування в Одесі Бюро встановило зв'язок з Болгарською комуністичною партією. У травні 1919 року секретар Бюро Христо Боев узяв участь у I з'їзді Болгарської компартії. Він разом з іншими болгарами-інтернаціоналістами приставляв у Болгарію революційну літературу. На з'їзді Христо Боев особисто познайомився з Димитром Благоєвим і доповів йому про діяльність в

Керівник Центрального Бюро болгарських комуністичних груп при III Інтернаціоналі Стоян Джоров. Помер у Болгарії в 1950 році.

Герой громадянської війни, начальник штабу Болгарської бригади Першої Інтернаціональної дивізії Лазар Белоречкі. Загинув у бою в серпні 1919 року.

Колишній командир взводу в I Кінній армії Евфронного болгарин Борис Шаранков. Живе тепер у Софії.

Член Центрального Бюро Кирилл Телалов. Помер у Москві в 1934 році.

Будівлю по вулиці Петра Великого в Одесі, де містилося Центральне Бюро болгарських комуністичних груп.

Одесі. Благоєв дуже схвально оцінив її.

При допомозі Одеського губкому партії почала виходити болгарська газета «Комуна». У її першому номері, який побачив світ 1 травня 1919 року, було написано, що «Комуна» повинна стати «факелом наших бойових колон, світочем, який розвіє темряву, що нависла над Болгарією, центром нашого ідейного, організаційного і бойового об'єднання під червоним прапором III Інтернаціоналу».

Яку невтомність і активність виявляли тоді болгарські товариші! Їх можна було побачити в містах і селах на півдні України, в Криму, в Бессарабії, скрізь, де жили болгары. Вони роз'яснювали своїм співвітчизникам смисл подій, які відбувалися тоді в нашій країні і в самій Болгарії, закликали їх на боротьбу проти інтервентів і контрреволюції.

Ця робота давала все більш помітні плоди. Посилився приплив болгарських добровольців до лав Червоної Армії, Болгарська бригада численно зростала.

Болгарські інтернаціоналісти гаряче відгукнулися на заклик В. І.

Леніна «Всі на боротьбу з Денікіним». Разом з іншими частинами Червоної Армії пішли з Одеси на фронт й інтернаціональні загони. У важких боях з денікінцями загинули героїською смертю начальники штабу Болгарської бригади Лазар Белоречкі, червоноармійці Ангелов, Муравієв, Цухлев та багато інших. Їхні подвиги увійшли яскравою сторінкою в історію Жовтня і громадянської війни, в літопис пролетарської єдності народів.

У серпні 1919 року, коли становище на фронтах погіршилося, Червона Армія змушена була залишити Одесу. За кілька днів до вступу денікінців у місто Стоян Джоров скликав термінову нараду Центрального Бюро і Болгарської Ради, на якій було ухвалено ліквідувати ці організації. Але болгарські інтернаціоналісти не склали зброї. Було оголошено, що всі члени комуністичних організацій, крім п'ятох товаришів, які мали виїхати в Болгарію, залишаються для підпільної роботи в тилу у ворога.

Члени Бюро і Ради були прикріплені до окремих болгарських сіл. Тим, хто йшов у підпілля, запропонували вибрати собі паспор-

ти з тих, що були вилучені в болгарському консульстві в Одесі.

І ось комуністи востаннє зібралися разом в Одесі, до якої вже підступав ворог. Стоян Джоров звернувся до них із схвильованими словами.

«Товариші, — сказав він, — перед кожним з вас лежить звищестий шлях, пов'язаний із виконанням відповідального завдання. Цей шлях буде повний небезпеки для кожного аж до зіткнення вічна-віч із смертю. Будьте мужні, не втрачайте зв'язків із центром, а коли не стане цього центру, сміливо виконуйте його завдання, вмираючи, залишайтеся непохитними і вірними принципам соціалізму. У добрий, щасливий час!»

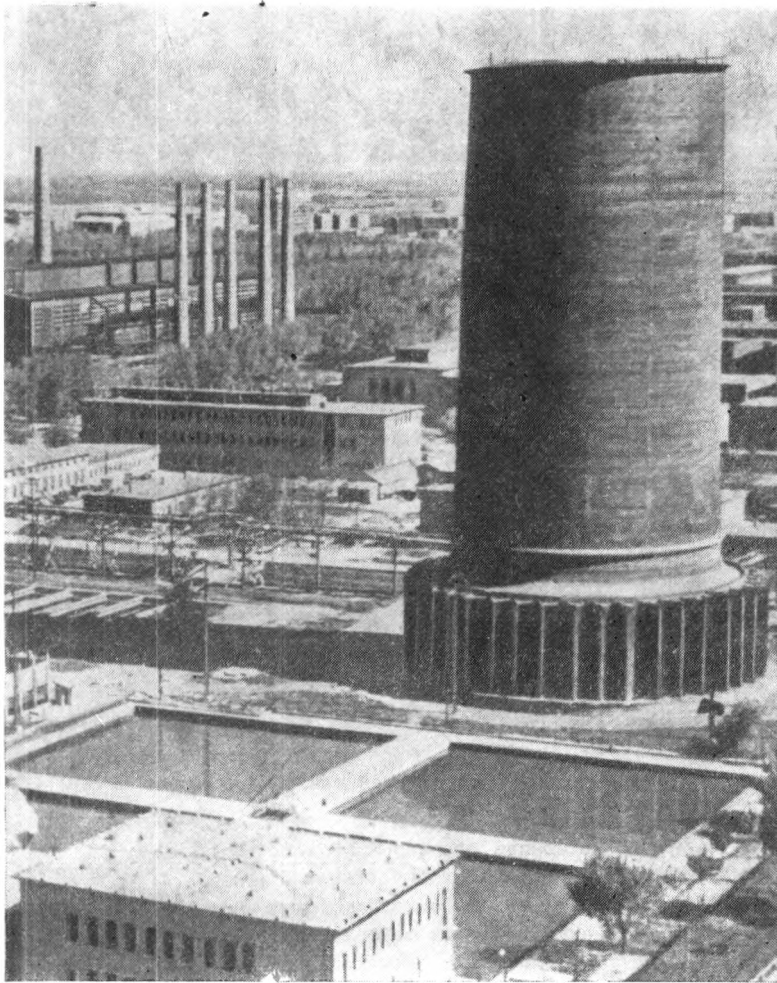
Болгарські інтернаціоналісти з честю виконали цей наказ.

Стоян Джоров, Койчо Касабов, Кирил Телалов, Христо Боев і Стоян Сапунов виїхали через Москву в Болгарію, де на них чекала велика революційна робота. Георгій Димитров, Димитр Димитров, Іван Генев, Коста Марков та багато інших залишилися для роботи в підпіллі. А тисячі болгар-інтернаціоналістів пішли з Південною групою Червоної Армії і продовжували героїчно битися на фронтах громадянської війни.

Скільки славних імен дали вони революції! У складі бригади Котовського багато болгар пройшли бойовий шлях від Карпат до Тамбовських лісів, від Чорного моря до Балтики. За свою беззавітну хоробрість і відданість революції багато з них дістали урядові нагороди. Орденом Червоного Прапора були нагороджені Георгій Белокчі, Ємельян Ксенофонов, Василій Маринов, Захарій Малков, Александр Малков, Іван Азманов, Кирил Македонський, Владимир Стоянов, а Єгор Константинов був двічі нагороджений цим високим орденом.

Минули роки, а подвиги наших друзів не забулися. Вони залишаються яскравим прикладом інтернаціоналізму, любові трудящих всього світу до Радянської країни.

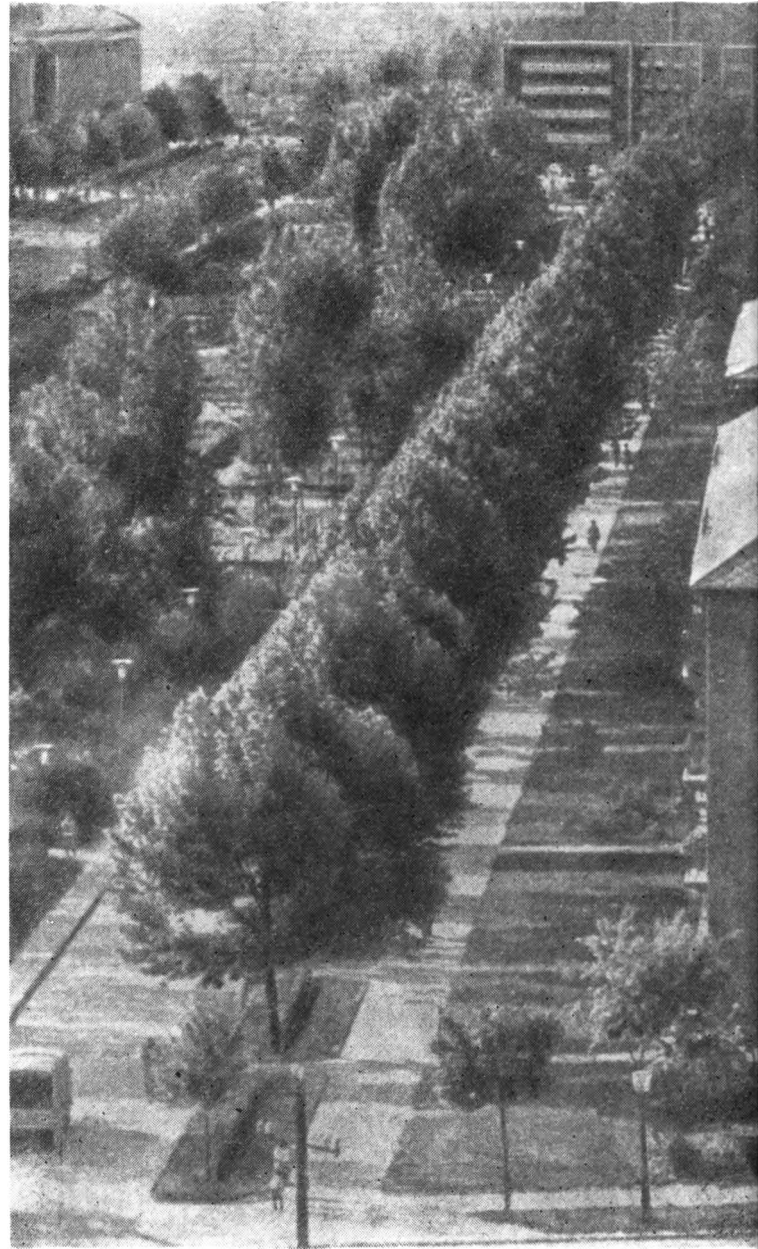
М. ДИХАН

Будови великого металургійного комбінату докорінно змінили пейзаж цієї придунайської рівнини. Все тут тепер свідчить про те, що Угорщина щині — передова індустриальна країна, чії промислові вироби відомі в цілому світі.

ЮНІСТЬ І ЗРІЛІСТЬ ДУНАЙВАРОША

По цих деревах можна дізнатися й про вік міста. Вони були посаджені в рік закладення Дунайвароша. Жителі міста називають ці струнки дерева своїм живим календарем.

Найсучасніші пароплави, побудовані на угорських верфях, відомі у цілому світі, комфортабельні угорські автобуси мчать шляхами багатьох країн, складні машини і прилади з маркою «Зроблено в Угорщині» скрізь викликають загальне схвалення. І всі вони мають пряме відношення до Дунайвароша.

Дунайварош — це назва великого металургійного комбінату і водночас й міста, вік якого дорівнює лише 15-ти рокам, а слава вже вийшла за межі Угорщини.

Літописи історії переказують, що в сиву давнину саме тут стояло зведене римськими легіонерами місто Інтерціса. Воно служило їм і фортецею, і плацдармом для нападу на задунайські народи. Але це було понад дві тисячі років тому. В наші ж часи, аж до самого 1950 року тут

стояло невелике село Дунапентеле. З нього й починалася історія Дунайвароша.

Фахівці визнали цей район придунайської рівнини, на південь від Будапешта, найкращим місцем для спорудження великого металургійного заводу і зведення нового міста. Дунай з його водними ресурсами і транспортними можливостями відіграв чималу роль у прийнятті такого рішення.

Дунайварош будувала вся країна, спорудження

На вулицях молодого міста впадає в очі велика — навіть для Угорщини — кількість велосипедів, вони являють собою найрозповсюдженіший вид транспорту. Для велосипедистів відведено алеї, які відокремлюють тротуари від проїжджої частини вулиці.

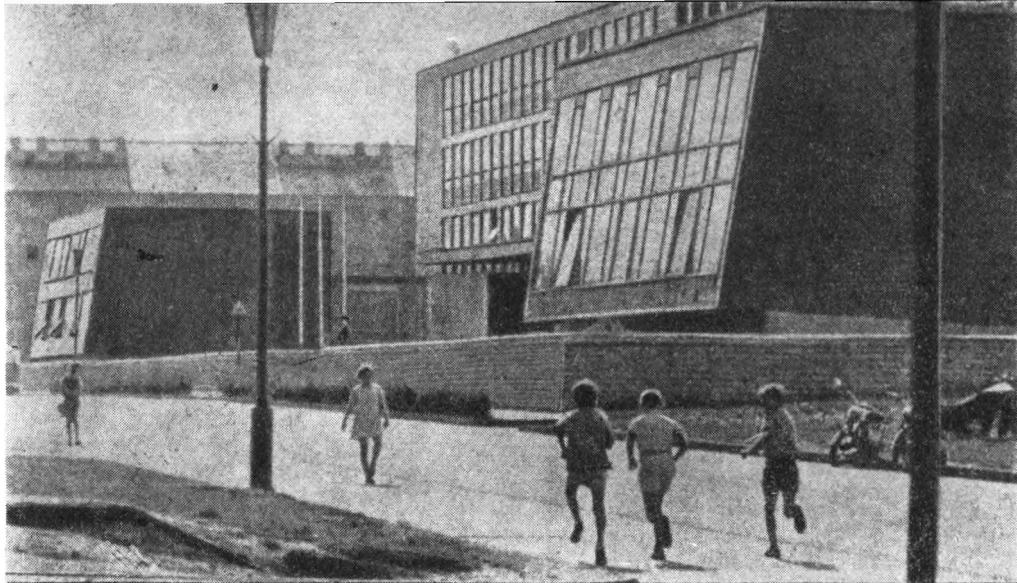
У Дунайвароші виноградники охопили місто майже з усіх боків і підступають впритул до кварталів нових житлових будинків.

комбінату стало справою честі угорських трудящих. Це можна порівняти з тим, чим було для Радянського Союзу будівництво, скажімо, Магнітогорська, або для Польщі металургійного заводу Нова Гута.

Але Дунайварош споруджувався не лише руками самих угорців. Тут ще раз виявилася сила співдружності і взаємодопомоги соціалістичних країн.

Чимало угорців, з тих, хто працює тепер на металургійному комбінаті, і з тих, хто зводить нові

У Дунайвароші дуже багато дітей. І щороку для них зводяться нові школи. А тутешній шкільний архітектурі могло б позаздрити будь-яке велике місто.

міста і підприємства в республіці, володіють тепер російською мовою. Вони вивчили її саме на будівництві Дунайвароша. Адже сюди прибули радянські спеціалісти — металурги, будівельники, монтажники. Поруч з ними працювали фахівці з Чехословаччини, Німецької Демократичної Республіки. Дунайварош — виразний символ соціалістичної співдружності, завдяки якій колишня відстала аграрна країна здатна була здійснити таку грандіозну справу.

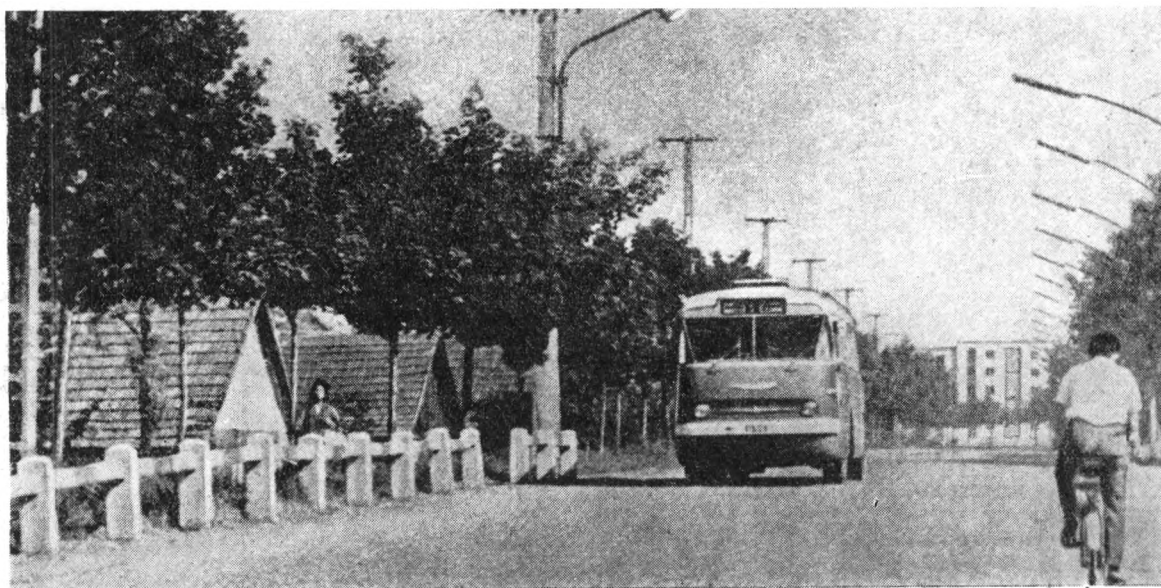
Метал Дунайвароша дав великий поштовх для розвитку таких галузей угорської промисловості, як наприклад суднобудування, автомобілебудування, точна механіка. І нині Угорщина вже здатна сама допомагати іншим соціалістичним краї-

нам своїми високоякісними виробами, що дістали світове визнання.

* * *

У Дунайвароші налічується близько 40 тисяч жителів. Металургійний комбінат став одним із найсучасніших у Західній Європі. Проте, і місто, і комбінат продовжують будуватися, розширюватися. Проектувальники вважають, що на 1970 рік населення Дунайвароша складатиме 60—65 тисяч, і за числом жителів він увійде до першого десятка угорських міст. Що ж стосується комбінату, то він має ще ширші перспективи. Його тепер називають гордістю угорської індустрії. Але з ще більшим правом його можна назвати її майбутнім.

Ліворуч від цього шосе видніються дахи старих сільських будинків. Це — колишнє Дунапентеле. Телер воно стало передмістям Дунайвароша і живим свідком його цікавої історії. Дунапентеле вже не називають селом, воно дістало назву «старого міста».

ОПЕРАЦІЯ МОНТЕ-РОЗА

Серед норвезьких антифашистів — учасників руху Опору найбільшою славою вкрите ім'я Макса Мануса. Цей скромний чоловік був до війни звичайним продавцем у магазині канцелярських товарів в Осло. Але в роки німецької окупації Макс Манус став сміливим підпільником, виконував найскладніші й найнебезпечніші доручення.

Ми вміщуємо розповідь про один з епізодів бойової діяльності Макса Мануса.

Коли однієї ночі 1941 року Макс Манус піднімався сходами будинку, в якому жив, він не сподівався побачити поліцейських агентів. Звичайно, він розумів, що колись може потрапити до рук гітлерівців та їхніх прислужників. Хоча рух Опору в Норвегії вже досяг перших значних успіхів у боротьбі з фашистами, Макс не мав ілюзій щодо своєї долі: або одного разу серед ночі його розбудить стукіт у ворота, або десь на вулиці він почує: «Хальт!»

Не встиг він увійти до кімнати і запалити світло, як на нього накинута шість агентів норвезької квіслінгівської поліції. Вони одразу ж забрали в нього револьвер і ранець, в якому було немало такого; щоб покарати Макса на смерть.

Що робити? Думки випереджали одна одну. Його кинули до ванної кімнати, де були сховані гранати, але два агенти, які залишилися поруч, виключали можливість скористатися з них. Макс відміряв очима відстань до вікна. Потім подивився на двері і раптом здригнувся, немовби від здивування. Обидва агенти також

обернулися до дверей. І в цю мить Макс блискавичним рухом скочив через вікно, закрите чорним папером для затемнення.

Він опритомнів тільки в лікарні. Ще не відкриваючи очей, почув чийсь голос:

— Було б безглуздо посилати його зараз на розстріл. Однаково він скоро помре: у нього переламаний хребет.

Макс знову втратив свідомість. А коли відкрив очі, побачив біля свого ліжка лікаря і сестру. Лікар нахилився і сказав пошепки:

— Ви не помрете. Ваш хребет цілий, пошкоджено тільки два хребці.

Поліцаї вдень і вночі вартували перед його палатою. Лікар розповів, як на силу переконав їх, що Макса не можна переміщати. Поліцаї погодилися, бо вважали Макса приреченим.

Скоро Манус почав вставати з ліжка і потроху звикав ходити. Вікно його палати було забите дошками, але вгорі залишилася досить велика щілина. Цим шляхом можна вибратися звідси, але треба мати на чому спуститися

вниз. Коли до палати зайшла сестра, він назвав їй якесь ім'я та адресу і пошепки дав потрібні настанови.

Настала ніч. Макс весь час дивився на годинника. Ось стрілки показали 2.50. Він підвівся, взяв із шафи волосінь для рибної ловлі, прив'язав до неї свинець і опустив через вікно. Рівно о третій він відчув, як хтось смикнув вудочку, і потягнув її до себе. На кінці було зачеплено мотузку. Макс прив'язав її до ліжка, потім проліз у щілину між дошками на вікні. Падав сніг. Спускаючись вниз, Макс відчував, як крижаний вітер рве халат і шмагає по голих ногах.

Друзі підхопили його, посадили в машину, накрили теплою ковдрою. Вже виїжджаючи за місто, вони почули рев сирен поліцейських машин, які, очевидно, мчали до лікарні.

Відтоді Макс Манус ніколи більше не потрапив до рук фашистів. Він став одним з найактивніших борців Опору. Багато актів саботажу і диверсій зв'язано з його ім'ям. Легенди про його подвиг ще й досі переказують у Норвегії.

Після втечі з лікарні Макс дістав наказ виїхати до Лондона для навчання на спеціальних курсах. Ця подорож тривала цілих сім місяців. Макс потай, через гори, вкриті снігом, перейшов з Норвегії у Швецію. Звідти дістався поїздом до Стамбула, а далі через Суецький канал і Атлантичний океан відправився до Сполучених Штатів Америки і тільки звідти вже потрапив до Англії.

На курсах в Лондоні він навчився, поряд з іншим, користуватися плоскими жерстяними коробками з сильною вибухівкою, які призначалися для потоплення кораблів. Треба було тільки прикріпити таку коробку до підводної частини корпусу.

Макс спустився на парашуті серед засніжених гір і пішки дістався до Осло. В місті лютувало гестапо і поліція норвезьких «квіслінгів». Люди мовчки проходили вулицями, уникаючи розмов навіть з найближчими друзями.

Максу пощастило швидко налагодити зв'язок з антифашистським підпіллям. І невдовзі за наказом з Лондона було висаджено в повітря сім підприємств, що працювали на гітлерівців, а також будинок Дирекції норвезьких залізниць. І в усіх цих операціях Макс брав найактивнішу участь.

Але найбільшим подвигом було потоплення транспортного судна «Монте-Роза», яке служило для

перевезення фашистських військ з німецьких портів у Осло і назад.

Цей подвиг так і було названо «Операція «Монте-Роза». Дільницю порту, огорожену колючим дротом, де звичайно судно стояло на якорі, охороняло кілька вартових, а вночі воду навколо нього освітлювали прожектори.

Від одного портового робітника підпільники дізналися, що під доком є досить широке перекриття з колод, куди могли б спуститися два чоловіки, перш ніж «Монте-Роза» приїде з Німеччини, і залишитися на колодах 2—3 дні. Коли судно зайде в порт, вони прикріплять до нього вибухівку з годинниковим механізмом. Цю справу доручили Макс і його другові Грегерсу Граму.

Одягнені в поношену робочу одягу, вони приїхали на вантажній машині до воріт доку. В грузовик стояли дві великі скрині з різним інструментом. Під інструментом були сховані плоскі жерстяні коробки з вибухівкою.

Макс пояснив вартовому, що вони повинні полагодити кабелі під доком. Вартовий проглянув документи, потім пішов до грузовика, відкрив скрині і почав перекидати інструменти. Але саме в цей момент підїхав другий грузовик, водій якого безперестанку сигналив і кричав:

— Ворушіся, невже не можна швидше?

Вартовий махнув рукою Макс і Грегерсу і повернувся до нового водія, який також був учасником руху Опору.

Макс і Грегерс поставили скрині в один занедбаний прохід, яким майже ніхто не користувався, і поїхали далі.

Наступного ранку вони прийшли пішки. Недбало кивнули головою вартовому, знову показали йому свої перепустки і увійшли в порт. Тепер треба було поставити скрині під док, на якому вартував німець.

Він побачив, як Макс і Грегерс тягнуть скрині до східців, що вели до самої води.

— Що ви тут робите?

— Треба полагодити кабелі під доком. Інструменти дуже важкі. Чи не допомогли б ви нам трохи?

Вартовий подивився на Грегерса, потім на Макса, які виглядали дуже стомленими, і допоміг пересунути скрині. Їх треба було переправити на інший бік доку, де звичайно стояла «Монте-Роза». Макс і Грегерс пересувалися як у печері. Балки над головою змушували їх пробиратися плазом. Цвяхи, що стирчали з балок, чіплялися за одяг. Раптом колоди закінчилися. Макс і Грегерс опинилися перед отвором з темною водою. Переплисти цей отвір з

важкими скринями було неможливо.

Більше години лежали вони на колодах і міркували, що робити. Макс пригадав, — в одній із схованок в Осло є гумовий човен. Вони поповзли назад і піднялися по східцях.

На воротах поблажливо посміялися вартовому:

— Забули потрібний інструмент.

Вартовий пропустив їх.

Ще один небезпечний момент пережили вони, коли повернулися із складеним човном, схованим у великій торбі для інструментів. Чи буде вартовий їх обшукувати? Але він лише махнув рукою, — мовляв, проходите швидше. Трохи пізніше вони вже лежали в потрібній частині доку.

Тут Макс і Грегерс провели цілих чотири дні.

Перший день ще якимось витримали. У них були бутерброди і пляшка горілки, яка особливо допомагала переносити сморід. Пацюки бігали і пищали навколо них, їхні очі блищали у темряві, а самі вони здавалися величезними, немов кішки. Доводилося цілими ночами боронитися від них.

Другого дня вони почули над головою якийсь шум і крики. Потім долинув звук корабельної сирени. Незабаром і саме судно зайшло у док.

«Монте-Роза» стояла в порту два дні. Макс і Грегерс чекали до останнього моменту. Сидячи в своєму гумовому човні, вони прикріпили останню коробку з вибухівкою, вже коли судно відходило. Човен потрапив у коловорот, і здавалося — його затягне під корабель.

Макс і Грегерс ухопилися за колоди і вийшли з води. Потім затопили човен. Останню напружену мить пережили, коли, піднявшись східцями, вийшли на поверхню. Але, на щастя, жодний вартовий їх не помітив.

Наступного дня з Англії прийшла звістка, що на «Монте-Роза» стався вибух. Судно на багато місяців вийшло з ладу. Пізніше, з іншим товаришем, Макс повторив свій подвиг. На цей раз жертвою став німецький корабель «Донау». Він ще й досі лежить на дні моря неподалік від порту Осло.

Війна закінчилася раніше, ніж нацисти змогли розрахуватися з Максом Манусом. Його другу Грегерсу Граму не пощастило дочекатися перемоги. Однієї ночі він потрапив у облаву в якомусь кафе в Осло. На нього напали п'ятеро нацистів. Грегерс схопився за гранату, але вони випередили його...

Макс Манус з дружиною і двома дітьми живе тепер в одному з передмість столиці Норвегії.

КАЛЕНДАР КОЛ ВСЕСВІТУ

СКІЛЬКИ БУЛО ВОЕН?

Кількість воєн, зареєстрованих з початку людської історії, за 5500 років досягла цифри 14531, тобто пересічно 2,6 війни на рік.

ПОМІДОРИ И ПОЛІТИКА.

Італійський вчений-біолог Сандро Чьяпелла твердить, що сік помідорів освіжає впливає на людську шкіру. Газета «Ла сера» з цього приводу пише: «Чи варто після цього кидати помідори в наших політичних супротивників, коли ті виголошують свої промови? Адже в такий спосіб ми зробимо їх тільки вродливішими!»

УКРАЛИ ПЛЯЖ.

З одного пляжу на сіцилійському узбережжі банда, яка складалася з 26 чоловік, вивезла весь знаменитий місцевий «золотий» пісок, щоб продати його в іншому місці.

РЕКОРД ПІД ДУШЕМ.

20-річний американський студент Джон Маккольм простояв під душем 15 годин і 41 хвилину. Він перевищив попередній рекорд, який також належав американцеві, на 16 хвилин.

НЕЗВИЧАЙНИЙ ДЕНЬ.

Міські власті і поліція Чикаго зареєстрували дивний випадок. Протягом цілої доби тут не сталося жодного вбивства. «Це неймовірно, — твердить шеф чикагської поліції Фланган, — такого в нас не було протягом усієї моєї багаторічної служби!»

ЦІНА ПІДПISУ.

В Нью-Йорку автограф президента Лінкольна продано за 6 тисяч доларів. Підпис Кеннеді коштує 26 000 доларів.

З НОВИХ ПОЕЗІЙ НІКОЛАСА ГІЛЬЄНА

НІХТО

Всі мрії та сни наші з'єднані в спільнім потоці,
Змішалася кров наших вен у одним кровотоці.

Ми знаємо наших катів. Їх земля наша знає.
Запалює полум'я помсти вона, до бою волає.

Об'єднує бурі свої, і гнівними зморшками ріки
Розтинають чоло її чисте й велике.

Йдуть індійці у пончо розідраних, грубих,
Йде усміхнений велетень, негр білозубий.

І здригається кат. Бо й в блакиті високій
Чує наші він кроки. Чує наші він кроки.

Чує наші він крики. Бачить наші він руки,
Що розплату несуть за народнії муки.

Ми йдемо. Вже ніхто нас не може спинити,
Ні продати. Ні вбити. Ні обдурити.

МОЖЕШ?..

Ти можеш продати мені повітря,
Яке між пальців пливе?
Продати мені на п'ять песо вітру,
Продати бурю, в дощі повиту,
Продати повітря живе?
Чи той вітерець, що ласкає квіти,
Отой ранковий грайливий вітер?
Він лоскотить пелюстки півоній,
Птахів тримає в легкій долоні...
На десять песо! Продай повітря,
Повітря тонке й живе!

Повітря, що шаром планету вкрило,
Легке й прозоре, розбурхане й миле,—
Нічиє воно, нічиє!

Ти можеш мені продати небо,
Часом блакитне, а часом сіре?

Можеш продати небо синє,
Що над садом твоїм висіло?
Разом із садом купив ти небо,
Як купують дах з будинком,
Як купують землю навколо?
Що ж, продай мені неба на долар —
Два голубих кілометри барвінку!
Можеш продати ділянку неба?

Небо, яке над землею синє,
Небо, де ходять хмар веремії,—
Нічиє воно, нічиє!

Можеш мені ти продати воду?
Не ту, що скупю тече по трубах,
Ту, що зволожує спрагли губи,
Землі плекає зелену вроду —
Ти можеш продати зливи воду?
Можеш продати дощу на долар?
Можеш продати оту хмаринку,

Пухнасту, ласкаву, ніжну, як жінка?
А, може, калюжу продаси за долар?
Чи милю моря, чи озера воду?
На кілька доларів озера воду?

Вода, що бринить в ручаях, водопадах,
Вода, що дощами на вулиці пада,—
Нічия вона, нічия!

Ти можеш землю мені продати,
Землю скелясту, міцну і грубу,
Яка динозаврів ховає зуби,
Землю одвічну, як світ, як мати?

Можеш мені ти її продати?
Можеш продати зелену сельву,
Сірку вулканів, риб скам'янілих,
Віків мільйони, що пролетіли,
Спіраллю звиваючись,
Пампу веселу?
Землю мені ти можеш продати,
Землю продати, всю землю продати?

Землю ніхто за власність не має,
Всі ноги однаково нею ступають,—
Нічия вона, нічия!

НАЧЕ В ЕПОХУ ДРЕЙКА І МОРГАНА...

Янкi, пірати Карібського моря,
Чорні створіння нічної імлі!
Наче в епоху Дрейка і Моргана,
Прапор хижачький підносите ви.

Сірі стерв'ятники вас супроводжують,
Кров'ю свою позначаючи путь.
Наче в епоху Дрейка і Моргана,
Смерть і насильство всюди несуть.

Йдуть кораблі до десанту готові.
Ні, не веде їх ідея свята.
Наче в епоху Дрейка і Моргана,
Тільки грабіжництво — їхня мета.

Краю нема апетитам зажерливим:
Шкіра і цукор, тютюн і вино.
Наче в епоху Дрейка і Моргана,
Золото! Золото! — тільки воно!

Стійте! Здіймається вітер розгніваний,
Буря велична, караючий смерч!

Наче в епоху Дрейка і Моргана,
Жде вас ганебна, безрадісна смерть.

Геть! — вам кричать прибережні скелі,
Геть забирайтесь! — волають гаї.
Наче в епоху Дрейка і Моргана,
Сонце шле з неба прокльони свої.

Куба піднесла зірку палаючу,
Сурми до бою заклично зовуть.
Наче в епоху Дрейка і Моргана,
Люди з гарячою кров'ю встають.

Сильні рамена свої розправляють.
Скелею грізною встали вони.
Геть-но, нащадки Дрейка і Моргана!
Геть, ку-клукс-клану і Лінча сини!

Хай згине смерть!
Хай життя розквітає!
Хай розквітають поля і сади!
Знайте, нащадки Дрейка і Моргана,
Ми — на сторожі,
Ми — пильні завжди!

СІНСОНТЕ' СПІВА НА ТУРКІНО

— Транзитні пасажери, пересадка на літак
мрій!..

— Оуї, monsieur; так, сеньйор!
Я народився на Кубі,
казковій пальмовій Кубі.
Це — моя пересадка.

¹ Маленька співуча пташка, соловейко Куби.

Іду туди, сеньйор!
Цукор? Аякже, цукор,
Повнісіньке море цукру.
— Море? Цукрове море?
— Море, сеньйор!
— Ну, і тютюн, зрозуміло?
— Так, і тютюн, сеньйор,
Море пахучого диму,

Море тепла, сеньйор!
— Ви танцюєте румбу?
— Ні, танцювати не вмію.
— Англійську знаєте мову?
— No, monsieur; ні, сеньйор!
Не знаю, й не хочу знати,
Не знаю, й не хочу знати,
Ніколи не знав, сеньйор!

— Транзитні пасажири, пересадка на літак мрій!..

Потім стогін. І сум.
Потім — саме життя.
Потім — крові потік.
Моє буття.
Буття сьогодні — прийдешне буття.
Містер Вууд і містер Тафт,
Бувайте!
Містер Магон, містер Лінч,
Прощавайте!
Прощавайте, містер Ніксон!
Містер Краудер, бувай!
Темна-Злісна-Ніч,
прощавай!

Прощавай, юрба звіряча,
По тобі я не заплачу,
Вже ніколи не побачу!
Залишайся! Прощавай!

Зараз жде мене робота,
Хай виснажлива, до поту —
Для мого вона народу,
Для моїх вона земель.
Добрий день, мій краю рідний,
Річка, сад квітучий плідний!
Добрий,
добрий день, Фідель!

Добрий день, моє знамено,
Герб, де море і ключі!
Добрий день, поля зелені!
Добрий день, бородачі!
Добрий день, скеляста Сьєрро!
Добрий день, мій цех, мій дім!
Добрий день вам, мачетеро!
Добрий день рукам моїм!
Добрий день, блакитна мріє!
Добрий день, мій одяг, рис!
Добрий день вам, коси-змії!
Добрий день тобі, маїс!
Добрий день, моя Вітчизно
у святковому вбранні!
Добрий день, бійці залізни!
Добрий день вам, добрі дні!
Добрий день, сеньйор, сеньйоро!
Житель гір, привіт тобі!
Здрастуй, хлопче яснозорий,
брате мій по боротьбі!
Добрий день, бійців намети!
Цукор, зброя, добрий день!
Добрий день і вам, поети!
Добрий день, творці пісень!
Добрий день, дівчата красні!
Добрий день, земля батьків!
Добрий день, паради, гасла,
прапори, знамена, спів!

Поле пашиє під квітневою зливою,
Пахне тростиною, пахне оливою.
Чорний та білий крокують дорогою,
Двоє, увінчані перемогою.
Вітер гуляє землею невпинно.
Сінсонте,
Сінсонте співа на Туркіно...
— Добридень, Фідель!

ВІДПОВІДАЙ!

Ти, що втікаєш з Куби,
Відповідай,
Де знайдеш зілля таке розбуяне,
Блакиті край,
Пальми стрункі під усміхненим небом?
Відповідай!

Ти, що забув свою мову,
Відповідай,
Катаєш чужою жуйкою в роті
«Well» і «Why»,
Як ти можеш німим прожити?
Відповідай!

Ти, що покинув землю,
Відповідай.
Де спить під хрестом твій батько,
Відповідай,
Де ти кістки залишиш?
Відповідай!

Відповідай, нещасний,
Відповідай!
Де знайдеш зілля таке розбуяне,
Блакиті край,
Пальми стрункі під усміхненим небом?
Відповідай!

*З іспанської переклади
Тамара ЮКОВА та Анатолій ДОВГОНОС*

УСПІХ

РОМАН

ЧАСТИНА ПЕРША

1

Замість повернути до своїх дверей Марія мимохідь попростувала в кінець коридора.

Корейсів кабінет осиротів. Нині тут панувала тиша, глуха, непорушна, така глибока, яка лишається тільки після того, хто щойно помер. Фотографії в траурному крепі, цикламен, власноручна Корейсова копія «Таїтянок» Гогена без рямців.

«Я завжди був переконаний, що наука має багато спільного з мистецтвом, а з роками мені все більше здається, що вона, зрештою, одне з найпрекрасніших мистецтв. Проте і наука, і мистецтво, безперечно, не варті були б і шеляга, якби вони не вели до щастя людей», — вчувався Марії Корейсів голос.

Старий гуманіст.

На столі й досі цокає годинник в агатовій оправі, трохи старомодний, як і його хазяїн. «Я накручую його раз на вісім днів, — сказав Корейс тиждень тому, накручуючи в її присутності годинника. — Дуже зручно: роблю це кожного понеділка і завжди маю ще день про запас, але поки що я ні разу не скористався з цього...»

Чітко окреслене підборіддя, бистрі очі, що дивляться на неї з фотографії, повитої чорним крепом. І задушлива, нестерпна, німа тиша, котру ще дужче підкреслює цокання годинника.

Сьогодні вівторок.

На свій подив, Марія раптом розплакалась, тихо і якимось винувато. Годину тому во-

Малюнки А. Левича

на не зронила ані сльозинки: щось ніби стримувало її; вона взагалі не зносить тієї солодкуватої атмосфери похорону, набряклих од сліз жіночих облич під вуаллю, байдужого співу анонімних хорових капел і зашмученого з обов'язку виразу обличчя церемоніймейстера — отієї обкатаної машини, котру запускають рівно на тридцять хвилин.

Розмова в сусідній кімнаті, де сидить секретарка, раптом набуває реального змісту; отой другий голос — то говорить Горт, і Марія мимоволі йде йому назустріч, ніби не хоче, щоб він застав її, зажурену, тут, над шефовим столом; у чорному костюмі Горт видається ще худішим і вищим. Помітивши блискучі смужки в неї на щоках, він легенько похитав головою, його обличчя набрало схвильованого, співчутливого виразу, неначе вони обоє — осиротілі брат і сестра.

— Завтра вже буде трохи легше... — Він замовк, утупившись очима у верхній гудзик її пальта.

— Просто не можу собі уявити, що його немає...

Горт глянув їй у вічі, наче хотів прочитати, що вона це сказала так, між іншим, що вона невміло розіграє перед ним комедію, бо не тільки він один із співробітників їхнього інституту ще й досі думає: «Корейсова протезе, шефова любочка». Марії хочеться захистити себе, але не було проти чого: Горт мовчить і тільки дивиться на верхній гудзик її пальта.

— Сама потягнете?

— Це звучить банально, але продовження роботи над його проблемою буде для мене виявом справжньої поваги до нього, — насилу вимовила вона, як їй здалося, надто вже пишномовно.

— Безперечно. Всі ми багато чим завдячуємо йому...

Із свого кабінету вона подзвонила додому. В телефонній трубці чуються гудки, і Марія раптом злякалася, що зараз озветься лиховісно-лагідний голос свекрухи; її колючі, проникливі очі наче знову втупилися в неї з порожнього місця за столом (які вони були холодні й застигли, коли зупинялися на ній!). Що б я не зробила, завгодно було відомо, що не так, як треба. Навіть самі мої наміри помилкові. Так воно, зрештою, й повинно бути в жінки, котра не дістала гарного виховання. Незугарної, марнотратної, ледачої чужої жінки, що обкрутила її Павела! Мабуть, і свекруху також можна зрозуміти, її несповнені сподівання: колись вона була дружиною багатого лікаря, а тепер — лише мати наукового працівника, який, до того ж, так невдало оженився.

Нарешті, в трубці озвався Павелів голос, ну, звичайно, він забув купити щось на ве-

черю, як вони домовилися. Добре, що хоч мені спало на думку подзвонити.

Павелові, видно, страшенно важко було подолати культ, котрий із нього робили в родині: одинак, об'єкт сліпої материнської любові. Як на свій рівень, він не дуже критичний щодо своєї матері. Її він завжди виправдує, а мене — вгамовує.

Павел свою жертву вже приніс. А який же буде мій внесок у наше нове життя? Я мушу дякувати йому, звісно, він кращий і на кілька голів вищий за мене. Мені б бодай трітину його самовпевненості, наукового авторитету, мужності в обстоюванні своєї теорії! Та хіба я спроможуся коли-небудь на якусь власну теорію!

На столі в Марії, як і завжди, купа різних паперів і протоколів, треба спробувати принаймні на столі навести лад. Зверху лежить останній лист, якого їй передав Корейс, збоку видно кілька зауважень, зроблених його рукою. Але не про зміст цього листа, а про «Таїтянок», що висять у його кабінеті, подумала вона.

«Кожен має якусь пристрасть, — він зашарівся, як хлопчисько, коли я вперше запитала його про цю картину. — Навіщо я повісив цю штуку саме сюди? Адже це мій найкращий твір! У вас, либонь, аж язик свербить сказати: «Кепські твої, бідолохо, справи». Моя любя, я ще тільки вчуся й назавжди лишуся школярем і учнем, як у своїх пристрастях, так і в науці...»

Завтра Корейсову урну поставлять десь у горішньому ряду колумбарія, вона стоятиме там, ніби якийсь товар, на полиці, котрий знизу навіть розглядіти як слід не можна. Чому закон про збереження енергії не поширюється на сферу духа? Знаменитий вчений у своїй галузі науки, надзвичайно життєдіяльний, для мене — невичерпне джерело мудрості, а минає якийсь час, і від нього лишається тільки жменька попелу. І саме тільки прізвище на титульній сторінці підручника з мікробіології.

Марія висушила листа носовичком, але слова, написані Корейсовою рукою, порозпливалися, і вона раптом відчула, що лишилась сама. Це зрада, пане професоре!

Напад якогось тваринного болю — така безвідрадна буває, мабуть, туга дитяти, ще нездатного до самостійного життя, над убитою матір'ю. Куди поділась упевненість, яку вона відчувала біля Корейса, свідомість того, що ти успішно підіймаєшся вгору; кінчаючи увечері роботу, вона наперед тишилася думкою про завтрашній день, прислухалась до Корейсових кроків у коридорі, знала: зараз він натисне клямку, підійде до неї в своєму білому халаті, — якогось незбагнено старомодного крою, — застібнутому на всі гудзики, і його «р» заgrimотить, ніби

розсипані по сходах горіхи: «Пр-р-ривіт, дівчинко. Як ся маєте, Мар-р-іє?...»

Його періодичні, на перший погляд незначні зауваження, ба навіть жести, інколи були ключем до подальшого руху вперед.

Раптовий напад зневіри був такий глибокий і чорний, як безодня: Корейс покинув поле бою — і мене. Темрява, що поглинула його, трохи наче заслала зір і мені.

Та годі вже; кого я, власне, оплакую — Корейса чи саму себе? Сім років я пропрацювала в лабораторіях і щось-таки вже й сама зробила в галузі вірусології, навіть коли то була буденна мурашина праця, про існування якої більшість людей навіть не здогадується. Зрештою, тепер я маю нагоду довести собі самій і всім іншим, варта я чогось чи ні.

Вона полила «павучок» на столику для квітів під вікном, відтак зняла халат і вийшла.

2

Робота в Павела не йде на лад, думкою він раз у раз повертається до Марії. Кожен його успіх завжди викликав тиху, шляхетну втечу до особистого життя; зрештою, коли б він справді мав підстави нарікати на себе за втрату бодай кількох хвилин, як не сьогодні?

Очі його мимоволі косяться вбік: там лежить збільшена фотографія, у променях низького осіннього сонця вилискує її блискуча поверхня. Павел мимохіть вирівняв її з краєм столу: він любить, коли серед речей, котрі оточують його, панує лад і порядок.

З сусідньої кімнати долинув Ольжин сміх і роздратований голос старого Недоми (все життя консервувати бивні та хребці мамонтів — можна й самому непомітно скостеніти), де йому змагались із зухвалим Ольжиним язичком! Павел марно чинить опір, намагається внутрішньо мобілізувати себе: вони теревеняють про всілякі дурниці, мільйони людей на світі займаються в цю хвилину дрібницями, з незначних фактів будують проблеми, а на оцій фотографії...

Він піддався своєму захопленню, фотографія шпильки трохи прогнулася, треба було її краще висушити, але хіба можна дивуватися з їхньої квапливості?

Моя теорія. І цей знімок.

Відчуття приналежності до отієї могутньої супруги, — людської праці, таланту, напруженого мислення й абсолютних випадковостей, — наслідок дії якої називається прогресом.

Автори пробивних теорій поряд із рядовими науковими співробітниками — це аристократи поряд із плебеями, творці монументальних скульптур поряд із мулярами.

Хоча муляри теж із тисяч цеглин, покладених одна на одну, з тисяч мурашиних, позбавлених будь-якої фантазії спроб часом роблять якість відкриття...

Трохи більше скромності, покори, товаришу. Я вже досить стріляний горобець, тож успіх успіхом, а резерв зберегти треба. Тільки...

Звісно, висунути якусь теорію, зрештою, нескладно, протиставити їй іншу теорію теж неважко, але діждатися отакого фантастичного підтвердження власних висновків, як у мене? Кому ж за це дякувати — закономірностям логіки, випадкові, що йому сприяла чесна праця, вищій справедливості, небесам?

Не тільки злигодні, але й радість важко переносити наодинці.

Ольга в сусідній кімнаті тонким різцем ліквідує останні дрібні вади на матриці для гіпсового литва оздобної шпильки. Срібною шпилькою четвертого століття, яку він знайшов в одному з поховань лоучанського могильника!

Шматок почорнілого срібла з багатівковою патиною, шпилька із спіраллю, що давно втратила пружність. Оздобна дрібничка, що визначає наукову цінність мого життя, котру за її значенням можна порівняти хіба що із чеськими коронаційними клейнодами, з оригіналом Монни Лізи, а коли хочете, то й з Гомеровою «Іліадою»!

Очевидно, тут є якась закономірність, мабуть, ця шпилька мусила там бути, так як повинні були, зрештою, в системі елементів знайти германій, що мав саме ті властивості, які теоретично передбачив Менделєєв.

Лоучани, безперечно, переховують ще й інші скарби; Павелова уява малювала сміливі перспективи, поки що нечіткі, але грандіозні за обсягом: докторська дисертація, становище одного з найвизначніших археологів країни, а може, й...

Та годі вже, в глибині душі Павел і досі забобонний, це він успадкував од матері; звісно, я не вірую, глузую сам із себе — ех ти, марксист! — і все ж хапаюсь за гудзика, тільки-но побачу священика, віз сіна — щастя, а черниця — чекай невдачі... Я боюсь ці перспективи сполохати навіть думкою...

Наукова практика змушує його бути обережним, обов'язок археолога — надто не захоплюватись, аби не поглузувала з нього доля: він знає не один випадок сенсаційних знахідок, коли через кілька років знаходили аналогічні докази матеріальної культури у зовсім інших взаємозв'язках...

Але цю шпильку він не віддасть нікому, бо це справа і його серця; звичайно, наука не повинна дослухатись до голосу серця, але ж і його розум, тверезий розум спеціаліста, наукове чуття та інтуїція підказують,

що цей доказ не може бути фальшивий, хибний, зловмисний збіг обставин...

Прийшов Браздїл, опонент, якого Павелові призначили на Лоучани, вмить збагнув суть сварки між Ольгою й старим Недомою; він не знав, що їй передувало, але не вагаючись став на бік сильнішого; потім квапливо розповів Павелові найновішу, як він гадав, плітку, котру Павел знав і вже встиг забути.

І ось Павел знову сидить за своїм столом.

Маю гарних співробітників. Двері з мого кабінету до їхньої кімнати відчинені за будь-яких обставин; чи зрозуміли ці люди, що це символічно?

Він ніколи б їм у цьому не звірився, та під час роботи йому просто необхідний бодай акустичний контакт із працівниками, звуковий фон їхніх реплік під час дослідів, жартів, сварок, сміху. Відчуття їхньої підтримки, свідомість їхньої відданості й віри в його талант — усе це необхідні складові частини стану, який часом можна назвати щастям у роботі.

Давно минули ті часи, коли він ще тільки вчився, вбирив у себе — нині він уже може дещо й роздавати.

Гідна подиву шляхетна властивість духовного надбання — роздаєш його, а воно не зменшується, навпаки, дедалі зростає.

А взагалі найбільше щастя, його апогей для чоловіка є та хвилина, коли він стає особистістю.

На столі портрет Марії у срібній рамці. Може, подзвонити їй? Тільки що я скажу? Що саме в цю мить відчуваю потребу почути її голос і більш нічого?

За кілька тижнів вийде друком його книжка. Він уявляє собі, як Марія сидить дома в кріслі, струшує в попільничку на бильці попіл і читає його книжку... Власне, вона хвилює мене й тоді, коли не читає моєї книжки. Хвилює знову і якимось по-новому, з тої недавньої пори...

Короткий болючий докір. Матусю, пробач мені, я розумію, що твій від'їзд — це остаточний розрив, але ж у нас так не клеїлося. Попри все, що трапилось, попри всі родинні скандали можна тільки дивуватись Маріїному благородству, бо коли б то була її мати, він би давно не стерпів. Тепер вони з Марією ніби починали все з початку, через десять років — аж дивно...

Остаточо заспокоївшись, він усвідомив, що для двох людей, коли їм не бракує доброї волі й коли вони живуть не тільки своїми особистими інтересами, ніколи не буває ні надто пізно, ні надто важко почати все з початку. Павел простяг руку до телефонної трубки, проте ту ж мить пролунав дзвоник. Клеввар просить, щоб він зайшов до нього.

Павел піднімається на другий поверх. На

одному із східців починає рахувати: якщо вийде парне число — на нього чекає приємна новина. Хлопчаком, бувало, він не раз загадував, чи викличуть його з математики, чи подарують на день народження велосипед; навіть піднімаючись сходами до церемоніального залу, він мимоволі рахував східці — чи будуть вони з Марією щасливі. Цього разу він нарахував чотирнадцять східців.

— З тебе могорич, — виблискуючи золотим зубом, сказав Клеввар, — мені пощастило виманити в президії понадпланову дотацію на оті твої Лоучани. Тепер працюй на повний хід, набирай людей. Тільки гляди, не розкопай піврайону.

Ні, дивитися на Клевара шанобливим поглядом нема чого, директори не мають якоїсь особливої професійної переваги над підлеглими, а часто навіть і непрофесійної. Проте цього разу Павел вдячно подумав про його авторитет, у нього аж мурашки пробігли по тілу від приємного почуття: ось він — шанс твого життя! Та випробуваний регулятор почуттів ту ж мить зупиняє його: не можна дивитися на працю, як на нагоду поставити собі пам'ятник за життя, моя праця має служити науці, а не навпаки — наука моїй славі, та, зрештою, якщо здійсниться надії, які я покладаю на лоучанський моголиничник, про моє наукове майбутнє можна не турбуватись (мабуть, у цьому немає ані самозакоханості, ані марнославства). Надпланова дотація — хіба це не говорить само за себе?

— Аби ти не сказав, що я скнара, ставлю п'ять літрів. Лоучани виправдають будь-які витрати; ці кошти дадуть такі прибутки, які нам навіть не снилися.

Клеввар, розвалившись у кріслі, пробує поставити сторчма олівець.

— І все ж майся на бачності. Я ніколи не забуду, як Седлмайер в одній із своїх доповідей заявив, нібито він особисто знайшов у гальштатському похованні люльку.

— Я не сьогодні на світ народився. І я не той сільський учитель, ентузіаст-аматор, котрий написав, що знайшов рештки птеродактиля, а насправді то була щелепа кози.

Клеввар закліпав очима, не підводячи голови, глянув на нього і сказав:

— А хіба Крапка не знайшов у малешицькому городищі п'ятикронну монету часів першої республіки аж на вершині скелі, на три чверті метра під землею?

— Я знайшов не п'ять крон часів першої республіки, а срібну шпильку четвертого століття.

— Та я зовсім не маю наміру зіпсувати тобі радісний настрій. Вже хоча б тому, що відблиск твоєї слави впаде на весь наш інститут.

Павел пильно дивився на Клевара. Коли він поволі пірнає в крісло, комір його піджака лізе вгору. Клевар спокійно кліпає очима, й зовсім не схоже, що він глузував з Павела.

— Зараз ти на коні, можна собі уявити...

— Авжеж. Шпилька поряд з урною із слов'янським хвилястим орнаментом...

— Аби ж то все було слов'янське...

— А я переконаний, що лоучанці були слов'яни. Ти б зробив мені велику приємність, якби прочитав мою книжку ще в коректурі.

— Хотілося б мати трохи більше доказів...

— Не бійся, будуть. Тепер уже будуть. Я абсолютно певен, що шпилька — це тільки початок.

— Дай боже.

— Бог тут ні до чого. Мені скоріше потрібен рік часу. І щоб зима була коротка, аби якнайшвидше почати розкопки.

— Хай тобі щастить. А коректуру, само собою, принеси.

Зачиняючи двері, Павел мимохідь глянув на табличку з написом: ДИРЕКТОР. Рука на якусь мить ще затрималась на клямці. Не люблю думок, котрі знаходять на мене проти моєї волі. Часом мені бракує сили загодя прогнати цих незваних гостей, і, крім того, завжди є небезпека, що вони з'являться знову і дедалі частіше обсідатимуть голову.

Доцент. Доктор Каміл Клевар. Директор з ласки божої. Бути директором — не таке вже й велике щастя, бо радісних хвилин у нього буває куди менше, аніж різних неприємностей. Звісно, я не зичу йому зла, хоч він причепа і надто вже обережний. Може, йому це й байдуже, тільки я не люблю вчених, котрі занадто часто цитують інших.

Зрештою, задрістять — почуття людське. Таке відкриття щастить зробити одному з сотні, раз на п'ятдесят років. Моя теорія... Клевар теж щось шкрябає — чи то про кроманьйонців, чи про мадленську культуру; проте кому спаде на думку порівнювати значення цих двох робіт для суспільства, та й пише він підозріло довго, а моя тема...

Адже Лоучани й справді можуть мати світове значення — чеська Помпея!

Довгі роки я підсвідомо чекав цього шансу. І коли знайшов черепки першої поховальної урни, — нічим не оздобленої, явно празького типу, — на поверхню свідомості виринула ота дивна, несподівана впевненість: тут, і саме тепер. І хай це звучить парадоксально, але я підготував це відкриття. Воно було у мене в програмі, майже заплановане.

Довгий коридор, десь у кінці дзеленчить телефон. Отже, робочий день закінчився, раз ніхто не підходить до телефону. Павел іде туди, де дзвонить телефон. А може, це

у нього в кабінеті? Яке це варварство — дзеленчати отак серед тиші цієї старовинної будівлі, чому б у вік бурхливого розвитку техніки не вигадати, задля збереження наших нервів, якогось делікатнішого сигналу?

Зненацька він згадав те, що трапилось кілька днів тому, і занепокоївся; але ж то було вранці, тільки-но він зайшов до кабінету. Приглушений голос у телефонній трубці належав Марії і все ж таки був ніби не її. Павел згадав оту неприємну новину, і в нього з'явилось таке відчуття, ніби він падає з високого мосту.

Ні, цього разу Марія говорить скоріше збентежено.

— Павеле, якщо я затримаюсь в інституті, залиш мій квиток на столі, і я прийду в кіно пізніше. Ніяк сьогодні не можу дати собі ради, без Корейса все пішло шкереберть...

Він бере це до відома; пауза — підшукує слова, не знаючи, з чого почати; хто б міг подумати, що сказати про власний успіх так важко...

Але в телефонній трубці вже знову лунають байдужі короткі гудки.

Ледь відчутне розчарування.

«Без Корейса...»

Його виразне підборіддя надавало обличчю трохи лукавого виразу. Скільки це вже минуло відтоді, як Павел читав у газеті Корейсову статтю з нагоди сімдесятиріччя якогось академіка?

Павелові чомусь здається, що насправді смерть Корейса завдала Марії більшого удару, ніж, можливо, вона сама це усвідомлює.

Фотографія шпильки, що лежить на столі, тим часом скрутилася в трубку; бідолашний професор Корейс — яка все-таки людина егоїстична й жорстока: добру людину спіткало нещастя, а в мене стільки роботи, цілі гори роботи, тож хіба може бути зараз для мене щось важливіше? Не хочу про це думати, але й так ясно, що кінець цієї роботи принесе перемогу, а хіба хто може лишитися байдужий, коли йому пощастить посунути початок історії слов'ян на кілька століть углиб віків?

Мілан пріє над домашнім завданням, третій приклад ніяк не виходить, тож не лишається нічого іншого, як капітулювати і, як завжди, звернутись по допомогу до останньої інстанції. Марія на кухні склала помиті тарілки, проте й теж спочатку не щастить.

— Що воно за голова вигадала цей новий спосіб множення...

Клацнув замок, Павел голосно привітався, йому вдалося повісити капелюх на вішалку,

кинувши його від самих дверей. Мілан ожив: наш татусь штукар!

Євчина радість з татусевого приходу, як завжди, вилилася в лаконічне:

— Гойді.

Мілан спохмурнів: авжеж, зараз розчулений татусь сяде в крісло, простягне ноги, вхопить Євку за руки, і вона видереться йому аж на плечі. Потім почне верещати, як дурна. Коли боїшся, то чого лізеш, шалапутко? Завжди, коли Євка вдома, всі мають з нею мороку. «З нею всі панькаються», — любила казати бабуся, коли жила в нас. Зі мною ніхто ніколи не панькався.

Євчин вереск заважає йому працювати, він сяк-так нашкрывав решту завдань і з великою охотою пішов по грудку глини, бо на завтра треба виліпити й принести до школи гусита. Проте Мілан крадькома стежить за татусем — уже, мабуть, досить було б цяцкати з нею; так воно вже заведено на цьому світі, що людина дорослішає і стає нікому не потрібна; татові й мамі цілком вистачило б однієї Євки, і хоч вона все ще пускає під себе, їм хоч би що. Євка могла б, навіть, і люстру з-під стелі зірвати; просто їй усе дозволяється.

Нарешті! Татусь покинув Євку і почав грати на фортепіано.

Гусит народжується в поту і муках, а татусь грає. Авжеж, наш татко дуже гарно грає, і бабуся часто казала: «Не розумію, Павеле, чому ти не виступаєш у концертах!» Але татко, бувало, тільки рукою махне: мовляв, він годен хіба що ноти перегортати справжньому піаністові. «Наш татко — порядний, але занадто скромний», — написав недавно Мілан у шкільному творі на тему: «Мої батьки».

Татусь усе грає, гусит виростає із шматка глини сам по собі; коли б поблизу опинився рицар, то з переляку нізащо б не втік од нього, і Мілан іде на кухню показати гусита мамі.

— Гарний, тільки поки що скидається більше на церковного сторожа, аніж на гусита. Спробуй зробити ще списа з дроту.

Завжди мама до чогось причепиться, Мілана це страшенно розсердило: «На зло зроблю йому патерицю!» Відщипнув трішки глини від грудки, але від творчого натхнення не лишилося й сліду. Татусь теж покинув грати на фортепіано.

Грудка глини велика — мов гора.

В кімнаті задзвонив старий стоячий годинник, і Мілан склав руки на колінах: їхній годинник дзвонить дуже гарно, голос у нього наче скляний, хлопець любить слухати цей тремтливий дзвін, що лине кудись у безмежну далину, в темряву, й губиться в ній, там, де немає вже ніякої землі, а тільки холод і безвість.

Людина мусить слухати, як б'є годинник, навіть очима не кліпаючи, — і Мілан не кліпає, аж поки не починають пекти очі; і раптом на глиняній горі виріс замок із скла. Збудую до нього дорогу, а на горі — троє сходів; у башті сидить зачарована принцеса, вона чекає, поки розвіються чари, і її вивольить той, хто виїде тією дорогою нагору на одному задньому колесі, а тоді ще й тими сходами. Але на тих сходах кожен носом заоре. Настала Міланова черга, він одягає шишак, бабах, моя рушниця б'є на п'ятсот метрів, а в тих партачів — лише на триста п'ятдесят; крім того, я маю повітряний всюдихід, тільки пурх нагору... я летів, щоб ви знали, понад тими сходами метрів п'ятдесят у повітрі й загальмував лише перед скляним розвідним мостом.

Марія, накриваючи на стіл, здивовано питає:

— Де взялася ця пляшка?

— Ніде. Стоїть сама по собі. Стоїть же тут Бетховен, то чом не може стояти пляшка? — Павел розгорнув газету, але видно було, що він її не читатиме.

На дверях до передпокою Марія помітила глину й насварилася на Мілана.

— Я збожеволію, — вона побачила глину й на порт'єрі. Очі її почали нишпорити по всій кімнаті. — Що ж тепер робити? — Вона намагається вичесати глину з Міланової голови й мало не плаче.

Павел з удаваною добродушністю згортає газету.

— Образотворче мистецтво вимагає простору, мамусю.

— Авжеж, ти порт'єри не пратимеш.

Марія ставить на стіл вечерю. На журнальному столику вона помітила якусь новинку, взяла книжку в руки, і враз обличчя її засяяло:

— Чудово! Я відчувала, що вже гріюся потроху в промінні слави свого знаменитого чоловіка, але щоб так швидко... Ну, то відкоркуй свою пляшку!

— На жаль, книжка вийшла надто швидко. Якби були затримались на чверть року з набором... Або коли б оту шпильку я знайшов на кілька місяців раніше... Ти уявляєш собі, що це значить — підкріпити теорію таким доказом?

— Нічого, напишеш про неї окремо!

— Авжеж. Хай тільки трохи заспокоюсь, все як слід обмізкую...

Вечеря, врочиста атмосфера, Марія простягла руку по книжку, погортала сторінки, шанобливо поглядила обкладинку.

Корок стрельнув, наче гармата, з горла пляшки зашумувала піна. Мілан кинувся ловити корок, що, відбившись од стелі, покотився по підлозі, бо то цінна річ для колекції найрізноманітніших трофеїв. Йому також

налили півкелиха, щоб він випив за татусів успіх. Мілан застромив носа в чарку, бульбашки підскакують аж до самого кінчика носа й лоскочуть його, але пити це не годиться; дідько його знає, чого дорослим додається оте вино. А гроші ж які, матінко: сорок порцій морозива можна було б купити за одну пляшку!

Павел повільно п'є вино, розпатякуючи про те, що «мелнік»¹ він нізачо не проміняв би на «еперне»², бо «мелнік» — то наша класика, а людина мусить шанувати вітчизняні вироби. Він не хоче озиратись, але книжка лежить на столику — гарна, новенька, пахне свіжою друкарською фарбою, йому доводиться докласти чималих зусиль, щоб погамувати своє захоплення: адже читати власне прізвище на титулі щойно виданої книжки — це хвилююче й водночас одне з найбільш приємних занять!

Повечеряли, Мілан з захватом дивиться на татуса, той сяє, від часу до часу, не повертаючи голови, кидає погляд на маму, тому складає серветку гармошкою.

— Чи не могла б ти роздобути через інститут кілька кольорових фотоплівок? Дістати їх зараз просто-таки неможливо.

— Навіщо вони тобі?

Над столом здійсмається колечко диму з маминої сигарети, Мілан хутко виліз на стілець, хоче застромити в нього палець, та колечко враз розірвалось.

Тато переплів пальці рук, а тоді хруснув ними.

— Я їду на конгрес археологів до Гренобля.

Ложечка випала мамі з руки й дзенькнула, вдарившись о блюдо.

— Оце так новина! Може, збігати ще по одну пляшку?

Павел раптом помітив Мілана.

— Ану, вмитись і спати, скільки я ще буду про це нагадувати?

Ще б пак, цього слід було чекати. Прокляття! Отак завжди, тільки-но починається щось цікаве, мене гонять спати. Або ж ота дурепа з телебачення скаже: «А ще хочемо вас застерегти, що цю програму дітям дивитись не рекомендується». Так би й дав їй носак! От коли б її щовечора, коли вона не базикає по телевізору, о восьмій гнали до ліжка. Щовечора, аж до смерті. Коза гидка!

Вже в піжамі Мілан зазирнув у двері.

— А може, мені зліпити для гусита ще й броньований віз?

За інших обставин могла б здійснитися буря, але сьогодні вони сваритись не будуть, татко поїде до Швейцарії і всім нам привезе годинники із щирого золота. Чи, може, те місто не в Швейцарії?

— Якщо ти не будеш у ліжку, поки я полічу до п'яти, не ображайся на мене. Раз, два, три...

Глибока ніч, за вікном світить срібний місяць, не треба перед сном витріщатись на нього, бо ще блукатиму серед ночі, як сновиди.

Ніяк не можу заснути через отой місяць, мимоволі зиркаєш на нього раз по разу.

Від протилежної стіни долинає шепіт.

— Євку вже не хочуть тримати в яслах...

— Ну, то піде в садок. А Мілан після уроків лишатиметься в дружині¹.

О боже, дружина! Нам завжди трохи жаль було дітей, котрі після уроків ще залишались у дружині; ми з хлопцями йдемо грати у футбол, а для них заняття продовжувались і після обіду. Це ідіотизм, що бабуся більш не живе з нами.

Місяць сховався за фрамугу вікна, та невдовзі виринув з другого боку.

Мілан утупився в темно-синій прямокутник вікна, сон не приходить — то не небо, то море, десять тисяч метрів завглибшки, понад самим дном поволі пливе велика золота риба й роззявляє пащу, трохи осторонь лежить затонулий корабель, він геть увесь заріс ліанами, риба сховалася за щоглу, а тоді знову виплила з-за неї, її сяйво приваблює прозорих рибок, їх цілий табунець, а на палубі стоїть скриня із золотом, і коли ота велика золота риба наблизилася до скарбу, він засяяв, наче тисяча ліхтариків...

— Чуєш, Павеле, Горт вважає, що без Корейса я не впораюся...

— Ти спати не хочеш? Я не люблю пораженьських розмов опівночі.

— Цс, тихенько, бо розбудиш Мілана. Я їхні думки по очах читаю, мовляв, кандидатську дисертацію зробив їй майже сам, дав би їй самостійну тему, тоді б ми побачили, на що вона здатна. Чого б їй не впоратися, коли шеф вів її за руку?!

— Навіщо ж було стільки років учитись, як тепер дезертирувати? Освіта й талант накладають на людину певну відповідальність! Перед самим собою і, зрештою, перед суспільством теж.

— О боже, відколи ти став говорити, ніби секретар райкому? Скажи ще й про високе покликання вченого.

Хто це з них позіхнув?

— Ти ж сама змушуєш мене, щоб я давав тобі вказівки. Я — тобі, товаришко. І, крім того, я страшенно хочу спати.

Отой звук — то зарипіли під татусем пружини. Цмок. Ага, татусь поцілував маму на долбаніч.

Тиша, тільки чути, як унизу гальмує трамвай, здається, неначе під час параду по Летні мчать п'ятдесят танків.

¹ Червоне чехословацьке вино.

² Відомий сорт французького шампанського.

¹ Так у Чехословаччині називаються групи продовженого дня.

— А привезеш мені... з Франції плащ... такий, знаєш... тоненький-тоненький, що вміститься у жіночій сумочці?..

Слова лунають невиразно, а від місяця за вікном лишився вже тільки невеликий золотий крайчик, поставлений сторч. Чи це справді сказала мама, чи... може, мені тільки причудилося?..

4

«Євка піде в дитсадок, а Мілан після уроків лишатиметься в дружині». Павелові легко говорити. Але спробував би сам усе це влаштувати.

Марія показала Міланові, де стоятиме обід, коли він повернеться зі школи, а на шию йому повісила ключа на мотузочку. Мілан страшенно опинався, заперечував, мовляв, він не маленький, не може такого бути, щоб він загубив ключа. Марія насилу довела йому, що відтоді, як він отак гарно навчився робити стойку, виникла серйозна небезпека, що ключ випаде з кишені. Тиждень якось потерпить; потім для нього знайдеться місце в дружині.

З другою парослю було куди гірше. «Євку до нас у садок?» Поблажливий погляд, у якому можна прочитати навіть зверхність. «Ще семеро дітей зайнятих мам перед вами, пані докторко». Тут є деякі явно соціальні мотиви...

Пані докторко. Передусім пані, тоді докторко. Коли стає холодно, я надягаю шубу. Займаюсь наукою; а прагнути до важко зрозумілих, не для жіночого розуму висот — це, зрештою, гріх навіть у розумній нашій зеленярки: бо чого б тоді вона давала мені найтонші морквинки, а коли я одвернуся — пом'яті грона винограду зі споду ящика? А Павел бачив усе в рожевому світлі. Нарешті, Євку взяла родина Шнайдерових — сусіди з горішнього поверху. За плату й на невизначений час.

Усе це забрало в Марії страшенно багато часу; в інститут вона встигла лише на закінчення наради наукових працівників, але саме йшло обговорення найважливішого питання: хто тимчасово очолить інститут? З трьох докторів наук орієнтуватися можна було тільки на двох; та Пажоут не має й половини тієї честолюбності, що Горт. Абсолютною більшістю голосів при двох, що утримались, обрали доцента Вінценца Горта. Він почервонів од задоволення, але ж мусив усе-таки кілька секунд зачекати; надто швидко подякувати за довір'я — могла б виникнути підозра, що цього він і сподівався. Інститутом він керуватиме не шкодуючи сил, — а як же інакше, — звісно,

доти, поки Академія наук не призначить постійного директора.

«Таїтянки» на стіні привернули до себе сумний Маріїн погляд: король мертвий, хай живе король! Тепер у тебе, добродію, вистачить мороки: ти маєш так проявити себе на посаді виконуючого обов'язки директора, щоб директором згодом став доктор Горт.

Марія, сидячи біля вікна, непомітно шукає, як прогнати нудьгу: по асфальту пробіг сонячний зайчик, видно, за кимось зачинилися вхідні скляні двері; дві лаборантки на ходу застібають пальта і мчать до трамвая, що їде в місто, наче тікають од пожежі. І це зараз, у робочий час?

Звичайно, раз Горт керуватиме інститутом, він більше не зможе очолювати наукову групу, шефом якої був до сьогодні, це всім зрозуміло.

В коридорі до Марії підбігла її лаборантка Ітка, бліда й змучена.

— Не гнівайтесь, пані докторко, але я більше не можу терпіти, голова тріщить од болю, хочу поїхати в поліклініку.

— Ви поклали в інкубатор яйця? Повну закладку?

Ітка кивнула головою і пішла.

За димовою завісою в залі засідань на почесному місці за столом випростався довготелесий Горт:

— Професор Корейс дуже хотів, щоб товаришці Угровій, як талановитому науковцеві, було надано можливість...

Марія проковтнула слину. Може, їй це причулось? Ні, запала напружена тиша, Марія відчуває, як кров прилила їй до голови, одинадцять чоловіків мовчки дивляться один на одного, а Фіндейс явно зблід. В погляді, що ним він пронизує Горта, можна прочитати і подив, і розчарування, і біль — усе разом. А Марія, сама того не помічаючи, крутить гудзика на робочому халаті, гудзик висить уже на одній ниточці, проте не одривається. Їй забракло сили сказати: «Не чинить насильства, я — протеже Корейса, а тут є набагато здібніші кандидати наук, скажімо, колега Фіндейс...»

Раптом звелась здоровенна Пажоутова лапа. Дякувати богіві, хоч один знайшовся: хай скаже, що завгодно, аби лишень порушив оцю важку тишу.

— Зрештою, чому б і ні, адже навіть княгині Лібуші не пощастило колись нашкочити загальному розвитку чеської нації настільки, щоб ми не винайшли пльзенського пива й не мали сорока зимових стадіонів. Не кажучи вже про полярографію.

А вона сидить, мов зачарована казкова Руженка, нездатна й слова мовити; наче крізь сон чує, що Горт ставить питання на голосування, руки підводяться вгору, хоч і вельми повільно й несміло, та все ж їх біль-

ше як половина, ніхто не голосує проти і, всупереч математиці, жоден не утримався.

Все, нарада скінчилася, гуркочуть відсо- вувані стільці. Гудзик на халаті, зрештою, таки відлетів, а Марія стала завідувачем від- ділу.

Пажоут товстим пальцем швидко пораху- вав присутніх:

— Одинадцять літрів, Курча; бажано бікавер.

Марія отямилась лише тоді, коли відкри- вала термостат у своїй лабораторії — як, власне, вона сюди потрапила? В термостаті скромно лежало всього п'ятеро яєць. Бо ж у Їтки страшенно розболілась голова.

Треба б самій покласти іще п'ятеро. Про- контролювати розвиток курячих ембріонів у давніших серіях. Взагалі їй треба б щось робити.

Натомість вона сіла за стіл і склала руки. Я — завідувач відділу.

Запалила сигарету — зовсім забула, що в лабораторіях курити заборонено. Може, подзвонити Павелові в інститут? Чи піти пора- дитися з Пажоутом? Це було б добре — порадитись. Але про що?

Стерилізувати наступні закладки яєць, шприци, вірусну суспензію, одержану з моз- ку білих мишей, заражених енцефалітом. Усе це входить в обов'язки Їтки. Але нічого не вдієш, коли вона тільки грається в лабо- рантку.

Потім Марія уважно заражає десять ку- рячих зародків, попадає шприцом точно в середину жовткового мішечка.

Пане професоре, що ви нарobili своєю передчасною смертю?!

Завідувач відділу. Віддавати ще більше часу інституту, а ще менше — родині. Й тому, що називають домашнім затишком. Павел. Чи радітиме він моєму підвищенню? Безперечно, в нього надзвичайно розвинене почуття важливості громадської діяльності. А я? Як розібратися в тому, що в мені на- справді бере гору: ентузіазм чи марновір- ний страх?

Відповідальна функція. Мабуть, для зви- чайних жінок не так уже й важливо вико- нувати обов'язки, які щось важать для су- спільства.

Якщо добре поміркувати, то я — щось середнє, скоріше навіть нижче середнього рівня.

Павела це цілком задовольняє. Він ніко- ли б не признався в цьому, але йому просто необхідно відчувати мою залежність, керу- вати мною. Він завжди мав рацію. Очеви- дно, це одна з характерних рис честолюбного чоловіка, котрий не може прислухатись до чужих думок, бо передусім мусить нав'язу- вати свої. А втім, хіба він не має на це пра- ва, коли годен зробити внесок у величезну скарбницю пізнання?

Власне, я мала б дякувати йому. Вміти влаштувати життя так, щоб воно було схоже на хвилюючу екскурсію, під час якої ми вдвох відкривали світ.

Обрій, а за ним ще, і ще один, спокон- вічне юнацьке прагнення іти весь час до но- вої мети.

Марія обідає в інститутській їдальні, за хвилину до зали вбігли дві лаборантки, сіли неподалік од неї, одна з них ледве подих переводить. Невдовзі вона сама виказала свою таємницю. Пакунок з Будинку мод, а в ньому спортивний пуловер з білою смуж- кою під шиєю.

— Штовханина була, коли б ти тільки ба- чила. За півгодини все розхапали.

Через годину Марія скликала засідання свого нового відділу. Для хоробрості випи- ла подвійну порцію чорної кави; а що кава їй не допомогла, мусила вдатись до Пажоу- та за підмогою — його лабораторія найкра- ще забезпечена алкоголем. Але й це було марно, алкоголь перестав діяти, перш ніж вона звернулась до своїх майбутніх підле- глих. Руки в неї тремтіли, і вона сховала їх за спину; от коли б можна було сховати за спину й почуття вчительки, що прийшла на свій перший урок!

Знайомі обличчя, що, нв перший погляд, зібралися тут випадково — це і є її відділ. Така вже доля у всіх новоявлених керівни- ків, що їм віддають не дуже надійних пра- цівників і тих, кого інші хочуть позбутися: мовляв, дістала підвищення, а крім того, ти жінка, тож поки що поварись у власному соку!

Хоча в лабораторії ще є вільні стільці, декотрі з нових співробітників ніби хочуть показати, що своє переведення у Маріїн відділ не сприймають серйозно — посідали навіть на столах, аспірант Штис вмовистя на металеву посудину для відходів, розгор- нув якусь книгу і, поклавши її на коліна, спо- кійно щось виписує з неї.

У Марії полохливо б'ється серце — може, від мене тхне горілкою, о боже, я збива- юсь, наче аматор на сцені, котрий має запи- натись згідно з роллю...

Увійшла Їтка — що воно за збори? Хотіла була відразу ж сховатися за дверима, та за- пізно. Під шиєю в неї біліє пружок — вона в новенькому спортивному пуловері.

Маріїну боязкість раптом наче рукою зня- ло, аж самій стало дивно. Драматична пау- за.

— Добрий день, Їтко. І що ж вам припи- сав лікар, новий светр?

Їтка спаленіла — чого приперлась, дурна? Їтка була для Марії все одно, що ангел з неба, вона знизила голос і сказала холод- ним, як лід, тоном:

— Покійний Корейс часто говорив: «Не- від'ємна частина науки — правда». Я не хочу

з першого ж дня читати мораль, але була б рада, якби ви усвідомили: наслідки роботи всього нашого відділу залежатимуть від ставлення кожного з нас до своєї справи.

Їтка шукає місце, опускається на стілець, а Марія чує власні заспокійливі слова про те, що вона завжди шануватиме пам'ять професора Корейса, ніколи не забуде того, що інститут взагалі існує завдяки йому. Проте останнім часом дехто нехтував інтересами інституту, частина співробітників гралася тут у своєму власному науковому пісочку.

Несподівано поміж двома фразами, не знати звідки виринула стороння думка: «Як там поводить ся Євка в сусідів? Хоча б там не набурила в штанці, забула її попередити».

Треба зосередитись, зараз я маю думати тільки про вступну промову, більш ні про що!

Вона говорить далі, але відчуває, що справа кепська, таке траплялося з нею й раніше — невгамовне внутрішнє бажання думати про щось інше, — і завжди це починалося за отаких невідповідних до цього ситуацій: на державних іспитах, під час захисту кандидатської дисертації, ба навіть під час весільного ритуалу. Але останнім часом ці банальні думки зосереджуються навколо родини, і що наполегливіше вона прагне позбутися їх, то дужче вони обсідають її голову.

Ясна річ, успішна робота інституту залежить передусім од монотематичності проблем, а в голові знову невблаганно снується думка: «Що, коли Євка почне пхикати за Тазічкою й не скаже, чого вона хоче? У Тазічки частенько відпадає нога, проте її ніщо не замінить, навіть ведмедик Матисек... Треба було залишити сусідам ключа від квартири...»

Годі, Марія щосили вп'ялася пальцями в стіл.

Штис далі робить виписки із книжки, Їтка за його спиною намагається непомітно підпилювати нігті.

— Мені також здається, друзі, що окремі групи, ізолюювавшись, усю свою увагу сконцентровують на власних проблемах, і кожна з них не має ніякісного уявлення, над чим працюють сусіди. Гадаю, що слід було б систематично влаштовувати семінари всіх співробітників інституту, на яких завідувач кожного відділу коротко інформував би решту співробітників про проблеми своєї групи. Яка ваша думка?

Німа тиша триває.

— Нам потрібні були б ще одні аналітичні терези, — озвався нарешті один з аспірантів.

— І колб немає. Скоро не буде в чому робити титрування. — Його сусіда глумливо всміхається.

Марія розгублено повернулася до лаборанток, ніби шукаючи в них підтримки. Але на їхніх байдужих обличчях, здається, написано: «Нас це не обходить, про такі речі нехай дбають ті, кому належить». А з промовистого Їтчиного виразу обличчя, окрім того, можна ще прочитати: «Того, що ти мене, свою єдину до сьогодні співробітницю, ставши несподівано начальницею, так осоромила перед очима новачками, я тобі, капосна, не забуду...»

— Другі аналітичні терези, певно, можна було б позичити в сусідів, — насилу витиснула з себе Марія. — А щодо колб — треба шукати шляхів, як обійтись без того, чого в даний момент у нас немає.

В роті вона відчула металевий присмак розчарування. О боже, керувати відділом, створити справжній колектив! Чи пощастить мені усе-таки викресати коли-небудь з цих людей бодай іскру ентузіазму, без якого навіть у повсякденному житті, не кажучи вже про науку, неможливо зробити нічого путнього? Бо ж наука повинна бути не професією, а внутрішньою необхідністю?

Штис сидить на урні для сміття, схилившись над книжкою. Марії урвався терпець:

— Якщо моя пуста балаканина заважає вам працювати, товаришу Штис, то в моєму кабінеті є вільний стілець!

Її слова пролунали наче вибух петарди в напівзаснулій нічліжці. Всі обернулись до Штиса. А той із щирим подивом глянув на неї й спокійно закрив книжку.

Марія зрозуміла, що настала слухна хвилина для закінчення вступної промови.

— Виходячи з усіх отих міркувань, про які я говорила спочатку, мені хотілося б зосередити роботу відділу на головній проблемі... — Вона запнулася: не треба вимовляти заборонене слово, я в дечому забобонна. Але слово не горобець, отож вона принаймні змінила формулювання: — ...щоб якнайдалі піти вперед у пошуках вакцини проти енцефаліту.

Пауза після такого врочистого вступу вимагає певної реакції, і Марія нічого б не пошкодувала бодай за кілька формальних слів на зразок: «...ми теж вважаємо це справою честі усього відділу...» Проте у відповідь почулось лише човгання підозов, співробітники виходили з кімнати, дехто відводив очі, лаборантки, мабуть, думали про светри ручної в'язки, а в мовчанці молодиків відчувалося пасивне вичікування прояву ініціативи нової начальниці. Окрім того, кожен з них, очевидно, думав: «Ганьба чоловікам, якими править жінка». А це ще гірше.

І знову вона в своєму кабінеті, наодинці з сигаретою. Шість кроків до дверей, шість назад; і десь у глибині душі причаїлось розчарування. Геть усе зіпсувала, початок ніку-

дишній. У чому ж моя помилка? Не вмію працювати з людьми? Може, мій виступ був зарозумілий? А нападати на Штиса, далєбі, було нетактовно. Чи, може, їм видалася наївною моя критика інститутських порядків, те, що я намагаюсь, ніби новообраний прем'єр, проголошувати якісь реформи?

Коли одного разу вона не дотримала свого слова, Корейс дорікнув їй: «Наступного разу, як матимете намір зробити щось корисне, не обіцяйте, а мовчки робіть те, що надумали». Очевидно, він мав рацію: коли людина щось проклямує, вона тим самим заздалегідь послаблює свій добрий намір. Лише діти більше вихваляються своїми планами, аніж вчинками.

Корейс. Ще б пак, Корейс був мудрий літній чоловік, мав великий досвід і знання, а мене допіру сьогодні поставили на власні ноги. Хотіла б і я знати стільки, як він, хоча сам Корейс не визнавав ученості, як самоцілі; іноді він казав: «Коли людина багато вчиться, то передусім приходить до одного правильного висновку: як нікчемно мало вона знає. Не кажучи вже про те, що найстаранніше навчання ще не гарантія того, що ми чогось навчилися. І просто собі вчений, чиїх конкретних справ ми не бачимо, не може бути названий ученим, так само, як, скажімо, покажчик — доброю книжкою».

Корейс, Корейс. Чи зможу я взагалі коли-небудь не спиратись на його заповіді, не думати за всякої ситуації: «Що сказав би він із цього приводу, що зробив би і як брався б за справу?»

Смеркає, Марія йде до інститутської бібліотеки. Із задньої кімнати долинає гомін, жіночий голос — це Ітка, а хто з нею?

— ...залежде Корейс врізав дуба, як вона почала наводити на нього критику! А коли робив їй кандидатську дисертацію, то був хороший!

— Ти часом не ревнуєш, голубко?

— Було б до кого. Хоча дехто гав не ловить: ліфчик із Тузекса¹, покрутиться сюди-туди — і шеф біля її ніг, чи то Корейс, а чи Горт!

Марія забула, чого вона прийшла до бібліотеки, їй перехопило подих, порядна людина не слухатиме, що про неї говорять поза очі, тільки ж це так важко зробити, коли йдеться про тебе самого!

— Ліфчик у неї справді гарний...

— Ти навмисне дратуєш мене. Бач, уже став її адвокатом, а ще в полудень благов Горта, щоб він не переводив тебе до неї у відділ...

— Не хвилюйся, я там довго не затримаюсь...

Марія повільно спускається сходами вниз; чого вона, власне, йде туди, майнуло в го-

лові, адже робити їй там нема чого. Рипить жорства, що нею посипане подвір'я за головним корпусом. Клітки й кліточки у два ряди, знайомий теплий запах мишей і кроликів, пiski морських свинок. На столі лежить шматок моркви, Марія кинула його пістрявому кроликові, дивиться, як той швидко, зосереджено хрумає.

Господар звіринця старий Пейхал виліз зі свого гнізда. Як звикле, сигара в роті, старий бавовняний светр і галіфе на підтяжках, на ногах — стоптани теплі черевики.

— Пацюк після отого чудового гормона до ранку й лапки задер, пані докторко. Вони вам про це не сказали? Я переказував паном Штисом, але в нинішніх хлопців у голові казна-що, я це бачу по нашому Лойзі...

Кролик притримує моркву передніми лапками, мов вивірка горішок.

— Я в дитинстві часом витягував дротиком дрібняки з-під ґраток у капличках. А Лойза оце якось розтринькав за один вечір п'ятдесят крон. П'ятдесят крон!

Видно, вона щось прослухала, бо ніяк не второпає, який тут зв'язок із попереднім.

Але ж взаємозв'язку немає і з тим, що нараз постало в неї перед очима: вузька, глибока долина під Лисою, — урочище трохи нижче за Остривицю, — з Малою і Великою Смерекою на задньому плані. Через збіг якихось незбагнених обставин ось уже кілька років ніяк не здійсниться її проста мрія: піти облюбованою татусем «таємною» стежкою по схилу Лисої в долину, може, поцастить побачити тетураку, — колись удвох вони його бачили, — стріти сарну з п'ятьма сарненятами... Хіба так важко поїхати з Праги в Бєскиди? І все ж таки це марні ілюзії. Назад вороття немає: їй бракувало б татуса, бракувало б фантазії й нерозважливих мрій ранньої молодості. Ніщо не повторюється, гарні спогади завжди ідеалізуються, тож годі розводити сентименти.

— Сьогодні все інакше, хіба нині хлопцям доводиться під час канікул підробляти, як колись мені на цвинтарі? Бувало, вечір потанцюєш з дівчиною, а другого дня вона стріне тебе в капелюсі гробаря — і всьому кінець...

Звісно, Ітка зовсім не красуня. Хоч отой новий светр їй і личить... А я проти неї...

Ітка. Не може ж якась там двадцятирічне дівча вивести мене з рівноваги! Проте... хіба йдеться, власне, про Ітку?..

— Розкажіть іще що-небудь, пане Пейхал.

Старий довірливо нахилився до Марії, обачно тримаючи сигару подалі од неї.

— Я ніколи не пускаю пліток, але в пана Сокласека вчора, мабуть, не все гаразд було з проявником. О третій як зайшов із Врановою до лабораторії, то й до шостої не вийшов...

¹ Крамниця, в якій речі продаються за валюту.

Одверто кажучи, в дружині все законно. Юшка значно смачніша за домашню, шпінат, від якого вдома аж у носі крутить, теж. Інші хлопці їдять багато, тож і я не відстаю, наминаю аж донесхочу. Коли поробимо уроки, гуляємо в квача. Здорово!

«Інколи нашій виховательці допомагає товариш Стейскал, тато одного хлопця. У нього є собака Рек, і він багато разів возив нас трамваєм на природу. Пан Стейскал назвич нас розкладати Вогонь білого чоловіка й Вогонь лінивого чоловіка, це коли полінця кладуть колом, а відтак потроху підсовують їх до вогню. Він навчив нас також в'язати аж дванадцять різних вузлів, найбільш мені сподобався морський вузол. Коли виросту, стану моряком».

Мабуть, досить. Вчителька загадала нам написати твір на тему: «Що мені подобається в шкільній дружині?».

Сьогодні поспішати додому нема чого, татко на розкопках, а мама прийде пізно, як завжди. Як це чудово, що мені більш не треба глядіти Євку, бо Євку доглядають тепер за гроші Шнайдери.

За два квартали від дому зробили ворота. Мілан для цієї мети використав портфель і «Арифметику». На першому поверсі відчинилось вікно.

— Може, ви б не горлали так? Ви заважаєте людям працювати! Ану геть звідсіля! Ощасливіть якусь іншу вулицю!

Міланова команда веде рахунок з перевагою на один м'яч; раптом на найближчому перехресті з'явилися вершники. В одного коня з-під копита бризнули іскри — Мілан змотав ласо, скочив на ходу в сідло, навіть не торкнувшись стремен, і почав переслідувати вершника, котрий їхав попереду; цей лиходій стріляє назад з обох кольтів, зброя вилискує на сонці, наче срібна, але бандит майже злився з сідлом, і в нього важко поцілити...

— Гол! — загорлали супротивники.

— Не зараховується, м'яч пролетів над портфелем!

Супротивники регочуть, а Мілан починає сердитись; дошкульні репліки з усіх боків дратують його, і він пропускає ще один гол; вони починають програвати.

— Це не гра, — сказав Мілан і швиргонув клюшку на землю.

Від протилежних воріт прийшов Збинець; він грізно наступає на Мілана; в нього аж шия почервоніла.

— Бевзь.

Тепер клюшку швиргонув і Збинець, потім сухо зажадав од Мілана, щоб той повторив сказане.

— Бевзь.

Вони дивляться зблизька один одному в вічі, мало не торкаючись носами.

— Ну, то хто, по-твоєму, бевзь, га? — наступає Збинець на Мілана. А Мілан на нього.

Хлопці стусають один одного, задираються, якусь мить б'ються навкулачки у воротах з портфелів. Смеркає, решта хлопців уже подалися додому, а ці двоє все ще сікаються один до одного; Мілан знає, що Збинець сильніший за нього, і йому це почало вже набридати, але він не може піти додому, бо Збинець раз по раз прискіпується до нього, і Мілан не поступається йому. Збинець посміхається своєю недоброю, кривою посмішкою і без упину про щось торочить, а Мілан украй роздратований, тому до його свідомості доходить заледве кожне третє речення.

— Ну, давай біжи до своєї матусі, боягузе нещасний!

— Заздриш, бевзю, бо в нас є автомобіль, а у вас лише задріпаний мотоцикл.

Це вже психологічний момент: Збинець підставив ногу, і Мілан боляче забив коліно, аж сльози навернулись йому на очі.

Потому він лише чує, як десь біля саміського вуха сопе його супротивник; в роті повно піску, на шию боляче тисне Збинець лікотом; сльози й люта ненависть, ноги б'ються об бруківку, а хрипкий голос і далі вимовляє якісь незрозумілі слова, щось про мадам Кюрі, — очевидно, має на увазі його маму; Збинець тато колишній адвокат, його вигнали з роботи, а Міланова мама носила колись до Збинецької мами шити сорочки, так ті сорочки нікуди не годились.

І раптом його огорнув страх, ні, не перед Збинецьком, а через пісок у роті, все довкола — як у тумані, точнісінько таке відчуття було в нього торік, коли він тону в Єванах.

— Ага, вже синієш, смердюк, ото щоб пам'ятав!

Моє обличчя занурилось у калюжу біля тротуару. Це вже кінець, у роті пісок, я лежу в могилі, і Збинець закидав мене землею, отака вона смерть у бою...

— Негідники паскудні, — але це вже сказав не Збинець, чиясь рука підвела Мілана за комір.

Якусь мить він озирається довкола, з носа в нього юшить кров.

— Оце вам такі теперішні діти, що ростуть без батьків. — У жіночому голосі бринів суворий осуд суспільства, в якому б'ються діти.

Мілан йде плачучи додому, але він іще спромігся пошпурити в Збинець кінським кізком, і Збинець погнався був за ним, та отой чоловік, що розборонив їх, вхопив Збинецька за піджак.

— Ану геть звідси, бо я тобі, шмаркачу, побіжу.

Татусь зблід, покинув грати на фортепіано й заходився шукати йод і пластир; він трохи боїться за Мілана, і в нього тремтять руки.

— Куди мама знову все це подівала? О боже, в нас ніколи нічого не знайдеш!

Прийшла мама, привела за руку Євку од Шнайдерів.

— Ради бога, що з тобою сталося? З ким це ти чубився? — Ще мить, і в Мілана на носі опинився пластир; потім мама помітила, що в нього й комір одірвано. — Знімай піджак! — Вона зітхнула. — Ти тільки подумай, скільки ми маємо з тобою мороки, ми з батьком цілий день працюємо, і я думала, що тепер, коли ти в дружині, все буде гаразд. Невже тобі не шкода отак нас мучити?

Мілан найдужче шкодує за тим, що не розквасив Збінекові носа, щоб і в того полилася червона юшка, ще дужче, ніж у нього самого.

Марія проти світла затягує нитку.

— Ну й день сьогодні! Вранці вела семінар, відтак була опонентом, потім гості з Німеччини, а опісля дві години чекала, поки перестане рухатись курчачий зародок...

— А чого те курча перестало рухатись, мамо?

Щоб хоч не перепало мені зараз од тата. Нема чого совати свого носа в розмову дорослих.

— Нам треба було викликати в нього запалення мозку, а курчатко померло.

Я також не розумію, як мама встигає все робити: зашивати мені одягу, та ще й перевіряти, чи знаю я гуситські часи. Як же це його звали... Ага, Ян Рогач з Дубе.

Оте курча, що померло... Мама заколола його довгою голкою.

— Ходи сюди, давай спершу пришию гудзика до сорочки, просто якась кара божа, у нього і сорочка роздерта, я скоро збожеволюю.

«Конкордат» — це слово не має жодного сенсу, і навіщо тільки його треба знати?

Дідусь із Паскова, ще коли був живий, одного разу дав Міланові курчатко й сказав, що воно його; курчатко було малесеньке й геть усе жовте, як кулька, воно безперестану цяпало й не хотіло залишатись само, бігало за ним услід по кімнаті.

— Не крутись же, кінець кінцем, я не можу шити. В дружині ти не досить добре вивчив уроки, треба іще раз повторити.

Оте курча, яке йому подарував дідусь, було не звичайне — воно розуміло людську мову й мало такі розумні очі, але вони завжди були чомусь сумні. Очевидно, то був зачарований принц, що йшов визволити принцесу, але потрапив у пастку до чаклуна.

І коли вже мама закінчить, за цей час можна було зашити сорочку на слонові.

Вона торкається пальцями його тіла, а в неї такі холодні руки, наче вона прийшла з морозу.

Коли я сідав на канапу й простягав ногу, курча вискакувало на неї, якийсь час дивилось на мене, а тоді рушало вгору по нозі й цяпало, вилазило на коліно, а потім ще вище, аж на плече.

Мамині пальці торкаються шиї, лоскочують.

А одного разу воно видерлось мені навіть на голову, стало там і пропищало: «Пі-і».

Коли семеро братів у казці могли обернутись на воронів, то й моє курчатко могло бути зачарованим хлопцем, таким самим, як я, тільки дуже нещасним, бо ж ніхто не відає того єдиного слова, котре здатне звільнити його від чарів.

А мамина рука стала ще холодніша, ніби ящірка; Мілан відчув, що в нього на тілі аж сироти виступили.

Коли він бачить курчат із квочкою, то завжди на них дивиться, а коли б міг поглянути на них зовсім зблизька, то напевно розпізнав би, котре курча звичайне, а котре — зачарований хлопець. Серед них є також багате домовиків, які дбають, аби їхній господар був щасливий, і все за нього роблять, оте його курча виконувало за нього навіть завдання з арифметики.

Голка шприца довга, сантиметрів, мабуть, із п'ять.

Нараз він вирвався з маминих рук, сховався за батькову спину й уткнувся обличчям йому в піджак.

— Що з тобою?

— Мабуть, наші діти істеричні, — сказала мама.

— Ну, годі, годі вже, — заспокоює його тато, пригортаючи до себе.

Мілан сердиться сам на себе за те, що розпхикався, він чує, як мама каже, що комір вона ще не пришила, йому здається, ніби таткове серце б'ється зовсім близько: бух, бух, бух. Потім він зняв сорочку, спереду вона трохи вогка, подав її мамі й одвернув голову до вікна, але там нічого не видно.

Надяг куртку на голе тіло і, йдучи до кухні, іще помітив, як татусь у чорному вбранні дивиться нібито на маму й кліпає очима; коли тато отак кліпає, то він нікого не бачить.

З крана в раковину капає вода, Мілан спробував заткнути його пальцем, на якусь мить це йому вдається, але потім натиск води сильнішає і палець не годен стримати його.

Колись ми з хлопцями знайшли дрозда, котрого підстрелив якийсь дурень із пневматичної рушниці. На його могилі я посадив

їдкий очиток і з кори вирізав хрестик. Цей очиток ріс іще й наступного року.

Татко хороший, він ніколи не екзаменує мене з історії, він свій хлопець.

А мама, напевно, могла б убити й дрозда, хіба їй не однаково — курча чи дрізд?

6

Павела трохи здивувала й спантеличила Міланова істерика: чи знаю я Мілана з цього боку? І чи знаю його взагалі? Було б добре одразу з ним поговорити, але це краще зробити за спокійнішої і сприятливішої обстановки.

Незабаром вечера, він звик ощадити свій час, тож знову захопивсь оглядати шухляди секретера; десь же тут мусить бути ота стара карта!

Марія випростала зігнуту спину й позіхнула.

— Карта Гірської Савойї. Скажи, будь ласка, навіщо вона тобі саме зараз знадобилась?

— Якщо мені випаде хоч два вільних дні, — хочу побачити Монблан.

Марія плеснула себе долонею по чолі, вона часом вдається до такого театрального жесту, у когось іншого він, можливо, видався б смішним, але до її темпераменту це навіть пасує.

— Я зовсім забула. — Вона відкусила нитку біля зашитою коміра Міланової сорочки. — Ти матимеш...

Поклала руки на коліна й невидючими очима втупилась перед себе.

Йому стало трохи соромно за свою щасливу долю — побачити зблизька Альпи, та про це, певно, мріє кожна людина, котра любить природу...

Проте Марія ніколи довго не заздрить; вона кудись зникла, але за хвилину повернулася знову. Зупинилась на порозі, вираз обличчя напружений, вона насилу стримує радість.

— Я гадала, вони тобі сподобаються...

Він розгублено почав її оглядати, Марія трохи посмутніла. Він явно мав щось похвалити, тільки що?

Нарешті вона вдарила вказівним пальцем по сережці. О, безперечно, як це Марії пощастило придбати таку розкіш?!

— Як по-твоєму, скільки вони коштують?

Чому б їй не зробити приємність?

— Три сотні.

— Двадцять вісім крон. Але ж гарні, правда?

В кухні щось засичало, Марія біжить туди, а Мілан ту ж мить прослизнув назад до кімнати, оці його вибрики Павелові не до вподоби. Він поволі йде за Марією до кухні. Марія в фартусі метушиться біля плити, в

мочках її вух виблискують ефектні скляні сережки.

Бідолашна Марія. Треба б обняти її. За чарівність. За виняткову старанність як домашньої господарки. За самовідданість, з якою вона так довго терпіла мою матір. За те, що вона не нарікала на долю, як інші жінки. За її наполегливість, таку необхідну для її професії.

За все. І за отой невеличкий брак смаку, котрий щоразу розчулює мене, навіть тепер, хоч минуло вже десять років. Незначні хиби властиві і явно позитивним героям, такої думки дійшли й автори життєстверджуючих романів. На щастя, Марія не належить до цієї категорії людей; жити поряд з позитивним героєм, звісно, важко, а мати за дружину позитивну героїню — це, мабуть, жахливо.

Адже це щастя, коли жінка навіть по десяти роках отак подобається своєму чоловікові, коли він може любити її дедалі дужче, ставитися до неї усе з більшою пошаною...

Чого на мене раптом найшла ця сентиментальність, невже я старію?..

Проте він не може опиратися спогадам, та й не дуже хоче цього зараз: спершу то було еротичне кохання — воно минає, ніби в напівсні; потому з-під отієї солодкої поливи почав з'являтися міцний фундамент. Може, іншого чоловіка дружина з амбіцією трохи дратувала б, а надто, коли вона за свою цілеспрямованість гідна якнайбільшої пошани, хоч і не прагне до цього. Мені ж, очевидно, потрібна саме така жінка.

Нарешті, хіба десять років — це малий термін для остаточної перевірки нашого союзу?..

Марія відціджує картоплю, вона одвертає від пари обличчя і при цьому трохи насуплюється.

Я побачу Гренобль і Женевське озеро, Монблан і долину річки Ізер, а Марія після роботи в інституті ще возитиметься дома з пилососом, зашиватиме дітям одержу, прасуватиме мої сорочки й відціджуватиме воду з картоплі, і в ушах у неї виблискуватимуть сережки за двадцять вісім крон.

Бідолашна, їй нелегко, кожній честолюбній жінці нелегко, науку і справжню жіночість поєднати надзвичайно важко.

Хоча їй було б іще важче, якби вона справді мала науковий талант; тож, коли б зараз, після смерті Корейса, вона забажала повернутись до дітей і домашнього господарства, цей непомітний відступ з поля слави надто не гнітив би її.

Двоє вчених в одній родині.

Ні, їй зовсім нічого боятись моєї тихої зловтіхи, за будь-яких обставин вона заслуговує на мою тактовність і визнання, усі ці роки вона чесно й сумлінно працювала.

— А знаєш, ці сережки тобі справді личать!

На столі під вікном Павел угледів свою нову книжку. Він доклав усіх зусиль, аби якомога байдужішим тоном спитати про те, що його так цікавило:

— Як по-твоєму, мої аргументи на користь слов'янського походження лугів достатньо переконливі чи ні?

Марія виймає з буфета посуд, поставила на газ сковорідку.

— Що саме ти маєш на увазі?

— Та я ж їх навів цілі десятки! Візьмімо хоча б філологічні докази: Луги—луг, тут відповідність безперечна. Або: лугійське плем'я мугілонів — поза всяким сумнівом, це слов'янські могиляни, згідно із поховальним ритуалом...

Марія відкрила маслянку, але масла в ній майже немає; на обличчі в неї з'явився вираз: «Яка прикрість, забула купити свіжого масла».

— Отой твій доказ... — Марія пильно глянула на нього, помішала засмажку. — Треба буде мені ще раз уважно прочитати... — вона майже кричить, бо Євка намагається перевернути на себе пральну машину і завзято виспіває, фальшивлячи, дитячу пісеньку.

— Отак треба, Євко, послухай, — долинуло до Павела вже з кімнати. Але Марія співає також фальшиво, хоч і дещо вправніше. Павел мимоволі затулив вуха.

— Чи не могли б ви помовчати — обидві?..

Павел запалив сигарету.

Я люблю Марію.

Дуже поважаю.

Але чи любить вона мене? Мабуть, мою книжку вона повинна була б читати уважніше. Скільки це вже минуло відтоді, як я приніс додому сигнальний примірник? Коли було б навпаки, я обміркував би кожне речення. Тільки ж вона, сердешна, майже нічого не публікує.

Марія згадала, що в кімнаті треба витерти підюку.

— Може, ти вже почнеш одягатися, Мері?

Марія нерозуміюче глянула на його чорні штани.

— О господи, та ж сьогодні п'ятниця, — сплеснула вона руками, ніби відкрила Америку.

Вихорем почала збирати свої речі.

— Що ми нашвидку повечереємо? — Хапаючись, вона шукає у ванній свого годинника. — Є картопля...

Само собою, він жартома глузує з неї, а насправді йому все подобається: і отой дух безпорадної активності, котрий завдяки Марії так часто виповнює їхню квартиру, наче

шалений квітневий вітер, і ота її кваплива імпровізація, котра якимось чудом виливається зрештою в конкретну цінність: адже діти і я все-таки наїлись, Марія вбралася із смаком, щоправда, в спальні справжній богемний розгардіяш.

Вона взула лодочки на шпильках і стала ще вища. Він завагався: сказати, щоб не взувала їх? Але ж її гарні ноги в цих туфлях видаються ще гарнішими.

Марія поправляє перед люстром зачіску, в зубах у неї шпилька для волосся; висока, струнка й поставна, не красуня, але я дивлюся на неї з якимось ледь відчутним неспокоєм, хоча коли роздавали справжню елегантність, в Марії, певно, були якісь важливіші плани, й вона забула по неї піти. Чогось їй трішечки бракує, чи абсолютно правильного відтінку барви, чи якогось доповнення, чи досконалої гармонії; та яке я маю право бажати всього цього? Кожна людина має щонайменше двоє облич, одне для всіх інших людей, а друге — для очей і почуттів отієї єдиної, найближчої людини, і лиш це друге обличчя щось важить, тільки воно має силу надихати людину...

Марія. За півгодини вона йтиме, взявши мене під руку, по фойє, широко, впевнено ступаючи, і все ж услід їй дехто непомітно озирнеться, а дехто навіть уявить собі, як воно тримати таку жінку в обіймах — але обійматиму її я!

На столі моя книжка... Вона якось не пасує до кухні. Хіба можна серйозно поринути в життя минулих століть, коли на плиті смажиться цибуля! Невже її не цікавить мій фах? Невже, на думку Марії, він не достатньо важливий?

Час летить, Павел нервово підганяє дружину, зиркаючи на годинника. Вже натягши на одну руку рукавичку, вона вернулася од дверей, щоб загасити в попільничці недопалок, відтак, незважаючи на Павелів протест, пішла в кімнату ще раз, присіла на хвилинку прямо в пальті на край Міланового ліжка, погладила його по голові й тихенько сказала:

— Не думай більше про курчатко і спи. Воно взагалі нічого не відчувало, воно ще не народилось.

Ти диви! Отже, і Марія...

«Спартак» мчить униз до міста, мотор чмихає і погано тягне, Павел не мав навіть часу як слід розігріти його.

Він відчув на собі допитливий Маріїн погляд.

— Знаєш, тепер я отримуватиму більшу платню.

Вона знову дивиться перед себе, пробує наманікюрем нігтем відколупнути рештки рекламки, яку хтось непомітно приліпив їм на скло.

— Тобто як?

— Я ж стала завідувачем відділу.

— Якого відділу?

— Хіба я ще не казала тобі? — Марія плеснула руками. — Та не може цього бути! Я гадала, що ти давно вже знаєш.

Павел вимкнув швидкість, потім усвідомив, що цього не слід робити, і знову збільшив газу.

— Ти справді не хвалилась... Це просто чудово. — За хвилину він намацав її руку. — Поздоровляю, таку подію треба відзначити. І скільки ж ти тепер одержуватимеш?

Марія нахилилась до нього й пошепки відповіла на вухо.

Павел опустив скло. Струмінь холодного повітря рвонув йому ззаду капелюх, Марія здивовано глянула на нього, і він знову підняв скло.

Це було якось увечері, три роки тому; Марія повернулась додому, щоки їй аж пашіли від морозу, в плетеній сумочці вилискувало обгорнуте станіолем горло пляшки. «Я не хотіла, та коли вже дали на додачу...» Незадовго до цього вона захистила дисертацію. Він сам випив цілу пляшку шампанського, вона лише символічно пригубила — через два місяці народилася Євка. Він це дуже добре запам'ятав через одну обставину: піднесений настрої (у нетверезому стані він завжди веселий) того разу несподівано зіпсувала холодна й конкретна думка: «А що, як колись Марія почне заробляти більше за мене?..»

Павел витяг сигарету. Коли він веде машину, Марія завжди допомагає йому прикурювати, та цього разу щось не виходило, тож вона прикурила сигарету сама й подала йому.

І ось цей день настав.

Назустріч їм несеться дедалі більше неонових вогнів.

Я старший на вісім років.

Лише на сотню. На одну тільки сотню. Про це не варто й думати! Це ж бо все одно для їхньої родини.

— Сподіваюсь, ти поведеш мене куди-небудь відсвяткувати цю подію. Тепер ти он яке цабе...

— Хоч цабе з мене й невелике, зате перспективне. Звичайно, що поведу.

Вони піднімаються сходами до концертної зали.

Звісно, про розваги теж не слід забувати, надто тепер, коли в нас стало більше грошей. Зненацька в нього заболів занедбаний зуб: мабуть, задуже стиснув щелепи.

Марія взяла його під руку.

— Але на Монблан усе-таки не лізь...

Трохи незграбно, але принаймні щиро.

— Не хвилюйся. З мене вистачить побачити його і знизу.

В гардеробі, як завжди, метушня, скрізь ошатні жінки, до дзеркала не проб'єшся, і Марія опорядилася наосліп.

— Ти б могла трохи підфарбувати губи...

— О боже... — злякалась вона, глянувши в люстерко.

Йдучи до зали, Павел також подививсь у дзеркало: в отих своїх лодочках Марія на добрих два сантиметри здається вищою за мене. Але насправді це не так: боса вона нижча.

Марія вгледіла знайомих, тягне його до них. Доктор Пажоут з дружиною. Павел знає його тільки з Маріїних слів; його становище в інституті вірусології призвілейоване, він не входить до складу жодного відділу — працює самостійно.

Деякі люди викликають симпатію з першого ж погляду, і вам здається, що з ними просто неможливо не заприятелювати; Пажоут до їх числа не належить. Широчезна грудна клітка, досить велике черевце. А голос, наче в Біг Бена¹. Чорне волосся навіть на суглобах пальців; а на тілі, мабуть, шерсть, як в орангутанга. Цей тип, напевно, хропе, як тигр. І вищий за мене на три чверті голови.

— Знаєте, що мене дратує? — запитала Пажоутова дружина без жодного вступу, тільки-но Марія їх познайомила. — Я ніяк не можу визначити, хто краший — Ріхтер чи Гілельс. Сьогодні рішуче віддаю перевагу Ріхтерові, а завтра — знову Гілельсові. — На вигляд їй років п'ятдесят п'ять, мабуть, вона трохи старша за свого чоловіка. На щоках у неї червоні сухотні плями, або ж вона надміру нафарбувалася.

Марія непомітно презирнулась із Павлом, а мадам Пажоутова не вмовкає ані на мить — у цьому році з опаленням одна мука...

— Якщо після концерту підете куди-небудь випити келих вина, то скажете й нам. Сьогодні в мене елегантний настрої, хочеться розважитись.

Павел переможно глянув на свого сусіду, але Пажоут одвів очі; стоїть з опущеними руками, схожий на ведмедя, і мовчки дивиться униз.

— У вас гарні корали, — пані Пажоутова простягла руку до Маріїної шиї. — Коли Франтішек позаторік був у Грейфсвальді і ми заїхали до Бад-Бінца, я знайшла там шматок природного бурштину, прямо на пляжі. Я зраділа, як дитина, але уявіть собі, той шматок бурштину був просвердлений!

¹ Годніник на вежі англійського парламенту.

Пажоут на кілька секунд заплющив очі, стоїть непорушний, як статуя, а його дружина веде далі про дачу своїх знайомих, на Сазаві, де недавно побували злодії.

Пажоут раптом підвів очі й дивиться Марії на шию, на її бурштинові корали, але видно, що йому байдуже до тих коралів, очі дивляться лагідно, з любов'ю, і водночас він ніби шукає порятунку; Павел спохмурнів — з якої речі цей чолов'яга так дивиться на неї, та за хвилину відчув гордість: це ж бо добре, коли чоловік може пишатися своєю дружиною.

Нарешті їх урятував дзвоник — вони пішли на свої місця.

Павел мимоволі думає про пані Пажоуту. П'ятдесят п'ять, а може, й менше. Коли вона плела віночки з первоцвіту, потім серце їй гучно калатало від першого поцілунку, тонкий дівочий стан і пружні перса, вона мріяла про цікаве життя, а вечорами хтось нашіпував їй у човні на річці, що довіку не перестане кохати. Може, такою вона пішла за Пажоута; а зараз, можливо, п'є. Чому для декотрих жінок життя схоже на глум? І чи завжди в цьому винні тільки вони?

Ні, такого навіть уявити собі не можна, щоб Марія за двадцять років...

— Нещасний доктор, — Павел озирнувся їм услід.

Марія кивнула головою.

— Та їй теж, видно, не солодко. Хто зна, чи вимовить він за цілий день бодай одне слово.

Марія не відповіла.

Обличчя довкола знерухоміли, всі зосереджено слухають, тільки Павел сидить байдужий, по спині в нього не пробігають мурашки, йому не перехоплює дух, і він не відчуває стану невагомості, як більшість слухачів у дану мить. Натомість у голові в нього, мов у калейдоскопі, міняються банальні думки, як це часто буває пізньої ночі, коли довго не приходить сон. Мінливі кольорові скельця — на якому ж поєднанні зупинитись?

...Мілана трохи приструнчити: двійка з російської мови — це просто ганьба...

...Жести диригента могли б бути скромніші — ти ж не хокейний матч судиш...

...Чому вона не читала мою книжку трохи уважніше?..

Павел глибоко зітхнув.

«...Попри численні цікаві й нові аспекти, попри безперечну цінність нової праці доцента Угра, що передусім полягає в поглибленні наших знань про початок історії слов'ян — його теорію про безперервність слов'янського заселення північних областей нашої території, починаючи з другого сто-

ліття й аж до безсумнівно слов'янського періоду — 5—6 століть н. е., не можна сприймати як беззастережну істину. При всьому розумінні душевних поривань, котрі часто важко відділити од елементів національної свідомості, в археології, як і в усякій науці, слід завжди робити ті чи інші висновки, спираючись лише на строго наукові, об'єктивні аргументи. Йозеф Бразділ».

І на цьому крапка. Стриманий, товариський тон. Ані сліду зловтіхи, намагання навмисне втопити. Але цей незвичний висновок...

Які в нього підстави демагогічно приписувати мені якісь націоналістичні нахили?

Перша критика. Перша критика — ще не остання, і все ж таки той, хто вискакує перший, ненароком чи з певним наміром часто впливає своєю думкою на інших рецензентів.

Фаготи вступили на долю секунди пізніше. А може, це мені тільки здалося?

Це святотатство — сидіти на такому чудовому концерті й...

Звичайно, Бразділ — працююча, солідна людина, але ж навіть найпорядніший науковець не позбавлений людських слабостей. Зрештою, хіба можна сердитись на нього за те, що він любить критикувати чужі теорії? Адже своєї власної він не має. Його оцінки здебільшого нагадують добірку посилок на фахову літературу, компіляцію різних поглядів. Але чому він у своїй рецензії ні словом не прохопився про перші лоучанські знахідки і серед них — про мою шпильку? Адже це несерйозно!

Павел заходивсь рахувати труби органу на задньому плані сцени, проте збився й облишив це заняття. Господи, що це зі мною сьогодні діється? Я ніби знімаю шолупину з цибулі, ніяк не можу дістатися до самої цибулини, і мені страшенно пече очі — хіба я винен, що актуальні, прогресивні галузі науки цінуються краще, аніж... Аніж якась припала пилом археологія.

Йому стало соромно. Оце і є суть мого неспокою?

Адже йдеться про Марію. А Лоучани остаточно підтвердять правильність моєї теорії. Маршальський жезл вже у мене в руках. На невеликій глибині на пагорбі під Лоучанами мене чекає не тільки слов'янський могильник, що покладе на лопатки мого опонента. Хоч і соромно про таке думати, але там, найвірогідніше, на мене чекає й професура. А це має куди більшу громадську вагу, аніж завідувач відділу Інституту вірусології.

Друга частина — ларго. Знайомі звуки нарешті почали хвилювати і його. Але цей мотив... Йому тільки здається, чи, може,

тут справді є внутрішня спорідненість із концертом d-moll Моцарта?.. Ну звичайно, тут уже вчувається те особливе піднесення, яке згодом зазвучало в Другій симфонії...

Павел хоче звернути Маріїну увагу на перехід від ліричних до драматичних акордових пасажів.

Марія, спершись підборіддям на руки, спить.

Він не йме віри своїм очам і легко штовхає її ліктем, але марно.

Павел узяв її за руку, що лежала на колінах, і, несподівано піддавшись слабості, прошепотів:

— То тебе вже навіть Бетховен не захоплює?

Він тут же пошкодував за цими словами, але було вже запізно. Марія злякано пробудилась, уся зашарілася й, винувато поклавши йому на плече руку, мовила:

— Вибач...

Кажуть, усе забувається з плином часу, тільки не злісно кинуте слово. І його фраза бринить у повітрі, заглушаючи навіть Бетховена.

Право скаржитися... Так само біля мене могла б сидіти моя дружина — Пажоутова.

Дружина з точки зору більшості чоловіків — це невпинний, здебільшого низхідний процес, діалектика протилежностей, а часом і зворотна діалектика — переходу якості в кількість.

Жіночий егоїзм, прагнення влади, намагання зробити хатнє господарство сенсом життя, плаксивість, балакучість, галасливість, істеричність. Все це могло б бути і в мене, як у більшості родин...

Моя дружина Марія, дружина з іменем і божою іскрою.

Чому принаймні під час антракту я не наважився сказати їй щось приємне?

Ось вона сидить біля нього, збентежена, на обличчя їй лягла тінь провини. Чому для неї так багато важать якісь дрібниці? А для мене?

Сьогоднішній вечір не вдався. Мабуть, воно й справді так, що на один випадок, коли людині гидко від того, що вона мовчала, припадає сто випадків, коли вона картає себе за свій довгий язик.

Зараз я вже прогаяв нагоду, але завтра — завтра куплю Марії туфлі з тупим носком, оті, що їй колись так сподобались.

Благословенне невідання, котре не псує радості обдарованим свідомістю того, що половина всіх дарів на світі — це свого роду індульгенції.

7

В батареї центрального опалення час від часу щось тихенько плюскоче, в кабінеті тепло і тихо. Пополудні Пажоутові на повіки налягла втома, наближається звичний для нього критичний момент у роботі: або я зараз же встану й піду геть, або сам почну себе зневажати, і моя подальша робота однаково нічого не буде

варта.

І за таке життя, за отаку поденщину дехто нам іще й заздрить. Для декого вечний — це похмура людина в білому халаті, у котрої заледве вистачає часу, аби в перерві між найгеніальнішими відкриттями пообідати; а гроші йому так і пливуть до рук.

Свята простота: коли б вони знали, що вірусолог триста днів на рік протирає на стільці штани, і тільки на триста перший день йому спаде на думку ідея, котру, можливо, використає хтось інший задля того, аби хтось третій дійшов до кращої, правильнішої думки, щоб потім досягти якогось непомітного, часткового успіху! Коли б вони тільки знали, що навіть мураха, — котра раз за разом падає з гладенької стіни, куди силкується вилізти, — і та в порівнянні з рядовим лабораторним ученим (хоч, може, я трохи й перебільшую) б'є байдики.

Пажоут вибрав третій можливий варіант, як бодай частково подолати кризу в роботі: звичним рухом засунув руку за книжки бібліотечки — і горілки в пляшці зменшилося принаймні на сантиметр.

По коридору назустріч йому біжить Їтка; ось вона озирнулася комусь услід, і на обличчі в неї засяяла зваблива усмішка.

Ага, Бальцар, наш новий співробітник. Молодий, неодружений і гарний з себе, за такими дівчата завжди бігають. Тільки йому не слід тримати на столі іграшкового їжаків; чоловік із талісманом — та це все одно, що чоловік, який ходить на художню гімнастику.

На Їтці спортивний светр з білим пругом — ну й винахідливі ж теперішні дівчата. В інституті центральне опалення, а светр, здається, з чистої вовни, тим-то сердешна дівчина отак упріла.

Коли він зайшов, Марія саме вчитувала аспірантові Штису.

— Якщо дозволите, я повторю вам іще раз: мозок миші, що загинула од вірусного енцефаліту, ми змішаємо з фізіологічним розчином і суспензію введемо десятьом курячим зародкам. Через п'ять днів, коли ембріони вже от-от повинні будуть загинути, ми виймемо їх із яєць, розітремо, з допомогою центрифуги виготовимо нову суспензію і введемо її наступним десяти

ембріонам. Це буде один пасаж. Таких пасажів ми маємо зробити сто. Зрозуміли?

Марія явно знущалась над Штисом; що таке пасаж, знає навіть старий Пейхал, що працює у звіринці.

— Те, чи вірус адаптується і чи втрачає здатність убивати, ми перевірять після кожних десяти пасажів дослідом на мишах. І якщо згодом після ін'єкцій вони перестануть здихати, нашому відділові поставлять золотий пам'ятник. А зараз подбайте про те, щоб Їтка підготувала наступну партію яєць.

— Їтка пішла до звіринця брати кров у курей.

— Навіщо? Хто їй звелів це робити?

У Штиса почервоніли кінчики вух.

— Мені потрібні... червонокривці й білокривці для моїх дослідів...

Марія звела брови, відтак неквапливо, зловісно-ласкавим голосом мовила:

— Запам'ятайте раз і назавжди: роботу у відділі розподіляю я. І коли вам надалі потрібна буде якась допомога, звертайтеся до мене, а не до Їтки. Я вже не кажу про те, що Їтка — моя лаборантка. Зробіть так, щоб вона негайно почала чистити яйця. Оце поки що все, дякую вам.

— Я б його добре провчив, — мовив Пажоут, коли Штис вийшов.

— Легко тобі казати, ти не жінка, — Марія припалює сигарету, і руки в неї трохи тремтять. Відтак кидає на нього критичний погляд, сповнений співчуття і докори, й журливо хитає головою, наче мати над улюбленим сином-хуліганом. — Скільки ви вчора хильнули?

— Нас було троє. Один хлопець із терапевтичного відділу, один з другого хірургічного і я.

— Я запитала, скільки хильнули, а не скільки вас там було.

— Всього-на-всього літр. Максимум два. Але найбільше дудлив хірург, це, так би мовити, його вузький профіль...

— Я заварю тобі каву.

Марія зневажливо глянула на Пажоута. Поруч у лабораторії вона поставила на пальник кофейник, потім узяла піпетку й заходилась поступово розбавляти в десяти пробірках вірусну суспензію. Щось згадала, підійшла до телефону й набрала номер.

— Привіт, Мілане. Тато вже вернувся? Я тут сьогодні трохи затримаюсь, приготуй собі сам підвечірок, масло в холодильнику, джем знайдеш у комірчині на полиці ліворуч. І заברי од Шнайдерів Євку. Бувай.

Марія глянула на годинника й пішла зупинити центрифугу, що гуде в кутку кімнати. Потім іще раз набрала номер.

— Мілане, гляди не здумай знову гратися з газом, щоб тоді не ображався на мене.

І добре пильнуй Євки, минулого разу вона знайшла у ванній лезо. Уроки ти вже поробив?

Марія поклала трубку, на столі лежить серія піпеток. Вона розгублено наморщила чоло.

— Ти часом не помітив, до якої пробірки я востаннє впускала розчин? Ніяк не можу пригадати. І не спи мені тут, ти в гостях, — пошарпала вона Пажоута за плече. Насупила брови, силкуючись пригадати; потім раптом крутнулась на обертовому стільці, спиною до столу, і вся згорбилась. — З мене ніколи нічого путнього не вийде, Франтішеку...

Марія несе до свого кабінету кип'яток на каву, пальці в неї сині, брудні, як у школяра, що тільки-но домучив домашні завдання. Пажоут повеселів: вухо в Марії також фіолетове. Все ясно: телефонну трубку вимастили генціанвіолетом, який не одмивається жодним загальновідомим засобом. Традиційний інститутський жарт, розрахований, очевидно, на Їтку.

Марія завжди розуміла жарти, але сьогодні мало не розплакалась. Звичайно, влаштовувати скандал не було ніякого сенсу; автор цієї витівки однаково не признається. Вона марно тре вухо спиртом, воно лиш трішки посвітлішало; нарешті, ігнорувачи Пажоутіві іронічні поради, вона витягла з волосся кілька шпильок і зробила собі чудернацьку зачіску з проділом посеред голови; тепер її ушей не було видно.

Надзечір Марія прийшла з візитом-відповіддю до Пажоута в кабінет.

— Добре, що це ти, а не отой мадьяр, — замість привітання сказав він. — Горт послав когось до мене на аудієнцію. Не розумію, чому всіх гостей він тільки мені вішає на шию.

Марія ніби не почула цього. Вона сіла в крісло, погортала якийсь журнал, потім підійшла до вікна, й від її подиху скло запотіло; Марія вийняла з пачки на столі сигарету, але тримає її в пальцях незапалену.

— Франтішеку, я, мабуть, справжня дурпа. Наукова нікчема, нуль жіночого роду.

— Ти жінка. Ви ж рівноправні.

— Якби ж то можна було узаконити й рівноправність можливостей мислення. Щохвилини я відчуваю брак... як би це тобі сказати — широти поглядів, винахідливості, здатності бачити речі у їх взаємозв'язках.

Пажоут простяг їй запальничку. Бідолашна, на неї напала хандра. Буває. Вона має рацію: п'ять тисячоліть, голубоньки, ми, чоловіки, дозволяли вам поратись хіба в хаті.

— Я прагну чогось такого, чого навіть не можу собі уявити.

— Людська діяльність заслуговує на тим більшу повагу, чим віддаленіший її остаточний результат.

Марія глянула на нього нетямущими очима, але Пажоутове обличчя серйозне.

Я розумію тебе, дівчинко, але ти мусиш витримати; інакше ми чекатимемо нової мадам Кюрі ще двісті років і до наступного століття не матимемо жодної жінки-професора вищої школи, жодної жінки керівника наукового інституту, жодної жінки-академіка. І, цілком можливо, жодної директорки текстильної фабрики, де працює дев'яносто шість відсотків дівчат.

Марія ходить по кабінету, попів із сигарети струшує на підлогу.

— Скажи, тобі не здається вся наша діяльність трохи сумною? Клініки з нас сміються, встановлення вірусологічного діагнозу триває місяць, а вони хочуть знати результат на другий день. Вся ота наша висока діяльність — це ретроспекція. І, крім того, вона мені не під силу.

— Більше віри в себе, товаришко. Доки людина вірить, доти вона живе...

— Я тебе зараз чимось лусну.

— Не маєш підстав. Це ж не я вигадав, пора б знати, що такого висновку дійшов старий мудрий Гете.

— Йому легко було говорити, коли він стільки всього знав. А я не знаю нічого, нічого не маю за плечима. Стільки людей у світі б'ється над цією проблемою, набагато розумніших, освіченіших за мене, і я просто не розумію, чому вони досі всі разом не винайшли цієї вакцини.

Оце б огірочок з розсолу та кухоль пльзенського!

— Послухай, Курча, зазубрити якнайбільше фактів — цього для науки замало. Тут потрібна також фантазія, інтуїція, мужність, віра в чудеса, часом доводиться стріляти по мішені з заплющеними очима або навіть битися об заклад на пачку сигарет.

— Але ж азарт шахрая й азарт вченого — різні речі. Мені для цього багато дечого бракує. Основи основ, — зрозумій же ти нарешті, — по-справжньому розвиненого мислення. А можливо, й деяких моральних якостей.

— Облиш про це.

— Не можу. Покійний Корейс якось сказав мені, що досягти якихось наслідків у науці можна трьома способами: наслідуванням — це найлегший спосіб. Мисленням — це буцімто найшляхетніший спосіб. І досвідом — останній шлях найважчий. Досвіду я не маю ніякого, мислити самостійно по-справжньому теж не вмію. Наслідувати ж інших, сподіваючись, що хтось із них допінстився помилки, котрої абсолютно випадково, можливо, уникну я, — надто все це ненадійне. Не кажучи вже про те, що така робота мене не захоплює.

Відкинувшись на спинку стільця і за звич-

кою заклавши руки за потилицю, Пажоут дививсь на Марію примруженими очима й потай милувався нею.

Марія. Очі в неї сяють майже так само, як її сережки; хоч вона в усьому й сумнівається, та ініціатива б'є з неї джерелом, коли роздавали наполегливість і допитливість, основні властивості майбутнього вченого, Марія ходила по них тричі, а своєю працьовитістю вона часом запалює навіть його. Бідолашне Курча: як страждає вона від того, що мало знає, але одного вона — собі ж на користь — справді не відає — в чому її цінність. Тільки хіба можна хвалити за те, що для неї передусім — діло, а не слава? Можливо, вона ще надто молодса, аби збагнути, що самі по собі знання майже нічого не дають — багато знати можуть навіть зовсім поверхові люди. Вона напевно не усвідомлює також, що справжні велетні науки не знають багатьох речей — але все, що вони знають, необхідне і для них, і для людства, і все, що вони знають, знають досконально.

За дверима чуються кроки, так несміливо ніхто із своїх не стукає. На дверях стоїть доктор Угер.

Марія сплеснула руками.

— Оце так здивував! Такого я просто не пам'ятаю. Сподіваюсь, пожежі в нас немає?

Трохи скося глянув на неї, на мене, тоді знову на неї, певно, він заходив до неї в кабінет, і хтось послав його просто до мене. Його зацікавив напис на стіні:

«ВИВЧАЙ, КОНТРОЛЮЙ, ПУБЛІКУЙ!
ІСААК НЬЮТОН»

Павел помітив пляшку на полиці в кутку — чи стану я в його очах від цього людянішим? Може, слід щось пояснити? Зрештою, яке мені до нього діло, адже ми бачилися з ним усього раз, тоді на концерті, й заледве перекинулись кількома словами.

Але Марія вмить розрядила атмосферу.

— Джерело Франтішекового нагхнення: коли йому вдасться дослід, пляшку цю буде розпито колективно. Принаймні я так сподіваюсь, — вона недовірко глянула на Пажоута. — Якість залежить од важливості наукової проблеми: від мартелю до курвуазьє.

Павел збентежено уп'явся очима в її химерну зачіску.

— Це просто так, — Марія ледь зашарілася. — Жінка принаймні раз на два роки повинна докорінно міняти зачіску, аби не втратити своєї привабливості.

Свят-свят, адже між нами нічого не було, то чому ж ми з Марією раптом поведимось так, наче нас піймано на гарячому? І взагалі, я тут хазяїн, чи оцей пан Гість?

Зрештою, Угер трохи отямився, і йому не лишалось нічого іншого, як оглянути невеличку лабораторію; на диво, він у дечому розбирається. Марія ходить разом з ними, посеред голови в неї проділ, і Пажоута ця дрібничка раптом потішила, ніби в них з Марією була спільна таємниця — чоловікові своє фіолетове вухо вона не показала.

Нарешті Горт привів, як і обіцяв, гостя — молодого біофізика, що приїхав до Чехословаччини по обміну науковців.

Спочатку, як і завжди в таких випадках, виникли мовні труднощі, зате з обох сторін не бракувало гучних виявів сердечності; зрештою не лишалось нічого іншого, як го-ворити по-англійському.

— На жаль, I have forgotten almost all,— сказав Угер.

— Як це ви все забули, коли отак чудово розмовляєте?! — чемно сміється гість.

Згідно з випробуваним рецептом Пажоут прагне якнайшвидше передоручити його сусідам, пояснивши, що в нього, на жаль, нічого такого, на що варт було б подивитись, немає. Якщо, звичайно, шановний гість не цікавиться вірусами грипу.

За кілька хвилин виявляється, що гостя цікавлять не так віруси грипу, як Марія.

А ще через дві хвилини з'ясовується, що в коло його інтересів входять також деякі проблеми дослідження кліщового енцефаліту; він би був дуже радий, якби Марія познайомила його із своєю робочою обстановкою.

Марія раптом опинилась у своїй стихії, готується похастувати гостя кавою, беручи все необхідне з Пажоутових запасів, наче вона в себе вдома, говорить по-англійськи, хоч і з помилками, зате з запалом і голосно (щоразу, коли Марія запалюється фаховою розмовою, вона говорить набагато голосніше). Трохи перекодя вона витягла з книжкової шафи непорушний Пажоутів резерв — пляшку гамзи, погляд її говорить: не хвилюйся, завтра поставлю на її місце нову.

Але Пажоут спокійний; гість у перші хвилини свого знайомства начебто не зрозумів, що отой похмурий пан у кріслі — Маріїн чоловік; він пересипає свою мову численними компліментами й темпераментно всміхається до неї; гадаєш, цього ніхто не помітив; бач, він навмисне відмовляється від частування тільки задля того, щоб у рамках народно-демократичної дружби брати Марію за лікоть!

Запрошення в Будапешт для обміну науковим досвідом; все гаразд, логічний розвиток ситуації; тільки гляди, не переборщи, бо ще, чого доброго, ушквариш тут із нею чардаш.

Бідолашний доктор Угер, я йому не заздрю — опинитись у шкурі людини, для кот-

рої тема розмови зовсім чужа; оті загальні репліки, які ти вряди-годи намагаєшся кидати, мабуть, ще більше пригнічують тебе, твоя англійська мова зараз справді надто бідна — Марія могла б вибачитись і жартома допомогти тобі, адже твоє становище дедалі гіршає.

Пляшка порожня, гість нарешті облишив фахову тему: у вільний од роботи час він понад усе любить лазити по горах, а всі присутні такі милі люди, тож чи не хотіли б вони влітку зустрітись з ним у Татрах і зробити кілька першокласних сходжень? Тільки чого це ти дивишся лише на Марію, шановний Сабо? Хіба ти не бачиш, як вона намагається схвати свої фіолетові пальці? Бідолаха, вона навіть не помітила, як у запалі дискусії з-під її зачіски вистромилось фіолетове вухо. А це вже з її боку просто несерйозно — викладати все, що є у неї в голові, а на запитання нехай відповідають інші.

— Але ж як я зірвуся з гори, то потягну за собою й вершину Герлаху,— Пажоут скромно показує на свою статуру.

— My heart, — каже доктор Угер, немов телефоністка, чітко вимовляючи кожен звук, і показує собі на серце, але від хвилювання він вимовив ці слова зовсім погано.

Марія трохи непевно говорить гостеві, що, зважаючи на спільність наукових інтересів, вони, мабуть, ще матимуть нагоду зустрітись, і гість на прощання довго цілує їй руку.

Коли угорець пішов, запала тривала, напружена тиша, тільки Марія час від часу без причини сміється.

Різка вертикальна зморшка нараз перетнула Угерові чоло, він несвідомо набрав у ложечку кавової гуці з чашки.

— I have an idea of genius—вибачте...— він почервонів.

— Можеш уже говорити по-чеськи, гість пішов, — голосно зареготала Марія.

— ...мені спала на думку геніальна ідея, — повторив він. — Давай заберемо дітей і підемо по вечеряти до якогось ресторану.

Марія зиркнула на годинник, розвела руками, а тоді засмучено опустила їх на коліна. Журно схилила набік голову й сказала:

— Нам просто не щастить, Павеле. Раз за два роки ти зробив мені таку приємність, прийшов до мене, але саме сьогодні я мушу посидіти тут іще мінімум дві години. Треба підбити підсумки й підібрати дані, завтра в мене доповідь, яка, можливо, пригломшить усю Європу. — Раптом вона побачила своє відображення у склі книжкової шафи й злякано схопилась руками за свою химерну зачіску. — О боже, я ж схожа на блазня...

8

За два квартали від дому Павел уповільнив крок. Прогулюватись парком не було настрою, додому теж не хотілося. Йому нічого не хотілося — таке з ним не часто трапляється.

Павел весь час бачить його перед собою, те, як він переставив попільничку на протилежний край столу; так роблять усі начальники, коли не знають, із чого почати.

Формальне побоювання Клевара, чи не розпочав, бува, Павел надто рано експедиційну роботу в Лоучанах, бо несподівано знову вдарили морози. Потому він завів мову про якісь інші знахідки, що не мали великого значення; найближчими днями, мовляв, він саме поїде з Павелем подивитись на розкопки. Клевар явно хотів виграти час, набратись рішучості.

— Що стосується твоєї подорожі до Франції, то я мушу повідомити тобі не дуже втішну новину. На засіданні Президії Академії наук вирішили, що туди поїде Ауєзький із Брно.

Згадавши про цю розмову, Павел знову мимоволі схопився за підборіддя — так само, як годину тому в Клевара. Наче хотів переконатись, що воно витримало цей удар.

— Ми сподівалися, що Президія затвердить двох чоловік, але нічого не вийшло. Кави не хочеш?

Надто мізерна винагорода за подорож до Франції. З двох чоловік саме я маю поступитися місцем?

— Ви дійшли висновку, що я б там залишився?

— Як тобі могла спасти на думку така нісенітниця?

— То які ж були для цього підстави? Адже я член партії з сорок п'ятого року!

Цього, звісно, не слід було говорити, так, не слід.

Клевар недбало струшує попіл на те місце на столі, де раніше стояла попільничка, намагається розмовляти зі мною якомога делікатніше.

— І з огляду ставлення центру до філіалів так буде краще...

Отой сполучник «і» на початку речення! А все ж таки, який справжній, вирішальний аргумент?

Мої наївні доводи, мовляв, у мене вже паспорт у кишені і з дня на день я чекаю візу — ще трошки, і я мав би смішний вигляд! Але як же моя знахідка? Не якийсь там Ауєзький, а я відкрив Лоучани, не Ауєзький, а я — автор теорії, котра підтверджує існування слов'ян на наших землях вже в другому столітті!

Ніщо людину не вражає так, як боягузливі намагання відвести од себе підозру — ясна річ, найактивніше проти моєї кандидатури виступав не Клевар, а інші.

— Хто ж у такому разі?

Клевар розгублено мовчить, інакше й бути не може. Зайшов бухгалтер з якимись відомостями, котрі треба кудись негайно відіслати; коли б я не знав, що Клевар просто не здатен на якусь інтригу, то міг би повірити, що він цей візит підготував заздалегідь.

Павелові не хочеться ходити по парку, не хочеться і додому йти. За певних обставин людина, мабуть, має право на вкрай поганій настрій. І все ж таки: чи не принизив він себе, коли годину тому сказав своїм людям, що йде додому, бо недобре себе почуває?

Павел забрав од сусідів Євку, тільки-но одімкнув квартиру, як задзвонив телефон. Павел вимкнув телефон, не знімаючи трубки.

Ауєзький. Коли я читав лекції про кновізьку культуру в Чехії, він ще тремтів од страху перед іспитами. Щоправда, кажуть, ніби він дуже швидко росте. Як сокіл за здобиччю, пильно стежить за найменшою новинкою в світі археології. Сповнений нових, «сміливих» думок, на вісім років молодший, так само, як і Марія. А на Марію, на її ровесників Павел завжди дивився, як на молодь.

— Не з політичних міркувань. І не через анкету...

Навіщо Клевар це сказав, навіщо?!

Ні, Ауєзький не має і не може мати навіть половини мого досвіду, мого професійного чуття.

Енергійний сучасний археолог.

А мене що, мають за ремісника, здатного розпізнати лише вал стародавнього городища чи зліпити поховальну урну з черепків?

Павел тиняється по квартирі.

Хіба своєю дотеперішньою працею він не продемонстрував широти кругозору, спритності, глибокого розуміння історії? Невже саме в нього бракує сміливості й науково обгрунтованої фантазії, вміння логічно заповнити відсутню ланку гіпотезою, котру остаточно може підтвердити тільки майбутнє?

Він завжди підтримував молодих енергійних людей, але ж для археолога в повному розумінні цього слова потрібен і життєвий досвід, і якоюсь мірою наукова самовпевненість, і, зрештою, досить міцна етична база; усіх цих якостей поки що не має і не може мати якийсь там Ауєзький; він просто надто молодий для цього!

Кабінет, вітальня, спальня, і знову кабінет, вітальня, спальня.

Ні, це несправедливо — притягувати сюди проблему покоління. Хоч молодь завжди й має ілюзії, нібито її концепція докорінно змінить усі попередні, а сама змін не знає.

А втім, щодо віку відомих учених: хіба мої сорок два роки — це вже старість?

Павел зупинився біля фортепіано, двома пальцями торкнувся клавішів, відтак знову опустив кришку. В кабінеті густішають хмари сигаретного диму, і Павел вирядив Євку з її ведмедиками до вітальні.

Недавно на загальноінститутських зборах він, запалившись, сказав одному брненському працівникові зайве, щось на зразок того, що філіали, хоч-не-хоч, мусять визнавати певну фахову перевагу центру, а той відповів: «Цілком слушно, товаришу. Знаєте, що сказав із цього приводу Єжи Лец? У Варшаві й собаки гавкають по-столичному». А Ауєзький, котрий чув цю розмову, зайшовся реготом. Саме він...

Євка вже, мабуть, утретє просить «гойді». Тато не реагує, і вона одрізала ляльці коси, а коли по тому не може знову приліпити їх до голови, починає плакати. Дорослі не повинні зганяти злість за особисті невдачі на дітях.

Коли б їхав хтось із Президії Академії, можна було б сказати, що мене просто відсторонили. А то з філіалу!

Хтось подзвонив, Павел відчинив двері: Ольга. З інституту ніяк не могли додзвонитись до нього на квартиру, бо ніхто не брав трубки; мовляв, міністр хоче почути інформацію про Лоучани з Павелових уст, і Клевар просив запитати, чи дозволяє Павелові стан здоров'я піти завтра з ним до міністерства.

Якось незручно подякувати їй, як посиленому, й зачинити перед носом двері, тож Павел запрошує її до кімнати. У неї червоні щоки й насунута на лоб хутряна шапка; Ольга зняла рукавички й хукає на пальці.

— Ви п'єте сливовицю? Інших градусів удома якраз немає.

— Я п'ю все, — одказала вона щиро і, виливши чарку, хукнула й затамувала подих. Витерла носовичком очі. — Я, знаєте, більше звикла до віскі.

Почувши скрегіт млинки на каву, Ольга, не церемонячись, зайшла на кухню.

— Це робота не для начальства, якщо дозволите. — Вона вмить зорієтувалась, приготувала чашечки, знайшла навіть тацю, котру Павел у власному домі шукав би цілих півгодини.

Не чекаючи, поки їй запропонують, Оль-

га взяла сигарету, безтурботно закинула ногу на ногу. Сидячи в кріслі, вона закинула назад голову, як Софі Лорен, і Павел поруч із нею видається сам собі страшенно старий. Навіщо було запрошувати її до кімнати?

Вранішнє повідомлення Клевара хвилиною накочується на нього, паузи в розмові стають усе триваліші, а напади поганого настрою — дедалі жорстокіші.

До всього цього ще й отой міністрів наказ. Яка бездушність: спочатку не пустити людину за кордон, а наступного дня примувати її доповідати про свої знахідки!

— Що, коли б раптом прийшла ваша дружина? — Ольга зненацька випросталась у кріслі.

— Ну, то посиділа б із нами. Ви поганой думки про мою дружину.

Ольга боязко глянула на двері, і це на мить назіть розчулило Павела.

Павел марно обороняється від болючих картин, і ось вони вже знову перед ним — Шамоні, побачити Монблан на власні очі, піднятися канатною дорогою на Монте-Параді, все це він уже давно вивчив по карті...

Повертатися із славою людини, що репрезентує чехословацьку археологію на європейських конгресах...

Під його пильним поглядом Ольга спробувала непомітно й трохи самовпевнено обсмикнути спідничку, вона навіть гадки не має, що Павел зараз витає в думках дуже далеко звідси.

Великий зал засідань, напружена тиша, схвильовані обличчя слухачів...

А тези доповіді на Гренобльський конгрес лежать у шухляді його письмового столу. Хіба можна сподіватись, що Ауєзький захищатиме його теорію замість нього? Як звучала б його доповідь про лоучанську знахідку, про чужу знахідку?..

Ольжине обличчя все більше прибирає невпевненого й розгубленого виразу. Невже отак і мовчатимемо?

А що... що, коли Ауєзький із делікатності зовсім нічого не скаже про Лоучани? Адже те, що туди посилають саме його, водночас означає, що надається перевага також його спеціалізації! Велика Моравія — звісно, цього успіху ніхто не збирається заперечувати, тільки чи варто задля цього відсувати на задній план вагомий відкриття про початок історії слов'ян? Неймовірно, адже це свідчить про недостатнє вміння орієнтуватися в історії справді по-марксистському!

А може, це вияв недоречної обережності, чеської відсталості? На думку одразу ж спадає фатальна теорія про маленьку чеську людину, про маленьку слов'янську людину!

Ольга скоса зиркає на закордонний журнал мод, що його Марія залишила на журнальному столику.

Співрозмовник з мене просто-таки нікудишній.

Мілан повернувся з хокейною клюшкою, за хвилину приніс свої домашні завдання, буркнув щось на знак привітання і підозріливо роздивляється на гостю; у дев'ятилітніх мужчин іще немає власного критерію оцінки двадцятитрирічних дівчат.

— Уроки можуть трохи зачекати. Іди собі.

Мимоволі знову подумав: «Мабуть, уперше за тисячолітню історію нашої батьківщини пражани віддають єдине місце для подорожі за кордон провінціалам».

— Як ваша печінка?

— Та... вже краще. Трохи полежав, і мені полегшало... — Прикро, коли доводиться брехати, а надто отакій дівчині. Сам винен: ніхто ж не примушував запрошувати її до кімнати. А чому, власне, прийшла Ольга, адже в інституті є кур'єрка? Клевар, мабуть, сам шукав мене, й Ольга запропонувала свої послуги.

Клевар, Клевар. А що, коли саме він... У Франції я міг би легко зав'язати ряд знайомств серед науковців, особисто познайомитися з найвидатнішими європейськими вченими-археологами. Сам себе Клевар протаскувати не міг, бо ж його ніхто з Академії не рекомендував. А отой Ауєзький з Брно для нього не страшний! Власне, це найправдоподібніша версія, і як вона мені одразу не спала на думку!

Тільки ж — хіба всього цього Клевар не знав раніше?

Павел знову глянув на Ольгу, і йому здалося, що вранці вона була вбрана по-іншому. Невже перед тим, як іти до нього, побувала вдома й переодяглася? Вона, видно, не знає, що мало хто з чоловіків придивляється до того, як вбрана жінка, і що для них важить лиш одне — чи до лиця їй оте вбрання. Правду кажучи, до Ольги він зовсім не придивлявся. Давнє правило досвідчених керівників: шанувати жінок, котрі працюють у них, відповідно до їхньої праці.

Євка зрештою посміливішала, поприносилася новій тітоцці своїх ляльок і ведмедиків: оце Матисек, а це Руженка, це Мишко, а оце Дашенька... Ольга посадила Євку собі на коліна, взяла ляльку Дашеньку на руку й заходилась виробляти з ними різні штуки, Євка реготала, аж заходилась.

Сказати Марії вже сьогодні, що я не поїду до Франції? Сказати їй про це, чи не треба? А як до цього поставляться мої люди? Сприймуть це як удар по всьому відділу, чи десь у глибині душі зловтішно радітимуть? А що, коли все розповісти Ользі,

отак, без зайвих роздумів? Чи потішило б її те, що в хвилину слабості я зробив її своєю довіреною особою? Яке безглуздя! Чим допоможе у твоїй зневірі дівча, котре за своє життя тільки й їздило, що до бабусі під Брандис?

— А де це ти порвала рукавички?

— Вже три дні тому! — гордо заявила Євка.

Ольга допитливо глянула на Павела; за його багатозначним мовчанням може ховатися що завгодно. Скажімо: навіщо лізете в мої сімейні справи? Або: моя дружина — науковець, у неї нема часу на такі дрібниці.

Проте Ольга вже кинулась шукати голку й нитку. Сумління вмить сигналізує Павелові, що тут щось негаразд. Та чому ж Павел діє наперекір сумлінню? На зло? Кому?

Євка радісно приносить все нові й нові іграшки. Павел мусив втрутитися, бо вона ладна була притягти до кімнати й кухонне начиння.

— А прийдеш до нас іще, тітонько?

Тітонька. Оглянув її всю — від розумного чола аж до лодочок з тонесенькими, ніби вальдшнепів дзьоб, каблучками. Чому дівчата шістдесятих років такі подібні одна до одної? Кричущою зовнішністю, надмірною безпосередністю, екстравагантною зачіскою, фривольністю вони намагаються прикрити свої справжні почуття, вдають, ніби їх ніщо не обходить, про якусь мету в житті, мовляв, нехай думають інші. А, може, це я катастрофічно швидко старію і просто вже не здатен розрізнити їх?

Однак Ольга не зовсім така, як інші, на перший погляд вона нагадує циганку: темні очі, смагляве обличчя, опуклі вилиці; найбільше щастя для неї — опинитись десь за містом на лоні природи; за межами Праги вона нехтує модою, й коли торік у Лоучанах вони смажили на вогнищі курку, вона була в захваті від своєї археологічної діяльності. А фігура в неї справді бездоганна.

Коли Ольга пішла, в кімнаті лишилась якась дивна порожнеча, чужий дух і сигарета з червоним відбитком губів, що лежала на попільничці.

А що, коли ота нещасна поїздка та має якийсь зв'язок із Бразділовою критикою моєї книжки? І з наступною рецензією, яка мало чим відрізняється од Бразділової?

О боже. Як це неприємно, боляче, образливо, що я нікуди не поїду, не можу більше дурити сам себе, корчити із себе героя, вдавати, ніби нічого не сталося. Сталося — і не абищича. Невже через нерозуміння моєї праці склалося враження, ніби я — відстаю? Страшно й подумати! І не Бразділ, а якийсь Ауєзький.

Можливо, Бразділ своєю рецензією по-

сія сумнів. Може, це тільки здогади, й більш нічого. Але ж у нашій професії від здогадів до переконання завжди довгий шлях.

Ні, я не дошукаюся справжньої причини. Клевар ухилився від прямої відповіді. Всі інші, якби я звернувся до них, зробили б те саме.

Тільки-но Марія прийшла додому, як квартира ожила. Не встиг Пазел і оком змигнути, як у вітальні загарчав пилосос. Треба відсуватися з кріслом од столу. Павела дивує, чого останнім часом він так драгується, коли Марія витирає пилюку на його робочому столі, за яким він саме працює. Все-таки це дуже не чуло з її боку!

— А тітонька нам показувала театр! — захоплено вигукнула Євка.

Марія так енергійно заходилася витирати пилюку, що телефонна трубка вискочила з розвилки і впала на стіл. Павел на мить заплющив очі, потім поклав трубку на місце.

— Хто тобі зашив рукавички?

— Тітонька!

Павел пояснив Марії, що приходила лаборантка з його відділу.

Марія випросталась, поволі одгорнула з чола пасмо волосся.

— Навіщо ти дозволив? Що про мене тепер думатиме ота дівка з твого інституту?

— А що сталося? Невже Євка повинна ходити обідраною?

Марія зблідла.

— Ти, мабуть, трохи перебільшуєш. Я ж учора сказала, що зашию.

— Авжеж, сказала. Та на цьому й скінчилося. Просто в тебе були важливіші справи.

У Марії затремтіли губи.

— Павеле, те, що я роблю, — не нікчемні справи...

Павел намагається її заспокоїти. Він не хоче сперечатися з нею. Але марно.

Мілан підвів очі від книжок і пильно прислухається до розмови.

— Ну, чого ти, Маріє, я не хотів тебе образити. — В душі він картає себе: я справді до неї несправедливий, мабуть, і в неї сьогодні якась неприємність в інституті.

Лампа збоку ясно освітлює половину Маріїного обличчя, стомленого, в цю мить навіть старого.

Марія нервово жбурнула зашиту Євчину кофточку на крісло. Підійшла до вікна, в руці в неї і досі ганчірка. Втупила погляд у темряву, забарабанила пальцями по шибці, конвульсійно стиснула вазон із хатньою оливкою. Нараз вона похилилась чолом на руку і схлипнула.

— Я... я просто за всім не встигаю, — Марія розплакалась. — У мене тільки дві руки, останнім часом я сплю ледве шість годин.

9

Піч у кутку кімнати пащить жаром, і довга зелена лавка здається Міланові розпеченою; він одсунувся трохи далі, увесь спітнів, на очі йому знову навернулися сльози, і він витер носа рукою. Порив одчаю. Це кінець, катастрофа, хіба оця зелена лавка може бути чимось іншим, як не лавою підсудних?

Окрскарж¹ за столом з кимось точить теревені про рибу, він саме розповідає, буцім ту марену витяг мало не на берег — і тут вона, стерво, відірвала волосінь, а шкода... що був силач; той, у цивільному, підтакує, мовляв, марени — розбишаки; Мілан не вірить, щоб у есенбака² справді були друзі, адже він носить уніформу, має ліворвер й арештовує людей іменем закону, і чи може взагалі есенбак вудити рибу?

У дверях з'явилась мама, Мілан завмер, він навіть не помітив, як роззявив рота і пополотнів. Зараз він скидався на пташеня перед пащею кобри.

— Ну, розповідай мамусі, як ти розважався, коли втік з дружини!

Чоловік у цивільному торкнувся пальцем капелюха і вийшов; жар і якась тьмяна імла перед очима, і ще свічка біля носа, й більш нічого, тільки тремтяча мамина рука шукає в сумочці чистий носовичок.

— Ну, чого мовчиш, як коли то вас чути за три квартали.

Жодна сила на світі, жодна уніформа не зможе зняти отой залізний нашійник, що стискає Міланові шию.

— Вийде з нього Вільгельм Телль. Ліхтар висить на семиметровій висоті, але він поцілюв у нього каменем з першого разу. Скавав, що вдома цілий день нікого немає, тож його привели сюди...

Мамуся, окрскарж, вогонь у грубці — все розпливається через оті сльози, а так само звуки й слова, лампа мала п'ятсот ватт, доведеться платити...

Рука в синьому рукаві розгортає посвідчення: докторка Угрова, ЧСАН, що це таке, ага, академія наук. Критичний погляд сповз із капелюшка, зупинився на гудзику пальта, секунд на п'ять прикипів до червоних лодочок.

— Нічого не вдієш, пані Угрова, доведеться вам трохи приділяти уваги й дітям...

І от вони вже йдуть вулицею, в Міланових вухах іще бринять його власні слова, ледь чутна обіцянка, що тепер він завжди дотримуватиметься «Правил поведінки піонера», надто параграфа п'ятого, згідно з яким піонер мусить бути працьовитим, шанувати

¹ Дільничний уповноважений.

² Член SNB (Корпусу Національної Безпеки).

людську працю і оберігати народне майно.

Мама похмура, вона не веде його за руку, як звичайно, і Мілан плентається остороно і трохи позаду.

Молочне кафе — ми з мамою завжди заходимо до нього, коли буваємо разом у місті; ні, сьогодні, мабуть, не годиться нагадувати про торт з морозива, ота лампа ще не забута, і мала вона аж п'ятсот ватт.

Раптом він угледів біля тротуару кульку, вона ніяк не хоче вилазити із щілини між камінням брукувки, мама незадоволено озирнулася.

— Куди це ти знову подався?!

Добре, що мама нарешті озвалася, а крім того, ота кулька зовсім біленька, такої в мене ще немає.

На перехресті червоне світло, Мілан тепер стоїть поруч з мамою, спільне чекання завжди трохи зближує людей.

— Як, власне, це сталося? Але буде тобі кепсько, якщо збрешеш хоч однісіньке слово! Чому ти втік з дружини?

Стовп вуличного ліхтаря ніби щойно пофарбований, Мілан торкнувся його кінчиком вказівного пальця, аби перевірити, чи й справді це так.

— В дружині спершу було законно, а тепер уже ні. Той пан, товариш Стейкал, що водив нас на лоно природи і навчив розпалювати багаття навіть з мокрого хмизу і під дощем, вже не приходить. Збинець казав, що тато Ціцанди подав на нього скаргу. Ціцанда — страшенна дурепа, вона не могла навчитися в'язати великий корабельний вузол і вдома жалілась, а пан Ціцарек буцімто сказав, що в'язати вузли — це дурне діло, чи щось подібне. І тепер нам у дружині нецікаво.

Вихователька більше не ходить з нами до лісу, вона, мабуть, взагалі не вміє розважатися.

Натомість ми вирізали з газет картинки, як комбайнер Грня їде на битву за врожай, мазали їх клеєм і робили монтаж про землеробство. Я заліпив клеєм собі волосся, а Чуржікова — светр і брови. Потім ми вирізували з газет великі літери й робили заголовки: **НА ДОПОМОГУ НАШИМ ПОЛЯМ;** відтак ми із Збинецьком попросились до вбиральні й пішли на гойдалку.

До Збинецька там підійшли хлопці, яких я не знав, бо вони були з іншої школи. Один з них гойдався із Збинецьком так, що мало не переверталися догори ногами, і я вже думав, що вони і в'язи собі поскручують!

Потім кожен із нас з'їв по яблуку, які привезли в овочевий магазин, а один чоловік угледів нас з вікна і крикнув: «І не сором вам, злодюги?»

Але той великий хлопець, його звали

Еміль, одказав йому: «Не суньте свого носа, куди не треба!»

Потім ще Еміль крикнув: «Гей, ти, ябедник!» А чоловік горлав нам услід: «Хулігани!» Ми дременули — тільки закуріло, у мене аж у боці закололо, і я мусив сісти на край тротуару.

По тому мене спіткала невдача, хоч я й перемиг. Ті великі хлопці сказали: «Тепер гайда в кіно, дивитись «Бідні багатії». То тільки назва дурна, а фільм — сила, в ньому діє Чорна маска, вони йому як дадуть по руці, а він упав у річку, і в нього намокли пістолети. Один із хлопців сказав, дивлячись на мене: «Тебе на бойовик не пустять, шмаркачу, ще не доріс, біжи краще та купи собі морозивця».

Я йому кажу: «Не розумію, чого це мене не пустять, адже це все вигадка». А він зареготав і каже: «Якщо влучиш в оту лампу, жовтодзьобий, то ми вже тебе якимось проведемо на бойовик».

Я підняв камінь і поціли в лампу з першого разу, бо був дуже сердитий. Бабахнуло здорово, і Еміль сказав: «Хто б міг сподіватися від отакого задрипанця!», але раптом він, мов навіжений, кинувся навікача, решта рвонула услід за ним; я саме збирав із землі книжки, коли на розі з'явився отой есенбак і поманив мене пальцем. Я не знаю, що зі мною сталося, бо замість того, щоб тікати, підійшов до нього і виструнчився перед ним. Нас так учили на фізкультурі.

10

Такий незвичний ранок; будній день і не треба снідати на ходу. Не треба нашвидку прибирати, бігти з Євкою до дитячого садка (слава богу, що її зрештою туди прийняли). Таке відчуття, ніби я завинила перед кимось, зшахраювала — мій відділ працює, як і щодня, а я сиджу собі сама з сигаретою в зубах і спокійно читаю газету! Але байдуже, я також мама і веду домашнє господарство. Маю ж я право хоч вряди-годи випрати білизну і дати лад хатнім справам, ніхто навіть «спасибі» не скаже за оті сотні надурочно й задарма відпрацьованих годин!

Брязкнув ключ у замку — Павел!

— Звідки ти взявся, адже ти мусиш бути в Лоучанах!

— Я саме їду туди.

— З Братіслави — через Прагу?

— Саме так. Я їхав спальним вагоном.

— Ти... знав, що я сьогодні буду вдома?

— Бач, як гарно ти запланувала, Мері.

Сів снідати.

— Як тобі велося у Словаччині, успішно з'їздив? А в Лоучанах?

— Гадаю, що успішно. І там і там.

Корсбочка з плексигласу, на ній уже наклеєний ярличок з обліковим номером і датою.

— REX QVADIS DATVS,— по складах читає Марія нерозбірливий напис на срібній монеті. По тому вона повернула монету на другий бік. ATONINVS AVG PIVS¹. — Не пригадаю, коли він правив. А у мене була четвірка з історії.

— В середині другого століття. А коли хочеш точно, то у 138—161 роках.

Недовірливо глянула на нього.

— І стародавні слов'яни мали вже міняльну валюту?

Махнув рукою.

— Римські торговці їздили через наші землі за прибалтійським бурштином.—Перш ніж покласти монету на клаптик вати в корсбочку, він підкинув її на долоні. — Розумієш, що це значить?

— Мабуть, те, що якийсь римлянин за цей динар купив любов гарненької праслов'янки.

— Бач, що в тебе на думці. А чи знаєш, що це означає насправді?

— Не дуже. Я вже давно чекаю, коли нарешті ти розкажеш мені що-небудь про оті свої Лоучани. Але по-людськи, так як розповідав би комусь неписьменному.

Павел наморщив лоба, силкуючись знайти образне порівняння.

— Ну, уяви собі, що ти їдеш дорогою, яка веде, скажімо, від початку нашої ери в напрямку сьгоднішнього дня; ти проминула верстовий стовп з двохсотим роком, починається пізній період римської історії, а з тих часів ми маємо керамічний посуд з широкими вінцями, всіякі поховальні урни. Під'їжджаєш до верстового стовпа з позначкою триста п'ятдесят, і раптом—кінець. Глибокий і широкий рів, прірва, дороги немає. І перевозки починаються далі вже тільки з п'ятого століття: знову маємо глиняне начиння, тепер уже безперечно слов'янське, так званого празького типу. Кому пощастить перекинути міст через оту широку прірву, що перерізає дорогу, й віднайти ланцюжок безперервного розвитку цієї кераміки, той одсуне початок слов'янської історії з п'ятого до другого, а може, і до першого століття.

— І тобі пощастило це зробити!?

Глибоко зітхнув, розвів руками, почувши таке наївно-довірливе припущення.

— Щоб пролити світло на цей затемнений період історії і з'єднати два кінці згаданої дороги, я зібрав у Лоучанах безліч матеріалів. Якщо виправдає себе горизонтальна стратиграфія...

Марія широко розплющила очі.

— А що то воно за штука?

¹ Антонін Август Пій (86—161) — римський імператор.

Звів погляд на стелю.

— Дружина археолога... Це все одно, коли б... — Засміявся. — Знаєш, як найкраще збити з пантелику математика? Зненацька гаркнути до нього: сім на дев'ять, тільки без роздумів!

Слухай: при звичайній вертикальній стратиграфії виходять з того, що знахідки давніших часів лежать глибше, а пізніших — ближче до поверхні, само собою, за умови, що культурний шар не був порушений. Горизонтальна стратиграфія виходить з того, що давніші і пізніші поховання містяться в одному й тому ж шарі, одне поряд одного. Лоучани і є таким рідкісним класичним випадком: жителі одного поселення ховало своїх покійників протягом десятиліть і століть в тому ж самому місці, розширяючи кладовище в одному напрямку. Датуючи речі, знайдені в похованнях або в урнах — шпильки, прикраси, зброю, ножі — можна простежити і весь ланцюжок, довести поступовий розвиток явищ. Не завжди легко сказати, в якому столітті закопали, наприклад, урну. А от вік металевих шпильок іноді можна визначити з точністю до двадцяти років.

— А ота твоя шпилька, знайдена минулої осені?..

— Кардинальна знахідка, одна з ланок перерваного ланцюга, і якраз з найглибшого дна прірви, котра перетинає нам шлях. Ще б кілька таких... Треба принаймні зруйнувати легенду про те, що ми вийшли на історичну арену тільки з приходом праотця Чеха на гору Ржіп!

— Ти наважився висунути теорію ще до того, як знайшов докази в Лоучанах...

— Само собою, в іншому разі це була б не теорія. До речі, поступово вона перестає бути теорією, а декотрі критики, самі того не підозрюючи, стають смішними. Моя шпилька, динар з другого століття, і в похованні на кілька метрів далі — урна з слов'янською хвилястою лінією — розумієш, що це значить?..

Марія повернула йому коробочку з монетою, при цьому вона торкнулась його руки. — Я схиляюсь перед тобою...

Він хотів обернути це на жарт, але прогавив слухну мить.

Його тендітна і водночас енергійна рука.

Марія стежить за її неквапливими, спокійними рухами, її пойняло якесь невиразне приємне відчуття, з глибин пам'яті спливало щось далеке, що їй хотілось би затримати, палке бажання, аби спогад зринув у своїй колишній подобі, й одразу ж страх, що все те ніколи не вернеться, що то лиш відгомін минулих вражень, уривок симфонії, жодного мотиву якої ми вже не годні згадати, хоч і досі відчуваємо слід від того щасливого

хвилювання (а ще точніше — в душі бринять колись почуті мелодії, та ми їх більш не здатні відтворити).

— А що, коли я не піду в інститут? — нараз промовив він. — Ніч я провів у дорозі й маю моральне право принаймні на смертельну втому.

Він напружено дивиться на неї, змушує дати згоду, і в цю мить видається їй хлопчиком, який не хоче йти до школи.

— Власне, ти приїхав до Праги потай...

— Абсолютно нелегально. А що... а що, коли ми зробимо щось протизаконне? — Павел поставив чашку на стіл, навіть не допивши.

— У мене намочена білизна, — невпевнено заперечила вона.

Павел не звертає уваги на її слова.

— Начхати! Давай поїдемо до Кршівоклату, просто так, поблукаємо весняним лісом. Самі, без дітей...

Вагання і невпевненість, присмак забороненого плоду, бунту проти умовностей, чудесні спогади студентських років, коли, бувало, весь день блукали по лісових закутках, захохані й щасливі, шкода, що вже тоді не вірила в бога, присмачити б тодішні витівки ще й свідомістю вчиненого гріха...

Ні, я запланувала прати.

А в душі наростає опір, ніби мене під'юджував демон-спокусник: завжди діяти згідно з планом — так можна втратити будь-яку фантазію...

Прання, яка буденщина...

Отакі випадкові оказії по-справжньому хвилюють і надихають, непідготовані втечі здебільшого бувають успішні...

Міг би вже зрозуміти, що я згодна, то чому ж і досі не збирається в дорогу...

На столі холоне сніданок — отой Павелів погляд, такі, як колись, зовсім інші очі. Ніби подих минулого — Павелова мовчанка, така осяйна; невже можна вернутись назад, відчути себе знову щасливою?..

Нараз мені страшенно закортіло іще раз почути пристрасний шелест вітру у верхів'ях гірських сосен, як колись, десять років тому, трохи дивне бажання, але я не хочу вірити в склероз почуттів, не хочу розмінювати всі жадання на спокій і байдужість, це неправда, що я, мов, навіжена, намагаюсь вигребти з попелу жаринку й роздмухати вогонь, як тоді, коли серце ще було повне по вінця молодих поривань...

Ось до мене долетіла іскра, ніби й справді пролунав тріскотливий розряд, й потому легеньке заціпеніння в пучках, як це буває, коли торкнешся погано заізолюваної лампи... Павел їхнього доброго минулого, котрий, бувало, отак несподівано з'являвся в студентському гуртожитку — безтурботний, нерозважливий, запальний.

Мабуть, і нині щось лишилося від колишнього Павела. Тільки став самовпевненіший, владний. Щось та лишилось, хоч він ніколи, ні за яких обставин не забуває про своє я...

Непохитно рішучі Павелові губи — як тоді, як тоді.

...Марії знову вчувається давній неповторно гармонійний акорд, він гучно лунає і затихає — високо на скелях вітер шарпає кроки сосен...

Телефонний дзвінок, наче хтось постукав у вікно, за яким розцвіла весна.

Із заплющеними очима байдуже чекає, поки той, що дзвонить, утомиться. Проте однаково всьому край, Маріїні нерви більш не витримують. П'ять кроків бдсоніж до телефону.

— Не знімай! — застеріг Павел, але надто пізно.

Вона чує знайомий низький голос.

— Добре, що ти прокинулась. Об одинадцятій до інституту приїздить академік Ноуза з офіційним візитом.

Інститут, візит — дошкульна, нікчемна реальність, знову треба вертатись думками до буденного світу, в якому є телефони, люди з щоденними турботами, академіки і якийсь Вірусологічний інститут.

— Ну, то й що?

— Мусиш прийти в інститут.

— Я взяла вихідний, перу білизну. — Їй неприємно стояти отак біля телефону, видно, те ж саме відчуває і Павел, — він одвернувся.

— Білизна почекає. Слухай, Курча, не можу ж я пояснити тобі по телефону, чому ти мусиш прийти. Сама знаєш, я не панікер, але на деяких речах розуміюсь. Що? Тобі наплювати? Можливо, тільки йдеться про твої інтереси — твою працю, твою проблему, і ти мусиш тут бути. У тебе є ще й сім'я? Всі ми маємо сім'ї. А втім, як знаєш!..

І в трубці гудок, Марія ніби й досі чує злі нотки, з якими сказані були останні слова. Вона стоїть посеред кімнати.

— Хай їм всячина! Яке мені діло до того академіка?

Павел пильно дивиться на неї, і коли запалює сигарету, відчувається, що він напружено чогось чекає.

— Бозна за скільки часу уперше беру вихідний... — Хитнула головою. — Коли поїдемо?

— Хоч і зараз. Сказати Шнайдерам, щоб після обіду забрзли Євку з дитячого садка?

Марія, сама не знає навіщо, йде глянути на намочену білизну.

— Так, наче хто наврочив, — не дуже голосно озвалась вона з ванної кімнати.

Замість того, щоб піти до сусідів, Павел і досі сидить у кріслі.

Зловила себе на тому, що дивиться у вікно на вранішню вулицю.

Марна надія, назад вороття немає. Є лиш невблаганний закон старіння.

Навіть невгамовне серце з часом заплутується в тенетах буденщини, і ось на свої колишні гірські вершини, що здіймаються аж до неба, людина меланхолійно дивиться вже тільки з долини.

Павел у кріслі. Замість того щоб підвестися й піти до сусідів, він дивиться на кінчик сигарети й демонстративно чекає. Напружене мовчання; Марія і собі дістає сигарету.

— Я... я піду в інститут, Павеле...

Посміхнувся. Ледь помітно, криво.

Її охопив відчай.

— Коли б усупереч всьому на світі ми все-таки поїхали, нічого доброго ця прогулянка не дала б. Людина все життя тягне ярмо обов'язків.

— Я знав це з тої ж миті, як задзвонив телефон. Обов'язки. Гідна дочка свого батька.

З одного кутка кімнати в другий, в душі вона мало не плаче.

Гідна дочка свого батька. Може, і справді я успадкувала від нього акуратність в усьому і почуття відповідальності; тридцять п'ять років відповідав батько за безпеку й життя інших людей, служба, служба і десь уже зовсім позаду — родина. Якось у хвилину слабості мама пожалілася: «Того дня, коли ти мала народитися, і в мене вже почалися болі, твій батько залишив мене під опікування сусідів, а сам пішов; його поїзд відходив о 18.42, і годі було й думати, щоб він через якісь там родинні обставини не виїхав своєчасно; може б, і знайшли були якогось змінного машиніста, та поблизу ніде не було телефону, а окрім того, він однаково не дозволив би, щоб хтось його підміняв, право на знехтування обов'язку він визнавав тільки за покійниками».

Ну, що ж. Піду до інституту. Пратиму увечері або вночі, Євку заберуть із дитячого садка Шнайдери, якщо доти не повернуся. Як і кожного іншого дня. А Павел і собі піде на роботу, нічого не вдієш...

11
Марія вдягла білий халат, і тієї ж миті поринула в щоденні свої турботи. Голоси й кроки в коридорі заважають їй працювати, в інституті сьогодні всі метушаться, підлога чиста, аж сяє, а новісінька стінгазета в коридорі розповідає тому, хто надумав би зупинитись біля неї, скільки годин відпрацювали добровільно співробітники інституту під час переобладнання котельної. Дорогий гість не їде.

Нараз їй стало до болю шкода Корейса, бідолаха не дочекався такої честі; заради нього ніхто так не вишаровував би підлогу.

Академік. Одне слово — а яка якісна відмінність! Кожна літня людина і кожен професор має право на старість, його можна непомітно послати на пенсію, тільки академік має законом гарантоване право претендувати на бадьорість духу до ста років і непохибність аж до смерті.

Чекання триває, і вся робота сьогодні на вітер, а тут іще Фіндейса лиха година принесла — вираз обличчя заклопотаний, мовляв, нехайна справа.

— Які дурниці! Кому потрібен цей формалізм! Як я можу планувати наукове співробітництво з країнами народної демократії, та ще й на п'ять років уперед, коли в мене немає жодних контактів з тими людьми, коли я не обізнана з їхньою проблематикою?

— Я мушу все це звести до єдиного загальноінститутського плану. Горт звалив цю справу на мене.

— Мені шкода, проте гратися папірцями всупереч здоровому глуздові лише тому, що хтось у верхах вирішив демонструвати свою невтомну діяльність, я не буду.

Застережливо звів брови, легенько знижав плечима: мовляв, я вмиваю руки, шановна колего, і з вашими анархістськими тенденціями взагалі не маю нічого спільного.

За вікном весняне сонце, пливають у далечинь хмарки, аж сюди долинає вологий дух землі, котра прагне знову дати життя траві, березам і котикам біля струмка.

Зараз ми були б уже десь біля Кршівоклату, дивилися б на долину Бероунки.

Страдоніце. Павел, безперечно, не знехтував би нагодою затагти мене на славновісне кельтське городище. І розповідав би мені про високу культуру його населення, а я мовчала б і слухала.

Він завжди красномовний, я висловлююся кострубато, а його фрази чіткі і повнозвучні. Я не раз дивувалась, коли він ще писав мені листи, його вмінню здмухувати із звичайних слів наліт буденності і вживати їх просто й чисто, в їхньому первісному вигляді. Тож ніщо опісля не здавалось пафосом або сентиментальністю: щастя було справді щастям, а серце серцем. Я, напевно, до нього несправедлива, але й остання його книга справила на мене більше враження своїми вправними формулюваннями, а не змістом...

Робота в неї сьогодні щось не клеїться, зняла трубку, Пажоут прилетів, наче на крилах; Марія передусім вибачилась за те, що покликала його до себе, ніби свого лаборанта, й відірвала, мабуть, од роботи, але Пажоут заперечив:

— Я йшов до тебе охоче, з великою радістю, бо людині для життя конче потрібна краса.

Комірець сорочки в нього, як звичайно, заяложений.

— В такому разі ти, очевидно, переплутав адресу.

Приклав могутню руку до грудей.

— Нічого подібного. Весь світ прекрасний, але найпрекрасніше, що є в ньому, це — трудяща жінка.

Зміряла його нищівним поглядом.

— Не я вигадав і ці слова...

— Хоч раз хочу поговорити з тобою серйозно, Франтішеку, я вже давно хотіла це зробити — мені потрібна порада розумної людини. Я спробувала ввести ослаблений вірус мишам з іншої ферми, і вони здихають, наче наввипередки.

— Так то ж здихлі, заражені бактеріями, вони дохнуть навіть від сердитого погляду. Перевір усе бактеріологічним шляхом.

— У мене з'явився сумнів, чи не набув вірус знову своїх первісних властивостей.

— Таке часом трапляється — попри будь-які ін'єкції з метою перевиховання — і з людьми. Чого ж ти хочеш од звичайнісінького вірусу?

— І це все, що ти можеш сказати мені з цього приводу?

— Хіба я тобі автомат? — розсердився Франтішек. — Вкиньте дві крони і матимете надійну, науково обгрунтовану пораду. Я, зрештою, морфолог, і яке мені діло до твоїх енцефалітних вірусів?

Широко розвів руками, крісельце під ним застогнало, він позіхнув.

— Спробуй прищепити мишам вірусну суспензію, а через кілька днів ввести гормон надниркової залози.

Ні, він не глузує з мене. О боже, як часто я спотикаюсь і як багато мені ще треба вчитись...

— І що це дасть?

— Ліки із зворотною дією. Миші після них мають бути чутливіші до інфекції.

Марія замислилась.

— Але ж Вільямс це відкинув.

— А мені що до того? Зрештою, я б навіть сказав, що у нього був інший тип вірусу, ніж той, з яким працюєш ти. Чи, може, ти гадаєш, що з симпатії до пані Угрової він працював над чехословацьким енцефалітом?

«Павел, — нараз згадала вона. — Що я наробила? Адже після доповіді в Братіславі він хотів їхати одразу на розкопки. І Лоучанами знехтував заради мене, знехтував тим, чим жив останнім часом!»

От і знову, от і знову... Так у мене нічого не вийде, хто серйозно хоче присвятити себе науці, мусить звільнитися од постійних думок про своїх рідних...

Все мърно, ось вона бачить власну руку, яка одкриває книжку, що її Павел залишив у кріслі; це було щонайбільше днів десять тому: «Ти знову вивчаєш англійську?» — «А хіба що?» — Обоє вмить пригадали пообідню зустріч в інституті, й вона не зуміла стримати усмішку: «Це відтоді, як у нашому інституті побував отой мадьяр?»

Павел міг би тоді відбутися жартом, якимось дотепом, але на превеликий мій подив раптом розлютився: нічого, мовляв, їй так задаватися, зате він, можливо, краще говорить по-російськи, а який то взагалі вчений, котрий не знає російської?..

Дія викликає протидію, і я ущипливо сказала йому, що він чудово володіє ще й французькою, — бо у Павела й з французькою не все гаразд. Коли він складав кандидатські іспити, вимоги щодо знання мов ще були не такі високі, тож він сподівається на конгресі в Греноблі порозумітися по-німецькому. Павел з такою силою посунув скло книжкової шафи, що воно аж задеренчало: «Чи не готуєшся ти, бува, у Татри? — Я нічого не зрозуміла. — Ну, з отим альпіністом, ви б могли збирати там кліщів і розмовляти англійською мовою!»

Вона переборола себе й жодним словом не згадала про оту дівчину, що приходила щось переказати йому, але встигла влаштувати Євці виставу, зашити їй рукавички (це мене ще довго дратуватиме), випити чорної кави, а окрім того, ще й сливовиці.

Власне, мене б це мало потішити — ревності через десять років після одруження... Але — це справді ревності чи ображене самолюбство? Павел — і грати другу скрипку, бодай навіть у галузі, в якій він і не може як слід розбиратися, та й ніхто, зрештою, від нього цього не чекав. Добре, що хоч поїде до Франції, повернеться сповнений всіляких вражень, з кольоровими діапозитивами Монблану, задоволений і самовпевнений: репрезентував на Заході сам-один чехословацьку археологію!

Візьме знову наді мною гору — ото дурний, хіба це зараз не так, я ж ніколи цього не заперечувала. Він справді розумніший і набагато освіченіший за мене. Оті високі завдання, котрі він ставить перед собою, не кожен подужав би. Окрім усього іншого, він чудово грає на фортепіано, а я — музичний антиталант, і вся моя наукова діяльність полягає в тому, що я роблю ін'єкції яєчним жовткам і чекаю, що з того вийде.

— ...невже ти не розумієш, — знову долинув Пажоутів голос, — все розумне, що є на світі, принаймні раз уже придумали раніше?

Лишається тільки все як слід обміркувати, глибше, з усіх боків.

— Але я все-таки гадаю, що той гормон— просто забобон.

— Я ж не силую тебе щось робити, Курча. Мені тільки здається, що часом людство наближається до правди ближче у своїх забобонах, аніж у своїй славній науці.

— Нічого не скажеш — марксистський світогляд, коли б хтось знав про твої розумування.

— ...Якщо за служителями мистецтва визнається право на дивацтва, то чому б не визнати його і за науковцем. Хіба, чорт забирай, я не творчий працівник з фантазією? Коли пацієнт у лікарні читає книжку, то він знає, що її написав Яромір Томечек. Коли слухає джазову пісеньку, довідується, що її склав Їржі Шлітр. Може дізнатися, зрештою, хто читав останні вісті по радіо; тільки коли йому зроблять ін'єкцію протиправцевої сиворотки, ніхто йому не скаже, що оту жсвту водичку, котра врятувала його від смерті, придумав пан доктор Пажоут. Я, звичайно, нічого не винайшов і сказав лише для прикладу.

Нарешті голоси, кроки у коридорі перемістилися до сусідньої лабораторії. Марія з Пажоутом також зайшли туди.

— Я гадав, що у вас сьогодні вільний день, — здивувався Горт.

Не люблю, коли мене з поблажливою усмішкою рекомендують як «перспективну» молоду співробітницю. І чи «молода»? Може, Горт мав на увазі мою наукову працю? В такому разі комплімент сумнівний.

— Тут у нас, товаришу академік, методично здійснюється ослаблення вірусу кліщового енцефаліту шляхом пасажування його на курчатах. Після кожних п'яти пасажів перевіряємо результат на мишах. Якщо досліді закінчатся успішно, будемо вводити ослаблений вірус мавпам.

Марія подивилась на Пажоута, Пажоут глянув на неї. В його очах був триумф: ну, тепер розумієш, чому я хотів, щоб ти була присутня?

— Для цього нам треба б мати шимпанзе, як найближчий до людини вид, однак дістати шимпанзе — річ нелегка. Але я вже розставив сіті...

Побачимо. Вірю, що ти розставив сіті. Тільки от невідомо, чи шимпанзе ти ловиш, чи прихильність авторитетних осіб, котрі, призначаючи постійного директора, віддають перевагу тим кандидатам, для яких інтереси інституту — над усе. І вони дістануть що завгодно, навіть мавп.

Академік говорить мало, поводить стримано, зрештою, в нього інший науковий профіль, тож чи можна од нього вимагати, щоб він мав певну точку зору в кожній ок-

ремії проблемі, які розробляє той чи інший інститут.

— А чи не занадто це міцний горішок, колег?

Горт кинув на Марію короткий погляд, його худе обличчя почервоніло.

— Ми цього не боїмося, товаришу академік, колега Угрова, мабуть, підтвердить мої слова. Як каже стара істина, люди ростуть на роботі, а згодом, в результаті цієї тяжкої праці, буде знайдено вакцину проти енцефаліту!

Полудень, перед Марією на тарілочці пиріг (мучного вона їсть мало, і тільки через день, щоб не гладшати), угледіла Горта, коли той швидко пробирався до останнього вільного місця за столом у кутку; раптом перед самісіньким його носом і там хтось сів. Шановний товаришу директор, нічого іншого вам не лишається, як підсісти до мого столика.

Він широко усміхнувся — немовби тільки зараз помітив Марію (всі чоловіки комедіанти). Привіталася й так чарівно посміхнулася у відповідь, що миліше вже не змогла б, навіть якби навпроти неї сидів отой молодий біофізик з Угорщини.

— Що сказав товариш академік про нашу методичку ослаблення вірусу енцефаліту?

— Послухайте, Маріє, мені надзвичайно прикро, якщо ви отак витлумачили мої слова. Можливо, я не зовсім точно висловився, але я й на думці не мав якось применшити ваші заслуги...

Мовчки їсть пиріг, нехай зрозуміє, що вона саме так усе це витлумачила. Мовчанка стає чимдалі напруженіша — цікаво, як ти з цього викрутишся. Нарешті Горт з брязкотом кладе виделку.

— Хай йому грець, нехай хтось інший іде на моє місце, навіщо мені все це потрібно?

І це не дуже оригінально, шановний. Проте, що найкращий захист — атака, говорив ще старий Суворов.

— Товаришу доцент, та ж я не сказала жодного критичного слівця на вашу адресу.

Марія мовчки і собі кладе виделку, даючи йому зрозуміти, що вона й надалі думати так само.

— Між іншим, коли б ви знали те, що знаю я, ви б не кривдили мене.

Ти бач, це я його кривджу.

— Візити високих осіб не завжди треба кваліфікувати як прикре марнування часу; чи знаєте, що привіз нам їх милість академік? Одне місце в експедиції радянських вірусологів до центрів кліщової зарази! Тунгуска і Єнісей, тайга, ведмеді і тигри, а цілком можливо, що й соболі або срібляста лисиця навколо шиї! Маріє, що ви на це скажете?

Вона ковтнула повітря, не здатна одразу ані осмислити все почуте, ані приховати хвилювання.

— Буду радий почути десь за тиждень відповідь — чи хочете ви їхати.

ЧАСТИНА ДРУГА

1

Сонце освітлює пагорби над річкою, розкопана земля пахне солодко й духмяно, над луками на північ летять перші ключі диких качок. Але дух весни не п'янить Павела.

Розкопана могила, рештки кераміки з укiсним жолобчастим орнаментом, листоподібне вістря списа, на дві третини з'їдене іржею, порушена верхня половина кістяка людини і більш нічого — могилу хтось пограбував.

Клевар сердито помружився на сонце й витяг із футляра зелені окуляри.

— Тілопоховання. Ну й несподіванка, хай йому всячина!

Бразділ довго шукав щось у кишенях заяложеного плаща, нарешті витяг торбинку з чимось липким і простодушню запропонував присутнім пригощатись.

— Тут, друже, вимальовується щось не те. — Цукерок бридко затріщав у нього в зубах.

— Не бачу в цьому нічого такого, що б могло зіпсувати мені настрої. Адже поодинокі поховання часів переселення народів трапляються досить часто — ця могила, можливо, тут єдина, і на цьому могильнику вона опинилась випадково...

— Можливо. — Бразділ тупнув ногою, збив із черевика налиплу грязюку. — Але все-таки не повинна...

Вони повагом попрямували до головної групи розкопаних могил. Бразділ, не кажучи ні слова, спокійно почав міряти складаним метром відстань поміж могилами, недбало нотуючи щось у записнику.

Атмосфера стриманості ще поглиблювалась небалакучістю отих двох... Мабуть, уже читали вчорашню, ще одну рецензію на висунуту мною теорію — що не кажи, але цього разу рецензія бентежить... Лоучани... Єдина могила з тілопохованням, до того ж міститься вона далеченько від центра слов'янського могильника з тілоспаленнями. Які, власне, підстави мають оці двоє багатозначно перезіратися, оглядаючи цю знахідку?

Павел намагається перебороти себе, але Бразділове хрумкання дратує його, так само, як і широко розставлені ноги, старі га-

ліфе, заправлені в зелені вовняні панчохи, що дісталися йому, мабуть, від дідуся-лісника, щетина над верхньою губою, недбало надітий синій берет — так його носять лише чоловіки, котрі абсолютно нехтують своєю зовнішністю. (Думка про те, що Бразділ хотів би подобатися жінкам, здається просто неймовірною).

— Слухай-но, а чому ці могили з поховальними урнами так далеко одна від одної? Чотири метри, п'ять з половиною, аж дивно...

Ага, тепер ти сам підставив голову під удар, мужиче хрумкало з доцентським званням.

— Любий і шановний добродію, тому, що над ними колись були насипані курганчики, схожі на великі слов'янські кургани пізнішої доби, ясно? Гадаю, ти не вимагатимеш, щоб вони збереглися не розорані протягом вісімнадцяти століть.

Вітер вихопив з Бразділових рук списаний аркушик; Бразділ метнувся услід за ним, підхопив на льоту й вишкірив великі, як у коня, зуби. Кивнув на Павела.

— Цей хлопець зуміє залатати будь-яку дірку в своїй теорії...

Клевар не виявляв схильності до жартів.

— У всякому разі, будь вельми обережний при остаточному визначенні могильника. А розкопки слід розширити в південному напрямкові, в тому місці, де знайдено оте тілопоховання.

Вони повертаються до Лоучан, бо там залишили машину; Бразділ купує в трактирі шматок шинки на дорогу, а від Павелового відчуття переваги, на його подив, не лишилося й сліду.

Поодинокі могила з тілопохованням, судячи з кераміки, вона належала, приблизно, до п'ятого століття, — хіба мало таких могил є на території нашої країни.

Клевар ногою відкинув цеглину, котру якийсь бешкетник підсунув під заднє колесо.

— Побачимо, що буде далі, — промовив він, уже сидячи в машині. «Не вішай носа, ще нічого не втрачено», ніби хотів сказати він.

У Павеловій душі поступово наростає роздратування: невже ці люди втратили здоровий глузд? А може, за цим ховається щось інше? О боже, знову ота стара пісенька...

Часом він соромився цієї думки, але вона не давала йому спокою — лізе й лізе в голову, коли він прожене її, вона відповзе, а тоді знову вигулькне, вже десь з іншого боку. Його не полишало невиразне відчуття того, що, незалежно від його волі, незабаром він, прийшовши вранці в інститут, підніметься вже не на третій поверх, а лише на

другий. І Клевар, мабуть, це чудово розуміє...

Бр-р-р, яка підла й нікчемна думка! Тільки як спекатися її? Ясно, що він і пальцем не кивне, аби якось усе це прискорити, адже справді видатні люди ніколи нічого не добиваються, слава сама мусить чемно домагатися того, щоб їй дозволили плентатись слідом за ними, як тінь...

Час спливає в похмурій мовчанці, вони сидять у машині й чекають, у віконце видно червоне, як у селяка, обличчя їхнього колеги, який саме домовляється з трактирником; Бразділ належить до тих людей, котрі, будучи гостем у вашій машині, змушують вас півгодини чекати, а тоді спокійнісінько ввалюються, ніби нічого й не сталося, і, замість вибачитися, бадьоро вигукують: «Негідник хотів пошити мене в дурні!»

Павела зворотна дорога анітрохи не тішить — про що йому розмовляти з цими людьми?..

Вдома Павел скинув забрюхані черевики; тривала їзда змучила його, він був голодний, а крім того, душу йому ярили неспокій і туга. Якимось би вже перебути сьогоднішній день. І тут же спитав сам себе — а що, власне, сталося? Чи треба зважати на сумніви людей, які знайдуть тисячу причин не бажати мені успіху!

З вітальні долинули чоловічі голоси. Хто б це так пізно?

Пажоута він знає, а того другого ні.

— Доцент Горт, тобто мій шеф, — весело сказала Марія, і ситуація трохи прояснилася. В кімнаті накурено, хоч сокиру вішай. На журнальному столику заради такої виняткової події дорогий коньяк. В попільничці повно недокурків. Пляшка червоного вина, чашки — пили чорну каву. Задушно, як у підводному човні перед загибеллю останнього члена екіпажу.

— У вас розумна дружина, мусите випити за неї, — Горт надміру довго тисне Павелові руку, лівою рукою він намацує пляшку, на денці якої лишилося трохи курвуазьє, пошукав очима, у що б налити, — і Марія миттю принесла чарку.

— Ми за неї вже пили-пили, — Пажоут, сяючи, підняв з підлоги й підніс високо над головою порожню пляшку, усміхнувся до Павела своїми синіми очима, але не підвівся, ноги він схрестив і простяг поперед себе, мов дві колоди. Безперечно, він старший за мене, але не настільки, щоб отак сидіти, коли заходить господар. А може, набрався так, що й не підведеться.

Разом з гостем радість в дім, нехай навіть після важкої дороги.

Павел змусив себе усміхнутися.

— З великою охотою, але скажіть принаймні, за що я п'ю.

— Хоч це і не друге відкриття радіо, — Пажоут за звичкою почухав потилицю своєю волохатою лапою, — але її праця варта більше, аніж літр курвуазьє. Проте Курча не хоче цього зрозуміти. — Він винувато затулив рота долонею, згорбився і півголосом сказав Марії, хоч його почули, мабуть, і сусіди за стінкою: — Може, я бовкнув зараз щось неполадне...

Павелові вдалось, наче він потрапив на виставу самодіяльного драмгуртка, де говорять «на публіку». Тільки от актори вже зовсім нікчемні. І типаж нікуди не годиться.

— Ти завжди був грубіяном, — з милою безпосередністю відповідає Марія на чергову Пажоуту репліку. Вона нагадує захоплену ліцеїстку, котра запросила своїх товаришів до себе на день народження.

— Ходімо, нас тут ображають, — Пажоут насили підвівся.

Марія їх не пускає, наливає їм ще вина, але Горт забирає в неї з рук пляшку — нехай чоловіки попрацюють, адже прийом влаштовано на її честь.

Оця ваша забава, шановні, якось не відповідає вашим титулам...

Тілопоховання. Якого дідька той незваний гість опинився на моєму могильнику? І завжди германці агресивно лізуть в наше мирне життя...

— Ти, мабуть, голодний, — спохватилась Марія. — Зараз я щось тобі приготую.

Нарешті гості здогадалися, що вже час іти, підвелися.

— Дякуємо за ласкаву гостину і... і якнайшвидше опублікуйте свої висновки, — Горт поцілував Марії руку; і як може нормальна людина отак кричати.

— Але ж це лиш частковий успіх, — заперечує Марія; вона сяє, мов оте кришталеве намисто, що в неї на шиї.

Статечний довготелесий Горт нараз розвів руками:

— О господи, скільки людей віддало б роки життя бодай за незначне відкриття! — Бозна-чого він дивиться при цьому на Павела, і Павел сам не знає, чому, власне, він одвів очі.

Пажоут вдягається, він ніяк не може натягти пальто на свої ведмежі плечі, танцює на одному місці, марно силкуючись потрапити рукою в рукав, комір загорнувся всередину. Зате про що йшла мова, він розумів чудово.

— Тільки не забудь перевірити усе як слід, Курча. Будь обережна.

Штовхаються в передпокої біля дверей.

— Серйозно, Маріє. Пообіцяйте мені перед свідками, що опублікуєте наслідки своєї

роботи, — наполягав Горт; Марію тішили його слова, але вона лиш кивнула головою: мовляв, нечемно перечити гостеві. Поправила Пажоутові комір, і він цілує на прощання їй руку. Видно, гадає, що того ніхто не бачив — в останню мить поцілував її в долоню.

Павел демонстративно розчинив усі три секції вікна в кімнаті.

Ач який! Простодушний тухтій Пажоут, якому, здається, з місця зрушити важко. Ох, ці вайлуваті, незграбні люди. Певен, що і в науці він зірок з неба не знімає. Але робити блазня з чоловіка колеги — на це він майстер. Звісно, я й не подумаю говорити про це з Марією. Мені, безперечно, бракує деяких позитивних рис, але шляхетності позичати не треба.

Марія принесла на таці холодну вечерю.

— Яку, власне, подію ти відзначала? Ніяк не міг цього второпати, слухаючи твоїх гостей.

— Та тут іще й говорити нема про що! Нам пощастило ослабити вірус; мавпа, поки що тільки мавпа, з чемності не здохла після того, як їй зробили вакцинацію, от і все. Але до вакцини для людей іще так далеко! Ще стільки треба працювати!

— Вітаю з успіхом. Я також випив би, та для тебе це вже втратило, мабуть, актуальність...

Ця фраза спонукає на певні пояснення, скажімо: «Сподіваюсь, любий, ти не гніваєшся, колеги проводжали мене з інституту, і тому я запросила їх до себе. Не можна було інакше, ти ж знаєш, бо вони б мали мене за скнару».

Проте нічого подібного вона не сказала. Очі в неї блищать від коньяку, вона розвела руками, тоді опустила їх на коліна і бозна-чого засміялась.

— Франтішек — жартівник... — похитавши головою, вона втупила захоплений погляд кудись у далечинь.

Щось вона не договорює...

Ось вона долонею розгладила складку на сукні.

Зібравши із столу кілька крихт, поклала їх вряд.

Підсунула ближче до Павела сільницю.

Потім хтозна-чого послухала, чи йде ручний годинник і, зрештою, сказала:

— Уяви собі, Павеле, — я мушу їхати в Сибір.

Мабуть, забагато випила.

— Справді. У складі радянської експедиції.

Павел поклав виделку.

— На який термін?

— На три місяці. В тайгу, уявляєш?

Якось дивно порожнеча в голові. Що їй відповісти?

Поступово сказане Марією конкретизується, починає набирати певних форм: одягати й водити Євку до дитячого садка, з Міланом виконувати домашні завдання, готувати вечерю для дітей, міняти їм білизну, в неділю ходити з ними обідати до ресторану — весь час обслуговувати дітей і самого себе.

А інші дрібні домашні справи...

Святий боже, мабуть, і в черзі доведеться стояти...

Йому стало трохи соромно: скільки Марії доводиться з усім цим морочитися...

— А як, по-твоєму, ми хазяйнуватимемо самі? Солідної домашньої робітниці так швидко не знайдеш...

Вона ніби не чула, очі в неї горіли від захвату, наче у кішки в темряві.

— Це чудова нагода, я працювала б із самим академіком Семеновим, одним з найкращих радянських вірусологів.

Відтак вона знов опам'яталася, намазала йому маслом ще скибку хліба, підняла свої довгі вії і сказала:

— Боюсь тільки, щоб експедиція не збіглася з твоєю поїздкою до Франції...

Ось і настала ця хвилинка. Колись воно мустило статися.

Павел випив вина, аби виграти час.

— Я... я нікуди не поїду, Маріє.

Не зрозуміла.

— Чому? Сподіваюсь, ти не відмовився?

— Поїде колега з Брно.

Хвилину вона сидить нерухомо й мовчить.

— Не може цього бути... Як же це? Знову якісь інтриги?

Знизав плечима й, силуючи себе, захопився їсти.

Марія вже зовсім твереза.

— Може?.. Тільки ж ти в партії з сорок п'ятого, був відповідальним працівником... Хіба що твій батько... Або... може, зрештою... Ні, адже з моїм батьком ти не маєш нічого спільного! Мене ж посилають за кордон, хай навіть не на Захід...

Раптом він відчув тягар усіх сьогоднішніх подій, наче на нього впало зненацька важке склепіння. Комісія в Лоучанах, явне недовір'я до моєї концепції, нова напіврозгромна рецензія на мою працю... Людина, хоче вона того чи ні, спершу тішиться виданою книгою, якийсь час в душі ще відлунює творче задоволення, приємна свідомість того, що ти зробив максимум можливого.

Бути схожим на грозову хмару, яка покряяла небо блискавицями, спричинила на землі вихор, підняла рівень озер і рік, а тоді попливла собі далі, знесилена і знеможена, і в її утомі — найбільша велич.

Я не маю права озиратися назад, на пройдений творчий шлях, а коли й маю, то хіба що для того, щоб повчитись на власних хибах.

Якийсь час після виходу книги в світ мені бракує сили волі не повертатись до неї — прочитаєш той чи інший абзац і зважуєш, яке враження він справить на читача і яке на критиків. Але цього разу усе це якось несправедливо швидко минулося, авторський примірник його нової книжки лежить у шафі на одному й тому ж місці, і він, Павел, наче уникає його, уся радість розвіялась, іще трохи — і знайома обкладинка геть остогидне йому.

Наче він учинив якийсь гріх, ба навіть шахрайство, і тепер носив на чолі Каїнову печать злочину.

Ні, жодна людина не робить умисно помилку, кожен, за винятком брехунів, захищає здобуту ним істину, будучи переконаний у тому, що ця істина єдина і найкраща.

І я також не можу повірити, що помилявся, вустами моїх опонентів, безперечно, промовляє заздрість, заздрість до людини, талановитішої за них..

Вони не годні збагнути, що і в науці можуть бути романтика й поезія.

Це люди з одноким способом мислення. Вони не мають ані краплі патріотизму, без якого важко уявити серйозного науковця. А надто такого, котрий зуміє складне ривняння звести до найпростішої форми.

Ім чогось бракує, і вони це відчувають. Тут діє взаємозалежність: талант — продукт яскравої особистості.

Чи треба дивуватись, що вони вичікують і в майбутньому також намагатимуться скористатися з першої-ліпшої нагоди?..

Ота сьогоднішня комісія...

Причина мого неспокою — втрата віри в свої сили?

Ні! Адже поряд з низинами на світі є ще гори, і тоді як низовини спокійно осяває сонечко, гори визивно стримлять у небесах, притягуючи до себе блискавиці, і грозові хмари раз у раз розбивають об них собі чоло.

Чи справді це головна, найважливіша причина мого кепського настрою, чи може...

Він знову почув голос Марії; нервовно зчепивши пальці, вона захищала його, так, наче вони були на суді; мовляв, у нього стільки наукових праць і різних заслуг, хіба в іншому разі його книжки перекладали б за кордоном? І зрештою, який парадокс: вона, ще й досі майже початківець у науці, поїде за кордон, а він — сидітиме вдома?..

Відсунув недоїдену вечерю, закурив.

— Не суши собі тим голову. Просто ти щасливіша...

2

Марія застала Павела за читанням. Перед ним лежали купи книжок.

— Євку з дитсадка ти не забрав?

Він не почув. Останнім часом Павел працює значно більше, наполегливо і вперто, наче комусь на зло.

— Ти ходив по Євку?

— Слухай, серденько, адже ти також могла б її забрати. У мене, з твого дозволу, є робота.

Який тон! Принаймні спитати я можу, тим паче, що він обіцяв забрати її. Не докорятому йому, треба миритися з його кепським настроєм. Проте міг би пошукати розради і в чомусь іншому — адже ж вийшла друком його книжка. З якою гордістю я читала б своє прізвище на титульній сторінці — не якоїсь там фахової статейки, а досить-таки товстої книжки!

Повільно піднімається на поверх вище.

Павел, підперши голову руками, схилився над книгами.

Мабуть, його слід пожаліти, ота поїздка до Франції, видно, допекла йому до живо-го. Аби ж тільки... Невже гріх сокольського¹ і легіонерського² націонал-соціалістичного минулого довіку тяжітиме над людьми, навіть за тестя мусиш відповідати? Нараз вона відчула гострий біль — бідолашний тато був втіленням чесності!..

Ні, з цими методами давно покінчено...

Глянувши на пані Шнайдерову, Марія збагнула, що не все гаразд, ще до того, як та розтулила рота.

— Євка пішла додому, вниз.

— Вдома її немає.

— Не може цього бути. Адже минуло вже з півгодини... Я привела її з дитячого садка, вона почула звуки піаніно й одразу впізнала, що то грає внизу пан доктор; Євка сказала, що піде до татуса...

Сходи ніби провалюються в неї під ногами, здається, їм не буде кінця. Подвір'я вже потонуло в глибоких сутінках; біля рами для вибивання килимів, котра править дітям то за турнік, то за трансокеанський корабель, то стає килимом-самольотом, панує тиша і спокій.

— Павеле, Євка загубилась.

Нерозуміючий погляд.

— Ради бога, мерщій вдягайся!

Лише тепер він зблід.

— Це неможливо. І куди ж...

¹ В кінці XIX і на початку XX ст. широкою популярністю серед чехів користувалося фізкультурне товариство «Сокол». Буржуазні політики через «Сокол» намагалися впливати на чеську робітничу молодь, прищеплювали їй націоналістичні погляди.

² Організовані чеською і словацькою реакційною еміграцією чехословацькі легіони брали участь у ганебних спробах імперіалістів знищити молоду радянську владу.

— Це я також хотіла б знати! Чому ти не зайшов у дитсадок?

Він удав, що недочув.

— Не хвилюйся, вона десь поблизу. — Як і завжди, од хвилювання в нього засіпалася повіка, він заходився зав'язувати краватку.

— Швидше, навіщо отак вдягатися, на дворі жарко!

Здивовано глянув на неї, розв'язав краватку, і ось нарешті вони вибігли.

В сусідньому будинку мешкає дівчинка на рік старша за Євку, Євка останнім часом ходить туди.

Проте Євки немає і там.

Вони біжать вулицею вниз, тоді знову нагору, зазирають у бічні вулиці; де тільки побачать гурт дітей, кидаються туди.

— Кляте дівчисько, куди ж воно... — Павел витирає піт з чола.

Система! Адже ми не якісь залякані бабибогомолки, і в даному випадку потрібна система!

Передусім — дитячий майданчик. Євка там спекла не одну сотню калачів з піску, любила кататись на каруселі.

Мами з колясками повертаються додому, сutinки густішають. Гурт захеканих пустотливих дітей іде додому; одна дівчинка видалась Марії знайомою.

— Ти не бачила нашої Євки? Євки Угрової? — Безглузде запитання, діти ж не називають одне одному своїх прізвищ. — Євку, у котрої є Стазічка з відламанною ногою?

Дівчинка не бачила.

На протилежному боці скверу натовп. Що, коли зараз там завіє сирена швидкої допомоги?.. У Марії гучно закалатало серце. Ні, то овочевий магазин, там хтось пустив чутку, що привезуть помаранчі.

— О господи, адже їй усього три роки! Куди могла втекти трирічна дівчинка?! — Павел шукає в кишенях, не може знайти сигарети, Марія бачить його сірі губи.

— Нічого не поробиш, треба дбати про виховання дітей! — Нейтральні, риторичні Павелові слова, і все ж Марія відчуває, що адресовані вони їй. Вже вдруге за такий короткий час.

Їхнім пошукам знову бракує системи. Марія вголос почала розмірковувати, яку відстань могла пройти Євка за півгодини. Але ж куди могла вирушити трирічна дитина? Родичів у нас в Празі немає, тож куди?..

Павел відкритим ротом хапає повітря, обличчя в нього теж сіре, ніс наче видовжився...

Страх стискає їй серце, а перед очима мимохідь постають банальні картини, як і в кожній переляканій мамі за подібної ситуації: розпусник, звироднілий душитель, викрадач дітей. От повернемось додому, і зазвонить телефон: «Якщо ви не приготуєте

на ранок п'ятдесят тисяч...» Дурниці — Павел не Чарлз Ліндберг, і живемо ми не в Сполучених Штатах.

Вони звертаються до перехожих, люди озираються їм услід, і в їхніх очах співчуття і докір водночас.

— Оце вам нинішні батьки. Одні тільки збори, активи, а дитину нехай доглядає святий Петро! Мені їх анітрохи не жаль!

Вони знов опинились у скверику, Павел переліз нарешті через огорожу навколо пожежного баку, що стоїть тут з часів війни; по воді повільно пливе апельсинна шкірка, в кутку на брудній поверхні гоїдається продаваний пінг-понговий м'ячик. Ні, такого в Євки не було.

— Я подзвоню в міліцію...—На останньому слові він запнувся.

З темряви хаотичних думок до світла почала продиратись іще одна тверда, остання надія.

Марія тягне Павела за рукав. Третя вулиця, другий квартал. Двоповерхова вілла дитячого садка, за нею палісадник. Посеред грядки Євка навпочіпки обриває полуниці, личко в неї геть усе червоне од ягід. Коло дверей стоїть ящикок, який вона знайшла, мабуть, біля урн на тротуарі, видно, хотіла дотягтись до дзвоника. Тільки нічого в неї з того не вийшло, або ж у дитсадку нікого вже не було.

— Євко... що ти наробила?..

Павел незграбно підхопив її на руки й поніс додому, Євка з плачем тягнеться пухкенькою ручкою назад, бо ж там лишилися смачні ягоди! Марія кличе його, та він не чує. Взагалі не зважає на неї; прямує кроків за чотири поперед неї, і здається, що він несе оберемок газет; шия у нього мокра од поту.

Лише тепер вона раптом відчула в ногах слабкість, ніяк не може наздогнати Павела. І водночас їй наче камінь звалився із серця, вона була сама не своя од щастя, в такому стані людина ладна випити одним духом повну склянку коньяку, позичити велику суму грошей приятельці, котра їх не поверне, і взагалі зробити бозна-що. Корейс, бувало, казав: «Скільки ми в житті намучилися через те, що ще тільки могло трапитись, але не трапилось!» Він міг би додати: «Зате скільки з того самого приводу ми зазнали щастя, хоч, може, й трохи незвичного!»

Отак підтюпцем Марія біжить слідом за своїм законним чоловіком і дочкою один квартал. А за перехрест'ям звідкись виринула думка, в котрій потонула її радість, не наче несподівано набігла морська хвиля і затопила клумбу квітів.

Отой ящикок, нерівно приставлений до

дверей будинку дитячого садка, щоб дотягнутись до дзвоника...

Три військові грузовики один за одним поволі, обережно виїжджають на головну вулицю. Марія мусить трохи зачекати, а Павел тим часом зник з очей.

Вона підходить до скляних дверей свого будинку, хода її уповільнюється.

З кімнати долинув Євчин плач, очевидно, їй таки перепало від батька. Марія боязко поспішила на кухню. Я розумію, що в такому віці словесні доводи ще майже не справляють враження, карати треба, звичайно. Проте ці екзекуції завжди викликають у неї якийсь соромливий опір, як, зрештою, і будь-яка дія з позиції сили.

Павел зайшов до кухні, зовні він знову байдужно-спокійний, тільки пасмо волосся й досі звисає йому на лоба.

— Далі вже справді нікуди.

Вона розуміє, куди він гне, і все ж питає:

— Це ти про що?

— Про те, що і в тебе є певні обов'язки в сім'ї.

Така пряма атака трохи приголомшила її. У Марії в кухонному столі завжди лежать резервні сигарети; він так енергійно смикнув шухлядку, що та вискочила зовсім, в останню мить Павел притримав її коліном, од збудження йому ніяк не вдається засунути її на місце, і він із гуркотом ставить шухляду на стіл.

Нарешті Марія вийшла із стану заціпеніння. Обов'язки. Авжеж. Винна у всьому я. Ще б пак. В душі у неї наростає опір.

У сусідній кімнаті схлипує Євка.

Наша лють майже завжди завдає нам більше шкоди, аніж те, що її викликало.

— Не так давно ти підбадьорював мене, запевняв, буцімто я не маю права кидати свою роботу...

— Тоді була трохи інша ситуація. Не я винен, що бабуся не живе більше з нами.

Вона відчула, як кров ударила їй в обличчя. «Спокійно, — сказала вона собі. — Спокійно».

— Ти б уже міг зрозуміти, що я працюю не лише з примхи. Адже й ти цінуєш свою роботу!

— Сподіваюсь, ти принаймні визнаєш певну ієрархію цінностей — сімнадцять років стажу і понад п'ятдесят наукових праць! — Пізно, сказаного не повернеш; Марія жахнулася: Павел — і почуття неповноцінності? Навіщо це йому?

— Я не заперечую твоїх заслуг. І все-таки я гадаю, що людина мусить більше цікавитися тим, що в неї попереду, аніж тим, що вона вже зробила...

— Дякую за науку. Може, й ти хочеш приєднатись до тих, хто охоче перекреслив

би все зроблене мною так, ніби я вже помер як учений?

— Як тобі не соромно отак усе перекручувати! — Гарні наміри враз полетіли під три чорти. — Та коли вже зайшла про це мова, то зрозумій нарешті, що і я не пані Реттігова, вже минули ті часи, коли жінка жила лиш задля того, щоб обслуговувати родину!

— Це твій найперший обов'язок! — спалахнув Павел. Відколи Марія його знає, він уперше втратив самовладання. — Мене не обходять твої досліди, гаразд, ти не Реттігова, проте й не Кох і не Пастер!

Всередині наче щось обірвалось, на очі навернулися сльози; ні, я не змогла б йому відповісти, коли б навіть хотіла, але я і не хочу, бо він має рацію, на жаль, власні недоліки людина помічає здебільшого чужими очима. І все ж Павелові слова завдали їй великого болю; кожна людина вкладає в свою працю частку самої себе, й коли хтось зневажає ту працю, він зневажає водночас і саму людину...

Вона не може більше всидіти на кухні, хоч Павел уже знову вийшов; витягнена шухляда і досі лежить на столі, як доказ того, що це не лихий сон; їй би треба піти до сушарні, там висять Павелові випрані сорочки, Павел полюбляє білі сорочки, але в Празі за день комір у них стає зовсім брудний; Марія піднімається сходами на горище і радіє, що лишилась сама; в душі я завжди була тієї думки, що в пам'яті треба зберігати лиш найважливіші моменти життя і найважливіші слова; це були важливі слова, але я намагатимусь їх забути, хоч зробити це нелегко, слід від них однаково лишиться.

Зненацька перед очима в неї знову постав ящикок на сміття, прихилений до дверей дитячого садка під дзвоником, і серце її болісно стислося.

Прогулянка сьогодні якась невдала, аж нудно. Мені хотілось полазити по скелях, і тато вдома говорив, що, може, там і будуть якісь скелі, проте тут нічогісінько немає.

А тато з мамою сидять на узліссі на ковдрі й щохвилини хтось із них вигукує: «Дай мені нарешті спокій!»

І чого було їхати так далеко, коли тут не можна навіть по скелях полазити. Окрім того, я сидів позаду, бо поруч із татком у машині сиділа мама. Якщо вже сидіти з Євкою позаду, то краще взагалі нікуди не їздити, а як полазити не можна, то і поготів.

— Тату, отой літак пролітає, мабуть, кілометрів двісті за годину?

Павел сховався за газетою, як за фортечним муром, і не чує, Мілан звертається до нього вдруге.

— Часом навіть більше, — озвалась Марія.

Краще б відповів був татусь, тато — це тато, бо мама тільки й знає вбивати курчат, хіба жінки щось тямлять в авіамоделі на шнурі, котра називається прив'язною моделлю?

— Тату, а він літає на звичайному бені?

— На якому бені?

— Ну на бенику.

— На якому ще бенику?

— Ну, нехай на бензині. — Горе та й годі, з цими дорослими ніяк не порозумієшся.

— Авжеж. Правда, вже виготовляють і реактивні моделі.

Реактивні. Ото штука. Леактивні, як каже Євка. Євка страшенно дурна, але ніхто цього не бачить.

Марія вийняла пиріг, Євка відмовилась, не хотіла його, тож Мілан миттю зголосився з'їсти і її шматок.

— Коли із щоденника зникне ота четвірка з російської мови, я куплю тобі такий літак.

Він кинувся Марії на ший, такої законної мами немає в жодного хлопця з нашого класу. Мабуть, і в класі «б» також немає.

— Пустити мене, я вже геть уся вимазалася.

— Знаєш, мамо, ти могла б дати гроші, а модель нехай краще купить татко. На моточиках баби не розуміються.

Чудово, тільки треба спершу виправити оту четвірку, і вліпили мені її лиш за те, що я двічі написав «мы хатели» замість «мы хотели».

— «Баби»? Це ти так з матір'ю розмовляєш?! — Павел сердито згорнув газету.

Євка дала ведмедикові на снідання жмут трави.

— Тату, їдьмо додому.

— Чому, хіба тут не гарно?

Євка стоїть, випнувши животика, і мовчить.

— Ходи до мами, Євочко, — простягла до неї руки Марія.

Євка стоїть.

Коли я був малий, то страшенно сердився, як мене кликали «Міланчику», тепер цього вже ніхто собі не дозволяє, хіба що нерідна бабуся, так від неї це чути не так образливо. Одного разу бабуся розповіла за столом, як вона по дорозі до костьолу впала на переході й, опинившись на землі, не дуже поспішала підводитись, бо хотіла трохи перепочити. Я так реготався, що мсне вигнали з-за столу і сказали, щоб я їв свій пиріг на кухні сам. Всі хихикали, але крадь-

кома, і всі лишилися за столом. На світі немає справедливості.

— Ходи до мамусі, — Марія поманила Євку Тазічкою і ведмедиком; Мілан насуплюється — не йде, ну і нехай собі, а батьки пишаються, коли, нарешті, вона ошчасливить їх.

— Я хочу в дитсадок.

Дурна гуска, чого б не віддала розумна людина за те, щоб не ходити туди. І хіба то садок, казарма та й годі.

— Але ж сьогодні неділя, дитсадок зачинено.

— Якби тут були скелі, — промовив Мілан.

Марія взяла Євку за руки.

— Що з тобою, дитино моя, в тебе нічого не болить?

— Я хочу в садок, — товкмачить Євка своє; скажіть на милість, навіщо взагалі на світі існують дівчата. Коли вже Євка що скаже, то потім повторить разів п'ятдесят.

— А чого тобі так забаглося туди? — озвалась Марія.

— Там вихователька.

Німу тишу порушив крик сойки.

Павел відклав убік газету, слідкує за Марією рукою, її рука механічно вирвала травинку.

Євка угледіла ящірку, йде до неї, простягаючи вперед свою пухкеньку ручку; вона ще трохи попхикала — Мілан зверхньо посміхається, адже жодна ящірка не буде чекати, поки її спіймає дурна рева. А чого це мама не наливає малинового морсу, вже відкрутила затичку, а тепер сидить і дивиться в одну точку.

Чи, може, там ящірка? Мілан іде пере-свідчитись, але нічого ніде не видно.

Павел сам налив дітям морсу, Мілан пильно стежить, щоб Євці не дісталось більше. Тато вийняв другий термос — і що дорослі знайшли такого смачного в тій каві.

В маминій чашці з кавою зринула булька. Мілан ліг на живіт, зблизька булька грає всіма барвами, ті барви леліють, міняться. Так, ніби це земна куля, над якою плывуть барвисті хмари, а він усе це споглядає із супутника; Земля десь далеко-далеко внизу, під ним пропливають зелені, рожеві, фіалкові хмари, він летить серед абсолютної тиші, аж мурашки бігають по спині, і раптом — яка краса, як тоді, коли торік летіли з татком по свідоцтво до Брно, запаморочна височінь і малесенька земна куля — Мілан лежить на животі, помаленьку розводить руки, ось тільки трохи відштовхнувся і — плавно злечу в небо, легко, як пір'їнка; ото наші дивуватимуться, куди це я подівся! Але коли починаєш відштовхуватись, раптом виявляється, що ти важкий, наче камінь.

Марія підняла чашку, земна куля луснула. Чому наша мама завжди усе псує?

Сьогодні зовсім невдала прогулянка. Коли б ми виїхали з дому раніше, то могли б дістатись туди, де є скелі, але кожнісінької неділі вранці татко йде на виставку, не знаю, що йому там подобається і що там щонеділі виставляють.

Євка знову заревла, бо ящірка втекла геть...

Павел утер Євці носика і глянув на годинник.

— Що ж, мабуть, пора рушати.

Євка аж засяяла, наче місяць, що тільки-но вийшов з-за хмари, побігла вниз, у долину, де стояла машина, по дорозі перечепилась через горбок і впала, побачивши, що всі ще надто далеко і ніхто її не пожаліє, вона кинулася знову бігти до машини, підбігла й почала смикати за ручку.

Отак-то мати сестру. Невже ця дурепа думає, що ми й справді поїдемо до дитячого садка і що її вихователька весь час грається там з дітьми в куці-бабу та в квача? Хвалити бога, що я вже не малий і не такий дурний.

Наші йдуть поряд і мовчать. Чому? Мені більше до вподоби, коли вони про щось розмовляють, тоді я можу послухати.

— Павеле, знаєш... Горт знайшов мені нову асистентку. З інституту...

Мілан нашорошив вуха, умисне палицею збиває голівки будяків — вони гадатимуть, що я збиваю будяки, а я підслухуватиму, про що говорить мама.

— Сам мені її запропонував. Так буває лише в тому випадку... коли якійсь проблемі надають особливої ваги...

І половини з їхньої розмови не втямиш, та якби я почав розпитувати, тато, напевне, сказав би: «Біжи поглянь, чи є в отому струмку вода, може, доведеться підлити в радіатор». Або ще щось подібне, на його думку, надзвичайно хитре.

Проте тато тільки глибоко вдихнув повітря, перекинув ковдру на друге плече і сказав:

— Авжеж.

4

Опівдні сонце почало припікати; Ольга сидить оддалік навпочіпки і щіточкою чистить черепки глиняного начиння, старий бригадир Гавласек на сусідньому розкопі інструктує нову робочу силу — розповідає пенсіонерці з Лоучан про особливості незвичної для неї праці, і всі вони час од часу позирають на Павела — в суботній полудень думками кожен витає вже десь в іншому місці.

Але сьогодні Павел не поділяє уїкєндово-го настрою своїх співробітників: кілька хви-

лин тому під час обстеження нижнього шару одного з досліджуваних квадратів він натрапив на людський череп.

Обережно і вправно зняв кілька штихів: тут, очевидно, йшлося про цілий кістяк.

Спершу він розгубився, в голові майнула думка — припинити дальші розкопки на цій ділянці... Але одразу ж самому стало соромно: як він міг таке навіть подумати...

Павел змушений був на хвилину припинити роботу, щоб закурити. Ще одне тілопоховання!

Трохи винувато огледівся довкола: Ольги майже не було видно, з трави визирало лиш її волосся. На тлі букового лісу біліли хусточки жінок, що працювали на розкопках. На мить його засліпив сонячний зайчик, кинутий об'єктивом — інститутський фотограф з камерою на штативі, балансуючи на крутій межі поміж квадратами розкопок, іде геть.

Над могильником, розпростерши крила, ширяє лелека.

Звідки тут узялося ще одне тілопоховання?

Забута сигарета на грудці землі посунулася і впала в ямку.

Боротьба суперечливих почуттів: страх і творчі поривання, заповітні прагнення і моральна відповідальність. Весь світ зійшовся зараз для нього на двох квадратних метрах землі.

Перед ним з безодні забуття виринає ще одне кільце отого фантастичного ланцюга довжиною в шістсот тисяч років, що з'єднує пітекантропа з творцем міжпланетних ракет. Не вперше переживає він це почуття, проте дана мить не менш напружена, ніж попередні, — так хвилюються хіба що шукачі алмазів або африканські мисливці, що вперше побачили лева.

Це була жінка, якщо судити з величини і форми черепа. Зняв ще прошарок ґрунту: передпліччя, рука, в оберненій догори долоні — купка уламків бурштину. Копнув ще раз лопаткою в ногах кістяка — черепок якоїсь неоздобленої кераміки.

По бровці розкопу йшов бригадир землекопів, сорочку він зняв і перекинув через плече.

— Хай йому дідько, знову забули когось спалити? — Помітив, що Павел насуплений. — То ми вже йдемо, шеф, бо не встигнемо на поїзд...

Павел щось промимрив у відповідь — хіба то не блюзнірство — говорити в таку мить про поїзд... Хтозна, скільки вже стоїть він отак на дні могили, в голові і в серці страшна порожнеча, невпевненість чимдалі зростає, а ніщо так не пригнічує, як безпорадність.

Бурштин, цього замало, мусить же тут бути щось таке, що дасть мені змогу визна-

чити час поховання, тільки не впадати у відчай, можливо, це римський період, дослов'янська епоха, може, перші століття до нашої ери...

Хаос суперечливих думок, але з усіх міркувань вирізнявся цей недоречний факт, так ніби хтось викопав могилу на аеродромі, посеред посадочного майданчика: неспалений кістяк на ранньому слов'янському могильнику... Добре, що хоч жінка, а не чоловік-воїн, та, зрештою, чого це я забігаю наперед, якщо могила давніша, ніж з першого сторіччя, хіба мені не однаково, хто в ній...

Над розкопом стала Ольга, в руці у неї молоденька морквина, мабуть, украла десь на грядці.

— Товаришу доктор, час на поїзд.

Він ще й досі не отямився, дивиться на неї відсутнім поглядом, вітер надуває їй полотняну блузку, вдягнену поверх шортів, як у баскетболістки.

Смачно одкусила шматок моркви.

Він мовчки простяг до неї руку з найбільшою намистиною: лиш тепер вона усвідомила, що стоїть над могилою з тілопохованням — таке незвичне явище для Лоучан. З несподіванки вона аж рота розкрила, обійшла довкола розкопу, по-професійному скочила вниз, у найдальший куток, де важко було сподіватися якихось знахідок.

Взяла у Павела з руки бурштинову намистину, торкнулась його руки тонкими, трохи замазаними землею пальцями. Задоволено приклала намистину до викоту — вона б їй знадобилась, як модний підвісок. Відчула на собі Павелів погляд і враз перестала жувати, язиком непомітно посунула в рот шматок моркви, щоб не оддувалась цюка, повернула прикрасу; Ольжині серйозні очі якось не відповідали їй досить легковажній зовнішності.

— Я не їду, Ольго, залишусь тут на неділю.

Трохи здивованим поглядом вона обвела напіврозкопану могилу, в очах — співчуття до шефа, що ладен зіпсувати собі неділю через якийсь там кістяк. Глянула на годинник.

— Ну, то я пішла. До побачення.

— До побачення.

Тріпнула кучерями і щезла.

За мить вона знову показала над краєм могили, сіла навпочіпки, шорти натяглися на її засмаглих стегнах.

— Може, треба залагодити в інституті якусь справу?

— Ні, я сам подзвоню, коли повернуся.

Простягла йому руку. Тепла, м'яка дівоча рука.

Обережно загорнув бурштин до носовичка і нараз відчув, що залишився сам. Як

тоді, коли Ольга, виконавши доручення, пішла з його дому.

Треба далі знімати землю, шар за шаром.

Раптом він усвідомив, що не може більше працювати. Сів у затінку кроків за двадцять од розкопу.

Полудень, час іти в Лоучани обідати. Але думка про їжу видалася йому в цю хвилину просто абсурдною. Повернувся так, щоб не бачити могили.

Закурив. Розкаже Ольга у понеділок рано в інституті, що я знайшов могилу з тілопохованням, чи ні?

Втім, хіба це має якесь значення.

А зараз я мушу повернутись на розкоп. Мушу піти також до Лоучан — послати Марії телеграму, або подзвонити.

Марія. Докорятиме мені за те, що я зіпсував їй і дітям неділю? А сама, коли поїде до Радянського Союзу, — ми ж якось житимемо без неї цілих тринадцять тижнів. Зрештою, має шоферські права, завтра і без мене може поїхати з дітьми на прогулянку.

В затінку під старим кленом прохолода.

На траві лежать бурштинові коралі, загорнені у чистий носовичок.

До п'ятого-шостого століття все йде га-разд. Але ж я доводжу, що Лоучани старіші...

Ні, нічого не трапилось. Ця могила лежить осторонь, ще далі від основної групи, аніж кістяк отого нещасного воїна.

Далекі звуки музики, вітер доносить їх од фургонів, що стоять на узліссі, нараз мелодія завмерла, хтось вимкнув транзистор.

Після отого скандалу, коли загубилася Євка, Марія про Сибір більше не згадувала. Само собою, і я розпитувати не буду. Може, вона відмовилась? Усвідомила, що це не так просто — покинути родину на чверть року — робіть, що хочете, я їду в тайгу ловити кліщів. Можливо, колись усе це буде по-іншому, але поки що сім'я з її господарсько-етичними нормами співжиття — це основа суспільства.

Міцно стиснув долонями чоло. Слов'яни перестали спалювати своїх покійників лише з дев'ятого століття...

Йому стало холодно. Звичайно, він уже довгенько сидить у затінку; червень, але вітер сьогодні холодний. З подивом Павел зауважив, що біля нього лежать аж три недокурки.

Чи бракуватиме мене Марії, коли сьогодні ввечері я не поїду додому? Безперечно, адже вона любить мене. Поки що любить, я потрібен їй. І праця в інституті їй також потрібна. А що більше, я чи праця?

Отой перший період нашого життя... Взаємна любов, жага, ми кохали одне одного до нестями. Та вже й тоді часом одна риса

її вдачі дратувала його: здатність до самоконтролю, ба навіть у такі хвилини, коли можна було геть про все забути.

Її любовні листи, деякі з них він зберіг; слова, сповнені палкого почуття,—і раптом усе це руйнувалось однією несподіваною, надміру тверезою фразою. «Людина повинна вміти, коли треба, взяти себе в руки», — казала вона, і Павел у такі хвилини почував себе нещасним; тоді це була ще нічим непримітна студентка, нуль, ніхто, а він — науковець. Мав на п'ятсот процентів більше життєвого досвіду: як приємно було керувати нею, формувати її світогляд, з яким задоволенням він витлумачував її складні політичні поняття, різниця на вісім років тоді відчувалась, бо вона була така молода. Двадцять один рік. Лише інколи...

Лише інколи в цій наївній, чарівній і водночас зухвалій дівчині він помічав діловиту точність, надмірну спостережливість—симптоми її майбутньої професії.

Це було влітку пополудні, на узліссі медово пахла конюшина, тріскотіли коники... Знайоме внутрішнє тремтіння, привістка інтимного зближення — і раптом збуджений погляд Марії на чомусь зупинився: «Поглянь, мозаїка з люцерни, розкішний екземпляр *Medicago falkata!*» — Наче хтось вилив йому відро води на голову; і по сьогодні він не забув того.

Підійшов найманий сторож з Лоучан із своїм нечистокровним кунделем. Павел підвівся.

Солодкі пахощі трав на узліссі, ніжний аромат звіробою; погляд милує молода зелень лісу, небосхил наче зашкленний, і здається, що до нього зовсім близьенько; дивишся на обрій, і в душі зринають неспокій і туга за незваними краями, за чимось невизначеним, що чекає на тебе десь у майбутньому.

Вісянка з яскраво-жовтою голівкою спіймала у траві жука, якусь мить погралася з ним, а потім із здобиччю в дзьобі злетіла на верхів'я старої верби.

Марія зростає. Кандидат наук, має в своєму відділі вже одинадцять чоловік! А в моїй робочій групі тільки п'ять. Краще за мене знає англійську і французьку. Поїде до Сибіру, працюватиме з радянським академіком.

В одній рецензії на Павелову книжку явно був натяк на те, що його висновки трохи передчасні. Це неправда, я не належу до легковажних мрійників, котрі негайно публікують свої оригінальні та недостатньо перевірені теорії! А хоч би це була й правда — що тут дивного?

Армія, що наступає, мусить мати міцний тил.

Наукова праця також схожа на наступ.

Та чи маю я взагалі який-небудь тил —

урівноважене, спокійне родинне життя? Простір і свобода,— ось що потрібно для продуктивної творчості. Спробуй зосередитися думками, коли Євка дереться тобі на спину. Тільки сядеш працювати — треба подбати про вечерю, бо Євка мусить іти спати, а Марії і досі немає вдома. Телефон на журнальному столику: «Павеле, захист в Брно перенесли на день раніше, я їду інститутською машиною і не встигну перед від'їздом навіть забігти додому!» Бери сітку, наче домогосподарка, і йди в магазин самообслуговування, бо виявляється, вдома немає ні молока, ні масла!

Банальності, дрібниці. Але... Чи дочекався я взагалі отого основного, що важливіше за звичайний спокій — її душевної прихильності, зацікавлення, того що називається підтримкою, справжнього інтересу до моєї роботи?

Можливо, таке саме запитання могла поставити й Марія. Тільки вона не має на те підстав. Адже це я порятував її, коли її мало не вигнали з інституту. Я допомагав їй боротися з депресією під час невдач. Я навчав її методики наукової роботи.

Самовихваляння? Проте — чи була б вона взагалі тим, чим є сьогодні, якби не я? Навіть коли її наукова робота більше скидається на добре опановане ремесло, ніж на справжню творчу діяльність...

Пошта вже зачинена, йому запропонували подзвонити з національного комітету.

Поважний Міланів голос, в ньому бринить почуття відповідальності за доручену йому справу: «Мами немає вдома, пішла на якусь художню виставку, мене це не цікавило, тож пішла сама. Євка? Євка грається в парку з Емількою Шнайдерів».

Повертається з Лоучан.

Чому Марія не взяла Євку з собою? Звичайно, Євка не розуміється на картинах. Але ж їй дороге мамине товариство. І Євчине — мамі.

А може... може, Євка їй заважала б?

Ні, це підла думка. Не можна так. Євці значно цікавіше бавитися в пісочку і гойдатись на гойдалці. Але ж Марія могла піти з нею в парк.

Доцент Пажоут. Яка бридота, дідько його знає, чого тільки таке лізе в голову. Кожна людина має співробітників. І я також.

Ведмідь незграбний.

На фізкультурі Павел завжди стояв майже в кінці шеренги. Високі хлопці казали: оті малюки позаду.

Який буде в Марії вираз обличчя, що вона подумає, коли розчарований Мілан перекаже їй моє повідомлення? Увечері не приїду — в неділю хай влаштується з дітьми сама.

Зараз вона ходить десь по виставочному

залі. Своєю впевненою широкою ходою. Біляве волосся закручене у вузол, їй ніколи не вдається зачесати його гладенько, так, щоб од нього не відокремилось бодай невеличке пасмо. І досі струнка, хоч, звісно, трохи вже не така, як колись.

Павел зупинився, зняв крихту тютюну, яку й досі відчував поміж губами, і раптом ясно усвідомив, що Марія йому до болю дорога.

Він наближається до наполовину розкопаної могили, і знову ота нехить, майже туга — якби можна було всього цього уникнути, не зважати на неї, якби він був її зовсім не знаходив!

Зціпивши зуби, ревно заходивсь працювати, знімав ґрунт шар за шаром; ніж, шпатель і щіточка; поміж сіро-жовтими грудками глини нарешті засвітилося червоне вічко, чутливі пальці нетерпляче потяглися до того місця. І знову закалатало серце: коли б щодня знаходити в землі отакі речі, отих дорогоцінних свідків прадавніх таємниць, то ніколи не гасли б творче горіння, професіональна гордість і взагалі щастя археолога.

Позолочена застібка в подібі птаха, оздоблена кольоровими скельцями; отже, п'яте століття.

Уперше в душі у нього заворушилось недобре передчуття... І все ж таки це краще, аніж ота непевність, тепер лишається знайти другу застібку, або ще навіть дві,— жіночі прикраси часто знаходять парами.

Он воно що. Будь тверезий, діловий. Мобілізує усю свою волю. Адже нічого страшного не сталося. Вельможний слов'янин міг узяти собі за дружину германку, це могла бути також полонянка, і її близькі просто виконали похоронний ритуал її племені... Черепки посуду біля ніг покійниці, могила не дуже багата, з отих уламків можна скласти хіба що один-два глечики, на найбільшому черепку видно орнамент — делікатні жолобки, зроблені гладенькою паличкою, усе збігається, щодо часу все гаразд.

Лиш одне важко пояснити — оту знахідку в цілому...

Він знову заходивсь працювати, краще одразу все закінчити.

Не відчуває ані голоду, ані спраги, втратив відчуття часу, довга тінь клена, що росте поблизу, вже лягла на могилу — Павел нарешті звівся на задерев'янілі ноги.

Тиша, примирення і вічний спокій; лише на луці, там, де річка різко повертає вбік, деркач розпочав свій хрипливий концерт.

А жінка лежить тут тихо, спокійно, Павелові якось навіть незручно перед нею за порушення отого вікового спокою. Очевидно, молода дівчина; якщо судити з черепних швів, їй було щонайбільше двадцять п'ять, для такого визначення йому не потріб-

бен антрополог, ця наукова дисципліна завжди була його другим фахом. Стрункий, добре розвинений кістяк — колись, мабуть, була красуня з надзвичайно гарною фігурою... Навіть краще, що могила в неї не розкішна, один-єдиний простенький глечик, оздоблений скромним орнаментом, ніщо інше сюди не пасувало б; Павел радий, що і тисяча п'ятсот років тому люди відчували, що таке чистота стилю.

Я не можу розлучитися з нею, для мене це не просто череп і кілька кісток, це знахідка, свого роду документ — я бачу її: довге, зав'язане вузлом волосся, оздобними шпильками вона застібала шати на пружних персах; між її життям і сьогоdnішнім днем пролягли довгі століття, досягнення людей на шляху до світла, війни і мир, людська велич і страшні нещастя, давні радощі і давні страждання. Лежить переді мною, така близька і водночас страшенно далека; вона, безперечно, й кохала, захопленими очима дивилась на мужа-воїна, і ніхто вже не довідається, чи загинула вона од невідомої недуги, чи, може, не своєю смертю, а жменька дорогого бурштину, певно, мала прихилити до неї богів на тому, невідомому світі.

Повечерявши, Павел пізно вертається з Лоучан, сьогодні вже вдруге; сутінки огорнули луки, з заболоченого рукава річки долинає одноманітне жаб'яче кумкання.

У жиловому фургоні з-за столика назустріч йому підвелася світла тінь. Павелові перехопило подих. Лише за хвилину він спромігся на не дуже дотепне запитання:

— Як ви тут опинилися?

Перш ніж відповісти, вона хвилинку помовчала; очі трохи звикли до темряви, Ольга була вже не в шортах, а в широкій спідниці і в блузці, поверх якої накинула кофточку.

— Я повернулася з вокзалу.

— А чому... чому ви не поїхали до Праги?

— Мені туди не хочеться.

— Хіба вас удома не чекають?

— Ні. Я не обіцяла приїхати.

Проїшла зовсім близьенько повз нього, од її волосся війнуло рум'янком, зіниці в темряві здаються дивовижно великими.

— Піду скупаюся. А ви не маєте бажання?

Він і досі не отямився, несподівано для самого себе нараз помітив, що, й слова не мовивши, пішов слідом за нею.

— А...чому пополудні ви не прийшли на розкопки?

Йде з похиленою головою, від збентеження раз по раз, наче дівчинка, проводить ногою по траві.

— Ви б могли відіслати мене вечірнім поїздом до Праги — або ж самі поїхати. А зараз уже поїзди не ходять.

Він подумав, що з її боку це звичайнісіньке зухвальство. Провокація. Що, власне, замислило це дівча, з ким намагається кокетувати? Він знову побачив в уяві її засмаглу руку, коли вона приклала бурштин до вирізу блузки, і проковтнув слину, збагнувши, що до чого. Зрештою, це її особиста справа, чи залишиться вона і в неділю працювати...

Дівчина, здається, відгадала, про що він думає.

— Не бійтесь, завтра я вам допоможу. З тією могилою ще доведеться поморочитись.

Біля річки вона спокійно зняла з себе блузку і спідницю; купальний костюм одягла загодя.

— Ви справді не купатиметесь?

— Ні. Окрім усього іншого, не маю в чому.

— Вже зовсім темно. Коли хочете, я пропливу трохи далі.

Яка безпосередність!

— Не турбуйтеся.

Спокійно йде до нього, віддає годинника.

— Єзус-Марія! — долинуло з темряви. — Вода просто крижана. Ой, не можу! — Ще трохи вона якось фальшиво, аж зло бере, верещить, полохаючи нічну тишу, потім попливла — чути, як плюскотить вода.

Трохи згодом вони повертаються вдвох до жилого фургона; Ольга на ходу викручує купальник, і він збагнув, що спідницю й блузку вона вдягла на голе тіло. Примітивні, похитливі думки; Павел аж розсердився на себе. А якийсь голос у ньому шепоче: «Однаково все вирішено». Ні, ні, адже нічого не сталося, вже стільки разів ми ночували в одному фургоні, така вже в нас професія, от хоча б і сьогодні. Само собою, в бараку були ще асистент і старий Гавласек. А що, коли б я зараз зібрався й пішов до Лоучан шукати собі нічліг? Так би, певно, зробив справді серйозний чоловік. Чоловік і батько. Старший науковий працівник, майже доцент по археології.

— Хочете кави?

— Після кави я не зможу заснути.

— Тоді я заварю чай. — Вона розпалила примус, кучерики над вухами в неї ще й досі мокрі, у світлі газової лампи Ольга видається ще засмаглишою і надзвичайно молодого. Мабуть, після купання не витерлася, бо в одному місці на грудях блузка в неї промокла.

— Зваріть каву...

В Ольжиному погляді він не побачив ані триумфу, ані фривольності, зараз він просто не міг би цього витерпіти.

Серед протоколів на столику на видному місці лежала листівка з краєвидом, асистент серед тижня привіз її з інституту. Ольга

спробувала непомітно посунути листівку ліктем поміж папери. Але він навмисне витяг оту фотографію: нічна гладінь Женевського озера віддзеркалювала численні неонові вогні, здавалось, вони тремтять на воді.

Він сперся на стілець, дим від його сигарети огортав Ольжині широкі плечі.

— Дуже люб'язно з боку колеги Ауєзького, що він згадав саме про наш відділ...

Щоб лампа не чадила, вона трохи підкрутила гніт, проти світла в неї на шиї золотився легенький пушок.

— То стара історія, що за кордон здебільшого їздять ті, хто має міцні лікті і довгий язик, а справжні фахівці сидять удома.

Натяк був досить прозорий, і все ж він вдячний їй за ті слова, кожній людині часом хочеться почути, що й інші думають так само. Йому було приємно, що Ольга знову стала сама собою.

Лікті і язик. Ні, про Марію цього не скажеш. Звичайно, чоловіки, як правило, їздять за кордон не тому, що мають гарні ноги або округлі перса.

Дві мошки уперто літають по спіралі біля самісінького скла лампи; перед Павлом лежить листівка з Женеві. А через місяць, можливо, вдома лежатиме ще одна листівка — краєвид з Єнісеєм. Можна буде покласти їх поряд — символ моєї невдачі та її іронічне доповнення.

Йому стало соромно — святий боже, але ж я хочу, щоб дружина поїхала, її успіх є водночас і моїм успіхом...

Вода закипіла; ось Ольга схилилась над ним із чайником в руках, і ніби війнуло від неї травою, нічною річкою — їй двадцять три роки.

Вона сидить навпроти Павела за складаним столиком і застібає браслет годинника — він дістав його тільки що із своєї кишені. Маленького, дешевого дівочого годинника. Хтозна-чому Марія носить великий чоловічий ручний хронометр — мабуть, їй треба рахувати під час дослідів секунди.

Іноді людина не повинна рахувати секунди.

Кава гаряча й міцна, тьмяне світло газової лампи зм'якшує риси обличчя дівчини; вона не така гарна, як Марія, зате якби Ольга вдягла довгу барвисту спідницю і почепила круглі сережки, то могла б як циганка ворожити по руці; нараз йому спадає на думку, що вона пасує саме до фургона. І чого це я раптом побачив, що вона така проста, молода, молодість не вміє лукавити, стільки працював поряд з нею і лише зараз помітив, що вона чиста, як джерельна вода; безперечно, вона має свій власний маленький світ і свою маленьку індивідуальність, проте в дану мить йому здається, що Ольга чесніша за будь-кого з відомих і за-

служених людей. Дурню, а що, коли все це омана? Просто це щось нове, і тому воно тебе збуджує і вабить.

Він насилу отямився. Ольга сидить навпроти нього за столиком. Уже скоро рік, як вона працює в його групі. І працює непогано. Ми, власне, друзі. Тільки ні, не існує дружби між дівчиною і чоловіком. Хіба що вже то був би якийсь велетень духу і, до того, старий. Отже, точніше — колишній велетень духу. А вона пройда. Або ж він — надто добре забезпечений матеріально. Досі його перекладали на іноземні мови. Національний банк виплачує через Тузекс сорок процентів гонорару за перекладені книжки.

Ні, цинічні думки вже не допоможуть йому вийти сухим з цієї ситуації, оту мить, коли ще можна було відступати, не зганьбивши себе, він прогавив. І нащо це дівчисько повернулося з вокзалу?

Ольга прибрала з столу чашки і мисі їх у пластмасовій мисці. Марія лишила б миття посуду на ранок. Спортивний тип сучасної дівчини, і все-таки од неї віє незбагненою ніжністю, важко визначити, в чому вона полягає, тільки Ольга жіночніша за Марію; та, зрештою, чого я дивуюсь, адже це надзвичайно щасливий випадок, коли бог наділить жінку чоловічою широтою поглядів і не позбавить її при тому декотрих суто жіночих рис...

І ще один спалах докорів сумління — отак, без любові; тільки що таке любов, хто визначить це у дану мить і в майбутньому, де межа поміж чуттєвістю і прагненням душі до прекрасного, прагненням відчуття чесь захоплення і відданість, втекти від самотності? Мабуть і справді — життя це лиш кілька випадкових, з першого погляду незначущих, проте незабутніх хвилин, а поміж ними довгі марні проміжки часу, коли ми тільки існуємо, чекаючи нових зльотів у небеса...

Він підвівся — і Ольга враз опустила руки, сперлась спиною на стіну фургона. Навіть трохи розчулився: адже вона мусила загодя погамувати в собі будь-який опір, можливо, боролася сама з собою всю другу половину дня, а зараз стоїть перед ним — мовчазна і покірنا.

Він наблизився до неї; стоїть непорушно, мабуть, скоріше вгадує, аніж відчуває, що торкається його персами. Очі в неї серйозні-серйозні, йому здалося, що в них промайнув навіть смуток; по тому він бачив в очах у неї лиш безборонність і очікування; останній спалах цинічної тверезості: «Чоловік, котрий не любить співу, вина і жінок, — дурень». Співати я не люблю, вина п'ю мало, але не такий я вже дурний, щоб не відчутти, в який бік хиляться терези, аби не

бути потім смішним і жалюгідним у своїх власних очах і в очах інших.

Наскільки все було б простіше, якби Мілан був мені сказав по телефону: «До нас дзвонив пан Пажоут, і мама пішла з ним на художню виставку...»

Губи застигли в чеканні, ледь чутний, гіркуватий, ніби хтось зім'яв горіховий листок, запах дівочого поту. Застигли — і враз пробуджені губи, він не може дістатися їхнього дна, і тільки коли вона охопила його шию руками, він ще раз побачив на мить усе в реальному світлі й покепкував у душі з самого себе: і навіщо я сьогодні в полудень знайшов оту злочасну германську могилу?

5

Невдовзі після того, як Горт своїм гугнявим голосом повідомив про відкриття засідання вчешної ради інституту, Пажоутові повіки обважніли і на якусь частку секунди свідомість виключилась, як це буває, коли людину хилить на сон. Перш ніж піддатися сну (зелені окуляри — то надзвичайно цінний винахід, куди кращий, як долоня, що підпирає чоло — немовби людина замислилась), Пажоут з пошаною згадав небіжчика Корейса: той під час засідання ніколи не забував кинути бодай кілька дотепів. В Корейсових устах — а говорив він нудно й одноманітно — ті жарти звучали банально й невесело, тож сміялися з них лише підлабузники, а також ті, що сподівалися підвищення зарплати; проте добру волю старого цінували усі без винятку.

Пажоутові снився альпініст, котрий вдиврався перед ним на стрімку зершину, спритно, як мавпа, і навдивовижу швидко, хоч йому і доводилося петляти то в один, то в другий бік; навіть уві сні в Пажоута від того запаморочилася голова. Трохи перегодом той самий чоловік став на естраді й зненацька вигукнув гугнявим голосом: — А зараз, товариші, перш ніж перейти до спеціальних проблем інституту...

Сусід штовхнув Пажоута ліктем у бік, і він пробудився.

— ...я маю тут одне повідомлення, надзвичайно неприємне для нас, а окрім того, само по собі трагічне.

У залі засідань одразу стало так тихо, що всі почули, як свистить у Фіндейса в носі.

Горт навромацки знайшов серед паперів листа, він не читав його слово за словом, а лиш час від часу розгублено зазиравав у нього.

— Керівник Тбіліської бактеріологічної лабораторії звертається до нашого інституту за поясненням: один з їхніх працівників під

час роботи з ослабленими вірусами кліщового енцефаліту, котрі він одержав од нашої товаришки Угрової, захворів на гостре запалення мозку і помер.

Стеля зали засідань ніби опустилась на голови, і дихати стало нічим. Здивовані погляди, присутні марно шукають один в одного якогось пояснення, нарешті всі втуплюються очима в Горта.

Як видно з листа, йдеться про молодого малодосвідченого працівника, який, гадаючи, що завдяки суспензії, одержаної од нашої Угрової, він і сам уже має імунітет, впорскнув собі дослідний вірулентний вірус радянської лабораторії. Проте і за таких обставин на наш інститут падає вельми неприємна моральна відповідальність...

До заціпенілих людей нарешті повертається здатність реагувати.

— Це просто жахливо...

— Товаришка Угорова вже читала цього листа? — запитав Пажоут якимсь чужим голосом.

— Як би я міг показати їй того листа, коли вона не прийшла на засідання? — Усі одинадцяттеро мимоволі глянули на порожній стілець, де мала сидіти Марія. Серед членів ученої ради знову прокотилася хвиля збудження. Пажоуту враз став затісний комірець, а Горт навіть підхопився з місця й пройшовся до вікна і назад; під час засідання він ходить лише в тому випадку, коли його щось украй схвилює.

— Нещасний випадок може статися з кожним, і з товаришкою Угровою також; але життя людині повернути неможливо. Я не знаю, справді, не знаю, як виплутається наш інститут з цієї халепи...

Який там наш інститут, мається на увазі — мій інститут. L'institut, c'est moi¹. Я бачу тебе, друже, наскрізь у цю лиху годину: погана репутація когось із працівників тебе так не схвилювала б, якби це не було тісно пов'язано з твоїм наміром ще тривалий час керувати інститутом.

— А яким це чином наші вірусні типи потрапили аж до Тбілісі? — запитав хтось.

— Недавно в Чехословаччині гостював один грузинський вірусолог; він довідався, що товаришка Угорова працює над однаковою з ним проблемою, і це він вивіз її ослаблені віруси. Отой нещасний працював у його відділі...

Фіндейс, що сидів навпроти Пажоута, поправив на носі окуляри з товстими скельцями.

— Прикро ще й те, що колега Угорова вже опублікувала свої хибні висновки.

Перший член ученої ради подивився на Фіндейса і підніс руку.

— Наскільки я поінформований, московські «Вопросы вирусологии» мають намір передрукувати статтю Угрової. Коли ще не пізно, треба зняти її, після чого на цьому ділі можна буде поставити крапку.

Другий член ученої ради відкашлявся й непомітно — він сидів біля Горта праворуч — підніс руку.

— Чи порадилася з кимось товаришка Угорова, коли віддавала вірусну суспензію? А також тоді, коли здавала оту статтю до друку?

Горт насупився, брови на перенісці в нього з'єдналися, утворивши суцільну темну лінію; він зиркнув на Пажоута й підпер чоло долонею.

Третій член ученої ради під столом підтягнув холоші, щоб не витягувались на колінах. Зовсім непомітно, краєчком ока глянув на Фіндейса.

— Може, мої слова декому видадуться суперечними, але товаришка Угорова недооцінює значення співробітництва з іноземними вченими, зокрема і з ученими Радянського Союзу. Даний випадок — я маю на увазі тільки адміністративну сторону цього питання — скоріше нагадує партизанську акцію...

Час взяти участь у дебатах.

— Хіба ні в кого з вас не бувало нещасливих випадків у роботі?

Ніби й не чули.

— Коли вже зайшла мова про адміністрування, — перший член ученої ради запалює сигарету, — нікому з нас не хочеться гратися в чиновників, проте і товаришка Угорова змушена буде виконувати обов'язки, покладені на завідуючого відділом. Мені також не дуже приємно готувати звіти, морочитися з планами капіталовкладень, залагоджувати суперечки з питань заробітної плати службовців, слідкувати, щоб вони вчасно приходили на роботу. Звісно, як би вона могла дбати про все це...

Маріїн порожній стілець; слідом за ним усі інші також поглянули в той бік.

Пажоут відчуває, як у голову йому вдарила кров — давній прихований план декотрих «друзів», а нещасна Марія сама погнала воду на їхній млин, їм така нагода навіть не снилася.

— До речі, про вчасний вихід на роботу, — насупився четвертий член ученої ради. — Я з цим згоден, тільки всі, мабуть, знають, що Угорова щодня сидить в інституті не менше як до шостої, а часто й пізніше, хоча робота закінчується о пів на четверту.

Нарешті хоч один. Та голос його прозвучав наче в пустелі і не знайшов відгуку.

— Ви знову скажете, що я женоненавистник, але місце жінки справді за плитою або в ліжку.

¹ Інститут — це я (франц.).

Аякже, хтось та мусив висвітлити питання з цього боку. І хто ж іще, як не другий член ученої ради, котрий поступово повиганяв із свого відділу усіх до одної лаборанток. «Чого можна сподіватися для науки від жінок? — каже він. — Закохавшись, вона плутає нуклеїнову кислоту з масляною, а коли в неї немає чоловіка, її просто витерпіти неможливо; або ж вона вагітна і зле себе почуває, або нещаслива через те, що не може мати дитини, або глядить удома дитину, хвору на кашлюк; влаштовує генеральне прання, або надумала розлучатись і тільки те й робить, що плаче, а іноді плаче взагалі не знати чого, або збирається знову виходити заміж і вкрай неуважна, морочить голову якомусь аспірантові, й тоді неуважний він, плете до різдва своєму коханцеві светр під час роботи, або терпіти не може іншої лаборантки. В найкращому випадку — а таке трапляється надзвичайно рідко — нічого цього немає, проте вона неодмінно мусить пробазікати щодня в коридорі три години з іншою бабою».

Фіндейс кинув промовистий погляд на другий бік столу, і перший член ученої ради невпевненим голосом попросив слова.

— Крім усього іншого, прикро ще й те, що саме Угрову ми посилаємо зараз до Радянського Союзу. — Відчув, що Пажоут дивиться на нього, й одвів погляд.

Горт на чільному місці столу раз по раз зазирає до фатального листа, немовби сподівається знайти в ньому якийсь рішення, лівою рукою він потирає свої високі пласкі скроні.

— Всі ви маєте слухність, проте все це ніщо в порівнянні із страшною дійсністю, нещай нам несила змінити: нехай вина тут непряма, все це сталося внаслідок нещасливого збігу обставин, але загублено людське життя... Зараз трохи запізно признаватися в своїх помилках, та опубліковувати ці матеріали було ще надто передчасно...

Пажоут не витримав.

— Якщо мені не зраджує пам'ять, товаришу директоре, ти сам підганяв Угрову.

— Само собою, за умови, що вона все докладно перевірила, — підвищив голос Горт і енергійним жестом зняв окуляри.

Але рицарі, котрі поки що були в резерві, вже готуються до вирішального нападу, тонка біла рука третього члена вченої ради піднялась над головами. Він ковтнув слину, виструнчився, навіть трохи зблід.

— Взагалі, напрошується запитання: чи не було трохи передчасним призначення товаришки Угрової на посаду завідувачки відділу?..

Пажоут затамував подих. Секунд із п'ять тривала напружена, крижана тиша. Отже...

Перший поворухнувся Фіндейс. Він нер-

вово засунув два пальці за комірці і вступив в Горта.

— Все це, друзі, якось занадто швидко, наче під час гри у волейбол: двічі пас, а тоді удар... — прямо рубонув Пажоут. Сухим гугнявим голосом Горт ввічливо зажадав, аби він попросив слова. Бовдуре, шкода, що саме у Марії я випив з тобою три пляшки гамзи і більш як півлітра курвуазьє. Але коні й далі мчать галопом, брязкають зброєю рицарі, войовничі мають плюмажі на шоломах.

— Слід всебічно розглянути цю справу. — П'ятий член ученої ради зосереджено перевірив пальцем, чи міцний пластик на столі, затим занепокоєно поглянув на Пажоута: — Ти не був на останніх зборах: проти Угрової виступали і Штис, і Ітка Горова — працівники її відділу. Вона ігнорує колектив, тільки й знає, що командувати...

— Одне слово — шкідливий елемент! — грюкнув Пажоут кулаком по столу, перш ніж його колега кінчив говорити, проте цього разу Горт не зробив йому зауваження.

Слова попросив третій член ученої ради, його колючі карі очиці жалісливо закліпали: в нього розривається серце, проте так уже склались обставини, що він мусить продати власну сестру.

— Між іншим, навіть з політичної точки зору це також... — з делікатності він не договорив.

Пажоутіві знову закортіло затопити комусь у пику, от хоча б третьому членові вченої ради. Але не встиг він набрати повітря в груди, щоб кинути в очі щось образливе всім присутнім, як підхопився з місця Горт. Він зважився на мужній вчинок, хоч обвинуваченої тут і не було.

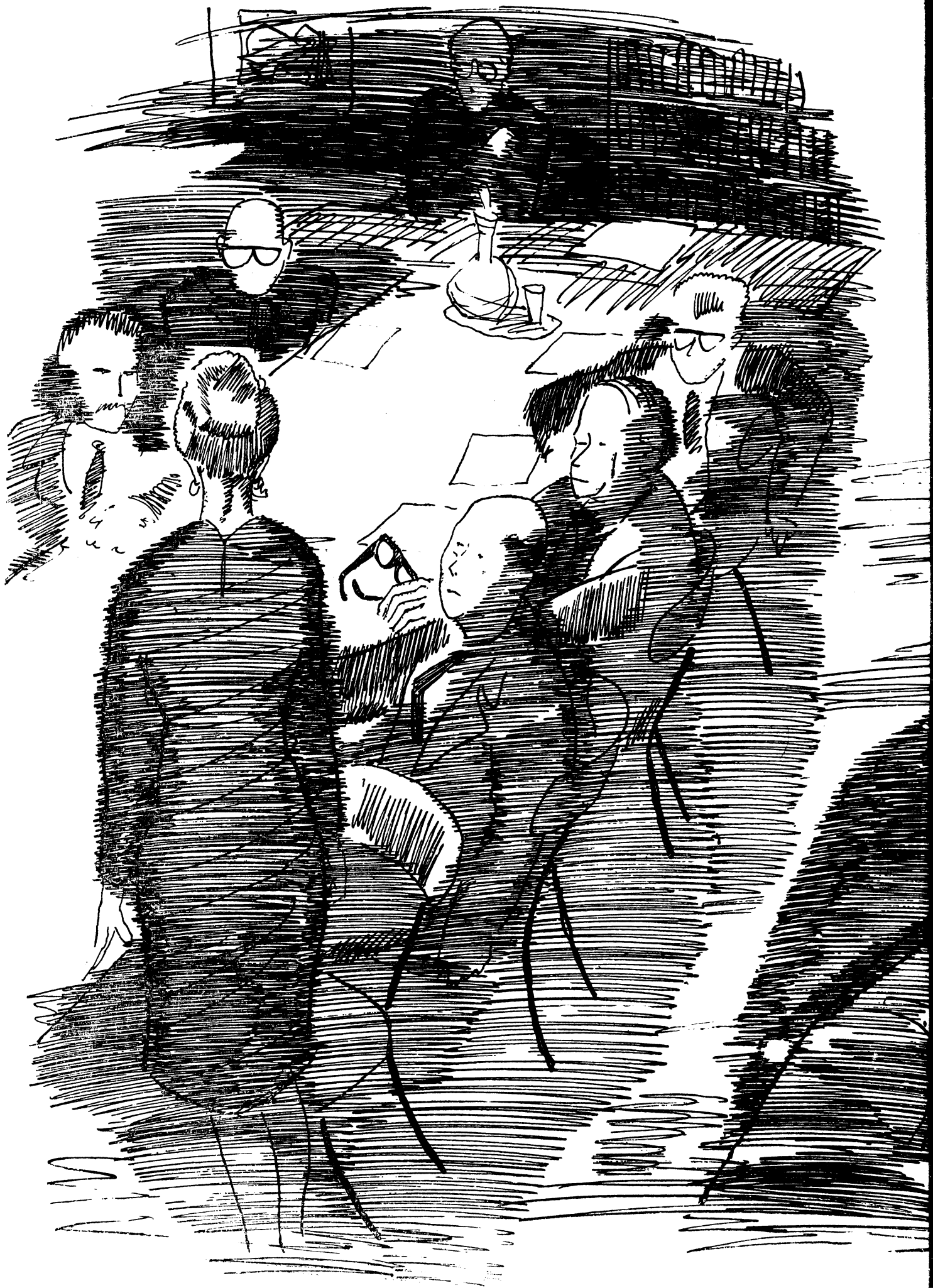
— Певна річ, це лиш розмови і непотрібні дебати, та коли вже зайшла про це мова, хто може отак одразу...

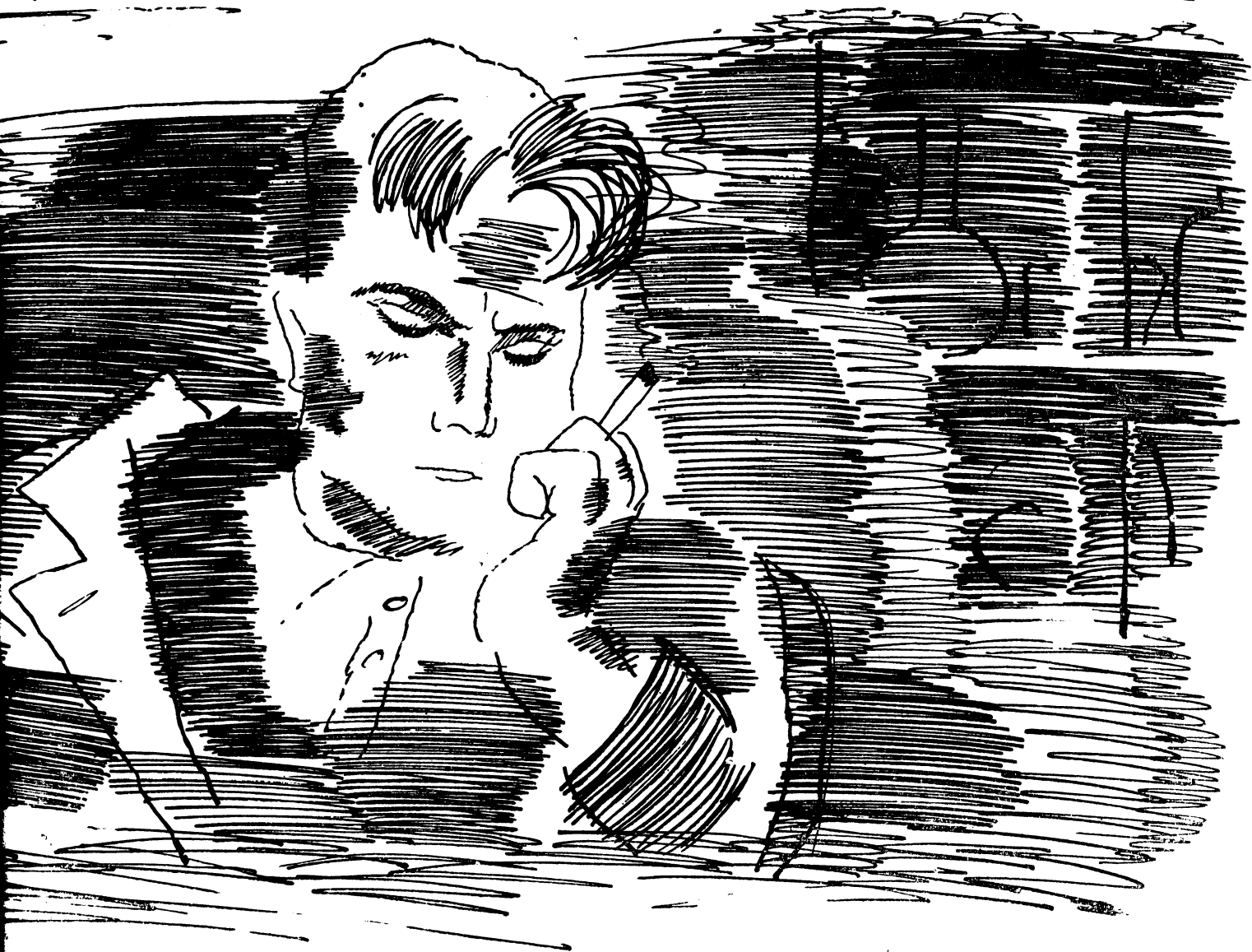
В очах першого, другого, третього і п'ятого членів ученої ради — невпевненість, вони розглядають стелю, білі літні хмарки за вікном, проте їхні погляди весь час повертаються до протилежного кінця столу, аж поки не схрещуються на Фіндейсовій котячій мордочці.

— Я зовсім не хочу, товариші, ні в якому разі, щоб потім казали, ніби я хотів вижити з інституту колегу Угрову... — Фіндейс пригладив свій чубок, по-дівочому ніжні мочки вух зашарілись.

Клацнув замок на дверях — захекана Марія. Пізно, як і завжди.

На якусь хвилину Пажоут зовсім забув про лиху для неї ситуацію: зал засідань враз ніби сповнився атмосферою радісної активності, пахощами лаванди, бозна-чому довкола Марії завжди поширюється свіжість, будь-яке приміщення, де тільки вона з'яви-

тється, ніби оживає, і Павлов на книжковій шафі в дану хвилину вже наче й не гіпсовий, і засмагли «Таїтянки» на стіні наче повеселишали.

Але фатальна могильна тиша, що панує за столом, швидко розвіює оці парадоксально-недоречні Пажоутіві думки.

З вибачливою і водночас життєрадісною посмішкою прямує вона своєю енергичною, пружною ходою повз місце головуючого, сережки її блищать, аж дивитися боляче, півголосом, але надивовижу переконливо вибачилась перед Гортом і сіла на свій порожній стілець: Пажоут ладен був провалитися в ту мить крізь землю. Тиша пульсувала з частотою ультразвуку, котрий здатен вбивати живі організми; Пажоут підпирає рукою чоло, важко налягає на стіл і скоріше вгадує, ніж бачить, як Горт подає Марії листа. Прокашлявся. Глухий, байдужий голос:

— Прочитайте, це стосується вас...

Марія, нічого не розуміючи, оглянула всіх присутніх, в очах у неї спалахнуло занепокоєння, однією рукою вона поклатала позад себе на стільці сумочку і почала читати.

6

Крізь відчинене вікно долинає скрегіт трамвая. Сміх якихось дівчат. Хтось довго заводить машину на стоянці перед інститутом; за хвилину знадвору війнуло вихлопними газами. Але Марія сприймає все це не зовсім свідомо, ніби перебуваючи під легким наркозом; вона зловила себе на тому, що ходить по кабінету, лиш

тоді, коли обпекла пучки об коротенький недопалок сигарети.

«Життя — це школа, і невдача є набагато кращий вчитель, аніж успіх», — казав, бувало, Корейс.

Цього, як виявилось, замало, професоре.

Нараз до спогадів долучились докори, гіркі звинувачення. Погано ви керували мною, якщо поза очі всі осудили мене: мовляв, я ваша протеза, ви могли б прищепити мені більше самокритичності, вимогливості до себе, до своєї наукової роботи.

Ні, Корейс не винуватий. Ти сама все зруйнувала, перші успіхи запаморочили тобі голову, ти уявляла собі шлях у науку як асфальтоване шосе, а саму себе бачила гонщиком-лідером за кермом восьмициліндрового автомобіля. А насправді пленталася десь позаду, і найбільше, на що ти спромоглася, це з'їхати з дороги в кювет, наслідком цих гонок є оця жахлива поразка — ну, звісно, жінка за кермом.

Людське життя! О боже, мабуть, до самої смерті я не зможу спокутувати свою провину. Адже марно загублено людське

життя! А колеги з інститутської ради, ба навіть сам Фіндейс, намагаються втішати, кажуть, що провина моя морального характеру.

Тільки в нещасті по-справжньому виявляється людська солідарність. Я кривдила їх, а скільки вже сьогодні почула од них підбадьорливих слів! Проте, хіба моральна вина важить менше аніж фактична, за яку карають згідно з кримінальним кодексом?! Коли б я була тупоголовою людиною без совісті, циніком, авантюристом від науки, тоді, можливо...

Що ж буде далі? І як діятиме Горт? Суворора догана, втрата довір'я як до вченого, позбавлення обов'язків керівника відділу, широка публікація про мій випадок у спеціальній пресі, обговорення того, що сталося, в академії. Що з усього цього чекає на мене? Чи, може, все разом?

Цілком справедлива кара, я ж бо хотіла випередити всіх інших. Тільки — чи справді я хотіла саме цього?

Не знаю, зараз нічого не знаю, навіть повірити важко, що все це сталося насправді.

Не слід було братися самій за розробку такої складної проблеми. Та хіба я винна в тому, що не знайшла рівного собі за знаннями партнера, котрий хотів би працювати над створенням цієї вакцини, і саме зі мною Кара за надмірне честолюбство? Але ж кожен мріє про успіх у роботі...

Коли людину мучать сумніви, вона, очевидно, мусить спитатися поради у своєї власної совісті. То що ти про мене думаєш, моя совість? Що не лише на мені лежить відповідальність за це нещастя? А що, коли й ти вже нещира зі мною?

Як тепер витерпіти німу зловтіху Штиса, Ітчине внутрішнє збиткування... І що діяти-му я, як дивитимуся сама собі в очі?

Оті мої давні романтичні плани: створити таємничий всесвіт, що його неухильно завойовує наукова думка, зробити життя мрією і з мрії творити дійсність...

Оте нав'яне страшним себелюбством уявлення: наука — величезний білий аркуш, списаний невидимим чорнилом, а доктор Марія Угорова — палкий ентузіаст, що крок по кроку розкриває досі незнані, але вже давно накреслені природою закономірності...

Так мені й треба. Кара справедлива — ось цей лист переді мною... Чи поверну я собі коли-небудь з такими труднощами завойоване і за одну мить втрачене почуття власної гідності?

Геннадій Тібладзе. Хто він був, скільки мав років, гарний з себе? Мав матір, братів та сестер, кохану, чи, може, навіть дітей? Скільки людей його оплакує і засуджує оту безвідповідальну, на чий совісті його

смерть? Ні, досі вони не знають, що це я, досі їхній суворий гнів поширюється на всю нашу науку, на всю нашу країну, а це куди гірше. Певна річ, вони довідаються про моє ім'я, мати неодмінно з'ясує обставини, за яких її син...

І саме тепер подорож до Радянського Союзу — о боже, що, коли там випадково зустрінуся з його рідними... Паспорт і квиток на літак вже лежать у мене в столі. А може, в останню хвилину мене відкличуть і пошлють туди когось іншого, хто не дискредитував себе як учений?

Марія ходить по кабінету од вікна до дверей і назад, не годна навіть заплакати. Очевидно, я справді ні на що путяще не здатна. Звичайна собі дурна гуска, котра, замість ловити ряску на болоті, підносила дзьоб до неба, — і доля справедливо вдарила по ньому. Через отаку поразку занедбати родину, позбавити дітей свого материнського піклування. Нарешті я починаю розуміти і Павела! Можливо, моє місце справді коло плити — тільки великої кар'єри я не зробила б і там, бо й досі не навчилася добре куховарити!

В їдальні навпроти Пажоута вільне місце за столом. Марія добре розуміє, що буде далі, та чи варто уникати з ним зустрічі? Вона сіла біля нього, хоч знає, що їсти однаково не буде.

Пажоут, лихий як чорт, енергійно помішує гарячий суп.

— Ну, починай, — тихо мовила вона.

— Я б тебе зараз убив, якби міг, — Пажоут люто глянув на неї. — Навіщо, скажи, будь ласка, треба було так поспішати? Кожен дослід лише тоді щось важить, коли його повторюють не один, а десять, п'ятдесят разів — невже пані кандидат наук не знає цієї елементарної істини?

— Я не хочу виправдуватись, але Горт... Ти не знаєш, що він двічі приходив до мене — чи публікуватиму я цей матеріал...

— Горт, Горт. А якби він тобі сказав: «Виплигни з вікна», ти б виплигнула? Бо того зажадав пан шеф? Можливо, тепер виявиться, що твій людський за походженням тип енцефаліту викликав у миші якусь латентну форму, я не знаю, додаймо до цього ендегенний мишачий вірус хоріоменінгіту, і всі твої дослідження нічого не варті, таку помилку можна вибачити хіба що аспірантові, але не завідувачеві відділом! — Він зневажливо махнув рукою і упхнув у рота цілу фрикадельку.

— Заради бога, як ти могла віддати цю суспензію росіянинові? З приводу найменшої дрібниці приходиш радитися до мене, а коли йдеться про таку важливу річ, ти, виявляється, і сама розумна!

Хіба може вона йому доводити, як шко-

ляр учителеві, що саме в цьому його звинувачення несправедливі, що Горт тоді нездужав, а Пажоута справді не було в Празі, що в розпорядженні того чоловіка було всього кілька годин, що він працює над цією вакциною в Тбілісі...

— Мені здавалось, що це може стати початком доброго співробітництва...

— А стало початком ганьби, за котру ти, можливо, заплатиш ім'ям ученого. — Пажоут сердито кинув ложку.

Сльози — де вони, власне, беруться, що так швидко підступають до горла?

— Твої колеги із вченої ради по черзі приходили втішати мене, а ти лаєш...

Вона не розуміє, чому Пажоут так здивовано глянув на неї і проковтнув те, що вже висіло на кінчику язика, обличчя його невідомо чому раптом стало якесь розгублене. Сидить перед нею зарослий, його великі очі, коли він гнівається, ще більш вилуплюються, справжнісінький ведмідь, і все ж таки вона дивиться на нього з повагою, навіть зараз, коли він не знайшов для неї жодного доброго слова. Я б ніколи про це тобі не сказала, Франтішеку, але часом ти більше схожий на одягненого в білий халат волоцюгу...

Ледь чутно вона силкується іще щось пояснити, швидше самій собі, аніж йому, адже крива смертності в мишей була зовсім плавна...

— Дай мені спокій, — різко урвав він її. — Дослід — це не гарячковий екстаз, не танок святого Віта і не хвилиний ентузіазм. Дослід — це передусім контроль. А коли ти хотіла притьмом довести своєму чоловікові, що ти теж здатна на самостійну працю, то знай, наука не завжди сприяє таким лицедействам.

Пажоут сердито солить гарнір, Марія зціплює зуби — тільки б не втратити самовладання на втіху підлеглим, котрі цього тільки й чекають, ще одне слово — і я справді розревуся тут-таки за столом.

Марія простягла руку й забрала в Пажоута солянку, бо він так насолить ту капусту, що її взагалі не можна буде їсти.

Крадькома слідкує за ним — він сидить навпроти неї, згорблений, стомлений, чоло йому перетнула глибока зморшка, і Марії зненацька чомусь спало на думку, що коли Горт часом ставить щось на голосування і Фіндейс разом з іншими підносить свою тонку, на все ладну ручку, а Пажоут лишає свою лапу на столі, вона б мала сказати Гортові: «Рахуйте голоси, товаришу директор, один по одному, цим не можна нехтувати». Але вона цього однаково не скаже.

Потім Марія зловила себе на тому, що просовує крізь дротяну загорожу листок салату; перісте зв'язано жує зосереджено,

з апетитом, одне вухо в нього нашорошене, й поки що воно радіє життю, навіть гадки не маючи, що завтра замість салату дістане поліомієлітову вакцину й світ перестане тішити його.

Ні, зараз не допомагає навіть звіринець. Мабуть, усе це якось пов'язане і з моїми родинними обставинами. Очевидно, це закономірно: наука — або хатнє господарство і виховання дітей, Павел мав рацію, тож чи можу я надто дивуватися, що останнім часом він де в чому змінився?

Збагни нарешті, ніщо не гарантується раз і назавжди, ані симпатія, ані любов. Стосунки двох людей... Це безперервний процес, безупинне оновлення обставин, за яких вони народилися.

Уникати ситуацій, котрі псують злагоду в родині, цього ще замало...

Того давнього вечора ми погано розраховували час, і ніч застала нас у горах, коли ми сходили з Крижаного піка, проте ми не піддалися паніці, ми двоє, котрі кохали одне одного; згодом над гірським хребтом зійшов місяць, все огорнула фіалкова скляна тиша, ніби на якійсь планеті, де немає людей, а отже, і зла, і Павел, зігріваючи її в своїх обіймах, сказав: «Якщо колись у майбутньому тобі здасться, що я перестаю розуміти тебе, нагадай нам обом сьогоднішню ніч...»

Старий Пейхал зиркає на неї зі своєї резиденції — в цієї жінки знову якісь неприємності, тільки хтозна, чи потрібне їй зараз його співчуття. Марія вдає, ніби не помітила його; ти ж не плаксива панійка, котру без упину хтось мусить утішати; Марія знову йде до свого кабінету.

У звичному для ока розташуванні речей на столі щось змінилося — під настільною лампою стоїть на задніх лапках ганчір'яний їжачок з густими солом'яними голками.

Марія здивована й розгублена, силкується пригадати, де його... Бальцар!

Ну звичайно, це поза всяким сумнівом, їжак стояв у нього на столі; Пажоут якось кинув образливу репліку про чоловіків, котрі полюбляють талісмани...

Марія стиснула їжачка в руці, сльози підступили їй до горла — візьми себе в руки, ревеш сьогодні мало не цілий день...

Звичайно, інакше й бути не могло, за чверть години після засідання вченої ради про це знав уже весь інститут, навіть кочегар із котельні...

Не тямлячи себе, Марія ходить по кабінету, сигарета, вологий носовичок у кулаці, під настільною лампою сидить їжачок з видовженим рильцем...

Двері підсобної лабораторії в кінці коридора.

— Асистента Бальцара немає, він пішов на кафедру біології.

Марія повільно вертається, великі квадрати світла і синє небо сьогодні ваблять її до себе; зупинилась біля високого вікна, засунувши руки в кишені халата, теплі сонячні барви додають їй оптимізму і заспокоюють.

Високо над головою, навкіс через подвір'я плинуть літні хмарки.

По шосе повз задній фасад інституту їде на мотоциклі юнак, на тандемі боком сидить дівчина з гарними ногами.

Хтось зненацька заграв біля відчиненого вікна на губну гармонію.

Мабуть, справді всяке нещастя колись та минає, відчай не такий живучий, як надія. І тільки майбутнє дасть нагоду спокутувати свою провину.

Тільки ні, все це не так просто: бувають потрясіння, котрі лишують у свідомості такий глибокий слід, що його неможливо зовсім згладити. Одне з таких потрясінь спричинив отой злощасний лист на Гортовому столі...

7

Маріїн від'їзд неспинно наближається. Дома вона побуде всього два дні, а на третій... Перша подорож до Москви! Як вона раділа... як би вона раділа, коли б...

Павел коректний і стриманий, можливо, Марії тільки здається, що він уникає дивитися їй у вічі. Після нещасливого випадку, що стався з нею, в нього ніби знову пробудився інтерес до її роботи, проте це чомусь бентежило її. Хоча Павел, зрештою, поведився великодушно: Євку вранці одводитиме в садок, а йдучи з роботи, забиратиме її, і тільки коли він буде у відрядженні, це за нього робитиме пані Шнайдерова.

Про що він насправді думає в цю мить? Я складаюся, а він дограв сонату Баха і, трохи згорбившись, дивиться якусь хвилину кудись у далечінь, а тоді повільно, тихо опускає кришку рояля...

Євка грається в кутку, шість ведмедиків снідають у її складаній кімнатці — п'ють з маленьких глиняних чашечок справжню каву, що лишилась від сніданку, ведмедик Руженка у них за господиню.

Марія підняла Євку з підлоги, і її нараз поиняв пекучий жаль. Євка обхопила мамину шийку ручками — Марії хочеться сказати вголос: «Ти моє життя», але вона й сама не знає, що є сенсом її життя — Євка, робота в інституті чи, може, оті вечори у вітальні, коли Євка вголос розмовляє зі своїми іграшками, Павел грає Равеля, а Мілан виконує домашні завдання і гримає на Євку, аби

вона не заважала йому, бо крикнути на тата якось не випадає.

Незабаром почнуться канікули; раніше Мілан не виявляв надмірної любові до родини, а кілька днів тому зовсім несподівано сказав: «Канікули — це здорово, знову весь час будемо всі разом». Як він радів, що спатиме на Ліпні з Євкою в одному наметі, котрий ми купили на різдво, а я з татом — у другому. Як вони тепер вирішать — спатимуть усі в одному чи Павел у великому буде сам? І що вони там їстимуть? Адже Павелове куховарське мистецтво обмежується вмінням тільки смажити яйця.

Звичайно, вони ходитимуть до їдальні. І під час відпустки ходитимуть до їдальні...

Знову дріб'язкові турботи господині-міщанки. Чи позбудусь я взагалі коли-небудь їх?

Євка притулилась своїм вологим ротиком до Маріїного вуха — дише прямо у вуха, і їй здається, ніби то шумить вітер у кронах дерев; три місяці я змушена буду відчувати цей теплий, безхитрий дотик на віддалі п'яти тисяч кілометрів; ти — недобра мати, ти в повному розумінні цього слова погана мати, егоїстична й безвідповідальна, заради чого ти, власне, обкрадаєш своїх дітей, відбираєш у них те, що образно називають теплом материнських обіймів? Заради кар'єри? Заради слави? Заради примхи?

Я й сама не відаю, заради чого, якби я принаймні мала незаперечний талант до науки, а то ж постійно відчуваю себе аматором, а тепер і поготів — справжнім дилетантом...

Книжки, мало не забула про них, книжки слід покласти на дно валізи, а не зверху, в останні хвилини.

— Павеле, позич мені машину. Бо завтра я вже не встигну привезти з інституту книжки, які я хочу взяти з собою...

Марія поставила машину на майданчику перед інститутом. На темному фасаді світиться одне-однісіньке вікно. Чого це Пажоут сидить так пізно?..

Він не озвався на її стукіт, і Марія розгублено спинилась на дверях. Пажоут не працює, на столі перед ним стоїть пляшка, в ній лишилося трохи менше половини. Кинула погляд на поличку — коньяк, що чекав найвизначнішої події, зник...

— Що сталося? Вдався дослід? І ти святкуєш сам-один?..

Байдужий погляд. Пажоут злегка схилив голову набік, ніби хотів упевнитись, чи то справді Марія, чи це йому тільки привиділося?

— Чого ти сюди прийшла, Курча? — спитав він замість відповіді. Потім незграбно устав, шукає в шафці чарку, гучно дерен-

чить скло, і Марія бентежиться дедалі дужче.

Почав наливати їй, і Марія взяла йому з рук пляшку, бо він мало не розлив оту дорогоцінну рідину. Нічого не тямлячи, присунула стілець до його столу. Іронічний, глузливий погляд з-під важких повік.

— Чому я повинен завдячувати за цей візит? Сподіваюсь, ти прийшла не по мене...

— Ні, Франтішеку.

Він підсунув до неї чарку.

— Я не питиму, — тихо відповіла Марія.

Пажоут втупив очі у її декольте — і враз запала ніякова атмосфера, як це буває, коли ми ненароком виявимо в дорогої нам людини щось таке, що її принижує. Що з ним сталося? Перед нею сидить зовсім інша людина!

— Ти прийшла не по мене, пити не хочеш. Очевидно, і гаяти часу біля мене не будеш...

Їй стало прикро. Що я йому зробила, в чому завинила перед ним? Вголос їй чомусь питати про це не хочеться; Пажоут сидить за столом і зовсім не зважає на неї, його широка потилиця почервоніла — справді тобі сільський дядько.

— Сталось... щось неприємне?..

Він похитав головою, недбало витер розлитий коньяк, зіжмаканий папір кинув прямо з-за столу аж у куток, де стояв кошик на сміття, і не влучив.

— Ти цікавишся із ввічливості? Чи, може, із співчуття?

Куди подіти руки? Коли не можеш зрозуміти близьку людину, це особливо тяжко. Серед моїх колег дуже мало абстинентів, а Франтішек напідпитку — видовище не рідкісне, отже, причина мого болю в чомусь іншому, можливо, мені гірко від того, що він п'є сам і це не приносить йому розради, що це близька мені людина, порадник і опора в праці, надто відтоді, як помер Корейс, і що він раптом став якийсь незрозумілий — дивні очі, дивна мова, усе дивне.

Пажоут намагається не дивитись на неї, і вона всім своїм єством відчуває, що все це якось пов'язане з нею.

— Я б хотіла... коли я вже прийшла сюди, тебе спитати, Франтішеку. Скажи, їхати мені чи відмовитися од цієї подорожі? Що зробив би ти?

Він непорушно дивиться на неї, в його почервонілих очах, невідомо чому, спалахнули глузливі вогники.

— Рушай у подорож на Єнісей, адже Семенов — це канон, — він лягнув пласкою долонею по столу. — Тільки в подорожах сенс людського життя, а життя — це знову ж таки подорож. І роздивляйся там як слід, аби збагатити потім мозковий трест нашого

інституту, бо їдеш ти, я б сказав, на кошти наших трудящих.

— Але ж я справді питаю в тебе поради, Франтішеку.

Здається, він трохи посерйознішав.

— Звичайно, випадок неприємний. Проте, хто подався на війну, ясна річ, ризикує.

Язик у нього трохи заплітався, так ніби він місив ним тісто, ніби йому важко вимовляти слова.

— Пілот мусить зжитися з думкою, що його літак може коли-небудь розбитися, альпініст — що його знесе сніговою лавиною, а вірусолог — що проковтне вірус. Ти питаєш... — Він запнувся, оглянув її з голови до ніг, увесь напружився, а тоді опустив плечі, стер долонею зі столу рештки розлитого коньяку й сказав: — Отже, я відповідаю тобі: їдь...

— Я це, власне, вже вирішила, мені тільки хотілося заручитися твоєю підтримкою, Франтішеку. Поїду, зроблю все, аби потрапити також до Тбілісі, може, мені це якось влаштує російська Академія, відшукаю матір того чоловіка і скажу їй, що в усьому винна я одна. Не наша наука, а я особисто...

— Жінка-герой! Як це зворушливо! — Пажоут випив, і знову перед ним стоїть порожня склянка. — Ситуація хіба що для нікудишнього фільму.

Треба йти звідси, бо це може погано скінчитися.

Пажоут незграбно проводжає її до дверей, він якось ураз постарів, змарнів.

Марія подала йому руку; він тримає її в своїй широкій долоні й роздивляється, Ма-

рія не може стриматися — рука в неї тремтить, а він стоїть з похиленою головою і дивиться на її перстень з бірюзою, розглядає шрам на вказівному пальці, — ще малою дівчинкою вона розрізала його аж до кістки, — відтак рвучко бере її за плечі й злегка притягує до себе, а тоді знову відстороняє. Марія все дужче відчуває на плечах його долоні, вона нарешті збагнула, що з ним коїться, але намагається переконати себе, що помилилась, тільки ні, сумніву не може бути ніякого, вона не тендітна істота, але надто вже по-ведмежому, боляче він стискає її плечі, навіть не помічаючи цього.

— Без тебе тут буде сумно, Маріє. — Пажоут повільно нахилив чоло до її обличчя, але, доторкнувшись до неї, видно, отямився, залишив її біля дверей, а сам пішов у протилежний куток кімнати, звисивши руки й зігнувши спину, наче мавпа.

Стоїть біля вікна, втупивши очі в темряву; в Марії гучно калатає серце; від хвилювання їй перехопило віддих, тільки це хвилювання сповнене печалі, жалість — сумний замітник любові; я гадала, що на прощання хоча б поцілую його, але тепер уже не можу; Франтішек непорушно стоїть біля вікна і вдивляється в темряву, а Марія, збентежена і здивована, якусь мить іще стоїть, притулившись спиною до дверей, а тоді боязко, ніби маленька дівчинка, тихо й непомітно виходить...

{Закінчення в наступному номері}

*З чеської переклала
Воліна ПАСІЧНА*

НАШИМ ЗВ'ЯЗКАМ МІЦНІТИ

(До Днів України у Франції та Днів культури Франції в Українській РСР)

В листопаді—грудні цього року у Франції проходять Дні України. Це — дуже знаменна подія. Вона знаменна і як урочиста демонстрація дружби двох народів в наш складний і багатий на різні тривожні події час; ця подія прикметна також і тим, що вона є дальшим кроком у розвитку традиційної дружби між двома великими народами, коріння якої сягають глибини віків. В історіографії можна знайти чимало праць французьких дослідників, присвячених Україні; нашою землею цікавилися такі письменники, як Проспер Меріме, історик Луї Леже, філолог Андре Мазон та інші. Франція, її культура, її література і мистецтво завжди були близько знайомі нашому народові. За часів Паризької Комуні українці капітан Потапенко, ад'ютант одного з її керівників, Ярослава Домбровського, загинув на барикадах революційного Парижа. За часів гітлерівської окупації Франції чимало українців билися в лавах руху Опору, і безсмертним стало ім'я героя обох наших народів Василя Порика, організатора партизанського загону, який віддав своє життя за визволення Франції і похований на її землі.

В нових, післявоєнних обставинах дружба між радянським та французьким народами, між Радянською Україною й Францією набула нових форм і нового змісту, поглибилася і розквітає з новою силою. Ця дружба і зв'язки об'єднують два народи, приблизно однакової своєю чисельністю, народи, що живуть у приблизно однакових географічних умовах, близькі традиціями й характерами. Міцно побраталися між собою Київ і Тулуза, Одеса й Марсель, Ялта і Ніцца й багато інших українських та французьких міст. Частинами стали взаємні візити українських та французьких діячів культури, членів Асоціації «Франція—СРСР», Українського Товариства дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами, Українського відділення Товариства «СРСР—Франція» на французькій та українській землі. За післявоєнний час на Україні видано чимало творів класичних і сучасних французьких письменників. Окремо слід згадати про багатолітню працю відомого українського поета Миколи Івановича Терещенка, який незадовго до своєї смерті завершив велику антологію французької поезії — з давніх-давен і до наших днів. У Франції також з'явилися твори деяких українських письменників. З особливою приємністю відзначили ми публікацію

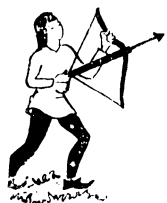
творів Тараса Григоровича Шевченка французькою мовою, перекладів з творів Юрія Яновського та інших сучасних українських авторів.

Дружбу між українським та французьким народами, традиційну і глибоку, не можна розглядати окремо від дружби між народом Франції та всіх народів Радянського Союзу. Вже в наші радянські часи, коли саме з території України — Причорномор'я — готувалася інтервенція Антанти проти Країни Рад, саме в українській Одесі підпільна Іноземна Колегія налагодила взаємодію з французькими революційними матросами, які виступили на захист молоді Радянської республіки й змусили кораблі інтервентів повернути на Захід. Під час другої світової війни наші народи билися пліч-о-пліч проти найбільшої загрози світовій цивілізації — гітлерівського фашизму, і героїчні зусилля Радянської Армії допомогли визволенню французького народу. Нині, в складних обставинах наростання німецького реваншизму, з особливою силою постала актуальність все тіснішого союзу двох наших держав — СРСР та Франції, як одного з великих чинників збереження миру в Європі, і весь радянський народ з великою радістю вітає візит до СРСР президента Франції генерала де Голля, який побував, зокрема, і на українській землі. Радянські люди розуміють, що з цим приїздом пов'язане дальше зміцнення нашого союзу й дружби, зміцнення справи миру.

Дні України і Дні Франції, які провадитимуться на українській та французькій землях, — велика й радісна подія. Наші митці й діячі культури побувають в багатьох містах Франції, так само як наші французькі друзі будуть дорогими гостями в містах і селах Радянської України.

На сторінках журналу «Всесвіт», органу Спілки письменників України та Українського Товариства дружби й культурного зв'язку з зарубіжними країнами, за роки його існування було вміщено чимало матеріалів про життя дружньої Франції та творів французьких письменників. Ми й далі будемо докласти всіх зусиль, щоб діяльністю своєю сприяти розвитку взаєморозуміння й дружби обох наших народів, кращому ознайомленню українського читача з Францією, дружба з якою сприятиме збереженню миру в Європі й цілому світі.

ВЕЖІ НАД ЛУАРОЮ

Ми вилетіли з Парижа холодного літнього ранку і взяли курс на південний захід. Внизу пропливала Нормандія, я дивився на море золотавої пшениці і раптом праворуч побачив стрункі шпилі Шартрського собору. Мій син крикнув, що ми летимо точно за курсом, і більше ми з ним під час польоту вже не розмовляли. Адже наш маленький літак взагалі був погано пристосований для розмов у повітрі. Отже, повторюю, ми летіли мовчки, і я думав про те, що найкраще уявлення про країну можна скласти собі, оглядаючи її з борта такого-от літака.

За годину ми побачили під собою срібні води Луари.

Це й була мета нашого польоту, бо я хотів подивитись на славнозвісну французьку річку згори.

Завернувши на південь, ми опинились над притокою Луари річкою Шер і пролетіли над вежами одного з найпрекрасніших палаців, побудованих у долині Луари принцями й королями кілька століть тому. Це був, як кажуть французи, Шато-Шенонсо, або замок Шенонсо, але пального у нас залишилося мало, і тому ми знову взяли курс на Париж.

За кілька днів я вирушив у подорож вниз за річкою Луарою. Розпочалась вона в Севеннах, горах, де народжується найбільша французька ріка. Звідти я проїхав

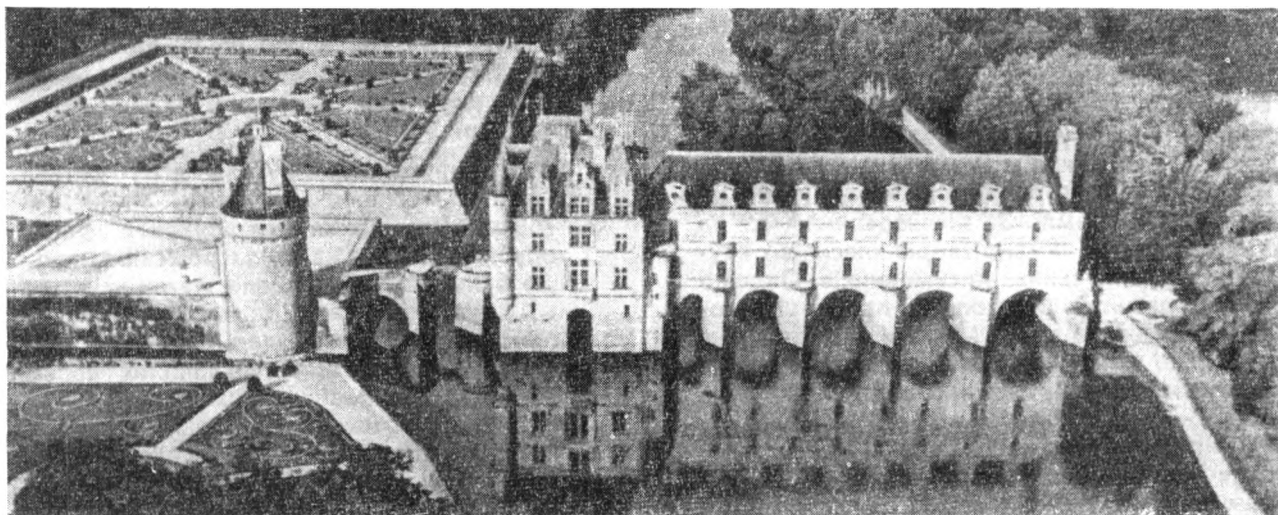
понад тисячу кілометрів, бо саме цією цифрою і визначається довжина «ріки Франції», як її тут називають.

Джерело, що дає початок Луарі, на відміну від усіх інших річкових джерел, має не три виміри — довжину, ширину і глибину, — а чотири, бо, говорячи про Луару, не можна не думати про плин часу.

Подорож від Севенського джерела до берегів Біскайської затоки через серце Франції, долину Луари, весь час примушувала мене думати саме про цей останній вимір — час.

В Севеннах вусатий дідуган, узявши з стайні цеберко, підвів мене до джерела, де дзюрчала прозора кри-

Шато-Шенонсо дивиться в спокійні води річки Шер.

жана вода. Луара наповнила цеберко за десять секунд, бо це й було те саме джерело, звідки річка бере свій початок, запевнив мене старий мосьє Мулен. Пішовши берегом струмка, я вийшов на зелену луку, де побачив косаря. Коли я наблизився до нього, він поклав косу на землю і привітався.

— Приїхали подивитись на джерело? — спитав він. — Сусіди вважають, що Луара бере початок саме з їхнього джерела, але он там, за тими соснами, є ще одне. Подивіться й на нього.

Селянин кивнув мені на прощання й знову взявся за косу, а я рушив у вказаному напрямку.

Юнак, що працював на подвір'ї, вивів мене на пасовисько й підвів до колодязя, прикритого дерев'яною лядою.

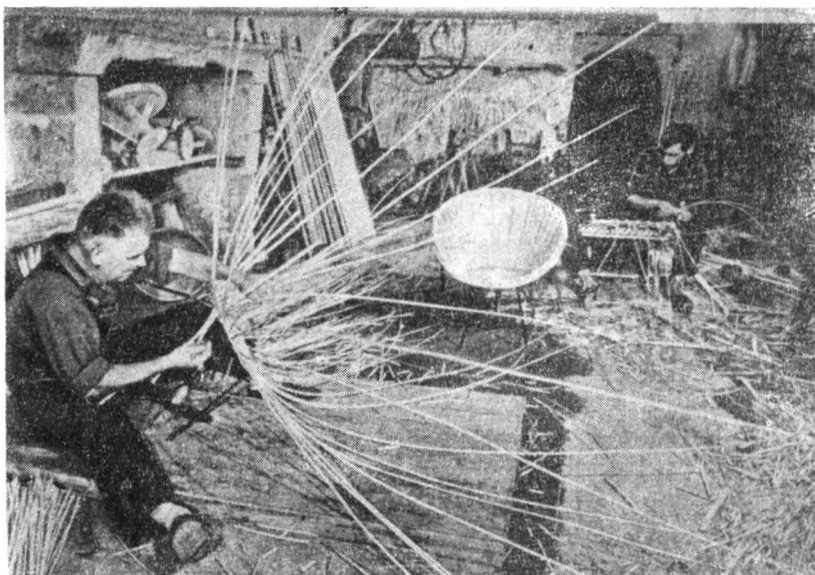
— Ось вона, Луара, — сказав він упевнено і вказав на струмок, що витікав з колодязя й зникав у болотяній низині.

— Я хазяїн цього пасовиська, — мовив старий з граблями в руках, що тим часом підійшов до нас. — Мені вже за вісімдесят, але я все ще працюю. Скільки я себе пам'ятаю, Луара завжди брала початок з цього джерела, саме на моєму пасовиську...

Я повільно рушив униз за течією, намагаючись не губити струмка з очей.

Проїхавши кілька миль я спинився в селищі Арлемп. На скелі над бурхливими хвилями щойнонародженого в горах потоку височать руїни середньовічної фортеці. В селищі я розшукав найстарішу його жительку і почав розпитувати, чи не знає вона чогось з історії стародавніх руїн. Жінка похитала головою:

— Тут ніхто цього не знає. Мені дуже багато років, але навіть коли я була молодою, фортеця мала такий самий вигляд і тоді старі

Нестор Метезе і його син Клод збирають лозу для плетіння стільців на березі річки Ендр.

люди теж нічого не могли розповісти про неї.

Видряпавшись на скелю, я сів на вкрите мохом каміння — колишній фортечний мур. Над зруйнованими вежами шугали ластівки, внизу пінилася Луара, а вдалині посередині річки стояв рибалка. Трохи перепочивши, я рушив далі.

Надвечір я в'їхав у маленьке містечко Ле-Пюї. Поставивши машину посередині безлюдного майдану, я вмостився спати. А прокинувшись вранці, з жахом побачив, що опинився в самому центрі базарної площі. Навколо вирував натовп, моє авто з усіх боків оточили якісь вози, фургони, тачки. Гомоніли продавці й покупці, верещали поросята, а навколо автомобіля зібралось багато людей, які раз у раз зазирали до середини.

— Як це вам надало поставити машину на ринковій площі в базарний день? — поцікавився один з місцевих жителів.

— А звідки ж мені знати, що у вас сьогодні базарний день?

— Але ж у суботу всюди буває базарний день.

— А у нас в Америці базарний день — середа.

— Невже? — здивовано вигукнув мій співрозмовник.

Але тут на допомогу мені прийшов поліцейський, він розчистив дорогу, і, супроводжуваний незлобною лайкою, я нарешті виїхав з базару.

Ле-Пюї славиться своїм собором, побудованим в XI сторіччі. А легенда, пов'язана із спорудженням цього собору, ще стародавніша — вона датується IV сторіччям. Розповідають, що жінка, тяжко хвора на пропасницю, якось побачила ввісні мадонну. Свята діва наказала їй лягти на великий плоский камінь. Жінка так і зробила й негайно ж одужала. Навколо «каменя пропасниці» незабаром побудували каплицю, а через кілька століть замість неї звели собор, всередині якого і досі лежить той самий цілющий камінь.

Ідучи за течією на північ, я спостерігав, як поступово змінюється навколишній пейзаж. Гори й пагорби ставали все нижчі, з'явилися засіяні зерновими поля, а люди, що працювали на них, також дуже відрізнялися від завжди вдягнених у чорне високих, струнких горян. Села тут теж мали зовсім інший вигляд:

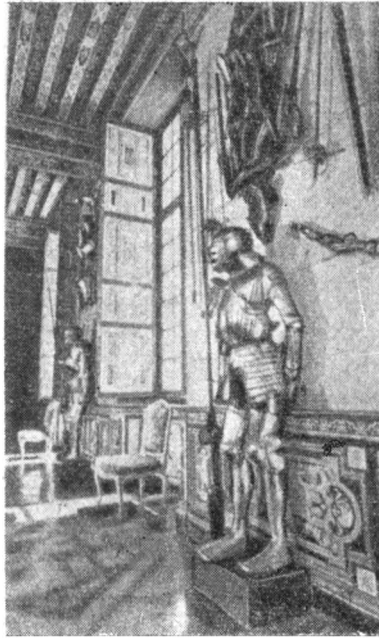
будинки вже шикувалися вулицями (а не стояли розкидано, як в горах) і були напрочуд чепурні.

В цьому районі можна побачити багато нового, суто французького; тутешні краєвиди різко контрастують з суворою простотою департаменту Верхня Луара. Зокрема, це стосується міста Невера. Чотири сторіччя тому сюди з Італії завезли майстрів художньої кераміки. Відтоді Невер став центром фаянсової промисловості.

— Ви мусите зрозуміти, що ми тут робимо не абищо, а саме неверський фаянс, — сказав хазяїн одного з керамічних заводів, знайомлячи мене з виробничим процесом. — Посуд виготовляємо ручним способом, так само вручну розмальовуємо його, і деякі наші вироби простотаки унікальні.

Недалеко від Невера лежить невелике місто Сансер, центр виноробства й сироварства. Сансер — місто старовинне. Тут жили колись гугеноти, і під час однієї з релігійних воєн XVI сторіччя, коли Сансер був обложений королівськими військами, в місті розпочався такий голод, що жителям довелось їсти собак і пацюків. Над Луарою в Сансері височіє кругла вежа, що залишилась від замка середньовічних господарів міста. З неї відкривається чудовий краєвид. Вздовж Луари тягнеться канал, що за якихось двадцять миль перетинає річку. Так-так, перетинає Луару, і з'єднується потім ще з одним каналом, отже, баржі тут перепливають Луару, навіть не торкаючись її хвиль. За цим унікальним перехрестям починається місто Жьєн.

В Жьєні я вперше відчув подих моря. Луара тут стає ширшою, земля — родючішою, а клімат теплішим. Жьєн простягнувся вздовж річки, а над дахами міста височать вежі старого замка, побудованого в XV сторіччі

В Шато-Шевєрні зберігаються зразки зброї та обладунку XV сторіччя.

дочкою короля Людовіка XI Анною. Зараз Шато-Жьєн перетворено на музей мисливської зброї та соколиного полювання. Ввійшовши до першої зали музею, я раптом почув звук мисливського різка, що немовби долинув до мене з глибин історії. Це не була, проте, витівка якогось привида: просто директор музею мосьє Анрі де Лінар розважався, сидячи у себе в кабінеті. Незабаром він уже водив мене по залах, показуючи чудові збірці старовинної зброї — арбалет, прикрашений рогом оленя, інкрустовані слоноюю кісткою аркебузи, пневматичні рушниці тощо. Потім мосьє де Лінар доручив одному із своїх підлеглих показати мені підземні галереї замка. Там, у вологій темряві, я засвітив свій ліхтарик і побачив не лише окуті залізом двері підземних в'язниць, а й страшні свідчення трагедій, що відбувалися тут.

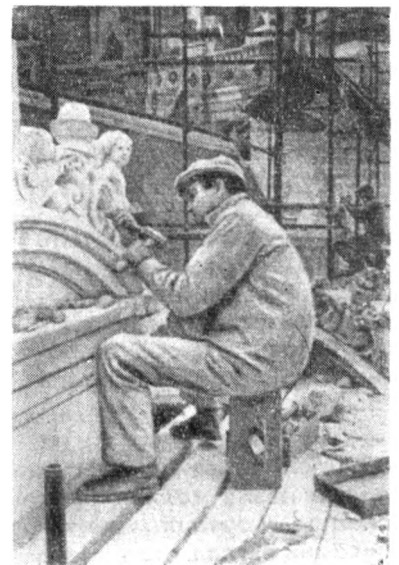
Опинившись знову надворі, я зрадів яскравому сонячному світлу і, не гаючи часу, рушив далі.

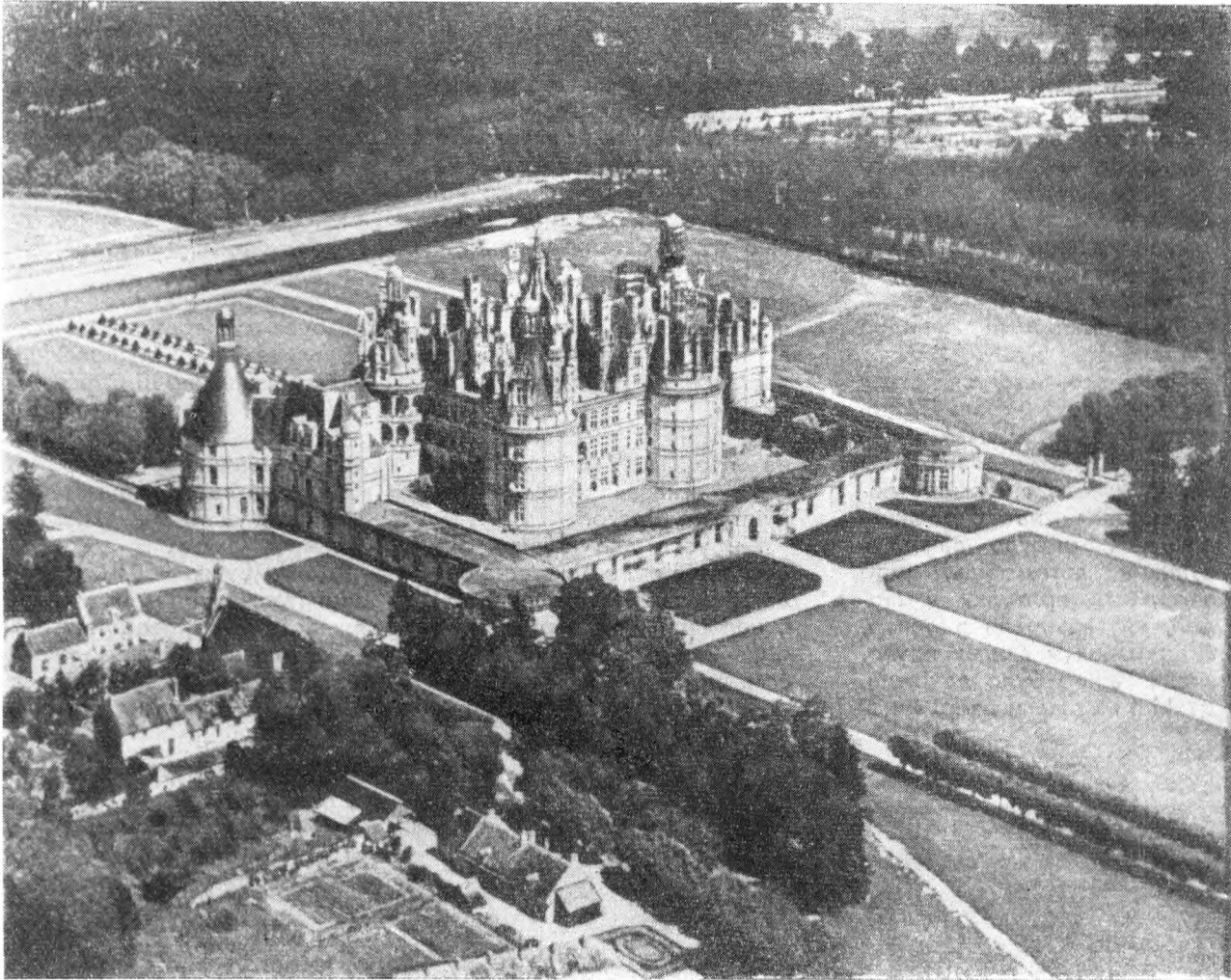
Переїхавши на протилеж-

ний берег Луари, я проминув Сюллі і в'їхав в охайний, чепурний Орлеан. Під час другої світової війни Орлеан був частково зруйнований, але зараз вже повністю відбудований. Свого часу це місто вважалося найважливішою фортецею центральної Франції. Саме тут п'ять сторіч тому неписьменна сільська дівчина Жанна д'Арк виграла для короля Карла VII битву за Францію. Тепер кінна статуя Жанни д'Арк стоїть в центрі міста, і повз неї щохвилини проходять сучасні орлеанські дівчата, а день перемоги над англійцями і посьогодній святкується щороку в Орлеані у травні місяці. У передмістях Орлеана та в навколишніх селах живуть мірошники. Сюди привозили колись зібране в північних районах зерно, мололи його, а борошно відправляли Луарою вниз, до океану.

До сусіднього міста Божансі їхати довелося недовго. Міст у Божансі вважається найкрасивішим з усіх, що перетинають Луару. Певна річ, і тут не обійшлося без легенди: його збудував, мовляв, диявол протягом однієї ночі, щоб заволодіти душою особи, чия нога пер-

Французький уряд дбає про збереження пам'ятників архітектури. Реставратори за роботою.

Шато-Шамбор — найбільший з замків Луарської долини.

ша ступить на міст. Але розумні жителі Божансі відразу розкусили диявольський намір і вирішили перехитрувати нечистого. Вони спочатку випустили на міст kota, і дияволу дісталася тільки котяча душа.

Коли ви прибуваєте до Блуа і вперше бачите Шато-Блуа, замок не справляє на вас враження грандіозної споруди. Він не такий вже великий, немає в його архітектурі і єдиного стилю. Крила Шато-Блуа побудовані в різні епохи, з різного матеріалу, і здається, що вони існують незалежно одне від одного. Але інтер'єри замка прекрасні.

Я приїхав до Блуа разом з великою групою туристів

кількох національностей, переважно італійців. Я ходив разом з ними по залах Шато-Блуа, з крила в крило, і потрапляв з епохи в епоху: із зали XIII сторіччя — в кімнати, збудовані в XVI сторіччі, а звідти — в класичні апартаменти XVII віку.

По той бік Луари височать вежі ще однієї уславленої споруди. Це Шато-Шамбор. Шамбор — найбільший з усіх замків, що дивляться у води Луари, а тут їх понад сто. Шамбор був улюбленою резиденцією короля Франціска I, який спустошив казну країни, щоб збудувати це чудо. Дві тисячі робітників будували замок Шамбор, але жив у ньому тільки Франціск I. Вже його син

приїздив сюди лише на полювання, а потім подарував його комусь із своїх підлеглих. В XIX і на початку XX сторіччя Шамбор поволі руйнувався, і тільки років тридцять тому французький уряд вирішив реставрувати його й перетворити на музей. Відтоді реставраційні роботи провадяться тут щороку.

В районі міста Блуа є ще два замки-музеї: Шверні і Шомон, чудова архітектура яких привертає увагу багатьох туристів.

Замок Шомон — похмура фортеця. Це повна протилежність згадуваному вже мною замку-мосту Шато-Шенонсо, що стоїть на притоці Луари — річці Шер. Ось що розповідає францу-

зька історія про ці два замки. Король Генріх II подарував Шато-Шенонсо своїй фаворитці Діані де Пуатьє, але після того, як короля було вбито під час турніру, його дружина Катерина Медічі відібрала замок у Діани і наказала коханці свого покійного чоловіка оселитися в похмурому Шомоні, де колишня фаворитка швидко віддала богу душу.

По шосе, що тягнеться вздовж лівого берега Луари, я рушив у напрямку міста Амбуаз. Дощик, який досі ледве накрапав, помалу перетворився на справжню зливу. Їхати було важко, я зупинив автомобіль, щоб попросити притулку у людей, що визирали з печер, видобаних у схилах крутої скелі. Печер було декілька, деякі з них мали двері й на-

віть вікна, але більшість печер залишалися без дверей і немовби дивилися на шосе чорними отворами.

— Заходьте, покуштуйте вина, — сказав невисокий на зріст чоловік, справжній гном в окулярах, що з'явився в отворі останньої печери.

Перебігши під дощем, я вскочив до гроту, в глибині якого стояв давильний прес, а поряд — великий стіл, заставлений пляшками з вином.

— Мій виноградник тут на горі, над цією печерою, — сказав гном. — Покуштуйте білого.

Він узяв два келихи, вимив їх у відрі з річковою водою, обтер полою сорочки і, наливши вина, простягнув один мені, а другий випив сам.

— Жахливе, правда? —

вибачився мій господар. — А тепер покуштуйте рожевого. Воно куди краще і, звичайно, дорожче. Я продаю його по два франки за пляшку. І ще покуштуйте червоного, але якщо ви збираєтесь купувати вино, то зладжу купити рожевого. Ваше здоров'я!

Протягом кількох сторіч Амбуаз був ареною, де відбувалися найжорстокіші, найкривавіші події, й всі вони так чи інакше пов'язані з замком Амбуаз. Один французький король зробив його фортецею, другий тримав тут в ув'язненні свою нещасну дружину.

До Амбуаза були привезені італійські майстри, діяльність яких дала поштовх французькому Відродженню. Людовік XII добудував ще кілька житлових помеш-

Біла пам'ятника Жанни Д'Арк в Орлеані.

Родина шахтаря Жанна-Батіста
Маріона за обідом.

кань, а Франціск I завершив розпочаті ним роботи.

Король Франціск I привозив сюди художників і поетів з різних країн, серед них був і Леонардо да Вінчі. В 1560 році у Франції почалися релігійні війни і саме в цьому замку відбулося масове вбивство протестантів. Відтоді жоден французький монарх вже не бував у Амбуазі, а королівські резиденції перенесли до Парижа та його околиць.

Уславлений колись замок перетворили на в'язницю і мало-помалу люди й стихія

зруйнували його. Зараз руїни розчистили і деякі споруди відбудували, але в Амбуазі тепер ніщо вже не нагадує, що колись тут був центр французької монархії.

Незабаром я залишив береги найбільшої французької ріки і поїхав уздовж притоки Луари — річки Шер. Відпочивши, я рушив далі, в провінцію Турень.

Турень — це серце Луарської долини, так само як Луарська долина — серце Франції.

Місто Тур — столиця Турені, саме до нього я й пря-

мував. В Турі народився Бальзак, який писав: «Тур завжди обмивав ноги у водах Луари, немов гарна дівчина, що купається і грається з хвилями... адже це найрадісніше, найвеселіше, найкраще, найсвіжіше, найквітучіше і найзапашніше місто з усіх міст світу».

Бальзак, напевне, не впізнав би сьогодні свого рідного міста. Під час другої світової війни воно дуже постраждало від бомбардувань. Колишній інтелектуальний центр Турені, Тур перетворився в наші дні на центр суто торговельний; до речі, саме тому його охоче відвідують туристи. Втім, як і раніше, місто вважається столицею Турені і, як і сто років тому, миє свої ноги в хвилях Луари.

Ритм життя Тура сьогодні теж невпізнанно змінився. Чинownik міської мерії розповів мені:

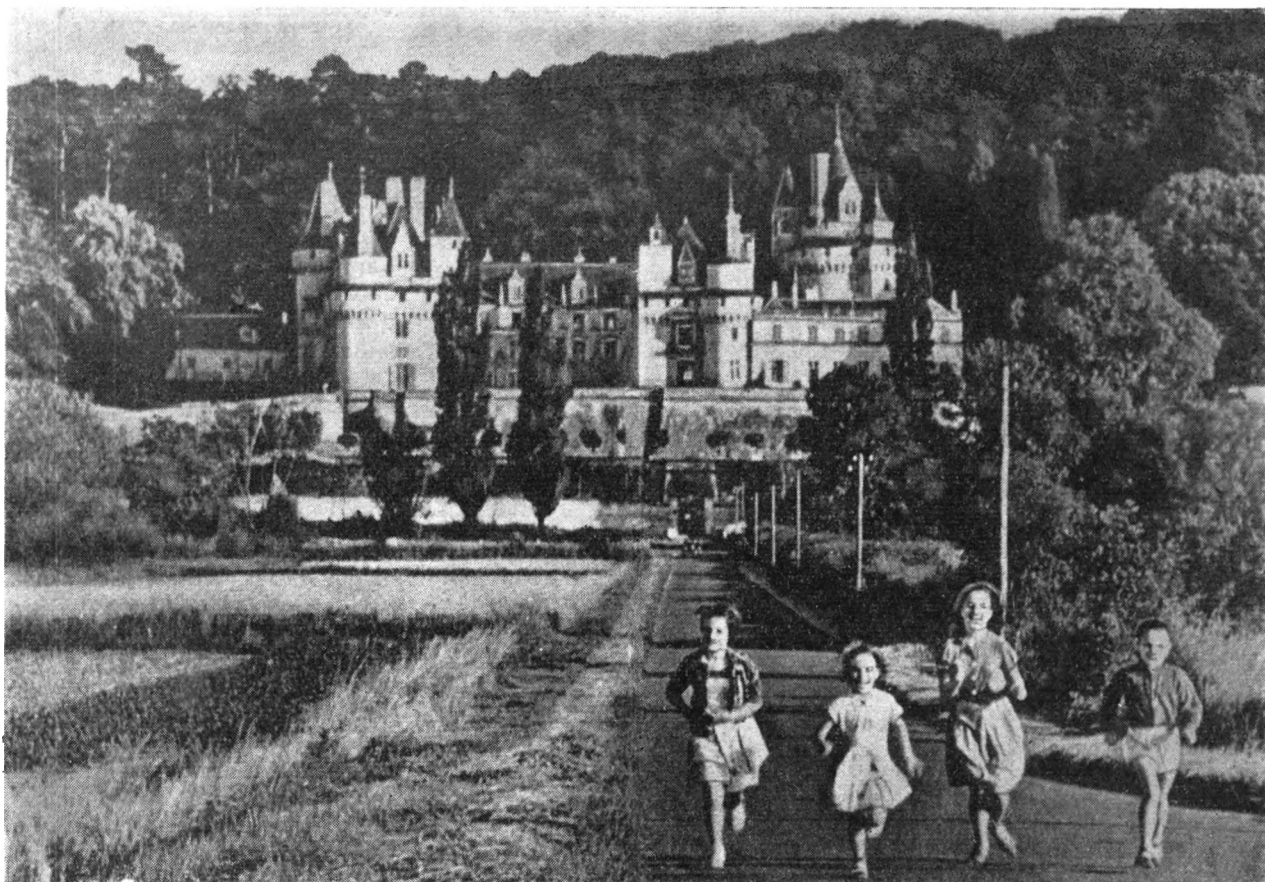
— Сучасний Тур вже не відрізнити від будь-якого іншого французького міста. Всі наші жителі встають рано, обідають опівдні, весь час поспішають, і всі вони «роблять гроші». Слідів старої Турені тут уже і не знайдеш, пошукайте їх у навколишніх районах.

Сліди старовини я поїхав шукати до Вувре — району, відомого своїми першокласними винами.

Старійшина виноробів Вувре мосьє Жюль де ла Лье запросив мене до себе і почастивав власним вином.

— Оце справжній туренський будинок, — сказав старий. — Його фасад споруджено на землі, а тил — вирубаний в горі. Наша кухня, наприклад, міститься всередині скелі. Під будинком та

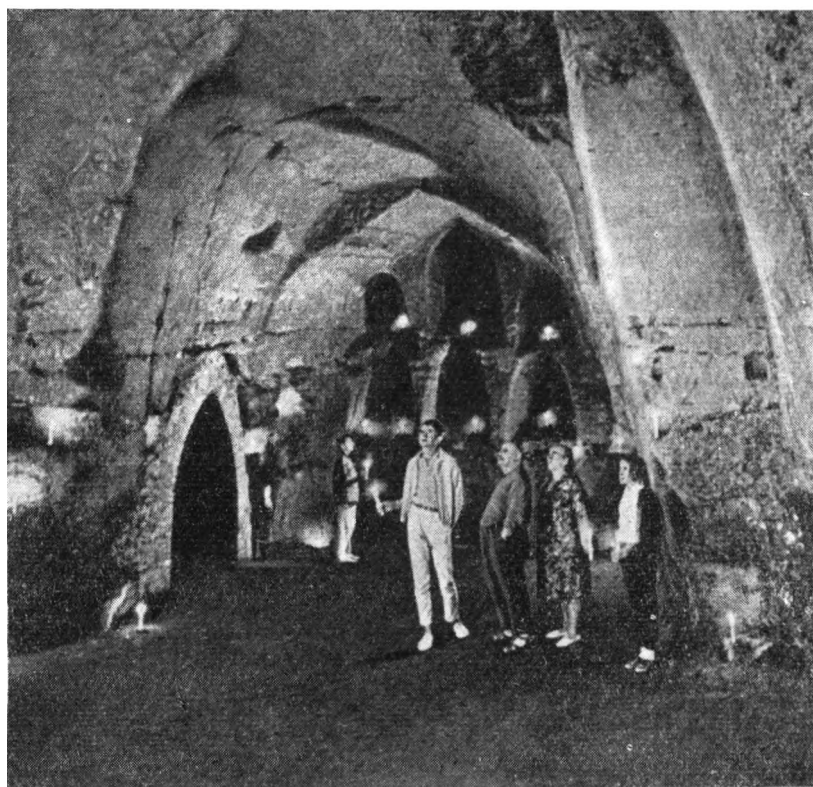

Замок Юссе в Шінонському лісі надихнув Шарля Перро на створення казки про сплячу красуню.

над ним повно печер, і в одній з них, між іншим, я і з'явився на світ. Сім поколінь де ла Лье жило в цьому домі, і всі вони були винороби.

— Ви хочете знати, що таке «вувре», — вів далі старий, — це вино, яке роблять з винограду, вирощеного на гірських схилах. Я підкреслюю, саме на схилах — не в долині чи на полонині, — а на схилах гір. Наш район дуже малий і має чіткі природні кордони. Покупці часто кажуть мені, що марку «вувре» треба давати й іншим місцевим винам, але я цього не визнаю. Тільки вино «вувре» може називатись цим іменем, так само як тільки мене можна називати Жюлем де ла Лье.

Грот біля селища Дус-ла-Фонтен відвідують багато туристів.

Незабаром я знов пере-
нісся думками в минуле, бо
під'їхав до перлини Турені—
замка Езе-ле-Рідо. Цей не-
великий замок не височіє на
горі, він немовби виростає
з хвиль притоки Луари —
річки Ендр. Зараз тут функ-
ціонує музей мистецтва епо-
хи Відродження.

Район приток Луари —
Шеру, Ендру і В'єнни —
просто-таки рясніє старовин-
ними будовами й замками.
Моє знайомство з цими па-
м'ятками давнини заверши-
лося оглядом замка Езе-ле-
Рідо; звідти я знов повер-
нувся на береги Луари.

Туристу завжди впадають
в око дивовижні контрасти.
Так було й зі мною. Не всти-
гли схватися за обрієм ве-
жі Езе-ле-Рідо, як я побачив
величезну сріблясту баню
першої французької атом-
ної електростанції. В ма-
ленькому павільйоні, де роз-
містилися моделі й діагра-

ми, що ілюструють принцип
роботи електростанції, зіб-
ралось багато французів-ту-
ристів. В павільйоні лунав
металевий голос механічно-
го гіда, а відвідувачі урочис-
то слухали його.

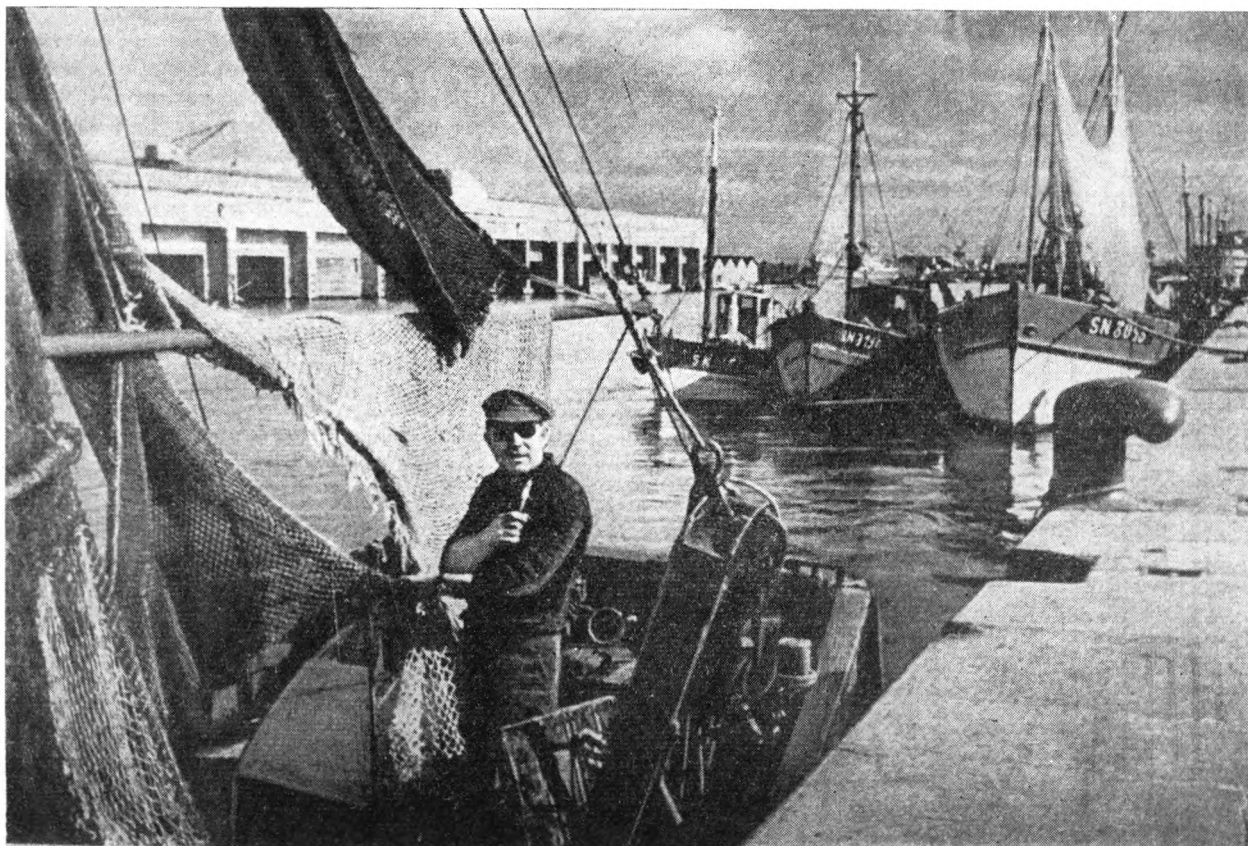
Дорога з Турені в провін-
цію Анжу веде через місто
Сомюр — центр Східного
Анжу. Сомюр, так само як
і Тур, давно вже переіменив
свої старовинні шати на нові,
але подих століть відчува-
ється в одній з його тради-
цій: сомюрські наїзники не
мають собі рівних у світі.
Славнозвісна Сомюрська ка-
валерійська школа, заснова-
на 1763 року, щоправда, го-
тує тепер переважно танкіс-
тів, але з неї виходять і не-
первершені вольтижери.
Інструктор школи, з яким
мені довелося розмовляти,
розповів, що мистецтва вер-
хової їзди вчать тут всі,
навіть ті молоді офіцери, що
командуватимуть танками.

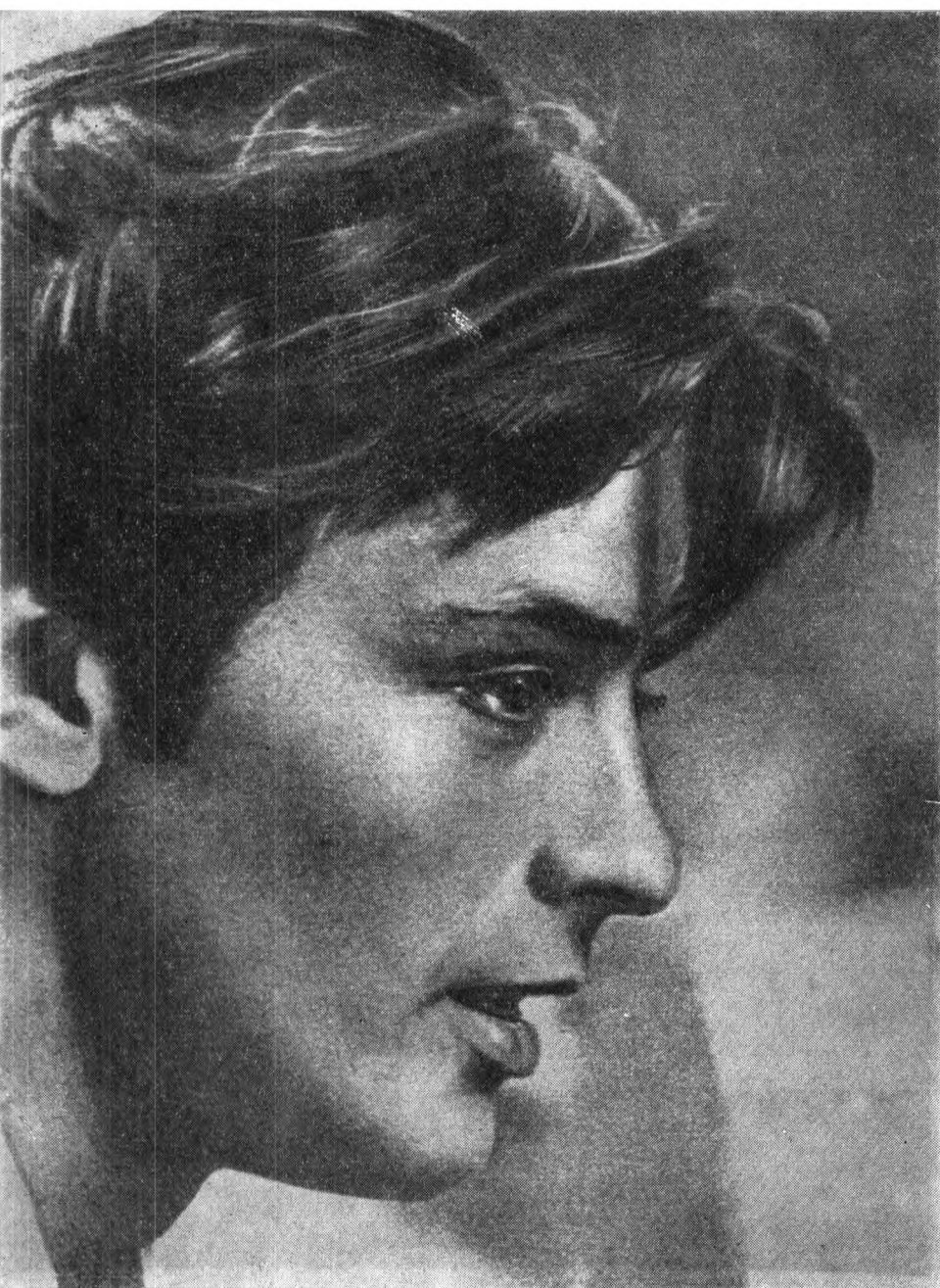
Залишивши позаду Со-
мюр, я переїхав на правий
берег Луари. Навколишній
пейзаж різко змінився: зник-
ли ліси, не було видно біль-
ше чепурних білих будиноч-
ків з вапняку, їх заступили
закурені чорні саманні ха-
ти. Цей район так тут і на-
зивають — «Чорний Анжу».

Останнє місто Луарської
долини — Анже. Дорога від
Анже на захід приводить
мандрівника до міста Нанта,
яке належить уже провінції
Бретань. Біля Нанта я впер-
ше побачив великі судна, а
морський порт Сен-Назер
стоїть там, де води Луари
зливаються з хвилями Ат-
лантичного океану. Підняв-
шись на старий маяк в Сен-
Назерському порту, я довго
спостерігав, як спокійні во-
ди Луари непомітно зника-
ють в широкій гладіні Атлан-
тичного океану.

*Скорочений переклад з англій-
ської.*

Сен-Назерський порт. Тут Луара впадає в океан.

Один французький критик, кажучи про славу Алена Делона, жартома зауважив: «Він популярний, як Наполеон». І справді, фільми за участю Делона йдуть в різних країнах світу і всюди невимушена, правдива гра цього чудового актора має успіх у глядачів.

Він народився в містечку Ско біля Парижа в 1935 році. Закінчивши школу, працював у м'ясній крамниці батька і, мабуть, це єдиний у світі актор, що має професію м'ясника.

Сімнадцятирічним юнаком Алєн завербувався до морської піхоти і опинився в Індокитаї. За симпатії до місцевого населення, його, втім, незабаром висла-

Ален Делон з дружиною Наталі й сином.

АЛЕН ДЕЛОН

ли до Франції. Демобілізувався він у 1955 році і повернувся в Париж лише з кількома франками у кишені. Працював носієм, розсильним, продавцем, кельнером і ніколи не сподівався стати актором.

У 1957 році Делон із групою своїх приятелів поїхав на відпочинок у Канни, де саме відбувався міжнародний кінофестиваль.

«Одного вечора,—розповідає актор,— нам пощастило потрапити на перегляд фільму Жюля Дассі, з яким я був знайомий. Після сеансу до мене підійшов літній чоловік і запитав: «Ви актор?». Я відповів: «Ні». Чоловік сказав мені: «Я придивляюся до вас, і мені подобається ваше обличчя. Саме такий герой мені потрібний для нового фільму». Незабаром мене запросили зніматися спочатку у Римі, а потім у Голлівуді».

Але не в Голлівуді розпочалася кар'єра кіноактора Алена Делона. Згодом відбулося його знайомство з Івом Алегре, який дав Делону роль у фільмі «Колі втручається жінка». Це було в 1957 році. За півроку він бере участь у фільмі «Будь красунею і мовчи» разом з Мілен Демонжо та Жаном-Полем Бельмондо. Але тільки фільм «Слабка стаття» режисера Буарона приніс йому справжній успіх і вивів його у «кінозірки французького екрана. Свіжа й безпосередня манера гри привернула до Делона увагу критиків».

Далі він знімається у фільмах «Дорога учнів» Буарона, «Рокко та його брати» Вісконті, «На осонні» Рене Клемана.

«В кожній ролі, яку я виконував у той час, — каже Делон, — було щось близьке мені, частка мого життя. Найважливішим для себе як актора я вважаю фільм Клемана «Радощі життя».

В 1961 році актор виїжджає до Італії, щоб знятися у головній ролі в фільмі Антоніоні «Затемнення» (який демонструється на наших екранах) та у фільмі Лукіно Вісконті «Гепард». У 1964 році разом з Джорджем Боме він заснував власну кіностудію «Дельбо», метою якої, як визначив сам Делон, «є випуск доброякісних фільмів, поставлених хорошими режисерами».

Зараз Ален Делон — один з найпопулярніших кіноакторів світу, але не успіх він вважає головним у своєму житті.

«Успіх для мене — не головне. Певна річ, мене хвилює, що говорять про мене критики і що думають люди про мене як актора. Але найважливіша річ у моєму житті — це гра. Тільки тоді я відчуваю себе добре. коли стою перед камерою і режисер каже: «Почали!».

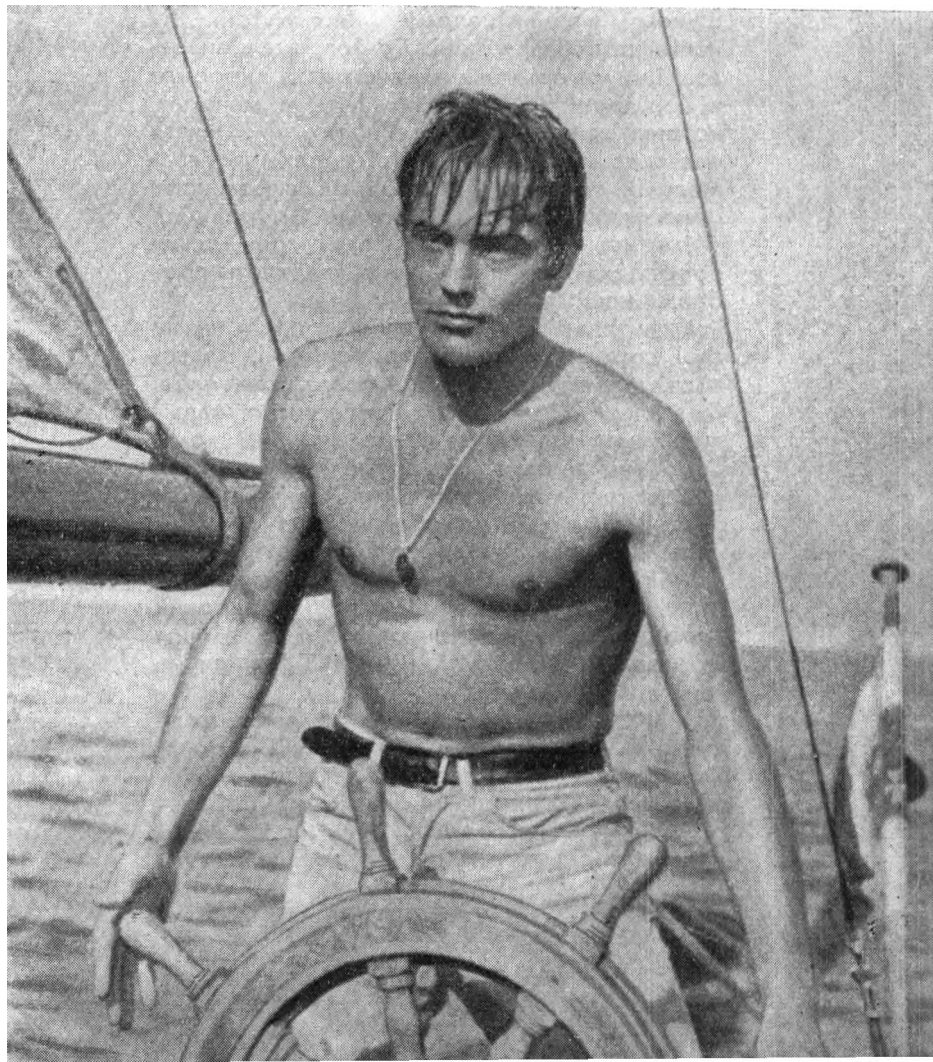

Ален Делон і Шерлі Мак-Лейн у фільмі «Жовтий ролс-ройс».

У фільмі «Чорний тюльпан».

Кадр з фільму Рене Клемана «На осонні»

Пес

Ми вийшли в маленькі з позолоченими ґратами двері й після проходу виставочного залу потрапили під сліпуче сонце. Обоє мимоволі заплющили очі.

— Я не проти б зараз посидіти де-небудь у затінку...

Ми пошукали очима малолітражку, якою Лія так вправно керувала в години пік. Машина стояла в тіні.

— Ідьмо до Буа їсти морозиво. В Парижі можна задихнутись.

Я завжди помічав щось незвичайне в рішучому, невимушеному Ліїному тоні. Він навіть подобався мені. До того ж, я визнавав, що матеріальна незалежність виробила в неї деякі звички й вільність у манерах, котрих, звичайно, немає в тих, чиє життя склалося трохи важче. Це, однак, не заважало їй, талановитій жінці, зі скромністю і наполегливістю працювати поденниці, займатися живописом і вести громадську роботу, як і всі люди, кого хвилюють проблеми нашого часу.

Худорлява Лія виглядала молодо як на свої сорок років, і її прозорі очі, здавалося, ніколи не бачили нічого, крім неба. Одягалася вона просто й елегантно, завжди носила однотонні сукні з глухим коміром, які любила оживляти старовинними коштовностями, купленими випадково за безцінь; у них їй подобалася їхня витонченість, яку вона так добре відчувала.

— Раніше я не бачив у тебе цього браслета, — сказав я, показуючи на широкий браслет, що різко контрастував з темним шовком на її зап'ясті. Руки Лії лежали на кермі.

— Мені подарували його на день народження. Жан стає все більшим марнотратником. Справжній Наполеон Третій. У нього поганий смак, але не настільки, щоб перестати мені подобатись. Поки що це стримує мене від того, щоб, утративши розум,

я кинулася йому в обійми, та, можливо, колись...

Лія засміялась.

Чому я завжди дивувався, слухаючи її балачки? Я докоряв собі, що скидаюсь на тих, хто, зустрівши вперше людину, що пережила страшне горе, прагнуть побачити на її обличчі його сліди.

Я помічав, що інколи в Ліїному погляді на мить з'являлась якась відчуженість, риси обличчя загострювалися, і мені здавалося, що в ці хвилини на неї раптом напливають спогади про минуле. Поруч неї мене охоплювало те саме відчуття, що колись у дитинстві в мене викликав хлопчик моїх літ, який з'явився на узбережжі, де я проводив свої канікули. Він приїхав з матір'ю, яка була в жалобі. По узбережжю зразу повзли чутки, оточуючи їх ореолом таємниці: батька хлопчика було вбито.

Сирота здавався мені істотою, не схожою на людей. Він був для мене охоронцем таємниці, яку я боявся розгадувати, але ознаки якої намагався знайти в кожному вчинку, в кожному жесті її власника, у тій манері, з якою він подавав руку матері або дивився перед себе, жуячи тартинку.

Однак я повинен визнати, що Лія не була ні таємнича, ні меланхолійна. Навпаки, вона відзначалася товариськістю, а часом навіть нагадувала пустотливе дитя. Лія була щаслива, її любили, їй не доводилося скаржитись на здоров'я. Щоправда, під час палких суперечок її шия й щоки інколи вкривалися червоними плямами, і можна було припустити, що їй властива деяка нервозність та легка психічна неврівноваженість.

В Буа було майже стільки ж людей, як і на Єлісейських Полях, але все ж таки це був Буа, з травою, алеями, зі справжнім лісом.

Знайти вільний столик було не так то легко.

Ми сіли до столика, за яким сидів вродливий молодик. Він безперервно курив, недбало граючись плетеним шкіряним поводом, який лежав перед ним на скатерті.

— Ви йому подобаєтесь, — сказав я Лії і всміхнувся.

— Звідки ви це взяли? Я йому подобаюсь не більше за вас. Сьогодні ввечері він надіне смокінг, червону бабочку, його приятель теж, і вони обидва підуть на прем'єру, а їхній песик тим часом чекатиме на них, згорнувшись клубочком у своєму кошику...

І Лія весело оповідала далі, випиваючи

коктейль за коктейлем, які вона замовляла скупим жестом руки. Після кожного коктейлю вона виймала гарний портсигар і закурювала.

Собаки ми не бачили. Він, певно, спав. Сонячне проміння, що пробивалося крізь листя, повільно видовжувало тіні, які хиталися під легким подихом вітерця.

Ми згадували виставку, яку щойно відвідали, порівнювали наші враження, проводили деякі аналогії.

Наш сусід, що весь час уперто мовчав, розплатився з офіціантом. Закуривши останню сигарету, він узяв зі столу рукавички й шкіряний поводок.

— Вольф! — сказав він несподівано грубим голосом, який зовсім не відповідав його елегантній зовнішності.

Все сталося в одну мить. З-під столу

рвучко вискочив пес, який пильнував кожного жесту свого хазяїна. Це була чудова німецька вівчарка, яку, звичайно, можна побачити тільки на виставці. Лія слабо скрикнула. В її очах, які, здавалося, ніколи не бачили нічого, крім неба, застиг вираз жаху. Рот судорожно скривився. Шия й щокки вкрились червоними плямами. Вона знепритомніла. Зчинилась метушня. Пес гордовито, повагом пішов до виходу. В кожному його русі відчувалась підступність вовка. За собою на поведі він тягнув бундючного франта.

Бліда Лія лежала долілиць на кількох поставлених похапцем стільцях. Від незграбного руху офіціанта, що підтримував її, рукав сукні підсунувся вгору. Браслет зісковзнув униз, і ми побачили на Ліїній руці витатуйований номер — 11692.

КАРОЛІНА НАТАЙЄФ

ПРОГУЛЯНКА

Сьогодні вона була трохи сумна, вірніш меланхолійна, бо сумувати по-справжньому не вміла. Їй схотілося трохи розвіятися і загубитися в безликому натовпі, і вона сіла в метро, тому що віддавала йому перевагу перед іншим транспортом. Вона загадала, що вийде з вагона, пропустивши перед собою п'ять чоловік — тоді вона буде стою, а їй дуже подобалися парні числа.

Потізд зупинився, вона вийшла на перон. Їй захотілося попустувати, і вона пішла вздовж перону, злегка припадаючи на одну ногу та іронічно стуливши губи, немов людина, яка зазнала багато горя і звинувачує в цьому увесь світ. Вона одна знала, що все це було вигадкою, грою, але їй було цікаво дивитися в очі людей, які проходили мимо, і перехоплювати їх погляди. Їй і на думку не спадало, що на неї можуть дивитися, не помічаючи.

На вулиці йшов дощ. А коли вона сідала в метро, було ясно, і їй здалося, що небо

навмисно захмарилося перед тим, як вона піднялася наверх. Хіба ж це природно, щоб сипав дощ, якщо лише десять хвилин тому небо було блакитне й чисте? Та як би там не було, погода зіпсувалася. Гра перестала тішити дівчину. Треба було вигадати щонебудь інше, щоб якимось скоротати цей час.

На тлі похмурого неба яскраво світилася кінореклама. Тільки до всього байдужа людина, або сліпий, або просто ідіот, побачивши таку рекламу, не побіжить дивитися «найвидатніший, хвилюючий фільм» (так провіщала реклама). А чому б не піти їй? Вона не подумала, що її можуть обдурити, бо вважала всіх людей щирими і, в своїй наївності, не бачила підстав відмовлятися від чогось приємного. Це ж був «найвидатніший, хвилюючий фільм». Так твердила реклама. І вона перейшла площу.

Не можна сказати, щоб їй дуже хотілося хвилюватись, але, побачивши на афіші головного героя — усміхненого, з неприродно білими зубами й рожевою шкірою, надто ніжною для мужчини, — вона радісно розсміялася і зайшла в кінотеатр.

Білетерка поклатла в кишеню п'ятдесят франків і посадила її поряд з якимсь лисим паном. В цей час на екрані головний герой сидів у таксі і називав якусь адресу. Він був такий же вродливий, як і на рекламі, може, навіть вродливіший, але, здавалося, що він засуджений на смертельну нудьгу до кінця фільму. Нарешті вона помітила, що не розуміє жодного його слова і що це недубльований американський фільм.

Вона почала роздивлятися навкруги, бо те, що відбувалося на екрані, її зовсім не цікавило. Потім уявила, що десь зеленіють парки і подумала про те, як добре було б опинитись зараз в одному з них. Але йшов дощ, і вона знову сказала собі, що їй сумно і що вона мусить грати свою роль. Вона подивилася на екран. Їй здалося, що герой посміхнувся до неї, і тоді вона сказала йому напівграйливим, напівіронічним тоном, але без особливої надії:

— Навіщо вам нудитись у цьому фільмі? Ходіте зі мною, я покажу вам Париж: і площу Згоди, і Єлісейські Поля; ми зліземо на Монмартрський горб, і ви побачите вдалині Ейфельову башту, а потім я поведу вас подивитися її поблизу. Ми навіть підемо потанцюємо, якщо ви схочете. То нічого, що ви не розмовляєте по-французьки, вам не треба буде говорити, щоб порозумітися зі мною.

За цей час герой фільму вже встиг багато що зробити: він убив двох чи трьох дійових осіб і без довгих вагань поцілував героїню. Почувши голос із залу, герой прислухався, потім відштовхнув свою партнерку і висунув голову з екрана, щоб побачити ту, хто до нього звертався. Побачивши, що вона вродлива і така ж легковажна, як він сам, він почув себе щасливим і обережно, дуже обережно, щоб не привертати до себе увагу, весь зійшов з екрана і в одну мить опинився поруч неї, на місці лисого пана, який вже давно пішов, бо фільм йому не сподобався.

— Дякую, — сказав він їй пошепки з сильним американським акцентом. — Я дуже вам вдячний, адже ж я й мріяти не міг про те, щоб хто-небудь витяг мене звідси. Я змушений грати щовечора, а потім мене ховають в коробку з кінострічками. Ну, гаразд, яка там погода?

— Коли я заходила сюди, йшов дощ... я мушу сказати, що ваша поява в залі все-таки є несподіванкою для мене... дозвольте мені трохи опзм'ятатися... але, якби не акцент, ви б говорили по-французьки зовсім добре. Підемо звідси... Ви згодні?

— Якщо ви ладні мокнути, згоден.

Вони тихенько встали й пішли до виходу. Ніхто навіть не звернув на них уваги, двоє чи троє глядачів, які не розуміли англійської мови, теж вибирались із зали, закохані цілувалися, а обивателі дрімали, склавши руки на круглих животах.

Коли вони вийшли, сяяло сонце, але зараз це здалось їй цілком природним. Завжди так буває, що після дощу сяє сонце! А втім, погода її зараз не цікавила.

— Що будемо робити? — спитала вона.

— Я не знаю, якось не подумав...

— Але ж треба щось робити, хай йому

чорт! Я б воліла, щоб ви сказали: «Ходім туди», — і потягли мене за собою.

— Добре, підемо дивитись Сен-Жермен-де-Пре.

Він взяв її за руку, і вони пішли щасливі, — він тому, що поруч вона, вона тому, що поруч він.

Їй вже не було сумно, він дивився на неї, і посмішка, яку вона бачила на рекламі, освітлювала його обличчя.

Він сказав їй, що вона зовсім дівчинка.

— У мене нема віку, — відповіла вона, — тому про мене не можна сказати «дівчинка» або «дівчина», я — це «я», а той чи інший вік, це для тих людей, які нічого собою не являють. Мені досить самої себе, я не відчуваю потреби бути кимсь іншим...

— Я сподіваюсь, що не образив вас. Посидьмо трохи, мене не привчили ходити пішки.

Вони знайшли маленький тінявий садок, де було повно бездомних кішок. Він взяв одну з них собі на коліна й почав розповідати про себе. Він зауважив, що теж не розуміє цього фільму і що саме тому грає в ньому так погано. Він сказав, що його звать Родольфом, але йому подобається, коли його кличуть Джоні, бо це ім'я більш йому пасує.

Він здивувався, коли побачив, що моди на Сен-Жермен-де-Пре не відрізняються від мод в Сполучених Штатах і що юнаки і дівчата їдять на ходу сосиски.

— Це тому, — сказала вона, — що молодь завжди дуже практична, чого, однак, не можна сказати про мене.

Підвівшись, вони рушили далі. Вони йшли весь час пішки, але втому не відчували, бо привиди не стомлюються.

Наближався вечір. Вони піднялися на Монмартрський горб. В крамницях спалахували вогні, які надавали кварталу казкового вигляду. Це їм подобалося, тому що тепер їм не треба було удавати з себе живих, зараз живі скидалися на привиди. Вони подивилися здала на Ейфельову башту, і вона видалася йому зовсім маленькою. Але він визнав свою помилку, коли побачив башту зблизька. І щиро посміявся. Потім вони вийшли на Єлісейські Поля, де в цей пізній час вже було безлюдно. Потім вона запропонувала йому потанцювати, і вони потанцювали під акомпанемент власних голосів. Але раптом він зупинився, схвильований. Він відчув, що на екрані з'явилося слово «КІНЕЦЬ».

І в ту ж мить вони розсталися, і очі їх були повні сліз. Проте це не мало ніякого значення, це ж сумували привиди.

*З французької переклав
В. МАКАРЕВИЧ*

ЕМІЛЬ ЗОЛЯ НА УКРАЇНІ

Золя — письменник, теоретик, критик-публіцист стає відомим на Україні, зокрема в Галичині, з російських журналів. В 1881 р. І. Франко писав: «Слава Золя давно перейшла за границі Франції. Його повісті, котрі у Франції задли пануючого там мляво-романтичного смаку слабо розходились, купувались у великім числі в Росії, де здавна вже критика Белінського й Добролюбова здобула для реального напрямку неоспориме панування в літературі. Недивно також, що й Золя від 1875 р. став неначе напівросійським писателем, посилаючи майже щомісяця статті й повісті до місячника «Вестник Европы». Через Росію Золя прийшов і до нас, особливо відколи в «Друзі» 1876 р. Д. Українець (Драгоманов — В. М.) у своїй дописі звернув увагу галицької молодіжі й усїєї читаючої громади на нього й на цілу новішу реалістичну школу».

Перший твір Золя українською мовою вийшов у 1876 році, коли Іван Франко надрукував переклад його оповідання «Повінь» в альманаху «Дністрянка». Цікаво відзначити, що це був взагалі перший надрукований переклад І. Франка. Оповідання він переробив на українську мову з російського перекладу, вмішеного у «Вестнике Европы» (Франко не володів тоді ще добре французькою мовою).

Відтоді Франко постійно популяризував твори Золя, видавав їх у своїх бібліотечках для народу, друкував у журналах, присвячував їм час від часу статті.

Перу Франка належить цілий ряд перекладів творів Золя: «Повінь», «Безробіття» (польською мовою), «Напад на млин», «Pontifex Maximus» (уривок з «Рима»), «Жаба», «Злочинець Сальва» (з повісті «Париж»), «Мішанин і селянин» (з повісті «Плодичість»), «Правда» (уривки). І. Франко також редагував роман «Жерміналь» у перекладі Ол. Пашкевича.

З листування І. Франка з Ольгою Рошкевич ми знаємо про те, що в 1879 р., за порадою і на замовлення І. Франка, Ольга Рошкевич переклала кілька розділів повісті Еміля Золя «Довбня» (точніший переклад «Пастка») для «Дрібної бібліотеки». Згодом вона переклала для цієї ж «Дрібної бібліотеки» повість Золя «Здобич», яка залишилася ненадрукованою.

Кілька статей присвятив І. Франко романам Е. Золя з серії «Ругон-Маккари». Український письменник віддає таким романам, як «Кар'єра Ругонів», «Здобич», «Жерміналь», «Гроші» перевагу перед «Сторінкою любові», тому що останній твір, за його словами, «надто не має ширшого суспільного тла».

І. Франко вказує на цінні риси в творчості свого французького колеги по перу — реалістичні тенденції в його, загалом, натуралістичній манері відображення дійсності, глибоке знання життя, вміння аналізувати життєві явища. Він зумів тверезо й принципово розкрити і силу, і слабкість творчості французького письменника.

Високо цінувала творчість Золя Леся Українка. Поетеса брала ак-

тивну участь в організації видання «Світової бібліотеки» українською мовою, і серед творів зарубіжних класиків, рекомендувала надрукувати і книжки Е. Золя — «Грїх абата Муре», «Пастка».

Ольга Кобилянська в своїй автобіографії пише, що твори Золя загалом гнітили її, але в її листах до Осипа Маковея (вересень 1898 р.) ми зустрічаємо високу оцінку творчості французького письменника: «Я тепер читаю Золю «Рим». Страшне сильна річ». Ольга Кобилянська радить Осипу Маковею: «Добре би було, якби Ви те колись також прочитали, дуже сильна праця і чоловікові здається, що він бачить той сильний, історією перетиканий Рим з роєм попів та кардиналів...».

Про успіх перекладацької справи на Україні свідчив вихід у Києві в 1929 — 30 рр. 18-томного видання творів Е. Золя тиражем у 5 000 примірників.

В рецензіях на 18-томне видання, які друкувалися на сторінках журналів «Червоний шлях», «Життя і революція» відзначається досить висока якість перекладів К. Рубінського («Щастя Ругонів»), Л. Фліровської і М. Виноградової («Доктор Паскаль»), Л. і В. Пахаревських («Земля»).

За останні роки в «Бібліотеці світової класики» вийшов друком ряд творів Е. Золя, серед них «Кар'єра Ругонів», «Завоювання Плассана», «Черевко Парижа», «Здобич», «Жерміналь».

В. МАТВІШИН

м. Івано-Франківськ

ПАРОВИКИ СТАРОГО КОРІННЯ

Перед нами кілька фотографій, зроблених у ФРН, в Рурській області, — там, де знову кується зловісна зброя для нової світової війни, де металургійні заводи виплавляють сталь для гармат і снарядів, для танків і літаків, де дим заводів концерну «І. Г. Фарбеніндустрі» виказує пекельну кухню отруйних газів — відомо для чого збираються використати їх західнонімецькі реваншисти.

Та підготовка матеріальної бази для нової війни — це лише половина справи. А друга і найважливіша — це відповідне виховання тих, хто візьме до рук цю зброю і скерує її проти миролюбних народів, і в першу чергу проти СРСР та інших країн соціалістичного табору.

Уже сьогодні західнонімецький бундесвер чисельністю набагато перевищує гітлерівську армію довоєнного часу, а на його озброєння і на підготовку нового гарматного м'яса витрачено більше коштів, ніж у нацистській Німеччині напередодні 1939 року.

Гарматне м'ясо!.. Солдат з ідеально розвиненими м'язами, здатний виконувати, не відчувачи при цьому жодних докорів сумління, найзлочинніші накази свого командира. Вбивай дітей і старих жінок, спалюй мирні селища, грабуй — за тебе думає командир, за все відповідає той, хто віддав тобі наказ. Адже не випадково в статуті бундесверу передбачено спеціальний пункт, який знімає з підлеглого відповідальність за виконання будь-яких наказів начальника: солдат повинен мовчки коритися, а не розмірковувати над питаннями людяності, совісті, честі.

Погляньте на цього підлітка-барбанщика в уніформі. Йому не більше десяти-одинадцяти років, а він уже йде попереду військової оркестру. На його дитячій фізіономії намальована слухняність й покора—найвища добродетель солдата бундесверу. Якому маршеві акомпанують удари його паличок? «Вахті на Рейні» чи гітлерівському «Сьогодні нам належить Німеччина, а завтра — цілий світ!»?

Сьогодні хлопець просто грає у військовому оркестрі, а завтра, коли підросте, стане подібний до отих своїх батьків і дідів — колишніх гітлерівців, що, начепивши на себе ордени фашистського райху, марширують вулицями міст Руру з гаслами «Із старого коріння нова сила». А те «старе коріння» три десятки років тому викинуло чергову «нову силу» — армію фашистських людоджерів, що в одній лише нашій країні знищила понад двадцять мільйонів чоловік, залила кров'ю Югославію, вбила п'яту частину населення Польщі, окупувала й заставила шибеніцями багато країн Європи, створила сотні таборів смерті...

Коріння було підрізане в 1945 році, але остаточно не викорчоване — і от знову виринуло покоління німецьких милітаристів (фото внизу). Вони нічого не навчилися! Вітер рве пера на їхніх капелюхах, бряжчать на грудях ордени, отримані за «заслуги» в минулій війні, а поруч стоять матері отаких, як той малий барабанщик, і бездумно регочуть. «Дойчланд, Дойчланд юбер аллес!» — і край.

Але самого лише військового виховання ще недосить. Адже Німеччина, де споконвіку найбільш популярним учителем був фельдфебель, а не професор, де муштра прищеплювалася дитині мало не з пелюшок, — все-таки дала світові і Бетховена, і Гете. Перший створював симфонії, які звеличували людський дух. «Я пишу свої твори, щоб людство стало кращим», — казав він. Гете десятиліттями працював над «Фаустом», повістю про невгамовний людський розум. Але для чого тепер така музика й такі поеми майбутньому солдатіві бундесверу! Їх замінять нечленороздільні зойки модних джазових співаків. Глибокі роздуми, естетична насолода, почуття прекрасного тощо — все це «психологічний непотріб» у порівнянні з тою насолодою, яку може дати слухання модних джаз-ансамблів.

Подивіться на «ентузіастів», які захоплено чекають на початок концерту. Чи ж не правда, які натхненні пики, скільки в них інтелекту?!

А що діється в залі для слухачів під час таких концертів — виразно показує оця, послідовно зафіксована фотооб'єктивом поведінка одного з «надцятилітніх». Та мабуть, і не тільки його! Досить глянути на хлопців і дівчат поруч, на їх роззявлені роти, напівзаплющені очі, загіпнотизовані погляди, щоб зрозуміти, що цей юнак — не виняток. Просто, фоторепортер обрав саме його — що ж, вибір виявився вдалий.

Бачите — спочатку, він падає навколішки, ноги вже не тримають його, рев на естраді підхоплюють неповнолітні слухачі, дівчата верещать. Він сам починає ревити, тіло його сіпається в конвульсіях, руки самі злітають вгору. Цілковита капітуляція перед джазовим виттям!

От він уже в цілковитій нестямі. Тепер його можна колоти голками — хлопець нічого не відчує. Він уже перебуває у стані трансу, несамовитості, істеричного нападу.

І от істерія досягає кульмінації. Потрібне втручання медичної сестри. Вона ще й сміється, а слід було б плакати!

Справді, покоління західнонімецьких «надцятилітніх» гідне того, щоб над ним добре-таки поплакати. Ми говоримо, звичайно, не про тих, хто бере участь в анти-воєнних демонстраціях, хто виступає проти американської агресії у В'єтнамі, хто бажає жити в мирі з іншими народами. Ми маємо на увазі «середнього» німецького юнака й «середню» дівчину, які живуть обивательським життям, відвідуючи такі-от концерти, читаючи комікси, порнографічну літературу, дивлячись фільми-детективи тощо.

Куди ж йде західнонімецька молодь, і чим кінчиться оте «виховання», що розбещує її свідомість, її совість, її мораль!

ДЮБУА - ПУБЛІЦИСТ

Однією з найбільш животрепетних і трагічних проблем у громадському житті Сполучених Штатів Америки є проблема взаємовідносин білих і чорних.

«Біла раса мусить панувати, це країна білих. Ніякої соціальної рівності, ніякої політичної рівності» — ця цинічна теза, сформульована вперше на таємних збіговиськах куклукскланівців незабаром по тому, як Північні штати перемогли в громадянській війні, і тепер залишається гаслом ідеологів расизму в їх намаганнях обґрунтувати дискримінацію негрів у США.

Американський расизм поділяє людство на вищі й нижчі раси. Всупереч історії його ідеологи Паудермекер, Берм, Гарт, Більбо та інші твердять, ніби всі світові цивілізації були створені білою расою і що загинули вони тільки внаслідок змішування з чорною расою. Американський соціолог Дональд Девідсон, висуваючи антинаукову тезу про біологічну, фізіологічну, інтелектуальну й соціальну «неповноцінність» «кольорових елементів», називає знищення рабства в Америці «кричущим пору-

шенням біологічних і соціологічних законів, які можна відновити, лише реставрувавши освячений століттями інститут рабства».

Ідейному й фізичному єдиноборству з цією вовчою філософією присвятили своє життя Нат Тернер і Джон Браун, Гарріет Табмен і Віола Ліузо й багато, багато інших. Необхідність боротьби зрозуміли й прості негри. На цей шлях їх штовхнули не тільки приниження, голод, сегрегація, але й сама соціальна і класова конкретність історичного буття.

Навіть тепер, після того як конгрес США прийняв у 1964 році закон про громадянські права, фактично становище негрів у США анітрохи не змінилося. І трагедія в Лос-Анжелосі — це не один із «стихійних бешкетів, учинених негрятянським натовпом», як це намагаються довести американські расисти, а законмірне вираження цілеспрямованої боротьби негрятянського народу Америки за свої соціальні права.

Негри Америки ще з часів аболіціоністського руху

вельми широко використовують у цій боротьбі народну творчість і бойову публіцистику, які своєю емоційною дією на серця й душі негрятянських борців «виконують ту саму роль, що й найбільш волелюбні твори світової літератури» (Чарлз Говард).

Публіцистика, пов'язана з актуальними проблемами сучасності, на певних етапах класового, соціального, національного буття народів, що піднесли прапор боротьби за свободу, сповнюється естетичного змісту: ідеали краси й громадянські ідеали немовби зливаються в єдине ціле. Бойова публіцистика, що кличе стверджувати в боротьбі прекрасну мрію, народження якої зумовлене самою логікою суспільного розвитку, неминуче підкоряється законам краси.

«Так само, як учасники чартистського руху в Англії XIX сторіччя, — писав американський прогресивний літератор Джошуа К. Стант у 1918 році, — пізнали красу свободи через публіцистичну мову прокламацій, так і неписьменні негрятянські маси в роки, що пере-

дували громадянській війні, не вміючи читати «Хатини дядька Тома», бачили естетичне підтвердження правомірності своєї боротьби в бойовій публіцистиці аболіціоністів. Прокламації, що змальовували їхнє гірке життя, були для них одночасно «Ілліадою» і «Піснею про Роланда», «Божественною комедією» й «Поверненим раєм»: вони сприймали їх кризь призму прекрасного».

Саме в такому світлі слід розглядати творчість Уільяма Дюбуа. Його публіцистика, перейнята високими гуманістичними ідеалами, вболіванням за долю свого народу, побудована за законами краси, і її можна інтерпретувати як явище художнє.

Уільям Едуард Беркхардт Дюбуа народився 23 лютого 1868 року в штаті Массачусетс. Все своє свідоме життя він присвятив боротьбі за визволення свого народу. В 1893 році, будучи студентом Берлінського університету, він робить такий запис у щоденнику: «Я прагну зробити своє життя таким, яким тільки може бути справжнє життя, — я працюю в ім'я того, щоб піднявся негритянський народ, стверджуючи, як щось само собою зрозуміле, що успіхи мого народу означатимуть і успіхи всіх народів світу. Ось мої плани: добитися визнання в науці, добитися визнання в літературі й тим самим піднести престиж моєї раси. Чого я досягну? Хто знає?..»

Навчаючись у Берлінському університеті, Дюбуа відвідує збори соціалістичної партії, знайомиться з марксизмом. Не розуміючи ще, проте, в ті роки ідей наукового соціалізму, їх інтернаціональної суті, Дюбуа в ранніх своїх творах, виданих після повернення до Сполучених Штатів, виступає з утопічними вимогами

утворення незалежних фермерських громад, членами яких були б тільки негри. Шляхи до визволення негрів він бачить у ці роки не стільки в цілеспрямованій боротьбі негрів пліч-о-пліч з білими бідняками, скільки в моральному самовдосконаленні й самоосвіті. Подібними поглядами перейняті роман «За срібним руном» (1911), книжка нарисів «Душі чорних людей» (1903), збірка нарисів, оповідань і поезій «Чорна вода» (1920).

В тридцятих роках, у зв'язку з посиленням класової боротьби в Сполучених Штатах, Дюбуа починає серйозно й глибоко вивчати марксизм. Він стає щирим другом Радянського Союзу, неодноразово відвідує СРСР, послідовно обстоює в своїх художніх і публіцистичних творах гуманістичні ідеали країни соціалізму.

Героїка антифашистської боротьби народів у роки другої світової війни, гуманістичний пафос боротьби народів Африки, що розірвали в повоєнні роки кайдани колоніального рабства, зумовлюють подальшу еволюцію його світогляду. Ці зрушення знайшли своє естетичне відбиття в трилогії «Чорне полум'я» (1957—1961), в якій органічно сполучаються «висока художня майстерність і пристрасна партійна публіцистика» (Гес Холл). Герой цієї трилогії Мануел Мансарт — це не тільки естетично узагальнений художній образ; письменник наділив його багатьма своїми власними рисами. Ось чому звернення Мансарта до «Комуністичного маніфесту», його прагнення знайти правильний шлях боротьби для себе й для своїх одноплемінників — це символічне втілення важкого, складного шляху самого Дюбуа до тих

ідеалів прекрасного, що їх стверджує комунізм.

Великий негритянський учений, громадський діяч і письменник Уільям Дюбуа віддав весь свій талант справі визволення свого народу, справі миру. Його публіцистичні твори й наукові праці, так само як і твори художні (їх і не можна розглядати відірвано одне від одного — настільки переплітаються ідеологічні й естетичні нитки, що пов'язують їх), відзначаються точністю спостережень і перспективним поглядом на життя.

Все, написане Дюбуа про жорстокий світ, що приносить неймовірні страждання чорним і білим «неграм» Америки — американському пролетаріату, пасичене життєвою правдою. Пошуками цієї правди перейняті й ранні публіцистичні твори Дюбуа, написані ще задовго до «учнівських років» в Європі. В п'ятнадцятирічному віці Дюбуа прилучився до літератури, ставши кореспондентом газети «Глобус». Вже тоді кожною своєю статтею, хай написаною ще невмілою рукою, він кличе свій народ до політичної активності.

Писати статті Дюбуа починає ще в університеті Фіска, де він був редактором газети «Фіск геральд», в якій часто виступає з матеріалами проти расових бар'єрів. Але як у цих статтях, так і пізніше на сторінках газети «Мун» (1906—1907) і журналу «Горайзн» (1907—1910), засновником яких він був, соціальні й класові суперечності він розглядав ще, переважно, як боротьбу рас, єдиний вихід з якої він вбачав в освіті й негритянській фермерській громаді.

У. Фостер, звертаючись до письменників, що пишуть на соціальні теми, вимагав од них зображення життя «в усій реальності най-

страшніших злиднів і страждань мільйонів трудящих та їхніх родин».

Тема злиднів і страждань та їх соціальна обумовленість — це тема, в якій розкривається Дюбуа, що сформувався як публіцист на сторінках журналу «Крайсіс», редактором якого він був на протязі 25 років. Журнал порушував найактуальніші й різноманітні питання, сповнені викривального пафосу, спрямовані проти американської політики. Так, Дюбуа вдалося знайти документи, що свідчили про зрадницьке ставлення американського командування до негритянських офіцерів під час першої світової війни. Можливо, в своєму національному азіотажі Дюбуа трохи перебільшував роль негрів у війні, вважаючи, що вони врятували цивілізацію. Але безперечний той факт, що коли інтереси Америки були в небезпеці, американський уряд згадав про мільйони своїх чорношкірих громадян і милостиво надав їм право вмирати за його інтереси. І тоді, коли війна завершилася, це право залишилося за неграми — вони могли вмирати або від голоду й лінчувань, або в боротьбі за свої права. І Дюбуа закликає свій народ обрати останнє — вмирати, борючись за демократію, демократію для всіх. Його стаття «Солдати, що повертаються» — це прямий заклик до негрів не забувати про свої права, гуртуватися для боротьби за них.

Дюбуа блискуче володів мистецтвом переконання. Сила впливу «Крайсіса» на народні маси у великій мірі визначалася публіцистичним талантом Дюбуа, його невичерпною енергією, що сполучалася з художньою майстерністю, з лаконічністю й виразністю мови.

Редагований Уільямом Дюбуа «Крайсіс» був не

просто журналом, що не знав страху перед лицемірною Америкою й викривав політику правлячих кіл США щодо негрів; цей друкований орган надавав можливість представникам негритянського населення говорити про себе. Тут вміщувалися вірші й оповідання поетів і письменників, тут знаходили підтримку молоді таланти «гарлемського ренесансу», бо Дюбуа хотів, щоб народ не тільки боровся за поліпшення свого соціального й матеріального становища, але й за те, щоб молоде покоління мало змогу розуміти красу творчості Рембрандта й велич музики Бетховена.

Читання «Крайсіса» стало ритуалом у негритянських родин, настільки популярним він був. Таким його зробив Дюбуа, бо його цікавили всі аспекти життя народу. Однак, журнал намагався сприяти розв'язанню й більш глибоких проблем. Дюбуа бачив, як підводить голову робітничий клас, бачив і інше — «китайську стіну» між білими й чорними трудящими. І вважав, що видання «Крайсіса» вже само по собі створює ті умови, на основі яких можна було б згуртувати прогресивно настроєні кола як негритянського, так і білого населення США, які одержали б трибуну, тобто можливість звертатися до народу. В якійсь мірі його надії справдилися.

Не можна твердити, що Дюбуа перебував у самій гущі свого народу і тому так проникливо, з таким знанням справи писав про найбільш хвилюючі події свого часу. Але він був людиною широко освіченою й спостережливою, мав палке серце і безмежно вірив у свій народ. Безперечно, «Крайсіс» уже самим фактом свого існування, сміливістю висловлювань з окре-

мих питань сприяв активізації визвольної боротьби негритянського народу.

В своїх публіцистичних виступах Уільям Дюбуа весь час підкреслював контраст між декларативними заявами уряду США про «рівні можливості для всіх» і реальним, по суті, рабським становищем більш як 15 мільйонів чоловік.

На сторінках «Крайсіса» Дюбуа ділиться своїми враженнями від першої поїздки до Радянського Союзу, називає російську революцію «видатним явищем». Він бачить оптимізм радянських людей, сповнених віри в майбутнє, в остаточну перемогу соціалізму.

З самого початку своєї редакторської діяльності Дюбуа визначає ідейну спрямованість журналу, стверджуючи рівні права людей незалежно від кольору шкіри. Він закликав до згуртування й активності, висловлюючи віру в негритянський народ, його творчі сили. Важко переоцінити значення «Крайсіса» і в формуванні світогляду самого Дюбуа. Тут ми спостерігаємо двобічне явище: як Дюбуа впливав на «Крайсіс», визначаючи його ідейну й громадянську спрямованість, так і «Крайсіс» був для нього не тільки сполучною ланкою з широкими негритянськими масами, не тільки засобом спілкування з ними, але й тим «каталізатором», що прискорив процес становлення його політичного кредо. На сторінках журналу звучать не тільки національно-визвольні, але й антиколоніальні мотиви.

Проблема колоній і колоніальних народів не переставала цікавити Дюбуа на протязі всього його життя. І в 1945 р., за кілька місяців до завершення другої світової війни, він видає книжку «Колір і демократія», що розкриває справж-

ню картину причин і наслідків згубної колоніальної системи. З великою художньою майстерністю змальовує автор свою подорож до Сенегалу й Ямайки, розповідає про стародавню культуру цих колоній, перетворених на заповідники голоду й хвороб. «Колонії — це нетрі світу», — пише він. Політика штучної ізоляції призвела до ганебно низького життєвого рівня, до поступового зникнення національних традицій, до безжального руйнування культурних цінностей.

Кожною сторінкою книжки Дюбуа спростовує твердження одвертих поневолювачів нашого часу про те, ніби прогрес колоній можливий тільки під егідою білих.

Успіхи справжньої демократії, політики дружби народів він ілюструє на прикладі Радянського Союзу.

Публіцистика Дюбуа в повоєнні роки — це пристрасні виступи на захист миру. В 1952 році він писав: «Прокиньтесь, американці, час насмілитися думати, говорити й діяти. Геть війну!»

Наочним доказом ефективності його публіцистичної діяльності є факт припинення ганебного процесу в справі інформаційного центру миру в Нью-Йорку і надзвичайно активно для Америки проведена кампанія збирання підписів під Стокгольмською відозвою за заборону атомної зброї.

Критикуючи політику воєнної істерії, що її провадить уряд США, письменник одну з своїх статей, написаних у 1956 році, побудував на відомому висловлюванні Ф. Рузвельта: «Нам немає чого боятися, крім самого страху». Дюбуа називає штучне роздування страху національним лихом Америки.

Під час свого останнього перебування в Радянсько-

му Союзі в 1959 році Дюбуа багато пише для нашої преси. Це статті й нариси, що розкривають його ставлення до радянської дійсності, до необхідності розширення культурних зв'язків між народами. Для нього вже немає сумніву в тому, що «американським неграм потрібен соціалізм, або потрібне щось подібне до того, що мають нацменшості в Радянському Союзі — можливість розвитку національної культури».

Велику мужність повинен був мати негр, щоб, викриваючи американську лжедемократію, заявити на сторінках «Правды»: «...Справа в тому, що Сполучені Штати вже більше не демократія. Це добре відомо більшості громадян, які не хочуть витратити час на голосування».

В останні роки життя письменник багато уваги приділяв долі народів батьківщини його предків — Африки. Він стежить за розвитком країн африканського континенту й з обуренням спостерігає намагання Сполучених Штатів розширити там сфери свого впливу. Звертаючись у статті «Обережно, Африко!» до керівників вільних африканських країн, Дюбуа закликає їх не вірити брехливим обіцянкам американських політиків, що намагаються позиками підкупити «твою душу, Африко».

В статті «Ленін і Африка» Дюбуа з властивою йому широкою аргументацією пише про те, що тільки ленінізм може вказати неграм шлях до світлого майбутнього.

Дюбуа — це письменник однієї громадянської теми, теми боротьби проти расизму та імперіалізму, який породив це явище, і широка різноплановість його публіцистики так чи інакше підпорядкована цій провідній темі. Однаково, чи пише

він про зневажену людську гідність, чи заглиблюється в соціологічне дослідження, чи звертається до людей доброї волі із закликом боротися за мир — за всім цим стоїть величезна любов до людей і ненависть до будь-яких проявів гноблення їх.

Публіцистичні статті й нариси Дюбуа завжди ґрунтуються на фактах, тобто реальних подіях, явищах, що мали місце в житті. Інколи вони рясніють статистичними даними й історичними екскурсами. Але це не «засушує» їх, а навпаки — робить їх в пізнавальному плані ще цікавішими. Оперуючи фактами, Дюбуа прагне бути безстороннім. Та холодна безсторонність — не в його натурі. Відтворюючи явища дійсності, забарвлюючи їх пафосом або ліризмом, Дюбуа розгортає перед читачем емоційно художні картини.

Аналізуючи публіцистичну спадщину Дюбуа, ми хотіли висвітлити не тільки її громадсько-політичну спрямованість, але й ті особливості, що зближують її з художніми творами. Тенденції зближення публіцистики з художньою прозою помітні вже в першій його великій праці «Душа чорного люду», що являє собою чудову єдність статей, поетичних нарисів та авторських роздумів. Весь фактичний матеріал передано тут в образній формі — і саме така творча манера характерна для Дюбуа: не сліпий перелік фактів, а осмислений аналіз, з яскраво вираженим ставленням до них з боку автора.

В книзі багато блискучих зарисовок з сільського життя, які відтворюють велич праці й душевну красу землеробів. В окремих розділах книжки автор сам виходить на сторінки — то в ролі оповідача, то в ролі дійової особи. І поряд з

Дюбуа-істориком і соціологом завжди стоїть Дюбуа-митець.

В подальших публіцистичних творах Дюбуа — а він багато написав їх за своє життя — ці риси стають дедалі яскравішими й виразнішими. Статті й нариси письменника вражають читача пристрасністю й щирістю, логічністю висновків і викривальною силою.

В меморіальному номері журналу «Фрідомуейз»,

присвяченому пам'яті У. Дюбуа, відомий американський лектор і письменник Трумен Нельсон писав, що правда, яку обстоював Дюбуа, мала «революційний характер».

І це, на наш погляд, пояснюється перш за все його зв'язком з конкретною дійсністю, його вболіванням за долю людства, його великою любов'ю до свого народу.

1963 рік — масові висту-

пи американських негрів у Бірмінгемі. 1965 — Лос-Анжелос. 1966 — Чикаго. Все це — прорість того насіння, що його посіяли десятки, сотні борців за справедливість, в перших лавах яких був видатний борець за мир, американський учений, письменник і публіцист Уільям Дюбуа.

Л. ПАНКОВА

м. Дніпропетровськ

Мілош КРНО.

Київ,
журналу
«ВСЕСВІТ»

З радістю я вітаю сотий номер журналу «Всесвіт». Мене з ним зв'язують близькі особисті дружні стосунки, адже «Всесвіт» перший відкрив шлях за кордоном моєму роману про Яна Налепку «Повернуся живий».

Недавно вийшла з друку моя новела «Тяжка година», в якій йдеться про любов і смерть, про дружбу наших і радянських партизанів під час словацького народного повстання.

Тепер я працюю над романом про двадцятирічну молодь, про її почуття, світосприймання юнаків і дівчат, порівнюючи все це з життям їхніх старших сорокарічних братів і сестер. Закінчую книжку ліричних мініатюр про природу і людей, збірник оповідань про боротьбу з фашистами в словацьких горах, в якій брали участь російські, українські та білоруські партизани.

«Всесвіту» бажаю багато успіхів, нових сотих номерів, щоб і далі він тримав прапор дружби між народами, свободи і такої потрібної сьогодні віри в людину.

Братіслава,
Чехословаччина.

ТЮТЮНОВИЙ ГОРОД

було в ті повсенні часи, коли ми голодували й робили все можливе, щоб якось вийти із скрутного становища; дехто вдався до стародавнього першоджерела засобів існування і почав обробляти землю; кожен, хто тільки міг, знаходив де-небудь кілька п'ядей необробленої землі й орендував або купував її, сподіваючись згодом зібрати з неї трохи якоїсь зелені або мішок картоплі.

Разом з іншими орендарями я заходила ся обробляти клаптик землі на околиці нашого міста, виділеної, як казали тоді, під городи. Ми відразу ж розбили цю землю на дрібні ділянки, вирубали дерева, повикорчовували декоративні кущі, кожен оточив свій город іржавим колючим дротом. Потім ми запаслися заступами, граблями та відрами й щовечора самі або — залежно від сімейного стану та нахилів — усією родиною вирушали до новітньої колонії.

Хоч які мізерні були ці клаптики землі, однак вони перетворилися для нас на своєрідні bastiони, де можна було якось перетривати скрутні часи; і як хоробрий гарнізон, що зміцнює свій bastiон, ми почали укріплювати свої городці, озброюватися і ретельно охороняти їх. Хоч про це ніхто ні з ким не домовлявся, проте всі почали змагатися, хто найшвидше скопає свій город, найкраще засадить його і збере найбільший урожай. Честолюбці працювали мовчки, з запалом, кожен окремо, добродушніші й життєрадісніші натури обмінювались порадами, позичали один одному потрібне знаряддя, насіння. А коли сутеніло, більшість із нас збиралася біля водопровідних колонок, щоб поділитися своїм господарським досвідом.

Праворуч від моєї ділянки звилася собі гніздечко весела родина. Звідти завжди долинали пожвавлені вигуки й сміх. Ліворуч оселилась сама та непомітна з виду жінка

середніх літ; її волосся, зібране у великий вузол на потилиці, було таке світле, що синини в ньому ніхто не помітив би, навіть якби вона й була. Цю невисоку на зріст струнку й тендітну жінку з тоненьким бантиком під шиєю звали фрейлейн Мехтільд. Я гадала, що це якась учителька або секретарка, та потім довідалась, що вона працює асистенткою в одного лікаря з великою практикою. В останній рік війни померла її мати. Ця втрата, мабуть, наклала на неї свій відбиток — дівчина завжди була серйозна, заглиблена в себе й уникала всіяких знайомств. Проте, зустрічаючись як добрі сусіди, ми часто перекидалися з нею кількома незначущими фразами.

Ішов другий рік після закінчення війни і третій відтоді, як ми з фрейлейн Мехтільд стали сусідками, коли я помітила, що з нею та її городом коїться щось дивне.

Того року я дуже рано заходила ся обробляти свій город. Тільки-но зійшов останній сніг, повівав провесняний вітерець. Сонце вже сховалося за обрій, та сутінки ще не встигли огорнути землю. Після тривалої зимової перерви порання на городі сповнювало мене радістю. В ґрунт лягло перше насіння, і я з захопленням думала про те, що в нічим непримітних сірих зернятах, котрі кілька хвилин тому лежали в мене на долоні, незабаром пробудиться життя, і вони пустять маленькі білі паростки. Я бачила, що фрейлейн Мехтільд теж працює у своєму городі.

— Фрейлейн Мехтільд, — гукнула я їй через огорожу, — що ви будете садити в цьому році?

В городі фрейлейн Мехтільд було тільки три грядки, він був найменший серед усіх наших карликових городців. Вона вже розкидала добрива, скопала всі три грядки і зараз лазила по них на колінах, вибираючи маленькі камінчики. Тільки коли я вдруге гукнула її, вона неохоче підійшла до мене.

Я дуже здивувалася, побачивши, що фрейлейн Мехтільд нарешті зняла своє тра-

урне вбрання. Їй дуже личила біла у голу-бу крапочку блузка.

— У вас прекрасний вигляд, ви ніби помолодали за зиму.

Дівчина зашарілася від моєї похвали.

— Що ви збираєтесь цього року садити?

— А ви? — відповіла дівчина запитанням на запитання.

Я охоче, може, навіть трохи швидше, ніж треба було, розповіла про свої наміри. А потім знову поцікавилась, що вона садитиме цього року. Проте фрейлейн Мехтільд знову не відповіла й мовчки відійшла від огорожі, неначе моє запитання її неприємно вразило.

— Я почекаю до травня, — сказала вона.

— Що? — здивувалася я. — До травня? А чому так довго? Адже ґрунт зараз у найкращому для цього стані!

— Кожному своє, — відмовила дівчина й одвернулася.

Я здивовано знизала плечима. Мені тоді навіть на думку не спало, що її слова можуть мати якийсь прихований зміст.

Настав травень. У декого грядки вже зазеленіли, в одних густо, в інших рідко, а город фрейлейн Мехтільд і досі стояв незасаджений. Та одного вечора, після того як минули заморозки, вона, нарешті, вийшла на свою ділянку. В руках у неї були граблі, лозовий кошик, маленька віялка й відерце. «Що це вона так обережно несе?» — майнуло у мене в голові, і я ту ж мить побачила її обличчя: у промінні надвечірнього сонця воно здавалося рожевим і світилося радістю. Очі її блищали, а в ямочках на щоках (невже в неї й раніше були ямочки?) грала таємнича усмішка. Прийшовши на свій городець, вона поставила кошик на землю, по тому нахилилась і злегка підняла кришку. Я зіп'ялася навшпиньки: в кошику стояли пакетики, з яких виглядала зелена розсада. Фрейлейн Мехтільд одразу ж почала виймати її звідти, і я впізнала, що то була розсада тютюну. Я заціпеніла від подиву. Отже, вона досі нічого не садила в своєму городі тільки тому, що вирішила посадити тютюн! Але ж, заради всього святого, навіть що їй тютюн? Лише дехто з чоловіків, запеклі курці, для яких куриво було понад усе і яким не вистачало того, що видавали на картки, вирощували на своїх грядочках тютюн. Але фрейлейн Мехтільд? Навіщо їй знадобився тютюн?

З ретельністю, яка здавалася мені просто смішною, вона почала садити це зілля — спочатку перший, потім другий, третій, четвертий, п'ятий рядки. Незабаром на всіх грядочках стирчали зелені стебельця тютюну, посаджені на однаковій відстані одне від одного, міцні, товстолісті. Фрейлейн Мехтільд поливала кожную рослину,

ущільнювала навколо них ґрунт, випрямляла їх. Все це вона робила з любов'ю, наче мати, що, повкладавши дітей спати, сама сідає біля них на стільчику, аби ніщо не потривожило їхнього сну. Порожній кошик фрейлейн Мехтільд взяла у пелену і, схрестивши на ньому свої ніжні, вимашчені в землі руки, сіла й заглибилася у власні думки, аж поки не почало сутеніти й на молоді стебельця не впала перша роса.

Тепер фрейлейн Мехтільд щовечора приходила на свій город. Вона доглядала тютюн, полола й обгортала його, вдосталь поливала водою. Хто знає цю рослину, — вона належить до сім'ї пасльонових і широко розповсюджена, особливо в тропіках, — хто бачив, як росте тютюн, а може, й сам коли-небудь вирощував його, той знає, як буйно він розвивається, якщо добре прийметься. Буває, правда, що тютюн, поки його коріння пристосується до нових умов, трохи затримується в рості і слабо розвивається, але згодом він починає рости дуже бурхливо. На твердих рівних стебельцях з'являється міцне, лапате соковите листя, яке вигідно відрізняється на тлі інших рослин помірної зони. Минає заледве чотири тижні, як тютюн зацвітає. Він викидає жовтуваті, рожеві, криваво-червоні кетяги цвіту з липкими пелюсточками й різким запахом. В цю пору той, хто вирощує тютюн, має з ним багато клопоту, бо, щоб листя тютюну було якомога міцніше, аби в ньому було більше нікотину, цвіт треба обривати.

Я ще ніколи не бачила, щоб хтось так старанно й сумлінно доглядав тютюн, як це робила моя сусідка. Я кажу «сумлінно», хоч це зовсім не те слово: адже воно нічого не промовляє про ті невсипущі турботи й заповідливість, з якими дівчина доглядала кожную рослинку. Незабаром стебла тютюну вирости їй до плечей, а ще через деякий час піднялися вище її голови. Тепер нам, сусідам, майже не видно було фрейлейн Мехтільд, коли вона працювала. Тютюн ховав її від наших очей, чутно було лише шурхіт, коли вона проходила поміж зеленими рядами, та вряди-годи вгорі над ними здіймалась її біла рука, коли вона обривала цвіт. А в нас тим часом достигли вже шпинат, горох, боби.

А потім настав період, що добре запам'ятався кожному власникові городу: до всіх інших клопотів долучилася ще й засуха. Протягом кількох тижнів ні разу не пішов дощ, стояла страшна спека. Пополудні здіймався гарячий вітер, який ніс із руїн міста хмари червоної цегляної куряви. Від тієї куряви у нас дерло в горлі, боліло в грудях. Колодязі почали пересихати, і міські власті видали наказ, згідно з яким, під загрозою величезного штрафу, не дозволя-

дось поливати городи з водопровідної колонки — води й так не вистачало.

Городники засумували. Дехто, щоправда, привозив воду з річки. Проте для переважної більшості це було не під силу. Люди тверезого розуму, добре все зваживши, вирішували, що не варто витрачати стільки сили на якусь нікчемну зелень. Отож городина була приречена на загибель.

Але фрейлейн Мехтільд не могла змиритися з тим, що її тютюн загине від засухи. Щодня, вранці і ввечері, приходила вона до свого городу. І щоразу приносила з річки двоє відерець води. Вона поливала тютюн, не покладаючи рук, доглядала його, як мати доглядає своїх дітей. Тютюн, здавалося, задоволено пирхав, коли фрейлейн Мехтільд поливала його.

Отож тютюновий город фрейлейн Мехтільд вирізнявся з-поміж інших захирілих ділянок своєю соковитою зеленню. Люди зупинялись і не могли на нього надивуватися. Якось я почула від тих, що часто підходили до городу фрейлейн Мехтільд, нібито тепер вона жила вже не сама. Оскільки після смерті матері вона займала трохи більшу житлову площу, ніж дозволялося у ті скрутні повоєнні часи, в другу кімнату до неї поселили якогось чоловіка. Він був іще молодий і вродливий, але після поранення йому паралізувало обидві ноги. Хоч війна і закінчилася, проте повернутися додому він не зміг, бо його домівка була по той бік кордону, десь у Данцігу, чи в Кенігсберзі. Люди казали, що він був жонатий, але його дружина з дитиною нібито загинули під час евакуації. Зневірений у всьому, безпорадний, без жодних засобів до існування, він потрапив до фрейлейн Мехтільд. Згодом, завдячуючи доглядові фрейлейн Мехтільд, він почав потроху ходити, потім знайшов собі роботу і щодня шкандибав на милицях до якоїсь контори.

В душі дівчини, видно, спалахнуло до нього справжнє почуття кохання. Люди знали про це і говорили не дуже тактовно, як взагалі говорять про такі речі. Мовляв, прилипла до каліки, наче муха до меду, а він не мав нічого проти і, можливо, навіть обіцяв одружитися з нею — адже вона була гарна з себе, хоч, може, і старша за нього на кілька років. Бо хто ж міг відмовитися в такі часи від теплого гнізда, який каліка відштовхнув би руку, простягнену йому для допомоги? Це була давня пісенька, на тему якої в ті часи можна було почути безліч варіацій.

І люди, хитаючи головами, показували на тютюновий город, що ніби хизувався своєю буйною зеленню, говорили: «Навіть тютюн вирощує для нього, він, бачте, не може покинути курити. Гляньте, який соковитий і ви-

сокий тютюн». — І, презирливо хихикнувши або свиснувши крізь зуби, йшли собі далі.

Тепер я знала правду: таємниця, якою був окутаний тютюновий город фрейлейн Мехтільд, розкрилася. У мене склалося враження, ніби я все це знала й раніше, ще відтоді, як побачила її з кошиком розсади, збуджено-ніжну і мрійливо-задумливу. Мені стало прикро, що фрейлейн Мехтільд дозволила так легко розгадати її таємницю, навіть трохи соромно за неї: завжди така розсудлива й неприступна, скорившись своїй пристрасті, вона дала людям привід для пліток. Хто знає, думала я, що він за птиця, той чоловік? Як і більшість людей, котрі самі давно були одружені й мали купу дітей, я схильна була дивитися на цей роман, що прийшов до фрейлейн Мехтільд з таким запізненням, як на дурощі, котрим розсудлива людина завжди може покласти край. Я казала собі, що поважала досі фрейлейн Мехтільд і навіть любила її, а тепер її світлий образ раптом утратив для мене свою принадність. Відтоді я значно рідше заводила з нею розмову і коли дивилась на її город чи хвалила його, насилу стримувалася від іронії.

А тютюн тим часом розростався дедалі буйніше, викидаючи все нове й нове пагіння.

Наприкінці літа я на якийсь час поїхала на село і повернулася вже над осінь, коли настала пора збирати врожай. На моєму випаленому сонцем і вкритому товстим шаром пилюки городі майже не було чого збирати. Вціліла тільки цибуля, і я вибрала її й сплела у міцний вінок. Порідшав і тютюн по той бік огорожі. Листя знизу фрейлейн Мехтільд обірвала вже давно і тепер почала обривати також горішне. Я підійшла ближче до огорожі. Фрейлейн Мехтільд саме нахилилася — мабуть, складала в кошик обірване листя.

— Добридень, сусідко — привіталася я до неї. — Що, збираємо вирощений врожай?

Вона злякано здригнулася. Але потім підійшла до мене. В першу мить я навіть не помітила, як вона змінилася: зблідла, схудла, на обличчі з'явився якийсь новий вираз.

— Тютюн ваш непогано вродив, — провадила я далі, не маючи нічого злого на думці, — я рада за вас.

Фрейлейн Мехтільд раптом почервоніла, і я помітила, що в її ясно-голубих очах затремтіли сльози. Мені стало ніяково, і я відвернулася.

Того року ми з нею більше не бачились.

Минула зима, і знову настала весна. Город фрейлейн Мехтільд довго стояв необроблений.

Торік вона одна з перших упорала свої грядки, а цієї весни вийшла на город тільки тоді, коли в нас уже зеленів ранній салат. Я аж перелякалася, коли побачила її — так вона змарніла й змінилася. На плечі їй спадало попелясто-сіре, наче закурене димом волосся. Одягнена вона була у якесь лахміття. Улюблений бантик з-під шиї щез.

— Ви що, нездужали, фрейлейн Мехтільд?
— запитала я.

Вона нічого не відповіла. Трохи пізніше прийшов якийсь чоловік і скопав їй грядки. Фрейлейн Мехтільд пояснила, що сама не може копати — у неї щось негаразд із серцем. Розпушивши землю граблями, вона знесилена сіла на невеличку дерев'яну лавочку, згорблена, сумна.

Тієї весни вона взагалі була якась втомлена, зажурена. Буває, підійде до мене й скаржиться:

— У мене чогось ніщо не хоче рости. Погляньте самі: горох визбирали птахи, салат згорів, петрушка навіть не зійшла. Не щастить мені цього року.

Я згадала, як буйно ріс минулого року на її грядках тютюн. Але не сказала ні слова — хіба могла я торкнутися її незарубцьованої рани? І все ж таки одного дня я довідалася, хто завдав їй такого страшного болю. Якось я побачила, що сидить вона самотня на лавці, і мені стало невимовно жаль її. Я перелізла через огорожу й сіла поруч неї.

— Я, звичайно, знала давно, — почала вона, — що люди не пошкоднують ні сили, ні часу, коли захочуть когось повчити, і вам, напевно, вже розповіли мою сумну історію.

Насправді ж ця історія зовсім не сумна, тільки вона, фрейлейн Мехтільд, усе втратила. Мусив же хтось потрапити в тінь, коли інших осяяло яскраве світло.

Я мовчки кивнула головою і слухала далі. Отже, вона збирила торік із своїх грядочок хороший урожай тютюну, і якийсь селянин пообіцяв їй, що висушить його в своєму сараї.

Сталося це одного вересневого вечора. Фрейлейн Мехтільд принесла до селянина останній кошик тютюнового листя. Розвішавши все листя, вона присіла на цямрині

колодязя, якраз навпроти дверей сарая. Їй уже давно слід було повернутися додому, але щось, — вона й сама не знала, що саме, — здавалось, не пускало її.

Раптом вона побачила на дорозі якусь молоду, змарнілу, вбого одягнену жінку. Та зупинилась і подивилася на фрейлейн Мехтільд. А потім підійшла до неї й попросила шматок хліба.

— Я тут чужа, — відказала фрейлейн Мехтільд. — Якщо хочете побачити господиню, зайдіть до будинку.

Жінка глянула на будинок, але не зрушила з місця. Може, вона була вкрай стомлена, а може, просто вже у всьому зневірилася... Вона сіла поруч фрейлейн Мехтільд на колодязі, ніби вирішила хвилинку перепочити.

Жінка ця була із Східної Пруссії, фрейлейн Мехтільд відразу зрозуміла це з її мови.

— Із Східної Пруссії?

Я пильно подивилася на фрейлейн Мехтільд. Вона помітила це й промимрила:

— Ну, тепер ви знаєте вже все.

Я трохи помовчала, а потім нерішуче мовила:

— Власне, я ще нічого не знаю.

— Буває ж таке, — оповідала далі фрейлейн Мехтільд. — Просто дивовижний збіг обставин, у який навіть повірити важко. А може, десь і справді є бог, який усе бачить, усе знає і спрямовує людей невидимими дорогами? Може, одна з таких доріг і привела її до мене, коли я сиділа на коліях, а потім повела далі. Саме так. Адже ця жінка, що підсіла до мене, — то була вона.

— Та невже? — скрикнула я. — Його дружина?

— Атож. Ми розговорилися. Я сказала: «В мене живе один чоловік із ваших країв. Його дружина загинула разом з дитиною; вона була при надії». Жінка почала уважніше слухати мене, а коли я скінчила, глянула мені пильно в вічі й запитала: «Він із Кенігсберга?» Я відповіла, що так. І раптом мене мов вогнем обпекло — я впізнала цю жінку — її фотографію він і досі носив у нагрудній кишені.

Я схопилася і побігла геть. Бігла довго через поле і додому дісталася, коли вже була ніч.

Він чекав на мене, сидів у кухні й чекав. Зварив вечерю і ніяк не міг зрозуміти, де це я так довго забарилася. «Що сталося, чому тебе так довго не було? Я вже хвилювався за тебе», — сказав він мені.

Я сіла на стілець, схилила голову на стіл й промовила: «Вибач мені, вибач, що я нічого їй не сказала». — «Що їй кому ти мала сказати?» — «Дружині, — відповіла я, — твоїй дружині я не сказала, що ти живий і живеш у мене».

Ох! Яка це була довга й жахлива ніч для нього і для мене. Він кричав, гнівався на мене, знову й знову прохав пробачення. Потім побіг, наскільки дозволяли йому ноги, — адже він усе ще ходить на милицях, — до поліції, але там не змогли йому нічим допомогти, однак пообіцяли, що час від часу передаватимуть по радіо оголошення. Наступного ранку я сама почула це оголошення з мого старенького радіоприймача: «Фрау Антьє Кернер з донькою Каррін із Кенігсберга, фрау Антьє Кернер, двадцяти чотирьох років...»

Через два дні вона подала про себе звістку, а невдовзі після того приїхала й сама. Вони зустрілися в моїй квартирі, на моїх очах.

Антьє мешкала не в місті, а десь на пе-

риферії в одному з таборів і страшенно бідувала. Виявляється, того дня вона один-однісінський раз прийшла до міста, щоб продати свою останню коштовність — каблучку. На цю каблучку вона поклала всі свої надії. Цілий день їздила по місту, витратила на трамвай геть усі гроші, які тільки в неї були, а каблучку так і не продала й пішла додому пішки. Іти їй було далеко й довго. По дорозі додому вона підійшла до мене і попросила шматок хліба.

— Дивно, — зауважила я, — просто неімовірно.

— Правда ж? — перепитала фрейлейн Мехтільд. — Тепер тютюну я більш не садитиму, він мені вже ні до чого.

Вона підвелася із стільчика й пішла до грядок. Вони справді цього року лежали майже облогом. Тільки де-не-де з землі пробивалася миршава зелень. Фрейлейн Мехтільд підняла вгору руки. Я подумала: зараз вона впаде ниць і заридає. Але вона не впала й не заплакала. Повільно опустивши руки, вона стояла сумна й заціпеніла, наче над могилою.

Настала осінь, потім зима, потім знову прийшла весна. З'явилися перші ознаки того, що доля, нарешті, почала прихильніше ставитися до нас. Ми все більше переконувалися в тому, що не марно боролися за те, аби вижити, і що воля до життя, яка своїм корінням цупко чіплялася за кам'янистий ґрунт, нарешті, дісталася до родючого пласта. Життя трохи покращало, вже не доводилося надриватися за шматок хліба, і городи перестали займатися обробіткою землі. Огорожі було поруйновано, межі розорано, скрізь посіяли траву, посадили дерева й кущі. А незабаром туди приїхали екскаватори й крани, і на місці колишніх городів виріс високий будинок з бетону й скла; на даху будинку розмістилося кафе, з його терас можна було милуватися довколишнім краєвидом.

Фрейлейн Мехтільд я більше не бачила. І лише через кілька років випадково довідалася, що вона перебралася в якийсь інший квартал. Там вона нібито знайшла таки своє щастя, щоправда трохи запізніле, зате, можливо, справжнє. У всякому разі, один мій добрий знайомий якийсь зустрів її у новому великому парку. Тримаючись за її руку, поряд дріботів своїми ніжками маленький хлопчик.

Більше нічого він мені не розповів. Але хіба цього мало?..

З німецької переклав Павло ЯКОВЕНКО

Будинок на вулиці Принцеграхт.

Тут писався «Щоденник Анни Франк»

В одному з районів голландського міста Амстердам стоїть старий будинок, відомий тепер у цілому світі. Тут було написано чи не найхвилюючу книгу наших часів, перекладену різними мовами і видану в багатьох країнах. Книга ця — «Щоденник Анни Франк».

Єврейська дівчинка, трагічна доля якої стала синонімом страждань жертв фашизму, описує в своєму щоденнику життя вісьмох людей, які сховалися від гітлерівців у старому будинку на вулиці Принцеграхт.

Анна Франк не дописала свого щоденника. Гітлерівці викрили схованку, і дівчинка загинула в концтаборі, разом із своїми рідними. В живих залишився лише батько Анни, і він опублікував записи доньки. А в тому будинку на вулиці Принцеграхт тепер створено музей Анни Франк.

При вході відвідувача зустрічає скульптурне погруддя дівчинки,

на якому викарбувані слова з її щоденника:

«І все-таки я вірю в добро, яке є в людині».

Вузенькі сходи ведуть на другий поверх. Полиці маскують вхід у сховище. Як тільки їх повернути — відвідувач потрапляє в інший світ. Ще одні сходи, і перед відвідувачем порожня кімната, поряд ще одна. Тихо, здається чути розмову малюнків, розвішаних по стінах. Вікно відчинене. Поряд умивальник і туалет — єдині мовчазні свідки тих трагічних подій. Все інше розтрощили гестапівці. У більшій кімнаті жили батьки Анни і сестра Марго, в меншій — Анна і зубний лікар Дуссель. Вдень Анна вчилася, щоб мати змогу після війни продовжувати освіту, а для розваги вирізала із журналів фото кінозірок і наліплювала їх на стіни.

А ще далі, вже іншими сходами можна піднятися до кімнат,

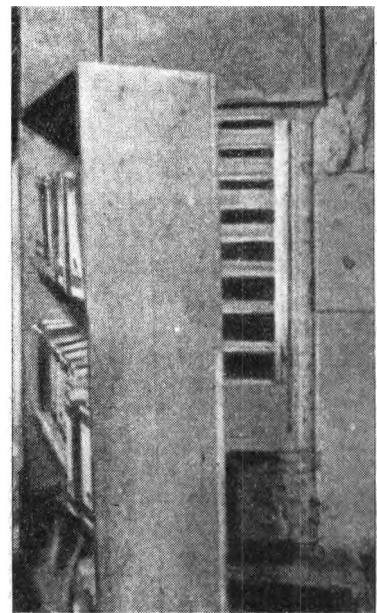
де жила сім'я Даанів — батьки з сином. Тут готували їжу, тут всі збиралися за столом. Тепер від усього, що було колись в кімнаті, залишилася лише піч.

Звідси по вузькій драбинці можна було потрапити на горище, де зберігалися продукти. Тут любила сидіти у вільні хвилини Анна. У передвечірні години, примостившись біля віконця, з якого можна було бачити лише клапоть неба і шпиль церкви, вона думала і мріяла. Тут до неї прийшло перше дівоче почуття любові до Петера Даана, про яке вона з такою щирою безпосередністю і чистотою пише у своєму щоденнику.

В музеї зібрано також матеріали, які розповідають про антифашистську боротьбу голландських патріотів. З них можна дізнатися, як жителі Амстердама переховували євреїв, рятуючи сотні людей од відправки в табори смерті. І коли гітлерівці зігнали на одну з міських площ єврейське населення, щоб відправити в концтабори, портові робітники Амстердама оголосили загальний страйк.

Голландці багато зробили для того, щоб показати молоді справжнє обличчя фашизму, героїчну боротьбу проти нього сил Опору. Саме для цього створено музей Анни Франк.

Полиці з книгами маскували вхід до сховища.

НЕ ЖАРТУЙ ІЗ СМІХОМ! Шотландська «Спілка гумористів» оголосила конкурс на кращий жарт року. Головна умова: нічого шотландського. На конкурс надійшло аж 8765 витівок. Але голова спілки заявив, що цей конкурс сам був витівкою, і що він вважає її кращою в цьому році. Обурені учасники конкурсу передали справу в суд, який має вирішити, чи можна вважати всю цю історію витівкою, а коли так, то чи не є вона чисто шотландською.

ВКРАДЕНО ШОСЕ. Поліція в Тронхеймі (Норвегія) проводить енергійне слідство в справі незвичайної крадіжки. З одного шосе поблизу цього міста зникло близько 80 метрів асфальтового покриття разом з нижнім шаром бруківки. Детективи перевіряють зараз матеріали, що їх використовують на будівництві навколишніх приватних будинків.

МЕХАНІЗАЦІЯ СІМЕЙНИХ СЦЕН. Якщо треба виляти чоловіка, який пізно повернувся додому, то найкраще це може зробити магнітофон. Звукозаписи гнівних промов на всі випадки сімейних чвар продає в Англії одна фірма, яка гарантує «максимум ефекту». Конкуруюча фірма випустила для чоловіків «відповіді-виправдання», які можуть захистити їх від розгніваних дружин.

СУВОРІ ЗАКОНИ. Поліція італійського міста Каррара наклала на студента Джорджіо Скроглієрі штраф у розмірі трьох тисяч лір. Його провина була досить незвичайна: він зрізав нігті на вулиці.

Л. Б. Дж.

Продовжуючи нашу великосвітську хроніку шлюбів, на цей раз розповімо про одруження «Л. Б. Дж.» з якимось Патріком Наджентом, пілотом-аматором третього класу.

«Л. Б. Дж.»? — можуть запитати читачі. — Це ж ініціали Ліндона Джонсона, нинішнього президента Сполучених Штатів Америки! Так, але це й ініціали всіх його нащадків — щасливий батько при народженні кожної нової дитини підбирав їй відповідне ім'я. Таким чином, провівши нескладні розслідування, почастило встановити, що одружувалася міс Люсі Бернс Джонсон, молодша дочка президента. За первісним задумом, шлюбна церемонія мала пройти дуже скромно, в родинному колі. Однак, вона вилася в грандіозне торжество, в якому, крім 750 почесних гостей, брало участь ще 500 агентів таємної поліції.

Увагу преси привернули дві обставини: по-перше, весілля відбувалося в день роковин бомбардування Хіросіми. По-друге, під час дефіляди до базіліки Непорочного Зачаття, де виконувалася шлюбна церемонія, під руку з старшою сестрою Л. Б. Дж. ішов не старший брат Патріка Наджента, Джерард (як того вимагає етикет), а його батько, що виконував роль «особистого представника» свого власного сина. Сам Джерард був дещо зайнятий: він саме в цей момент

чистив зброю на висоті 65 у Південному В'єтнамі, де командує ротою морської піхоти США.

Усе йшло як і родиться: за Люсі несли триметрову фату, на весільному вечорі було подано торт заввишки у двісті сімдесят сантиметрів, що важив 135 кілограмів. «Мені забракне сили власноручно розрізати його», — сказала Люсі репортерам, що готувалися знімати урочисту кулінарну процедуру.

На відміну від колись описаного нами шлюбу голландської принцеси, в Вашингтоні не сталося ніяких демонстрацій протесту, і вечір, що коштувала кількадесят тисяч доларів, пройшла в повному порядку. Люсі з чоловіком відбули в подарований їм маєток в курортній місцевості на океанському узбережжі, де житимуть на посаг молоді. Значну частину того посагу складають 50 процентів акцій одної з кінематографічних компаній США. Однак, Патрік Наджент відмовився зайняти в тій компанії якусь командну посаду: ніжитися на пляжі куди приємніше... Люсі теж заявила, що займатиметься лише хатнім господарством, а до політики має непереборну відразу: то вже справа її батька, який «приносить стільки особистих жертв для загального блага».

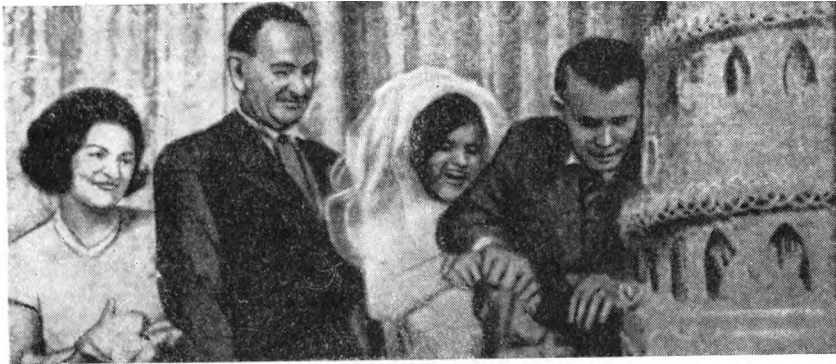
Поговорімо трошки про це «загальне благо». Допіру ми повідомили, що поблизу базіліки

Непорочного Зачаття в той день не відбулося ніяких спеціальних антишлюбних демонстрацій. Та досить було пройти трохи далі, щоб наштотхнутися на демонстрацію іншого характеру: десятки тисяч мешканців Вашингтона вийшли на вулицю з протестами проти продовження «брудної війни» у В'єтнамі. В цей же час 25 тисяч чоловік демонструвало в Нью-Йорку, а на мітингу в Лос-Анжелосі американський сенатор Грюнінг затаврував в'єтнамське людинобивство, як «непростиме й ганебне». Роковини атомного бомбардування японських міст нагадали сотням тисяч демонстрантів про небезпеку, яка може чекати Сполучені Штати в новій світовій бойні. Того ж самого дня, 6 серпня, закінчився шостий день голодовки, проголошеної професором Полем Олініком з Клівлендського університету в

штаті Огайо на знак протесту проти війни у В'єтнамі й на відзнаку роковин Хіросімакської та Нагасакської трагедій.

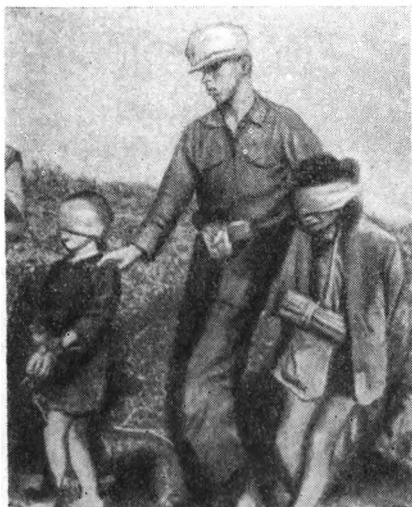
Під час шлюбної церемонії оркестр виконував військовий марш морської піхоти, мабуть, на честь відсутнього Джерарда Наджента: «Моя рушниця — мій найкращий друг, моє життя. Моряк знає, що його місяця — вбивати». І в цей самий день було встановлено новий «рекорд» розбою американської воячини: сто тридцять чотири нальоти на мирні міста і селища Демократичної Республіки В'єтнам!

Оркестр гримить, леді й джентльмени розважаються, Люсі з Патом вирушили у весільну подорож на Багамські острови. А сотні тисяч таких, як Джерард Наджент, чистять свої рушниці, вирушаючи в джунглі вбивати, палити, нищити.

У Вашингтоні розважаються...

А у В'єтнамі...

КІНОЕМОЦІОН ВСЕСВІТУ

СЛУШНА ПРОПОЗИЦІЯ. Конгресмен Крешстоун з штату Мічіган запропонував конгресові США проект закону проти бюрократизму. В проекті говориться: «Перш за все слід подбати про те, щоб кількість службовців в міністерстві сільського господарства не перевищувала кількості фермерів у країні».

БУВАЄ Ж ТАКЕ! Один з членів англійського парламенту купив собі квиток благодійної лотереї. І виграв... право тричі відвідати засідання англійського парламенту — з почесним місцем на трибуні для глядачів.

ВІН НЕ ГАЯВ ЧАСУ... Англійський артист Петер Роуз довгий час виконував в одній п'єсі безсловесну роль судового стенографа — в кожній виставі це тривало сорок хвилин. Спектакль ставився протягом року, мало не щодня. Роуз встиг за цей час написати на сцені шість оповідань і п'єсу. Тепер він хоче вивчити стенографію, щоб використовувати своє сидіння на сцені ще продуктивніше.

«ВЕСЕЛА ПЕРСПЕКТИВА». У повному розумінні слова «весела перспектива» незабаром відкриється перед творчою спадщиною німецького композитора Ріхарда Вагнера. Дехто з американських музикантів і лібреттистів зайнятий тепер переробкою опер композитора на... оперети. Першим експериментом будуть «Нюрнберзькі мейстерзінгери», прем'єра яких незабаром відбудеться в одному з бродвейських театрів. В разі успіху долю «Мейстерзінгерів» поділять і деякі інші твори Вагнера.

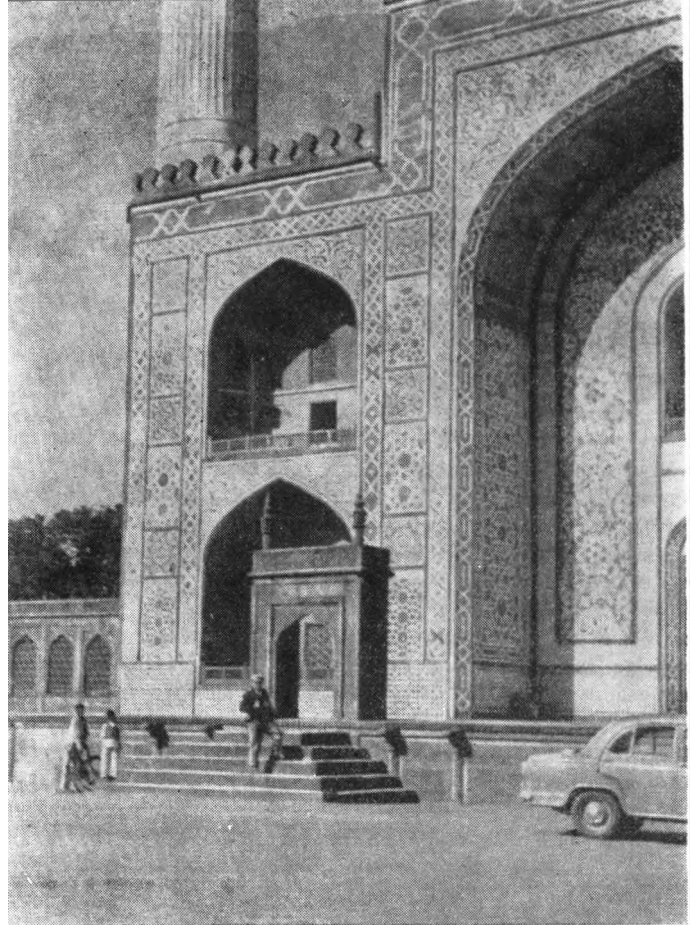
ЛЮБ'ЯЗНЕ ЗАПРОШЕННЯ. Власник одного ресторану на березі мальовничого озера у Франції розвісив такі оголошення: «Мисливці, рибалки та інші хвальки знайдуть у нашому ресторані щирий прийом і уважних слухачів!»

3**ФОТОПАРАТОМ ПО СВІТУ**

ІНДІЙСЬКІ ВРАЖЕННЯ

Фото і текст Н. КЕЛІНОЇ

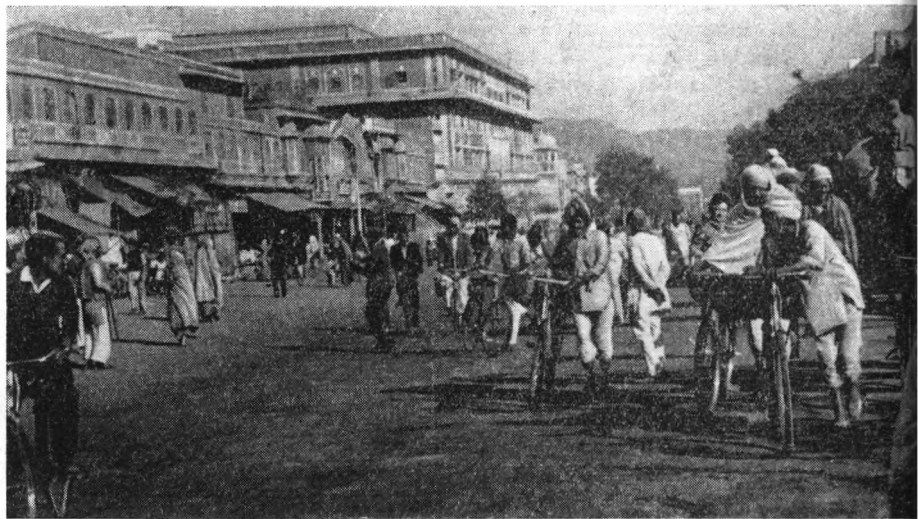
Верблюди — добрі помічники людини в Індії. Їх можна побачити й на вулицях великих міст.

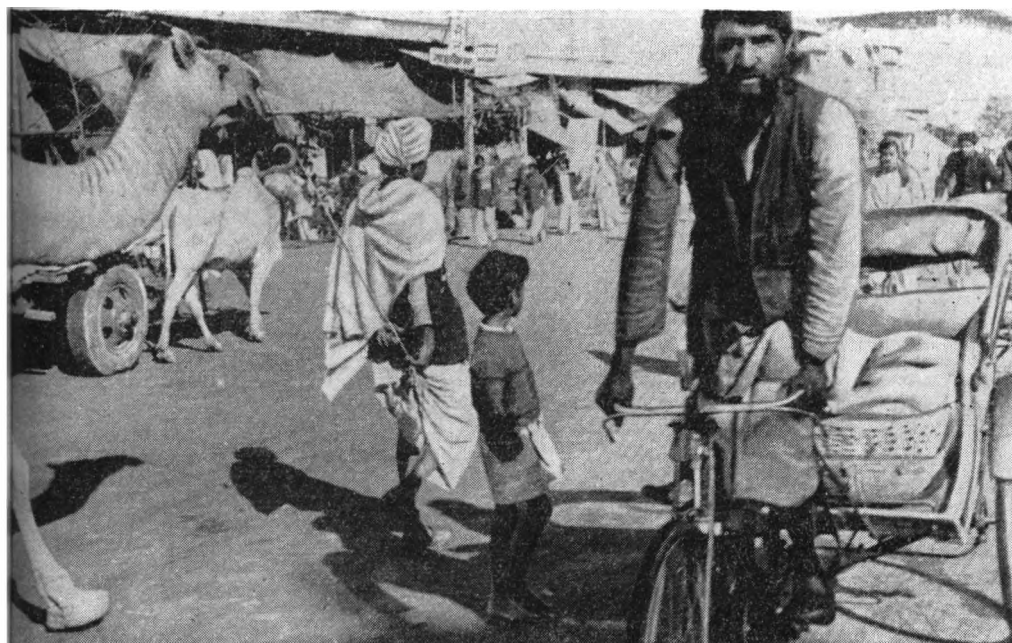

Досить подивитися лише цей фрагмент головних воріт мавзолею Акбара, щоб пересвідчитися в красі одного з численних пам'ятників стародавньої індійської архітектури.

Коли вперше приїдиш до Індії, то, навіть начитавшись перед тим книжок та довідників про цю країну, не пересташ дивуватися. Тут на кожному кроці вражають своєю красою величні пам'ятки архітектури, розкіш і злидні, нове і стародавнє.

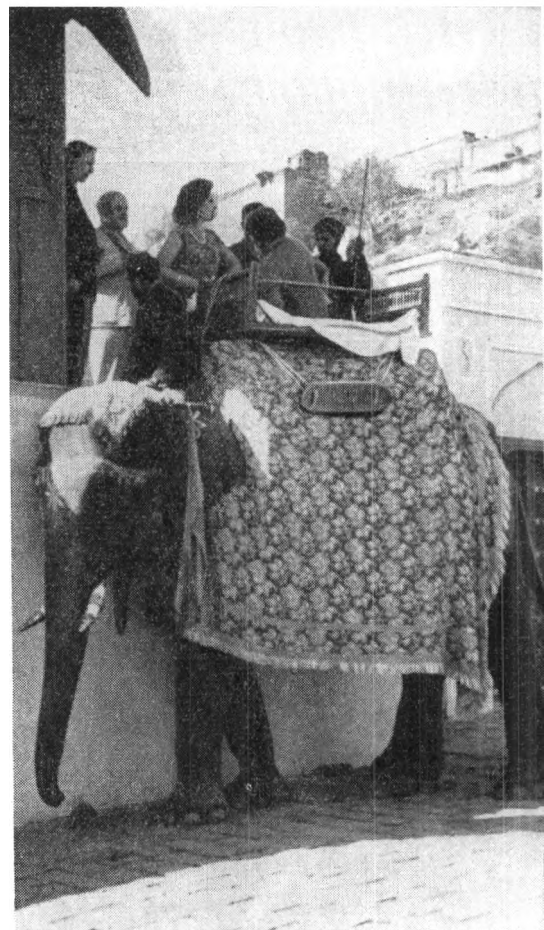
Джайпур — одне з найкрасивіших індійських міст. На його вулицях завжди вирує людський потік.

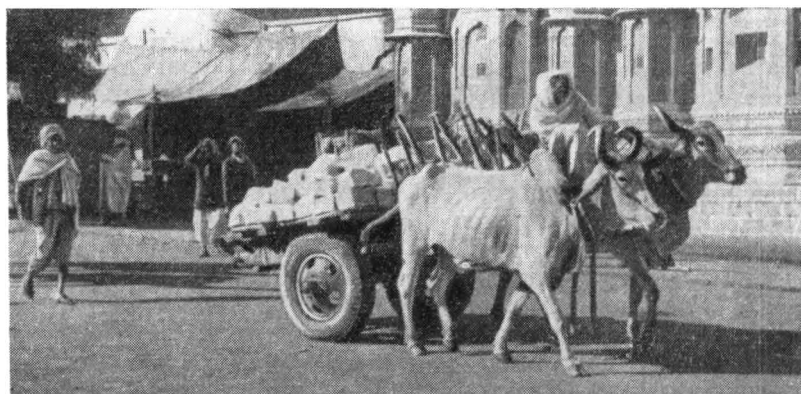

Рикші збереглися тут й сьогодні, але вони вже озброїлися деякими надбаннями техніки у вигляді велосипеду.

Коли цей житель Делі дізнався, що його фотографує гість із Радянського Союзу, він не заперечував.

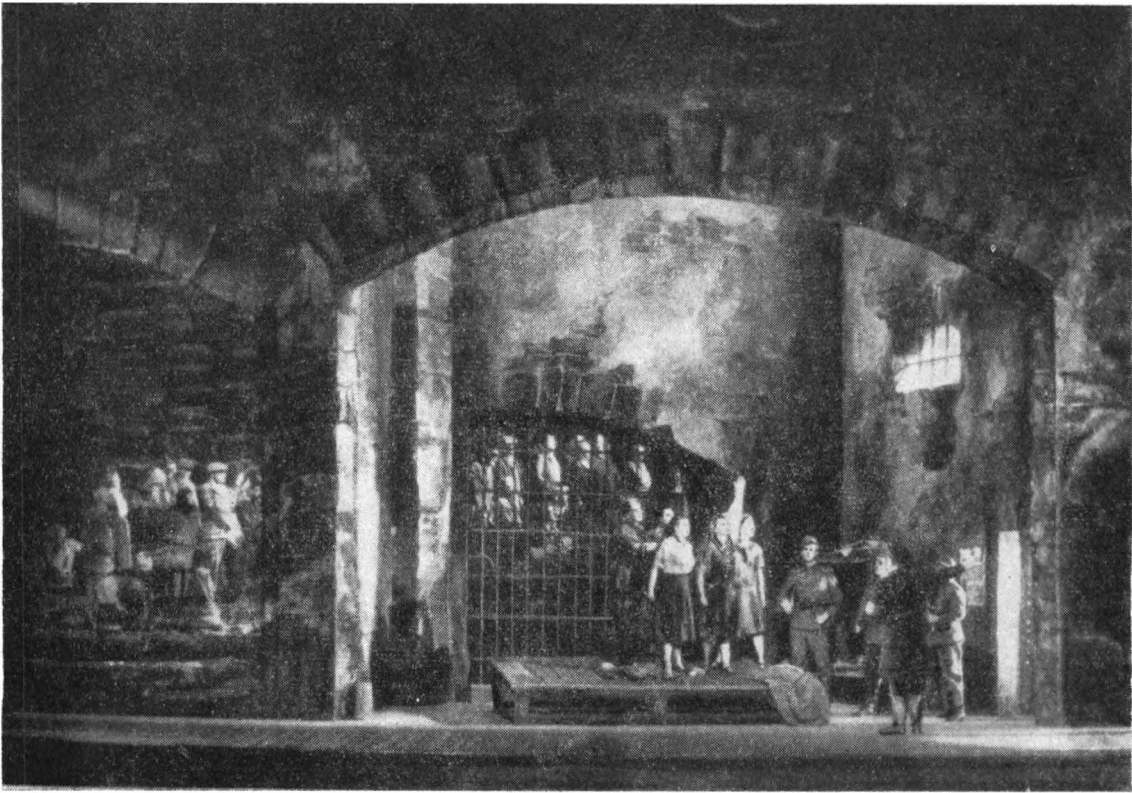
Слони в Індії працюють, але служать також і для розваги. Катання на слонах тут дуже люблять і дорослі, і діти.

Поруч з автомобілями новітніх марок старі гарби з волами.

Готель «Раджастан» у Джайпурі гостинно приймає радянських туристів.

Сцена з опери Ю. Мейтуса «Молода гвардія» в постановці Будапештського театру опери та балету.

ВОГНЯНІ МЕЛОДІЇ

До музичних надбань угорського народу, як до невичерпного джерела естетичної краси, зверталися Чайковський в безсмертному чардаші з балету «Лебедине озеро», Глазунов в балеті «Раймонда», що побудований на угорських танцювальних ритмах, Брамс в угорських танцях, австрійські композитори Гайдн та Шуберт. Француз Берліоз перетворив революційну мелодію невідомого угорського народного творця на казково-прекрасну оркестрову п'єсу «Ракоці-марш».

Фундамент угорської національної професійної музики заклали у ХІХ столітті Ференц Ліст та творець угорської опери — Ференц Еркель.

Їх спадкоємцями стали Бела Барток (1881—1945), Лео Вейнер (1885—1960)

та один з найкращих композиторів нашого часу Золтан Кодай.

Відомий композитор, піаніст, громадський діяч, активний борець проти хортизму та гітлеризму, Бела Барток протягом всього життя збирав народні пісні Угорщини, Словаччини, Чехії, Румунії, Югославії, Малої Азії, Північної Африки. Барток вважав, що цією своєю діяльністю він робить внесок у справу об'єднання народів світу, у дружбу й братерство, у справу боротьби за мир. Він писав: «Ідея, що керує мною,— ідея братання народів... Цій ідеї я намагаюся служити в моїй музиці». Невипадково в 1955 році Барток був по смертно відзначений Міжнародною Премією Миру.

Він завжди був великим другом нашої країни і, незважаючи на погрози реак-

ціонерів, ще у 1929 році відвідав Радянський Союз, виступав з концертами у Ленінграді, Москві, Харкові та Одесі. В Харкові він заприязнився з українським композитором П. Козицьким. Згодом Бела Барток майстерно обробив вісімдесят українських мелодій, з якими познайомив його П. Козицький.

Ще на початку своєї творчої діяльності Бела Барток написав симфонію «Кошут» — твір, в якому бринить могутній протест проти австрійських гнобителів. Добре відомі його п'єси «Угорські мелодії», «Румунські танці», концерти для фортепіано.

У 1940 році Барток змушений був емігрувати з хортистської Угорщини. Він помер на чужині, в США, мріючи про повернення на батьківщину. Зараз в Угор-

щині збудований новий концертний зал ім. Бели Бартока. Регулярно проводяться фестивалі, присвячені пам'яті великого композитора-патріота.

Визначну роль в угорській музиці ХХ століття відіграв Лео Вейнер, лауреат двох премій ім. Кошута, вчитель майже всіх відомих угорських композиторів середини нашого століття. Він написав багато творів, зокрема прекрасні смичкові тріо, квартет, балладу для кларнета, сонату для скрипки та фортепіано. Особливо популярний його балет «Чонгор і Тюнде» за п'єсою Міхая Верешмарті.

Український камерний ансамбль — квартет ім. Лисенка — виступав на конкурсі ім. Вейнера в Будапешті і за виконання одного з творів композитора здобув звання лауреата цього конкурсу.

Твори найстарішого сучасного угорського композитора Золтана Кодая виконують в усіх куточках земної кулі. В грудні 1966 року композитору мине 84 роки.

Як і Барток, Кодай з юнацтва збирав народні пісні. Вплив фольклорних мотивів відчувається вже в його ранній композиції «Літній вечір».

З-поміж його творів особливо відома комічна опера «Харі Янош» — про солдата Харі Яноша, угорського Швейка.

З сюїтою за мотивами цієї опери знайомі й українські любителі музики; вона не раз виконувалася Державним симфонічним оркестром УРСР. З нагоди святкування тисячоліття угорської держави Кодай написав композицію-ораторію «Угорський псалом», в якій мовою музики відбито основні етапи історії його народу.

В Будапешті виходить тридцятитомник угорських народних пісень за редакцією Кодая. Видатний композитор за свою плідну творчість тричі відзначений премією ім. Кошута.

Інший лауреат цієї почесної премії — видатний композитор Ласло Лайт, автор балету «Лісістрата», а також багатьох симфоній та квартетів.

Незвичайною є доля сучасного талановитого композитора Ференца Сабо. В давні роки переслідуваний поліцією за участь у робітничому русі, митець змушений був залишити батьківщину. З 1931 р. по 1945 р. Сабо жив і працював у Радянському Союзі. Професор і ректор Будапештської консерваторії, Ф. Сабо зараз активно працює як композитор та громадський діяч.

З його творів привертають увагу тріо для струнних інструментів, «Лірична сюїта», а також триптих, в якому відбито історію боротьби угорського народу.

Композитор Ендре Серванські, лауреат двох премій ім. Кошута, в своїх творах поєднує ліризм і пристрасну патетику. Він багато років викладає теорію композиції — спочатку в Будапештському музичному училищі, а потім в консерваторії. З його творів особливо відомі «Серенада» для струнних інструментів та «Серенада» для кларнета.

Під впливом поезії М. Верешмарті молодий композитор Ярдані написав симфонію «Верешмарті», що складається з п'яти частин.

П. Ярдані відомий і як дослідник народної музики. Йому належить низка оркестрових п'єс, навіяних народними мелодіями, зокрема «Боршодська рапсодія», «На Тиссі» та ін.

З найвизначніших творів

угорської музики останнього періоду треба ще назвати ораторію Реже Мугара «Героїчна пісня» — про народного героя Яноша Хуняді, що в XV столітті захищав рідну землю від турецької навали.

Одна з кращих сучасних опер Угорщини — «Король Помаде» за казкою Андерсена. Опера створена лауреатом премії ім. Кошута Дьєрдем Ранкі. Йому ж належить історична епопея «1514 рік» — про повстання селян під керівництвом Дьєрді Дожа.

Голова Спілки композиторів Угорщини Тібор Шарай — автор «Весняного концерту», «Серенади для струнного оркестру», сцен з балетної п'єси «Витязь Янош».

Створюючи симфонічну, камерно-інструментальну, вокальну музику, композитори Угорщини не забувають про давні традиції своєї музичної культури, яка дала світові чудові, мелодійні національні оперети. На угорській пісенній основі Й. Штраус написав колись один з кращих творів цього жанру — «Циганський барон». На сценах всіх радянських театрів музичної комедії йдуть оперети Імре Кальмана, Ференца Легара, а також сучасних композиторів Угорщини. На сцені Київського театру музичної комедії були поставлені оперети «Боці-боці-Тарка, або Весільне теля» — Ф. Фаркаша та «Десь на півдні» Є. Камені.

Широко представлені твори радянських композиторів і в репертуарі угорських музичних колективів. З великим успіхом йде на сцені Будапештського театру опери та балету опера Ю. Мейтуса «Молода гвардія».

М. МИХАЙЛОВ

АНГЛІЯ

Театр міста Ноттінгема показав глядачам музичну комедію, створену за сюжетом роману Данієля Дефо «Молль Флендерс». Нова музична комедія йде з великим успіхом. Рецензенти, проте, зазначають, що спентаклю бракує сатиричного спрямування, яким позначений роман. «Наявність сатиричних елементів у музичній комедії «Молль Флендерс» могла б перетворити її на щось на зразок «Опери злидарів», — заявив рецензент журналу «Плейз енд плейерс» Роналд Парр.

ГОЛЛАНДІЯ

Тойн де Фріс завершив роботу над новим романом «Три життя Мельхіора Хінтема». Цей твір присвячений життю і творчості видатного голландського художника XV сторіччя Ієроніма Босха. Газета «Де ваархейд» пише, що в цьому творі Тойн де Фріс, відтворюючи художню біографію Босха, розв'язує водночас проблему взаємин митця і суспільства — і це робить історичний твір видатного голландського письменника глибоко актуальним і сучасним.

ГРЕЦІЯ

Поблизу міста Халкіса будується нове кіномістечко. Крім студій, де зніматимуться кіно- і телевізійні фільми, тут розмістяться також школа кіноакторів і науковий центр, де вивчатимуться проблеми кіномистецтва. В зв'язку з будівництвом містечка прогресивна грецька громадськість широко обговорює проблему незалежності національної кінематографії. «Йдеться про те, — пише з цього приводу газета «Авгі», — щоб наше національне кіномистецтво розвивалося без шкідливих і згубних впливів американського кіно, щоб воно відповідало нашим національним традиціям і інтересам грецького народу».

У ВАРШАВСЬКИХ ТЕАТРАХ

Театральний критик Кароліна Бейлін виступила в газеті «Експресс вечорни» з оглядовою статтею, присвяченою підсумкам минулого театрального сезону в польській столиці.

К. Бейлін розповідає, що в зв'язку з двоохотріччям національної сцени, яке відзначалося в листопаді 1965 року, театри включили до свого репертуару твори польських романтиків. У листопаді минулого року театр «Народови» показав «Кордіана» Словацького, за місяць по тому Польський театр поставив «Балладину» Словацького, а ще через півроку той самий театр у день свого 53-річчя дав прем'єру «Ірідіона» Красинського, яким театр відкрився в 1913 році.

В минулому сезоні варшав'яни змогли побачити кілька постановок «Дзядів» Міцкевича, привезених до столиці провінціальними театрами.

З класиків можна було також побачити в театрі «Людови» дві комедії Фредро — «Боже, що коїться» й «Ніхто мене не знає».

Чільне місце в репертуарі посідали п'єси сучасних письменників.

Важливою подією в театральному житті була постановка на малій сцені

театру «Атенеум» двох п'єс Тадеуша Ружевича — «Свідки, або мала стабілізація» й «Кумедний дідусь».

Театр «Людови» інсценував повість Тадеуша Боровського «Кам'яний світ», а Драматичний театр поставив «Вікторину» Кшиштофа Грушинського. Наприкінці сезону Польський театр виступив з прем'єрою нової п'єси Ярослава Абрамова «Дербі в палаці».

Іноземна класика була представлена на сценах Варшави п'єсами Евріпіда, Шекспіра, Мольєра, Островського.

З-поміж сучасних іноземних драматургів, п'єси яких були включені в репертуар столичних театрів, критик називає Ф. Кафку, М. де Гельденоде, Ж. Жіроду, Т. Уільямса, Ф. Дюрренмата.

В минулому сезоні у Варшаві з успіхом гастролювали іноземні театральні колективи: афінський Художній театр, ленінградський театр ім. Горького, італійський «Пікколо Театро ді Мілано», люблінський Словенський Національний театр, паризька «Комеді Франсез».

ЗАБУТІ МУЗИЧНІ СТОРІНКИ

Дедалі більшу популярність здобуває в столиці Австрії Віденська камерна опера. Репертуар цього театру складається з маловідомих і з різних причин забутих творів класиків. Такі спектаклі завжди викликають у публіки жвавий інтерес. Поміж останніх постановок Камерної опери — дві оперети: «Веселі хлопці» Франца Зуппе і «Балакуха з Сарагоси» Жака Оффенбаха. Перша з них розповідає про студентів, які обдурюють старого скнару, щоб зібрати гроші й допомогти поборитися двом молодим закоханим. Музика Зуппе побудована виключно на студентських піснях того часу, що надає їй особливої принадності й своєрідності.

В ранній опереті Оффенбаха — історії про невинуватого балакуху і бідного гідальго — вже виявляються кращі риси його таланту — чітка драматургія, невичерпний гумор, мелодійна розмаїтість.

Цікавою прем'єрою Камерної опери стала рання опера Моцарта «Удавана садівниця». За своїм характером і сюжетом — це типова для XVIII ст. комедія з переодяганнями. На одностайну думку критиків, музика опери мало в чому поступається перед шедеврами Моцарта: вона написана з незрівнянною мелодійною винахідливістю і музично-драматургічною викінченістю.

УКРАЇНСЬКА ГРАФІКА В БЕРЛІНІ

В самому центрі демократичного Берліна, на Унтер-ден-Лінден, в Будинку німецько-радянської дружби відбулася виставка української графіки. Жителі Німецької Демократичної Республіки та її столиці вже знайомилися з творчістю українських майстрів живопису на численних виставках радянського образотворчого мистецтва. Але, як відзначає німецька преса, тут уперше так широко й різноманітно представлена творчість саме українських митців.

Виставка викликала великий інтерес. Чимало уваги приділяє їй преса НДР. Зокрема, газета «Берлінер цайтунг» пише:

«Кожен твір, що експонується на виставці, викликає почуття щирої радості, і водночас уся експозиція справляє чудове враження завдяки своїй атмосфері глибокої любові до рідної природи, до людей своєї країни. Відчувається, що рідна природа, народ, фольклор — живі джерела творчого натхнення для українських художників».

Захоплення рецензента викликали, зокрема, і казкові мотиви в творчості українських графіків: «Вони такі веселі і дотепні! — пише він. — Можна тільки пошкодувати з приводу того, що цей розділ виставки не представлений значно ширше».

ХУДОЖНИКИ В ПІДПІЛЛІ

Засновником і керівником групи «Естампа популар» був видатний іспанський художник Агостін Ібаррола, якого франкісти засудили до дев'ятирічного ув'язнення. Теоретик групи, відомий мистецтвознавець Хіменес Перікас, також ув'язнений режимом Франко, визначив її художній напрям як «соціальний реалізм». Він пояснював, що провідним принципом цього напрямку є боротьба за активне втручання мистецтва в життя, боротьба за соціальну гостроту мистецьких творів і, насамперед, — боротьба проти фашистського режиму Франко.

Учасники групи «Естампа популар» працюють переважно в жанрі графіки. Вони вважають, що саме цей жанр дає художникові можливість швидко відгукуватися на пекучі питання і події сучасності. Часто звертаються вони також до жанру деревориту. Хіменес Перікас писав, що кожен твір учасника групи «Естампа популар» — це гостра стріла, випущена в режим Франко.

Після судових процесів над керівником групи художником з «Естампа популар» доводиться тепер працювати, фактично, в підпіллі. І вони не складають свою мистецьку зброю. Один з членів групи А. Феррер завершив нещодавно велику серію дереворитів, присвячену іспанському селянству, життя якого він добре знає, бо сам є вихідцем із бідної селянської родини.

Незважаючи на переслідування, група «Естампа популар» поповнюється талановитою молоддю, яка прагне віддати свій талант справі боротьби проти фашизму.

«Селянин у кайданах» — робота А. Феррера з його серії дереворитів про іспанське селянство.

ЕКВАДОР

Найвищу літературну премію країни — «Премію універсіадад сентрал» — дістав письменник Дієго Віга за роман «Втрачений рік». Автор цього твору — відомий прогресивний громадський діяч. Як один з керівників товариства по вивченню культури Радянського Союзу, він часто виступає в пресі із статтями про СРСР та інші соціалістичні країни.

ІНДІЯ

З-поміж численних нових індійських літератур пенджабська посідає одне з провідних місць завдяки своїй більш як тисячолітній традиції, жанровій різноманітності і, особливо, близькості до усної народної творчості.

Наприкінці XIX й на початку XX ст. в Пенджабі розпочинається рух за розвиток пенджабської літературної мови, за наближення літератури до інтересів народу, за створення пенджабською мовою нових літературних жанрів — оповідань, романів, п'єс.

Нині пенджабська література має вже свій «золотий фонд».

Одним з найвідоміших і найбільш обдарованих сучасних пенджабських романистів є Нанак Сінгх (нар. 1897 р.). Його перу належать близько сорока романів і чотири збірки оповідань. Найкращий з романів Сінгха «Біла кров» вийшов у світ 1932 року. Відтоді він витримав п'ятнадцять видань. Нещодавно його було рекомендовано як взірць для вивчення літератури в коледжах.

Літературний критик Теджа Сінгх писав про роман «Біла кров»: «Кастові забобони, нерівні шлюбні, неписьменність, злиденне животіння вдів, розпусність жерців, лицемірство й фальш суддів — все це знайшло своє відображення в романі».

ІТАЛІЯ

Радянському глядачеві добре відомі фільми «Журналіст з Рима», «Вчитель з Віджевано» та «Бум», в яких головну роль виконував італійський кіноактор Альберто Сорді. Цього року талановитий комедійний актор виступив у новому для нього амплуа — режисера та співавтора сценарію кінокомедії «Дим Лондона». Сорді також виконує головну роль у фільмі. В своїй кінокомедії Сорді висміює відсталі й реакційні звичаї провінціального італійського буржуа, закоханого в усе англійське. Для комедії відбувається у Лондоні, куди перуджійський антиквар (А. Сорді) приїздить за товаром для своєї крамниці.

Італійська кінокритика прихильно зустріла першу режисерську роботу Сорді.

Альберто Сорді у фільмі «Дим Лондона».

* * *

Скульптор Джакомо Манцу є представником гуманістичного напрямку в італійському мистецтві.

У 1965 році митцю було присуджено Міжнародну Ленінську премію «За зміцнення миру між народами».

Нещодавно Манцу завершив роботу над десятима барельєфами на бронзових «Дверях смерті», собору св. Петра в Римі.

В цих барельєфах, як і в попередніх своїх творах, Джакомо Манцу продовжує боротись проти жорстокості й насильства, стверджує гуманістичні ідеали.

Один з барельєфів Д. Манцу на «Дверях смерті» собору св. Петра в Римі.

НДР

Видавництво «Ауфбау» випустило тритомник творів німецького публіциста Карла Оссецького, закатованого гітлерівцями в 1938 році. Це видання є наслідком діяльності створеного понад десять років тому в НДР «Архіву Оссецького», працівники якого збирали — в Німеччині і за кордоном — літературну «спадщину борця. Знайдено чимало досі невідомих робіт Оссецького.

Передмову до тритомника написав Арнольд Цейг.

ПІСНІ ДІТЕРА ЗУВЕРКРУПА

Його іноді називають західнонімецьким Бобом Дайланом. Але цей німецький співак, що виконує власні твори, має своє, оригінальне обличчя. Його популярність у ФРН швидко зростає, і цікавляться ним не тільки прихильники його таланту, не тільки музичні критики. Діяльність Зуверкруп уже «розслідує» і поліція, і грезвісне боннське відомство «захисту конституції».

Дітер Зуверкруп мріяв стати художником, але грошей на навчання в нього не було. Він почав працювати в одному рекламному агентстві, малював плакати, рекламні листівки тощо. Кілька років тому, беручи участь в демонстрації проти атомного озброєння бундесверу, Дітер Зуверкруп заспівав свою пісню, акомпануючи собі на гітарі. З цього, власне, й почалася його артистична біографія.

Концертними запам'ятованими й аудиторіями для виступів молодого співака стали мітинги і демонстрації на захист миру, збори молоді і студентів.

Останнім часом Дітер Зуверкруп написав цикл пісень проти війни у

Дітер Зуверкруп співає в лавах демонстрантів проти атомного озброєння.

В'єтнамі. Вони свідчать про дальше змушнення його таланту.

ЧІЧЕСТЕР, 1966

Основною подією цьогорічного Чічестерського театального фестивалю в Англії стала нова постановка

«Вишневого саду» А. Чехова, здійснена режисером Ліндсеєм Андерсоном. «Сталось так, — зазначає рецен-

Сцена з спектаклю «Вишневий сад» на Чічестерському фестивалі.

зент журналу «Плейз енд плейерс» Пітер Робертс, — що «Вишневий сад» був показаний у Чічестері саме в той час, коли Гарольд Вільсон запровадив в країні свою нову фінансову політику і становище в Англії почало де в чому нагадувати атмосферу царської Росії, змальовану Чеховим в його п'єсі».

Далі Пітер Робертс докладно аналізує чічестерську інтерпретацію «Вишневого саду», даючи постановці Ліндсея Андерсона негативну оцінку. Річ у тім, що Андерсон — режисер авангардистського напрямку — поставив п'єсу не в традиційній манері, до якої звик добре обізнаний з драматургією Чехова англійський глядач, а в дусі сучасного авангардистського театру.

Образ Раневської в чічестерській постановці, зокрема, вельми далекий від славнозвісної чеховської героїні.

«Раневська Андерсона часом діє як цілком нормальна людина, — пише рецензент, — та часом — цілком несподівано — вона перетворюється на справжню психопатку. Все це не може не розчарувати».

На думку Пітера Робертса, актриса Сейла Джонсон, яка виконує роль Раневської, — зовсім не чеховський типаж. Перед глядачем — невисока на зріст, худорлява жінка, яка весь час безглуздо хихотить і поводиться, як дурненька. Рецензент зазначає далі, що навіть такі відомі в Англії талановиті виконавці, як Зена Уокер і Том Куртней, не спромоглися донести до глядача справжню суть образів Варі й Трофімова.

«АКСЕЛ МУНТЕ»

Нещодавно французькі, італійські та західнонімецькі кіномитці закінчили роботу над спільним фільмом про Аксела Мунте (1857—1949) — відомого шведського лікаря-психіатра і письменника. В своєму романі «Історія Сан-Мішеля», що вийшов у 1929 році, Аксел Мунте з багатою фантазією й свіжим почуттям гумору відтворив атмосферу кінця XIX і початку XX століть. Ця книга містить також багато автобіографічних матеріалів. Режисер Рудольф Югерт, проте, не ставив собі за мету екранізувати «Історію Сан-Мішеля». Вільне тлумачення літературного джерела дозволило автору фільму створити цікавий твір про життя і творчість шведського вченого.

Критики особливо відзначають гру відомого актора О. Фішера, який виступив у головній ролі.

Кадр з фільму «Аксел Мунте».

ЗАГАДКА ДЯДЬКА СЕРАФІНО

Новий роман відомого італійського письменника Джованні Арпіно «Неприкаяний», що вийшов цього року у видавництві «Мондадорі», потрапив до списку найпопулярніших італійських книжок.

Це шостий роман 39-річного письменника.

Тіно, сімнадцятирічний хлопець-сирота, що приїхав у Турін складати вступні екзамени до університету, оселився у своєї тітки, дуже багатой жінки. Тітка Галла і дядько Серафіно не мають дітей. Живучи у них, Тіно з подивом придивляється до способу життя своїх родичів. Він дізнається,

що в кімнаті над ним живе нервово хворий брат Серафіно, який нібито повернувся з Африки. Заходить до нього може тільки дядько, він і доглядає хворого — носить йому чорну каву, фрукти, голить його. Брата чомусь всі називають тільки «професором», а дядько Серафіно — «інженером». Серафіно працює на заводі, і якось Тіно, після успішно складеного екзамену, вирішує зустріти дядька коло заводської брами. Робочий день скінчився, але той так і не з'являється. Заводський сторож каже хлопцю, що Серафіно на заводі не працює.

ПОЛЬЩА

Як повідомляє «Польський огляд», підготовлено до друку перший польський словник російських, українських, білоруських, литовських, латиських і естонських письменників. До нього ввійшло понад 600 статей, що інформують про провідних письменників, і кілька десятків статей, присвячених видатним анонімним творам. В статтях, розташованих за алфавітом, наведено головні біографічні дані, коротка характеристика творчості, найважливіша бібліографія. Подано також відомості про переклад на польську мову й портрети письменників.

РУМУНІЯ

Книжкова палата Румунії опублікувала відомості про переклади творів румунських класиків і сучасних авторів на іноземні мови. За повоєнний час у різних країнах світу видано 1400 книжок румунських письменників. На першому місці стоять твори Михайла Емінеску і Михайла Садовяну. З сучасних румунських письменників найбільш популярні закордоном Т. Аргезі і З. Станку.

США

Останнім часом так звані «поза-бродвейські» театри набули тут такої ж сумної репутації, як і бродвейські, бо теж віддають тепер перевагу винючно «касовим» п'єсам, незалежно від їхніх мистецьких якостей.

Цікаво, що внаслідок цього виникла ціла низка нових театрів, які дістали назву «поза-поза-бродвейських»; розміщені вони в районі Грінвіч-віллідж, де живуть, переважно, літератори й діячі мистецтва. Ці театри дають свої вистави в маленьких кав'ярнях, різних підвальних приміщеннях, старих занедбаних церквах тощо.

Найцікавішою виставою поміж поставлених «поза-поза-бродвейськими» театрами вважають зараз мімічну п'єсу «Вогонь» у «Театрі хлібу і маріонеток», яким керує Пітер Шуман. У виставі беруть участь вдягнені в маски актори і ляльки-маріонетки, яких часто неможливо відрізнити від живих акторів. Мімічна п'єса «Вогонь» в алегоричній формі висловлює протест проти війни у В'єтнамі.

УГОРЩИНА

Щорозу угорське місто Сегед привертає увагу шанувальників театрального мистецтва не тільки Угорщи-

ни й Європи, а й цілого світу: тут, на імпровізованій сцені, перед вежами старовинного собору просто неба відбуваються традиційні Сегедські театральні ігри. На час ігор на величезному майдані перед собором встановлюють крісла; виставу можуть дивитися сім з половиною тисяч глядачів.

Тут відбуваються традиційні Сегедські ігри.

Починаючи з 1959 року, Сегедські театральні ігри відбуваються щороку. За цей час вистави подивились понад 700 тисяч глядачів. Цього року програму ігор розпочав колектив Будапештської опери — прем'єрою опери угорського композитора Золтана Кодая «Харі Янош». Над старовинним майданом лунали й мелодії «Фауста», головні партії виконували солісти Міланського театру «Ла Скала».

Драматична поема видатного угорського письменника Імре Мадача «Трагедія людини» є традиційною в репертуарі Сегедських театральних ігор. Цього року в «Трагедії людини» виступили угорські артисти Атілла Надь, Ева Руткаї, Міклош Габор і Ференц Бешеней.

Серед прем'єр цьогорічних ігор були також дві вистави за участю солістів балету Тбіліського театру ім. Паліашвілі — балети Мачаваріані «Отелло» і Торадзе «Горда».

ФРН

Літературна «Група 61» в Дортмунді об'єднує, переважно, непрофесійних літераторів. Ця група відома й своєю прогресивною діяльністю, зокрема, активною участю в боротьбі проти атомного озброєння бундесверу, проти введення в ФРН т. зв. «надзвичайних законів» тощо.

Нещодавно в це літературне об'єднання прийшов службовець однієї з мис-

Тіно розповідає про все це дядькові, і той обіцяє розкрити свою таємницю. Ввечері він на своїй машині везе хлопця в кафе, і Тіно вислухує його сповідь. Вже багато років дядько не працює, а живе на гроші дружини...

За кілька днів дядька привозять вночі додому, розбитого паралічем.

Тоді розкривається й загадка його «брата»: в кімнаті нагорі лежить труп задушеної жінки.

Роман Джованні Арпіно належить до тієї, досить поширеної течії в зарубіжній прозі, що змальовує середовище невротиків. Але, як справжньому художникові, Арпіно пощастило показати на цьому матеріалі хворобу буржуазної цивілізації.

НОВИЙ СІД

Коли французький режисер Жан Гішар вирішив показати на провінціальному театральному фестивалі в місті Нанті славнозвісного корнелівського «Сіда», природно постало питання, хто гратиме роль Сіда. Адже французький глядач ще добре пам'ятає неперевершеного досі Сіда — Жерара Філіпа.

Жан Гішар доручив роль Сіда молодому актору Андре Дема, і театральні рецензенти цілком схвалюють цей вибір. Взагалі нова постановка «Сіда» дістала у Франції найвищу оцінку.

Рецензент газети «Леттр франсез» зазначає, що «Сід» у постановці Жана Гішара — п'єса цілком сучасна, гуманна, вона по-справжньому хвилює глядача і є творчою удачею режисера.

Сцена з спектаклю «Сід» в місті Нанті.

ВИХОДЯТЬ НА ЕКРАНИ...

Незабаром на екрани Польщі вийдуть одинадцять нових кінофільмів. Глядачі побачать новий фільм Войцеха Хаса «Шіфр», поставлений за романом Анджеля Київського. Місце дії фільму — сучасна Польща. Незважаючи на двадцять років, що минули відтоді, як скінчилася війна, спогади про неї тяжіють над життям героїв «Шіфру».

«Сходження в пекло» режисера Збігнева Кузмінського, — фільм, декілька епізодів якого знімалися на Кубі, — розповідає про групу гітлерівських злочинців, які переходять в південноамериканських джунглях і чекають «дня», коли вони зможуть розпочати здійснення «заповіту фюрера». У створенні цього фільму брали також участь кінематографісти студії «Дефа» (НДР).

«Дон Габріель» — нова робота Єви й Чеслава Петельських. Сценарій на-

писаний за мотивами оповідань Єжи Путрамента й Габрієля Карського. Фільм показує трагічні події вересня 1939 року через сприймання й переживання інтелігента, філолога-германіста, цінителя німецької культури.

Єжи Зажичевський переніс на екран повість Ярослава Івашкевича «Закохані з Марони».

Серед нових фільмів дві комедії — «Марися і Наполеон» Леонарда Бучковського, в якій грають популярні польські кіноактори: Густав Голоубек і Беата Тишкевич, і «Пекло й небо» Станіслава Ружевича, знята за сценарієм Корнея Філіпповича і Тадеуша Ружевича.

«Познанські соловейки», фільм, героєм якого є соліст відомого хору хлопчиків під керівництвом Стулігрюша, поставлений Ієронімом Пшібілою. Про сьогоднішній день країни розповідають фільми «Всі, хто зна-

ють...» Казімежа Куца й «Терпкий плід» Януша Вейхерта (останній є екранізацією оповідання Зоф'ї Поміш).

Про кохання молодого німця з ФРН і польської дівчини, кохання, на яке падає тінь минулого, розповідає «Бумеранг» Леона Жанно.

АНТИКОМУНІСТИЧНА ФАЛЬШИВКА

Фелікс Лютцендорф — не новачок у драматургії. За його плечима велими сумнівна слава одного з завязятих гітлерівських перодрипів, автора численних п'єс та кіносценаріїв антирадянської й антикомуністичної спрямованості. Після розгрому третього райху Лютцендорф на деякий час зник з літературного обрію, а потім почав знову виступати як автор низькопробних п'єсок та кіносценаріїв.

І ось нещодавно фашистський писак вийшов, як кажуть, на велику сцену. Кілька театрів у ФРН поставили його нову п'єсу «Даллас — 22 листопада», де йдеться про вбивство Джона Кеннеді. Фашистський драма-

тург, звернувшись до американської дійсності, зберіг, проте, вірність своїй темі, він сфабрикував антикомуністичну фальшивку в дусі колишніх своїх брудних нацистських творів.

Концепція п'єси примітивно-одверта: президента США вбив Освальд, вбив, тому що, по-перше, був особою ненормальною, а по-друге... бо — виконував доручення комуністів! Певна річ, відповідні боннські офіційні інстанції одразу ж відкрили зелену вулицю опусу Лютцендорфа. Проте чесні люди зовсім інакше поставилися до цієї вистави. Західнонімецька преса не могла приховати того факту, що деякі відомі актори відмовились од участі у виставі.

ГРАНІ ВЕЛИКОГО ТАЛАНТУ

Незважаючи на те, що тільки біографії видатного французького письменника Віктора Гюго написано понад сотню, його велика творча спадщина ще й досі не вивчена, і ще й досі не видано всього, що створив його геній. В Паризькій національній бібліотеці, в «Музеї Гюго», в приватних архівах зберігаються неопубліковані рукописи письменника.

Інтерес до творчості Гюго не зменшується з часом. Дослідники відкривають нові грані його таланту.

Виявилось, що Гюго серйозно працював у галузі образотворчого мистецтва. Зараз відомо понад шістсот його малюнків. Гюго був живописцем, скульптором, графіком і серед матеріалів, якими він користувався, були і чорна кава, і попіл, і фарби, походження та склад яких знав тільки він сам.

Мав рацію друг Гюго Теофіль Готьє, який ще в 1862 році сказав: «Якби Гюго не був поетом, він був би першокласним художником».

Віктор Гюго.

Жінка.

них установ Вольфганг Кернер. Він приніс на розгляд «Групи 61» свій роман — сатиричний твір, який нещадно таврує боннську бюрократію. На думку західнонімецького критика Юргена Кірша, перший твір В. Кернера вражає своєю зрілістю і, головне, соціальною загостреністю.

ФРАНЦІЯ

В Парижі створено «Архів французького театру». В ньому зберігатимуться фотоматеріали та інші документи про всі нові вистави паризьких театрів, а також записи цих вистав на магнітофонній стрічці. «Архів французького театру» утримуватиметься на державні кошти.

* * *

Виконавець народних пісень Жак Дуе очолив французький «Народний театр пісні». Театралізовані програми нового театру знайомитимуть глядачів і слухачів з кращими зразками французької народної пісні різних часів.

Французька громадськість підтримала ініціативу Жака Дуе. Розпочато збір коштів на обладнання приміщення для нового театру.

* * *

«Я хочу, щоб мої твори були виставлені там, куди зміг би прийти кожен, — сказав Марк Шагал у префектурі Ніцци представникам міністерства культури і директорам французьких музеїв, підносячи в дар державі свої найцінніші полотна. Зібрання, що має загальну назву «Біблійне послання»

«Цар Давид» — одна з картин, що їх Шагал подарував Франції.

», складається з 12 картин, написаних олією, 50 гуашей, акварелей і малюнків.

Це зібрання Шагала експонуватиметься в музеї-заповіднику, який буде споруджено на горі над Ніццою, поряд з музеєм Матісса. Оскільки будівля музею-заповідника буде готова лише через три роки, «Біблійне послання» до того часу розмиститься в Луврі.

ЧЕХОСЛОВАЧЧИНА

Вера Хитілова — один з провідних чеських кінорежисерів — працює над новим фільмом «Стокротки». Героїні картини — двоє дівчат. Але фільм не розповідає про їхнє життя. «Ми прагнемо в цьому фільмі, — каже Хитілова, — порушити питання, що стосуються власної гідності людини, почуття, яке людина має культивувати в собі сама і яке вона мусить зберігати в найризикантніших життєвих ситуаціях.

Цю серйозну проблему ми розв'язуємо в жанрі кінокомедії з елементами сатири. З певної точки зору це буде гротесковий філософський твір».

«Стокротки».

ШВЕЦІЯ

Петер Вайсс написав нову п'єсу, присвячену боротьбі народу Анголи проти португальських колонізаторів. Так само як його відомий твір «Слідство», нова п'єса Вайсса має гостро публіцистичний характер. В ній ідеться про реальні події, пов'язані з визвольною боротьбою народу Анголи. Прем'єра нової п'єси відбудеться в Стокгольмському драматичному театрі.

Петер Вайсс повідомив, що тепер він збирає матеріали для п'єси про визвольну боротьбу народу Південного В'єтнаму проти американських агресорів.

ЯПОНІЯ

Перший міжнародний конкурс оперних співачок, які виступають в партії мадам Батерфляй в опері Пуччіні «Чіо-Чіо-Сан», відбудеться в Токіо в березні наступного року. Організатор конкурсу — «Товариство Тамакі Міура».

Опера «Чіо-Чіо-Сан» вперше була поставлена в 1904 році в Міланському театрі «Ла Скала», і саме японська примадонна Тамакі Міура (1884—1946) сприяла світовій славі цього твору Пуччіні. Токійський конкурс присвячується пам'яті співачки. Він триватиме десять днів. Переможницю буде відзначено пам'ятним призом ім. Тамакі Міура і грошовою премією. Організатор конкурсу вже надсилав запрошення в різні країни світу.

«ПОЖИВОК ДЛЯ РОЗУМУ»

В Лондоні — вже втретє за останнє десятиріччя — відновлено постановку п'єси Бернарда Шоу «Лікар на роздоріжжі». Цього разу глядач має змогу подивитися її в постановці режисера Лорієра Лістера на сцені театру Івонн Арно. «Таким чином, — пише з цього приводу театральний оглядач Майкл Біллінгтон в журналі «Плейз енд плейерс» — зараз у театрах Вест-Енду показують водночас три комедії Шоу. Хто-небудь може запитати: чи не занадто це багато? Я особисто вважаю: ні. Нові постановки п'єс Шоу надали нам можливість знову оці-

нити драматургічний геній цієї великої людини, збагатили скудну звичайно театральну дієту Вест-Енду і дозволили створити чудові спектаклі. Водночас є всі підстави твердити, що одна з причин, яка змушує глядачів плавом пливати на п'єси Шоу, полягає в тому, що в творах його вони знаходять поживок для розуму, який так рідко зустрічається в сучасній драмі. А якщо нові постановки творів Шоу сприятимуть відновленню інтелектуального елемента в новочасному театрі, то користь від них буде дуже і дуже велика».

Сцена з п'єси Б. Шоу «Лікар на роздоріжжі».

МИТЕЦЬ І ЖИТТЯ

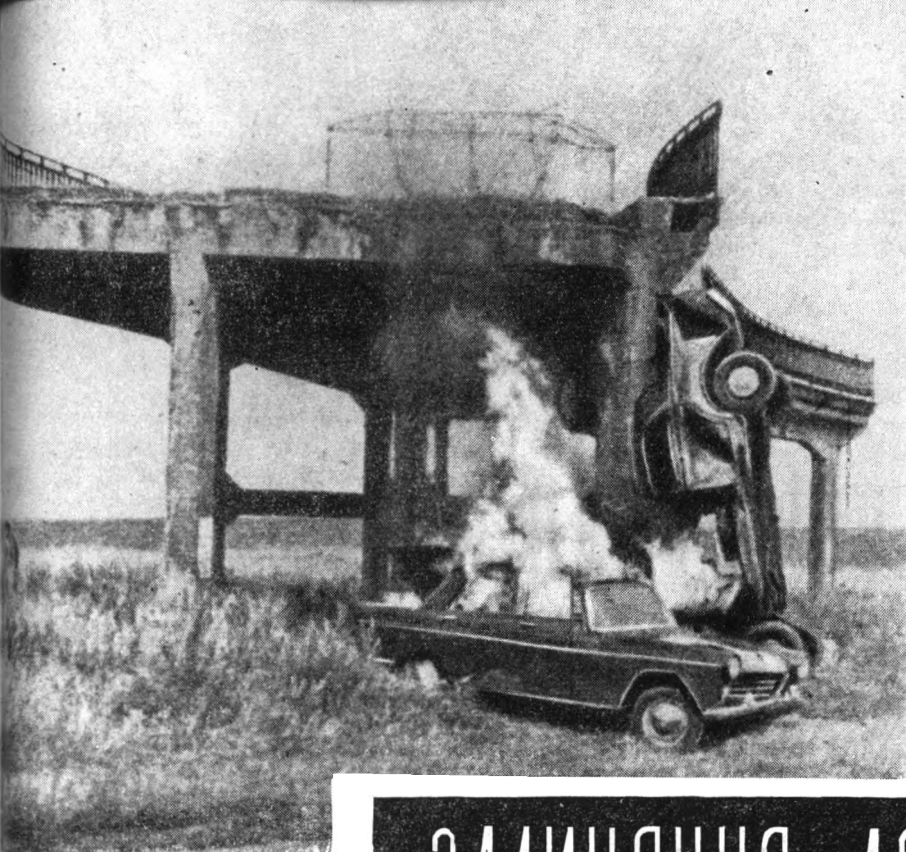
Перший прозовий твір Іржі Фріда, психологічна новела «Брак часу», що вийшла в світ п'ять років тому, привернула до себе увагу читачів і навіть якоюсь мірою вплинула на творчість молодих чеських прозаїків.

Нова повість Фріда «Абел», що вийшла в видавництві «Ческословенські спісовател» в серії «Життя навколо нас», багато в чому розвиває тему «Брак часу» — тут також ідеться про ставлення митця до життя.

Повість має підзаголовок «Рухи одного ранку», і час її дії обмежений двома годинами. Крім художника Франтішека Абела в книзі фігурує

ще один тільки персонаж — жінка, що приходиться до нього вранці прибирати кімнату. Решта подій — регресивні. Це спогади й думки. Художник Абел живе у постійній незгоді з самим собою. А втім, читач знає, що кінець кінцем художник подолає цей песимізм, внутрішній конфлікт. Автор показує, як праця й кохання поступово відновлюють душевну рівновагу митця, сповнюють життя новим змістом.

Повість, як відзначає рецензент газети «Руде право», свідчить про художню зрілість автора.

ЗАЛИЦЯННЯ ДО СМЕРТІ

Жюль Деламар змінив чимало професій, перш ніж врешті-решт знайшов своє покликання; став каскадером, тобто почав дублювати кінозірок у небезпечних сценах. Жюль залюбки ризикував життям у кінокатастрофах, що знімалися з метою полоскотати нерви глядачам. Вже невдовзі після свого дебюту він дублював таких відомих акторів, як Жан Марс, Жерар Філіп та інших. Зокрема, ми бачили його в ризикованих сценах кінофільму «Фанфан-Тюльпан», де він виступав за Жерара Філіпа. Проте, як зазначають фахівці, Деламар тут найскромніше виявив свої здібності.

Парашутист, газетяр, фоторепортер і акробат — новоз'явлений каскадер Жюль Деламар наражався на всілякі небезпеки. Коли мав вільну від роботи годину, «активно» відпочивав: лазив по найстрімкіших покрівлях будинків або, пілотуючи свій літак, у повітрі виходив з кабіни і на крилах виконував карколомні трюки. А одного разу, пізно увечері, вимерсся по фасаді будинку на п'ятий поверх!

Що ж так непереборно вабило Жюля до небезпеки? Коли в нього запитали, він вправно викрутився: «Це нагадує наркотики,— сказав каскадер.— Спочатку людина шукає в них розвагу, а потім так звикає, що вже не знаходить собі місця, коли не робить саме цього».

Жюль Деламар мав рацію: каскадери, які бувають змушені кинути свої заняття внаслідок нещасного випадку або через похилий вік,— що трапляється значно рідше, бо мало хто з них доживає до старості,— звичайно впадають у повну неврастеню. Покажемо щодо цього є кінець кар'єри великого майстра з повітряної акробатики каскадера-рекордсмена Ролана Тутена. В його особі й донині всі каскадери бачать свого вчителя і щиро шкодують, що він не залишив мемуарів про свій, сповнений незвичайних пригод, життєвий шлях.

Жюль Деламар загинув в одній, на перший погляд, незначній аварії, з професійним сумлінням псвотворюючи занос автомобіля при швидкості 50 кілометрів на годину. Чотири рази перед тим йому таланило, і лише на п'ятий раз спрацювала дивовижна законність цього заняття: фатальний випадок завжди трапляється саме тоді, коли на нього зовсім не сподіваються. Так відомий повітряний акробат з Голлівуда Пауль Манц, котрий міг посадити свій спеціально обладнаний літак на крихітний клаптик землі чи на вершину гори, розбився в пустелі, приземлюючись на пісок. Інший голлівудівський акробат Білл Уільямс, визнаний майстер стрибків з диліжансу на коня в шаленому алюрі, загинув, стрибаючи з осла, що біг підтюпцем рівною

стежкою десь в штаті Нью-Мексико.

Коронним номером каскадера вважається падіння з великої висоти. Зйомки таких сцен режисери доручають здебільшого своїм асистентам і, незважаючи на велику небезпеку, окремі епізоди повторюються перед камерою по кілька разів. Звичайно, коли, наприклад, доводиться знімати сцену падіння, ґрунт завчасно ретельно досліджують, вживаються всі заходи безпеки, встановлюється захисне обладнання тощо.

Під час зйомок фільму «Найдовший день» американський продюсер Даріл Занук доручив Жюлю Деламару керувати групою каскадерів. З 500 кандидатів Деламар відібрав для десантної команди 40 парашутистів і протягом місяця напружено тренував їх. Каскадери щодня робили 15-кілометрові марші, влаштували атаки, стрибаючи з парашутом то-

що. За час зйомок не трапилося жодного нещасного випадку, незважаючи на те, що окремі стрибки відбувалися в особливо небезпечних умовах.

Найкраще оплачується праця каскадерів у Англії, але за ці гроші їм доводиться виконувати найнебезпечніші трюки з тривалим тренуванням. Наприклад, у фільмі «Вікінги» Джон Салівен стрибнув з шестиметрової висоти і руками вхопився за нижню частину ферми мосту! Проте й французиздатні на карколомні витівки. Досить згадати вправи Жюля Деламара на крилах літака під час польоту. Інші каскадери, зокрема Жан Шифра і Клод Каслі, кидаються в море з висоти понад 25 метрів, стрибають з мотоцикла на шаленій швидкості; викидаються з автомобіля, охопленого полум'ям.

У Франції добре оплачуються великі автомобільні аварії і падіння з коня. Що ж до стрибків у воду, то їх тут вважають не дуже небезпечними. Так само й бійку. Нарешті, кожен, хто сходе у Франції називатися каскадером, мусить стрибнути з балкона в залу кав'ярні і на льоту вхопитися за люстру або ж тілом пробити віконну раму.

Ось так ці люди балансують на краю безодні, щомиті ризикуючи своїм життям. Це важка і небезпечна професія, справжня гра із смертю заради заробітку.

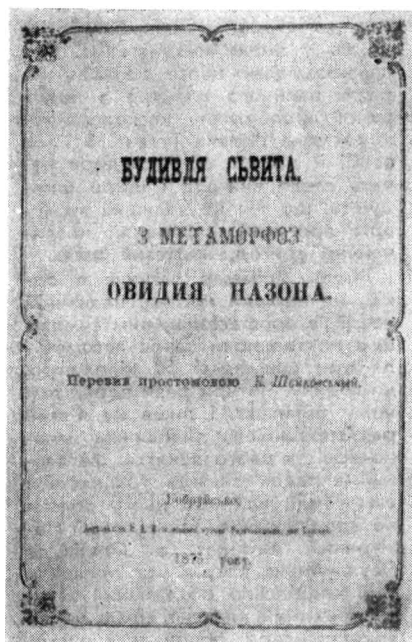
ОЛЬГА ОХРИМЕНКО

НЕВІДОМИЙ ПЕРЕКЛАД З „МЕТАМОРФОЗ“ ОВІДІЯ

Українські письменники здавна виявляли цікавість до античної літератури. Досить часто вони зверталися до неї як перекладачі. На жаль, перші українські переклади з античної літератури не дійшли до нашого часу. Так, наприклад, є свідчення про те, що ще в другій половині XVIII століття існував переклад «Вергілієві пастухи, у малоросійській кобеньяк переодягнені», що належав перу Афанасія Лобисевича. Майже століття невідомим залишався і один з перших українських перекладів з «Метаморфоз» Овідія, зроблений К. В. Шейковським.

Відомості про переклад Шейковського знаходимо в справі віленського окремого цензора по внутрішній цензурі, розпочатій 27 травня 1875 і закінченій 8 лютого 1876 року (зберігається в Центральному історичному архіві Литовської РСР у Вільнюсі). Ця справа є яскравим прикладом того, як царська цензура забороняла українське друковане слово не тільки на Україні, а й в інших частинах Російської імперії, зокрема в Білорусії.

Переклад Шейковського повністю називається так:

«Будівля світа. З Метаморфоз Овідія Назона. Перевив простомовою К. Шейковський. Бобруйське. Дру-

ковальня К. В. Шейковського. 1875 року». З цього видно, що Шейковський — український етнограф і літератор другої половини XIX століття — видав свій переклад з «Метаморфоз» Овідія у власній друкарні.

Брошуру «Будівля світу», дешево і невелику за обсягом (всього чотири сторінки тексту), Шейковський призначав, очевидно, для «первоначального читення народа». Саме це й налякало чиновників царської цензури, які заборонили її розповсюдження.

26 травня 1875 року брошура Шейковського поступила (в «узаконеном числе екземплярів») в канцелярію віленського окремого цензора по внутрішній цензурі, який відразу ж затримав її, «усмотрев в поступке содержателя типографии нарушение основного закона о печат-

ти». 27 травня він звернувся до мінського губернського прокурора з проханням притягти Шейковського за його «проступок» до карної відповідальності і наказав друкарні утриматися від випуску «из стен своих» видання. Про все це цензор повідомив Головне управління в справах друку, куди надіслав і один примірник перекладу Шейковського.

28 травня Шейковський надіслав з Бобруйська телеграму віленському окремому цензору по внутрішній цензурі з проханням припинити розгляд справи, а також повідомляв, що терміново виїздить у Вільно. Однак, прохання не допомогло, — «справа» Шейковського пішла по офіціальних каналах.

Царську цензуру сполохала тема і мова перекладу.

Шейковський переклав тільки першу частину (88 віршів) першої книги «Метаморфоз» Овідія. В ній йдеться про те, як волею бо-

гів чи самої природи з хаосу був створений світ і людина, — і виклад цього в значній мірі суперечить християнському вченню. Переклад цей зроблений загалом точно, але не чистою літературною мовою, а саме «простомовою», в якій досить часто зустрічаються говіркові слова (напр., «мора» замість «моря», «філі», «туда», «всьо», «сімена» і т. д.).

8 лютого 1876 року Головне управління друку надіслало «обгрунтовану» відповідь віленському окремому цензору в справі Шейковського. В ній зазначено, що переклади з класичних мов «повсеместно освобождены от предварительной цензуры», в зв'язку з чим нема підстави притягати до судової відповідальності і Шейковського за його «Будівлю світу». І все ж рада Головного управління в справах друку вирішила виступити

проти випуску в світ перекладу Шейковського з таких міркувань. По-перше, брошура надрукована «на простонародном малороссийском наречии и... очевидно, предназначена для чтения простого народа», про що свідчить її невеличкий обсяг і доступна ціна, а змістом своїм переклад Шейковського «может колебать в народе веру в святое писание». Другою причиною заборони перекладу Шейковського було те, що він зроблений українською мовою, а це нібито свідчило про «украинофильские стремления».

Головне управління у справах друку скасувало судове переслідування Шейковського, але наказало бобруйському поліцеймейстеру накласти арешт на його видання. Всі примірники «Будівлі світу» були конфісковані і, очевидно, знищені.

М. Гомель.

УКРАЇНСЬКА ПОЕЗІЯ У ЛУЖИЧАН

Деякий час тому у літературному додатку до серболужицької газети «Нова доба» була надрукована добірка сучасної української поезії у перекладі Юрія Коха.

Юрій Кох — молодий талановитий лужицький поет. Перші літературні спроби його — невеличкі п'єси із студентського життя, оповідання. Найбільший його прозовий твір — повість «Єврейка Гана».

Особливо великою популярністю користуються вірші Юрія Коха. Ім'я його становлять поруч з такими

іменами кращих ліриків Лужиці, як Юрій Брезан, Кіто Лоренц, Ян Лайнерт.

Серед перекладів, розміщених у згаданому додатку до «Нової доби», бачимо твори львівських поетів Р. Братуня, В. Лучука, Р. Кудлика, О. Сенатович, М. Ільницького, І. Калинця, М. Петренка, Ю. Малявського. Це своєрідна відповідь лужичан на «Малу антологію лужицької поезії», що була надрукована в четвертому номері журналу «Жовтень» у 1965 році.

Цікавить перекладача і творчість українських поетів

Д. Павличка, М. Вінграновського, І. Драча та інших.

Юрій Кох не відходить від змісту оригіналів, зберігає образи, форму й ритміку українських віршів. До найбільш вдалих перекладів слід віднести «Якби я втратив очі, Україно» Д. Павличка, «Балада про соняшник» І. Драча, «Прелюд» М. Вінграновського, «Кольори тіней» В. Лучука та «Леви в Бомбейському цирку» М. Ільницького.

Л. ГЛАДКА

М. Львів.

ГОРТАЮЧИ СТАРІЙ ЖУРНАЛ...

Тема українсько-польських літературних зв'язків не раз привертала увагу літературознавців обох братніх народів. Чимало вже зроблено в цій галузі, але деякі аспекти цієї складної й відповідальної проблеми ще чекають своїх дослідників.

Ми маємо на увазі, зокрема, матеріали, опубліковані в польському громадсько-літературному журналі «Клоси українське» («Українське колосся»), що виходив протягом 1914—1916 років у Києві за редакцією відомого польського історика й критика Й. Урсіна (псевдонім М. Здзеховського). Знаменно, що перший номер цього журналу з'явився 12 березня 1914 р. і був майже повністю присвячений 100-річчю з дня народження геніального Кобзаря. «Так сталося, — читаємо у редакційній статті, — що ми розпочинаємо видання нашого журналу в ювілейному році й ювілейному дні найбільшого українського поета. Саме сто років тому, в с. Моринцях Звенигородського повіту народився Тарас Шевченко».

Перший номер журналу «Клоси українське» відкривається редакційною статтею, у якій зазначено, що

Україна була джерелом натхнення для багатьох великих польських письменників. На другій сторінці надруковано вірш «Могила Тараса» польського поета Б. Залеського, в якому він «з далекої сторони схиляє сиву голову» перед могилою Кобзаря.

У великій статті «Тарас Шевченко (1814—1914)» Й. Урсин подає досить детальну біографію великого українського поета. Автор підкреслює роль геніального співця в культурному й громадському житті українського народу. «Появу «Кобзаря» зустріли на Україні з великим захопленням, — пише він. — Молодий поет зразу ж став народним пророком (підкреслення Й. Урсіна. — В. П.). Його твори переписували в тисячах примірників, вивчали напам'ять, а найкращі тогочасні українські письменники, як наприклад Квітка-Основ'яненко, зразу ж віддали Тарасові Шевченку пальму першості». Польський критик з захопленням пише про життєвий і творчий шлях геніального Кобзаря, який «з приниженого раба перетворився на титана народної пісні», «великого співця народу». Стаття закінчується слова-

ми: «В соті роковини з дня народження великого поета України віддаємо шану його преславній пам'яті».

Стаття Й. Урсіна, написана тепло й прихильно, відрізняється від попередніх його думок про Т. Г. Шевченка, висловлених у книзі «Очерки из психологии славянского племени. Славянофилы», опублікованій ще 1888 р. у Петербурзі. У розділі, присвяченому творчості великого Кобзаря, він писав тоді: «У Шевченкові поезії поруч із всевладними в ній мотивами смутку й туги подибуємо також... сумні думки про марність усього земного й палку тугу за кращим, загробним життям». Ів. Франко виступив із різкою критикою цих поглядів у статті-рецензії «Т. Шевченко в освітленні п. Урсіна», де, зокрема, писав: «У цих Шевченкових поемах зовсім нема ані містицизму, ані фаталізму, ані месіанізму, є тільки високолюдське розуміння життя й історії та вогненна любов до великих ідей добра, справедливості й любові». Можна припустити, що стаття Ів. Франка, а пізніше його листування з Й. Урсином, спричинилися до того, що останній по-новому прочитав і оцінив творчість Кобзаря. До речі, як ми побачимо далі, Ів. Франко був одним з активних співробітників журналу «Клоси українське», редакція присвятила і йому чимало сторінок.

Готуючи ювілейний номер, редакція журналу звернулася до видатних польських діячів з проханням висловити свою думку про Т. Г. Шевченка. На це прохання відгукнувся, серед інших, письменник Г. Сенкевич,

який писав: «Щодо Тараса Шевченка, то я читав «Гайдамаків» та інші його твори ще до написання «Вогнем і мечем». З цих давніх часів залишився в мене туманний спогад про поета дужої руки».

В журналі надруковані також переклади віршів Т. Г. Шевченка, замітка Д. Вольської «Про пам'ятник Шевченкові». В одному з номерів вміщені був проект монумента польського скульптора В. Галінського. Треба підкреслити, що опубліковані в польському журналі шевченківські матеріали виходили далеко за межі ювілейних статей — вони свідчили про глибоку пошану кращих представників польського народу до найгеніальнішого співця України. Одночасно це був виклик царському самодержавству, яке категорично заборонило відзначати 100-ліття з дня народження Кобзаря.

Як ми вже згадували, у названому журналі активно співробітничав Ів. Франко, який надрукував тут у власному перекладі три свої вірші («Народна пісня» і два

із збірки «Із днів журби»). Публікуючи їх, редакція вмістила статтю про Франка під назвою «Про представника української культури», у якій називає великого Каменяра «найвидатнішим сучасним представником української культури», творчість якого «характеризується глибокими знаннями й культурним розумінням політичної ідеї».

Згодом редакція відзначила 40-річчя літературної діяльності Ів. Франка, висловивши йому вдячність за його «багаторічну важку працю, завжди виконувану з любов'ю до народу й батьківщини».

На смерть великого українського письменника редакція відгукнулася некрологом, у якому, зокрема, писала, що «цей поет і прозаїк, знаменитий і невтомний діяч і публіцист... завжди захищав пригноблених, зображував життя бідних, безправних, знедолених і нещасних».

Пам'яті великого Каменяра присвятив свою статтю під характерною назвою «Співець недолі» Т. Ридван-

ський. «Українська література має в особі Івана Франка найкращого свого представника, — читаємо, — а всесвітня — одного з найглибших і найщиріших демократичних письменників». А далі польський критик так розкриває творчість Каменяра: «Вдумливий спостерігач, реаліст у змалюванні суспільних відносин, інтимний і тонкий співець природи, особливо гірської, він був і ніжним ліриком, і водночас нещадним сатириком, а інколи, коли цього хотів, і незрівняним гумористом...»

Т. Ридванський підкреслює, що Ів. Франко не тільки змальовував страждання народу в умовах капіталізму, але зумів у цій «суспільній темряві» побачити вихід — революційне перетворення суспільства. Тим-то його твори не пригнічують, а, навпаки, збуджують волю до життя і боротьби: «Трагічна історія злодія Панталахи (в однойменному оповіданні — В. П.) стає просто гімном свободі».

В. ПОЛЕК

м. Івано-Франківськ.

Анна ЗЕГЕРС.

ДОРОГІ ДРУЗИ!

Я вважаю, що 100 місяців — це набагато краще, ніж 100 років. Адже, коли йдеться лише про сто місяців, то в цьому випадку можна, як кажуть берлінці (я сама народилася на Рейні і не дуже добре знаю берлінські приказки, але ця мені подобається), твердити, що «все ще попереду», чого, мабуть, не скажеш у 100 років

Ваш журнал вже тепер такий яскравий і цікавий, що від нього можна сподіватися ще більшого. Бажаю вам і вашому журналові всього найкращого на найближчу тисячу місяців.

Берлін.
Німецька Демократична Республіка.

Київ,
журналу
«ВСЕСВІТ»

Anna Zeger

П'Є С И

МИКОЛИ ЗАРУДНОГО

НА ЗАРУБІЖНИХ

С Ц Е Н А Х

Ім'я українського драматурга Миколи Зарудного вперше зустрічаємо на сторінках закордонної преси у 1954 році. В газеті «Наше слово», яка почала саме тоді виходити у Варшаві, його ім'я було названо в оглядовій статті, присвяченій післявоєнному поколінню українських літераторів. Творчий доробок М. Зарудного складався на той час з циклу оповідань «Сандомирській плацдарм», повісті «Мої земляки», п'єс «Весна», «Велике доручення», «На крутих берегах», «Заслужений артист» і кількох одноактівок.

А незабаром ім'я Миколи Зарудного з'явилося на афішах румунських театрів. Першою ластівкою була п'єса на одну дію «Сашко вибирає дорогу». Поставив її народний театр під керівництвом режисера Ірини Крайїли.

Справжній успіх драматургові за межами України приносить комедія «Веселка». У 1959 році її показав на своїй сцені Український народний театр у місті Пряшеві (Словаччина) в постановці Йозефа Фельбаби. Звідси комедія перекочувала до Болгарії. Того ж року режисер Іво Іванов поставив її в Толбухінському драматичному театрі, і ось уже сім років «Веселка» прикрашає його репертуар.

В 1962—1965 рр. Софійський радіотеатр виступав з памфлетом «Мертвий бог» і одноактивною «Номенкла-

турна одиниця». На болгарську мову перекладено також «Антеї» й трагікомедію «Фортуна».

Клужський студентський центр ім. Хашдеу, в якому дає вистави молодіжний театр Румунії, нещодавно показав глядачам сценічну композицію за драмою «Острів твоєї мрії» (художній керівник Флоріан Годорог), ряд аматорських театрів поставив ту ж таки «Веселку».

На книжкових полицях Югославії переклад «Веселки» з'явився у 1964 році. Світло рампи п'єса побачила в міському театрі в Руски-Керестур. Комедія-одноактівка українського драматурга «Сашко вибирає дорогу» звучала з театральних підмостків у містах Коцур, Дюрдьов, Вербас і Шиду.

В Берліні «Веселка» вийшла масовим тиражем у перекладі на німецьку мову. З успіхом пройшла прем'єра «Веселки» в театрі м. Гюстрова (НДР), йде вона там і досі. Детально аналізуючи цю постановку, критик Артур Вернер писав у журналі «Театр дер цайт», що «Веселка» є «зразком сучасної

української радянської драматургії, а такі позитивні образи, як Дмитро Шелест, Наташа, Ольга та Світлана Кряжі... хвилюють своїм завзяттям та енергією».

Колектив Пряшівського драматичного театру включив до свого репертуару на сезон 1965 р. дві п'єси Миколи Зарудного — трагікомедію «Фортуна» та драму «Острів твоєї мрії».

Показав «Фортуну» в 1965 році і студентський театр при університеті ім. Шафарика в Братиславі. Там же вийшла масовим тиражем «Веселка» в перекладі на словацьку мову. «Добре відомі твори М. Зарудного і польському глядачеві».

На Кубі читають героїчні «Антеї» іспанською мовою. Вже довгий час «Веселка» не сходить зі сцени в одному з прогресивних українських театрів Канади.

Сповнені любові до трударів, гуманні й цікаві п'єси українського драматурга щодня дивляться тисячі й тисячі наших друзів за кордоном.

Леонід БАРАБАН

ЇХ ЗБЛИЗИЛА МУЗИКА

У 80-х роках минулого століття на аляях Віденського лісу часто бачили ставну людину з розкішною густою бородою, а поряд — юнака з явно слов'янськими рисами обличчя. Перший з них був відомий композитор Йоганнес Брамс, а другий — наш земляк, обдарований український композитор Єусебій Мандичевський (1857—1929). Він народився в селі Молодії, навчався музики в Чернівцях, потім поїхав до Відня. Тут у 1879 році і познайомився Мандичевський з Брамсом. Знайомство поступово переросло в міцну дружбу.

Великому композиторові одразу сподобався обдарований українець. Цікаво, що того ж 1879 року Брамс як член комісії по розподілу мистецьких стипендій писав: «Найбільш гідним похвали вважаю Мандичевського. Його здібності справляють надзвичайно приємне враження»...

Мандичевський захоплювався чудовими творами свого старшого товариша, особливо «Угорськими танцями», про які В. В. Стасов писав, що «вони гідні своєї великої слави», студіював його праці з теорії та композиції. Він цілком поділяв погляди Брамса, який виступав проти надмірної ускладненості музичної мови, характерної для пізнього романтичного мистецтва, боровся за збереження традицій великих майстрів музики

минулого — Йоганна Баха, Людвіга Бетховена, Франца Шуберта, Роберта Шумана та ін. Ці прогресивні ідеї Брамса, зрозуміло, мали неабияке значення для виховання мистецьких смаків, зростання композиторської майстерності Мандичевського. Про це свідчать його власні пізніші твори, зокрема одинадцять українських хорів, канон на три голоси «І день іде, і ніч іде...» (на слова Т. Г. Шевченка), музика на тексти Ю. Федьковича «Оскресни, Бояне!», «Кобзарська зірниця» та ін.

В творчості Мандичевського є композиції різноманітних жанрів. Брамс високо цінував його вокальні твори, написані на тексти народних сербських, угорських, російських, українських, молдавських пісень. Зокрема, цікавою і своєрідною є музична обробка Мандичевським фольклору, зібраного на Буковині. Неабиякий інтерес становлять і пісні композитора, написані на тексти румунських і молдавських поетів М. Емінеску, Г. Кошбука, В. Александрі, О. Влахуце та ін.

Мандичевський зустрічався з великим маестро майже щодня, здебільшого на зборах віденського товариства друзів музики. З 1887 року молодий композитор став архіваріусом товариства і з ентузіазмом взявся за упорядкування численних матеріалів, почав збирати старовинні музичні твори. Він був різнобічно освіченою людиною, цікавився не тільки музикою, але й філологією, історією літератури, музики. І Брамс завжди зважав на його думку.

Про близьку дружбу двох митців свідчить їх листування (оригінали листів Мандичевський в останні роки життя подарував товариству. Архіваріус Карл Гейрінгер опублікував їх у книзі «Хроніка музичного товариства», Лейпціг, 1933). Брамс, як відомо, не любив писати, але для свого друга він робив виняток.

З цих досить важливих документів ми дізнаємось про деякі подробиці життя композиторів (особливо в період з жовтня 1882 року по вересень 1896 року), про педагогічну і видавничу роботу Мандичевського, пев-

ною мірою про його мистецькі смаки, ставлення до різних музичних діячів. Найбільший інтерес являють листи, в яких український композитор торкається питань теорії музики. Так, у листі від 2 липня 1891 року він висловлює свої міркування з приводу зовнішньої і внутрішньої форми музичного твору.

Мандичевський вивчав твори Йоганна Себастьяна Баха, пізніше видав їх окремою збіркою. Тому в листах знаходимо цікаві й глибокі думки його щодо музики Баха. Зокрема, в листі від 18 червня 1893 року він пише: «Арії Баха чудово імпонують співакам... І як геніально визначив він чи підходить та чи інша арія для тенора, альту або іншого голосу». Захоплювався Мандичев-

ський і творами Франца Шуберта. Він писав про неабияку працездатність митця, про роботу Шуберта в галузі малих форм. Ось рядки з листа від 19 липня 1893 року: «...Нас дивує велика кількість його пісень, але при цьому ми не думаємо, що більшість із них він переписував по два, три й чотири рази — щоразу удосконалюючи».

З листування дізнаємось про багатий духовний світ обох митців, а головне — воно є яскравою ілюстрацією широкій дружби знаменитого Йоганнеса Брамса і композитора з Буковини Єусебія Мандичевського. Ця дружба обірвалась у 1897 році, коли Брамс помер. Мандичевський тяжко переживав втрату старшого друга, вчителя.

Все подальше життя український композитор збирав твори Брамса, зберігав кожний, бодай незначний його рукопис. І цілком можливо, що на Буковині (а він неодноразово приїздив до Чернівців, брав участь у концертах різних музичних товариств) саме завдяки Мандичевському слухачі вперше познайомилися з деякими творами автора «Угорських танців». А в 1927 році побачило світ 26-томне зібрання творів Йоганнеса Брамса — плід самовідданої багаторічної праці Мандичевського. То був щедрий і нев'янучий вінок любові й шани композитора з Буковини своєму незабутньому другові.

**Володимир ДЯЧКОВ,
Богдан СИДОР**

м. Чернівці.

К. Е. ФРАНЦОЗ ПРО ГАЛИЧИНУ

Серед письменників минулого століття, в творах яких висвітлюється історія життя і побут колишньої Галичини, чільне місце посідає популярний у свій час німецький літератор Карл Еміль Француз, автор багатьох новел і повістей на галицькі теми, між іншим збірки автобіографічних оповідань під назвою «Півазія. Картини із культури Галичини, Буковини, Південної Росії і Румунії» (Лейпціг 1876 р.). В Західній Європі Француз був досить популярний, в 1882—1891 рр. його книги перекладались англійською мовою.

Сам Француз народився

на Галичині і виріс на Поділлі серед українського населення. Він добре знав українську мову, життя і побут українського народу, хоч закінчив вищу школу у Відні і там постійно жив. Щороку Француз приїздив до Галичини, на свою, як він писав, батьківщину. Багатий етнографічний матеріал з життя гуцулів подає автор у повісті «Боротьба за справедливість», головний герой якої Олекса Довбуш. Цей роман було перекладено пізніше українською мовою, і на матеріалі його Михайло Старицький написав свою драму «Юрко Довбуш».

Збірка «Півазія. Картини

із культури Галичини, Буковини, Південної Росії і Румунії» саме з цього погляду й цікава.

Тепло змальовує автор Буковину і Чернівці. Багато місця приділяє він українському народові. Зокрема, з симпатією пише про гуцулів в історико-етнографічному аспекті. Описує він також і опришківський рух.

Книга К. Е. Францоza дає дослідникам багатий матеріал для детальнішого висвітлення становлення гуцулів, пригноблених австрійськими баронами.

М. ДУМКА

м. Івано-Франківськ.

ЗА НАРОДНИМИ ЗВИЧАЯМИ

Їх дуже багато на світі, незвичайних свят, народжених історичними подіями, легендами, народними повір'ями, давніми традиціями. Ми розповімо лише про деякі з них.

«КУПАЦІ ПОНДЕЛОК»

«Щасливо зустріти свято, багато вам води!», «Дякуємо, вам також!»

«Багато води!» — таке незвичне побажання можна почути в Чехословаччині раз на рік, весною, напередодні старовинного народнього свята. «Багато води!» — сердечно промовляють люди. І це бажання висловлюється в листах, його вистукує телеграф і повторює телефон. Проте воно стосується тільки осіб прекрасної статі.

Здавна, в один з понеділів весни в деяких областях Чехословаччини всіх жінок і дівчат обливають водою. В інших областях дівчат і жінок шмагали різками, сплетеними з гнучких лозин. Пізніше ці звичаї різних областей змішалися, створивши цікавий ритуал веселого свята.

Тепер дівчат і жінок обливають водою, бажаючи їм щасливого життя і повного достатку. А потім легенько б'ють лозиною — по ногах, щоб були проворні; по руках, щоб були спритні; і повертають «жертву» на всі боки, щоб вибити з неї недуги й лінощі.

Після холодного душу і різок жінки повинні, згідно із звичаєм, віддячити чоловікам за увагу: вони дарують їм жартівливі, заздалегідь приготовані сувеніри, частують вином і святковими стравами.

До цього весняного свята в Чехословаччині ретельно готуються. Хлопці, чоловіки і навіть дідугани плетуть гнучкі різки, прикрашають їх яскравими стрічками з китичками на кінцях. Такі різки називаються «корбачами» і мають інколи декілька хвостів. Зараз корбачі виробляють навіть на заводах — із пластмаси, красиво оздоблені.

Дівчата і жінки старанно готують сувеніри, щоб вистачило на всіх, хто прийде їх обливати водою. Найчастіше це «писанки» — яскраво розмальовані, порожні всередині яйця, смішні фігурки з головами із порожніх яєць.

І ось, у святковий понеділок, на вулицях виливаються відра води, лунає сміх і вереск. Дівчата і жінки мокрі до нитки і веселі; представники сильної статі, від хлопців до старезних дідів, ходять поодиноці і гуртами з будинку в будинок. Жодна дівчина, жінка, бабуся не повинна вийти «сухою з води». Цей день так і зветься по-чеськи «кўпаці понделок».

БІЙ ЗА МІСТ

Мальовниче виглядає традиційний ритуал «Бій за міст» в італійському місті Пізі.

В XIII віці там відбулася битва на мосту, описана в історичних хроніках, і відтоді щороку — майже 700 років підряд — пізанці розігру-

ють цей бій на мосту через ріку Арно.

В святі бере участь все місто, а в самій «битві» — сотні молодих пізанців, одягнених в старовинні шоломи і панцирі, озброєні списами, мечами і алебардами. Надвечір на головній площі міської власті вручають «переможцям», які стають навколішки, шовковий стяг. На стінах всіх будинків, під вікнами жителі вивішують глиняні чаші з палаючими свічками.

«ПОВЕРНЕННЯ ВОД»

Чудовий вигляд має столиця Камбоджі — місто Пном-Пень під час свята «Повернення вод», що припадає на початок листопада.

Коли наближається засушливий період року, ріка Тонле-Сап, яка перед тим ніби переливала води Меконга у Велике озеро, тепер змінює своє русло і разом з Меконгом прямує до моря. Рівень води у Великому озері і Тонле-Сап падає, звільняючи замулені землі, які селяни використовують для посівів рису. На честь цього і влаштовується щороку урочисте свято.

Приготування до нього починаються заздалегідь. Перед королівським палацом, що стоїть на набережній Меконга, будують мініатюрний плаваючий палац для короля і трибуни для глядачів. Тут відбуваються головні події свята — триденні гонки величезних каное, прикрашених зображеннями драконів.

У кожному човні — по 30—40 гребців з червоними пов'язками на руках. Стоячи, вони швидко гребуть короткими веслами. На обох берегах лунають вигуки людей, гримлять оркестри. Руки гребців з червоними пов'язками, ніби язики полум'я, злітають над човнами — все це створює надзвичайно мальовничу видовище.

До глибокої ночі тривають народні гуляння, спалахують різноколірні феєрверки, а по річці продовжують рухатись ілюміновані судна. Нарешті король віддає символічний наказ водам Тонле-Сап змінити свій напрям. І цим завершується свято.

КЛЕНОВИЙ СІК

В Канаді щороку відзначають весняне свято кленового соку. В сідловинах Квебеку тягнуться суцільний кленовий ліс з рідкими білими плямами беріз. Якщо на стовбурі здорового клена зробити невеликий надріз і вставити в засічку порожнисту трубочку з підвищенням до неї легеньким відерцем, то через хвилину-другу почувється світлий, радісний дзенькіт. Це капає кленовий сік.

Ранньою весною місцева різновидність кленів напрочуд багата солодким соком. За зиму він збирається в корінні, а навесні піднімається по стовбуру догори. При температурі близько нуля в ньому з'являється особлива сахаристість. Сік збирають і готують з нього сироп.

Як тільки сироп загусне, чан виносять на лісову галявинку і починається свято. Всі їдять сироп, черпаючи його кленовою паличкою. Лунає музика, молодь танцює. За звичаєм свято закінчується, коли хтось помітить у повітрі першого метелика.

ТУРНІР РИБАЛОК

У Сеті, портовому місті Франції, червневим вечором на Великій канал випливають прикрашені квітами рибальські човни. В кожному сидить по десять гребців, по два музиканти — барабанщик і гобоїст, по шість бійців-балансерів. Всі в білих сорочках і штанах, в білих морських капелюшках. На березі каналу встановлюють трибуну, збудовану з пофарбованих дощок. Її заповнюють поважні і зосереджені судді з числа рибальських старійшин, теж в білому одязі.

Звучить труба, і човни зближуються. По одному балансеру з кожного човна схоплюються, намагаючись зіпхнути противника в воду. Летять бризки, набережна

аплодує, скандуючи ім'я переможця, а висхідну позицію для сутички займає наступна пара балансерів...

ДЕНЬ ПОЖЕЖНИКІВ

В Японії існує чимало оригінальних свят. Найгомінливішим серед них є щорічне свято — «день пожежників».

Пожежні команди виїжджають в повному складі на вулиці міст, демонструючи свою майстерність. Особливо яскравим стає це видовище в Токіо, де в святі беруть участь, крім професіоналів, також і численні добровільні пожежні дружини.

Одягнені в середньовічну уніформу, пожежники Токіо виконують акробатичні вправи на східцях драбин, піднятих на автомашинах, що шалено мчать вулицями міста...

ЧАЙ ДЛЯ НЕОДРУЖЕНИХ

Званий чай в ратуші організовує щороку мерія бельгійського міста Екоссін-д'Анген. На це чаєпиття запрошуються тільки неодружені чоловіки і дівчата. Вони мають прийти в ратушу одягнені, як належить женихам і нареченим. Гостей урочисто зустрічають мер, члени міської ради і духовий оркестр. Статистичні дані свідчать, що не менше половини всіх шлюбів у місті укладається незабаром після цього свята.

БАЛ ГІРСЬКИХ ПАСТУХІВ

В гірських районах Швейцарії, Італії, Австрії, а також у Баварії в Західній Німеччині, здавна існує осіннє свято пастухів. Останнім часом на цих святах великого поширення набули всілякі конкурси: хто швидше видоїть корову, зіб'є масло, збере череду. А недавно був проведений конкурс бороданів. Учасники свята, яке відбувалося в баварському містечку Імменштедті, прибули сюди з широкими бородами стоденного віку і коров'ячими дзвониками, прив'язаними до цих борід. Першим «Королем бороданів» став 36-річний Фердінанд Мюлетт.

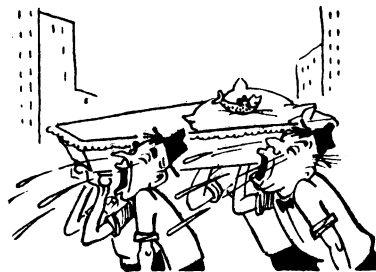
КАРНАВАЛ ГІГАНТІВ

За легендою, на території нинішньої Бельгії колись жили гіганти — гайани. Саме на їхню честь у фландрському місті Дуе щороку влаштовують великий карнавал. Три дні і три ночі під перегук дзвонів і барабаний дроб процесії жителі міста носять по вулицях 7-метрову дерев'яну фігуру «мосьє Гайан» і 6-метрову «мадам Гайан», яка завжди одягнена за останньою модою. Потім проносять фігури маленьких великанчиків: «майстер Жако» — 4 метри, «майстер Фільон» — 3 метри і двометрового «косоокого Бенбена».

А у французьке місто Лілля тих гігантів звозять з усієї країни і також з Бельгії. Учасники лілльських святкових процесій несуть більше ста фігур найфантастичнішого вигляду, заввишки від 4 до 8 метрів. Раніше ці фігури робилися з дерева і хмизу, тепер їх стали виготовляти з пластмаси.

ПРОЩАННЯ З САРДИНКОЮ

Скрізь в Іспанії щороку святкують «похорон сардинки». Вулицями міст і сіл рухаються веселі ватаги людей в драному одязі. Обличчя в них вимазані сажею. Натоп гуде в дудки, стукає в сковорідки, гримить кастаньетами і виспіває веселі пісні. В хвості процесії плететься священик, а за ним ряджені. На плечах у них ноші з

величезним солом'яним опудалом «пелеле», в зубах у якого маленька рибка-сардинка. Її урочисто «ховують», закопуючи десь за містом або на сільській околиці. Тут-таки влаштовують бенкет і вирушають далі, щоб бешкетувати цілу ніч.

Цей звичай походить від стародавнього обряду прощання з карнавалом, коли перед постом різали і ховали свиню — символ скоромної їжі. Поступово жертва ставала все більш символічною, поки не перетворилася на маленьку сардинку.

ПРИБОРКАННЯ ТАРАСКИ

Тараскон, французьке місто, прославлене Альфонсом Доде, дістало свою назву від імені легендарної потвори Тараски. За легендою, Тараска мешкала на берегах Рони, підстерігала і топила судна, пожирала гребців і керманів. На битву з потворою вирушили шістнадцять юних рицарів: вісьмох Тараска проковтнула, інші вісім втекли. І лише селянській дівчині Марті, яку пізніше зарахували до лику святих, вдалося приборкати потвору.

Багато століть тарасконці щороку влаштовують два свята Тараски — в червні і в липні.

На першому торжестві потвора з'являється в усьому своєму страхотливому вигляді. Величезне тіло вкрите шкіряною лускою, з кожної луски стирчать залізні спичаки. Тараска з шумом і вереском проноситься по місту, викидаючи дим і полум'я. В утробі опудала видно вісім нещасних рицарів, яких зжерла, згідно легенді, потвора. Тарасконці весело розбігаються в усі боки, вивертаючись від ударів її семи хвостів, а потім оточують опудало і танцюють навколо нього.

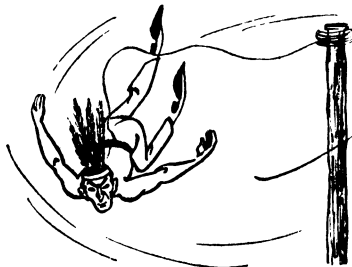
Липнєве свято проходить тихіше. Тараска в цей день покійно плететься по вулицях за найвродливішою дівчиною міста, яка веде

приборкану потвору на повідку з шовкової стрічки. Увечері тарасконці збираються в шинках, п'ють вино, танцюють.

КОРОЛІ ДУРНІВ

В перший понеділок червня тисячі жителів бельгійського міста Ронсе, одягнувши фіглярські маски, товпляться на площах і вулицях, намагаючись базікати якомога безтурботніше. Вони обирають «короля і королеву дурнів» і проносять блазенську пару монархів по місту, пускаючи на їхню адресу різні в'їдливі і солоні жарти. Накази «короля і королеви» виконуються беззаперечно. А які накази можуть віддавати король і королева дурнів? Наприклад, такий: «Вимаж своє обличчя сажею, прив'яжи ззаду мотуз'яного хвоста і так ходи до вечора». Грає музика, звучать пісні. Традиційний «понеділок дурнів» перетворився на свято початку літа.

СВЯТО ОРЛА

У індіанців гірських районів Мексики здавна влаштовуються незвичайні змагання — танець-політ на жердині, що обертається. В них беруть участь найсильніші і найспритніші чоловіки в масках орлів. З легкістю акробатів, під пронизливий звук дудок вони піднімаються на п'ятнадцятиметрову щоглу, встановлену на базарній площі. Встромивши ноги в петлі канатів, прикріплених до блоків на верхні щогли, «орли» — так називають учасників цих змагань — з криком кидаються вниз.

Декілька хвилин вони на крилах кружляють у повітрі, імітуючи орлиний клекіт. Внизу глядачі з хвилюванням спостерігають за польотом, який інсді коштує «орлам» життя.

КАЛЕНДОСКОП ВСЕСВІТУ

ПЕРЕДБАЧЛИВІСТЬ.

Сфера діяльності західних страхових компаній невпинно розширюється. Нещодавно один сіднейський клієнт попросив застрахувати свій дім від можливого падіння на нього штучного супутника Землі. Його прохання було одразу ж задоволено.

«ВІНЧАЛЬНИЙ» РОБОТ.

В Чікаго при вході до однієї церкви встановлено «вінчального» робота. Він гравірує на обручках майбутнього подружжя їхні імена. Звичайно, за відповідну плату. Святі отці запевняють, що молоді, обручені роботом, живуть більш щасливо, ніж звичайне подружжя.

ГОТЕЛЬ - В'ЯЗНИЦЯ.

Знаменита в'язниця Пекілла в Мехіко перетворена зараз на першокласний готель, в якому збереглися всі характерні ознаки в'язниці: вікна заграбовані, в дверях залишилися віконця. Туристи при бажанні можуть вести тут життя справжніх в'язнів: їх щоденно будять о п'ятій годині ранку, дають тюремний сніданок і примушують працювати на полях під охороною наглядачів.

ЕКСПЕРТ З КАРНИХ СПРАВ. Англійське телебачення прийняло на посаду експерта з карних справ 27-річного Колліна Ходера. Свого часу за спробу озброєного пограбування він відбув п'ять років ув'язнення. Як заявив Ходер, його дуже дратують телевізійні передачі, в яких всі злочинці і злодії виглядають повними ідіотами.

— Я поговорив про це із своїми приятелями, і всі вони сходяться на тому, що коли вже по телебаченню показують зламання сейфів, то це повинно бути зроблено професійно, — сказав він кореспондентам преси.

ГЕРОЇ ДИКОГО ЗАХОДУ

Покоритель американського Дикого Заходу — хвацький вершник у ковбойських штанах і крилатому капелюсі, віртуозний стрілець з шестизарядного кольта, гроза індіанців — є одною з центральних постатей літератури, кіно, телебачення США. Цей персонаж і досі активно впливає на формування свідомості й світогляду американської молоді, він і понині успішно конкурує на американському книжковому й видовищному ринку із своїми прямими нащадками — гангстерами й агентами ЦРУ, бо не гірше за них ріже й стріляє і, отже, не менші за них приносить прибутки власникам видавництв, кінофірм і телекомпаній.

Найпопулярніші герої сучасних творів про освоєння Дикого Заходу — так звані «вестернів» — мають своїх прототипів. Люди з такими іменами, прізвищами й прізвиськами, як Біллі Кід, Дикий Білл Хікок, Буффало Білл, Кіт Карсон існували насправді. Ми розповімо нижче справжню біографію одного з них — Біллі Кіда — і простежимо, як з плином часу зусиллями ремісників од літератури він зведений був на п'єдестал слави й став національним героєм Америки.

* * *

Існують дві версії історії життя і діянь Біллі Кіда. Згідно з першою, це — завершений бандит, зло-

дій, нікчемний боагуз і вбивця з-за рогу, який за коротке життя своє порішив 21 людину. Згідно з другою, це — романтичний і благородний герой, сміливий і мужній ватажок загону борців за справедливість. Про першу версію в сучасній Америці знають хіба що історики. Зате друга, підкріплена мільйонними тиражами книжок і журналів, кілометровими стрічками коміксів, незліченними кіно- і телефільмами, міцно утвердилася в Сполучених Штатах, як цілком офіційна.

Яким же він був насправді, цей Біллі Кід?

Про ранні роки його життя відомостей збереглося дуже мало. Народився він у Нью-Йорку, 23 листопада 1859 року. Свого батька — Уільяма Г. Бонні — майже не знав, бо той помер молодим. Мати з синами Біллом і Джоозефом перебралася в Санта-Фе, де незабаром одружилася з рудокопом Уільямом Антрімом. А в 1874 році вона померла. Для юного Біллі Бонні, згодом відомого також як Генрі Маккарті, Генрі Антрім і, нарешті, Біллі Кід, розпочалося напівбезпритульне життя. Він злигався із зграєю вуличних хуліганів і злодіїв, з ними почав вештатися по салунах та казино. Про перший наслідок цих розваг повідомила газета «Геральд» 26 вересня 1875 року: «Генрі Маккарті, якого в четвер заарештували за крадіжку одягу... вчора втік з в'язниці через димохід».

Дистанцію від дрібної крадіжки до «мокрого діла» Біллі Кід подолав дуже швидко. Уже в серпні 1877 року газета «Арізона сітізен» розповіла про перше вбивство, яке він учинив. Посварившись за пивною стойкою з ковалем Вінді Кейхіллом, Біллі розрядив йому в живіт свій револьвер. Після цього, ясна річ, юному вбивці стало надто «жарко» в Арізоні, і він подався на територію Нью-Мексіко, де осів коло міста Мессілі. Трохи оговтавшись, Біллі приєднався до місцевої зграї бандитів-конокрадів, і через півтора місяця після вбивства в Арізоні його ім'я — цебто, одне з його імен — з'явилося на

шпальтах месильської газети «Індепендент». Репортер повідомляв, що серед злодіїв, які нещодавно вкрали трьох коней, був якийсь Генрі Антрім. Газетяр висловлював наївну надію, що конокраді не забаром упіймають, а коней повернуть їхньому власникові. Кід у цей час мчав на вкраденому скакуні в напрямі округу Лінкольн.

Як бачимо, до осені 1877 року Біллі Кід нічим не відрізнявся від інших бандитів, що, рятуючись від руки Закону, посувалися слідом за трударями-піонерами, скватерами й пастухами-ковбоями на дикі, необжиті західні території Сполучених Штатів; за душею в нього були «тільки» крадіжки із зломом, втеча з в'язниці, вбивство і конокрадіство. Але на час появи Біллі Кіда в окрузі Лінкольн там саме точилася війна; своєю участю в ній Біллі Кід і зажив собі слави національного героя, а сама війна — відома в історії США під назвою «Війна в окрузі Лінкольн» — згодом стала джерелом сюжетних конфліктів для незліченних романів і сценаріїв про Дикий Захід.

Розповімо, однак, про все це по порядку.

Отож, Біллі Кід, добре усвідомлюючи, що на деякий час йому треба причаїтися де-небудь у відлюдному й затишному куточку на лоні природи, якомога далі од пильних шерифів і допитливих репортерів, спішився з коня на мальовничому березі Ріо-Руїдосо, за десять миль від міста Лінкольн. Кілька днів він перебув на самоті, а потім познайомився з Джорджем Коу — мешканцем хатини, що стояла неподалік од його сховища. Вони почали вдвох ходити на полювання, рибалити, словом, заприятелювалися. Минув ще якийсь час, і за рекомендацією двоюрідного брата Джорджа Коу Біллі найнявся ковбосм на ранчо Джона Танстола, багатого англійця, який нещодавно оселився в Америці. Крім цього великого ранчо, що лежало вздовж обох берегів Ріо-Феліс за сорок миль од Лінкольна, Джон Танстол володів також найбільшою крамницею в місті. Партнером англійця був Александер Максуїн, честолюбний і вельми неврівноважений за вдачею адвокат, що жив у Лінкольні. А фінансовою опорою обох був Джон С. Чізем. Людина дуже багата й хитра, Джон Чізем під час війни в окрузі Лінкольн волів залишатися в тіні й всіляко підкреслював свій нейтралітет.

Проти цих партнерів виступав синдикат скотопромисловців і торговців на чолі з Мерфі, Доланом і Райлі. Ця група прагнула прибрати до рук усю торгівлю в окрузі Лінкольн, і підтримували її місцеві власті, які фактично безконтрольно управляли цією територією. (До речі, завдяки своїй злочинній діяльності згадана кліка урядовців також увійшла в історію гангстеризму в США під назвою «Банда із Санта-Фе». Але це вже — тема для окремої розповіді).

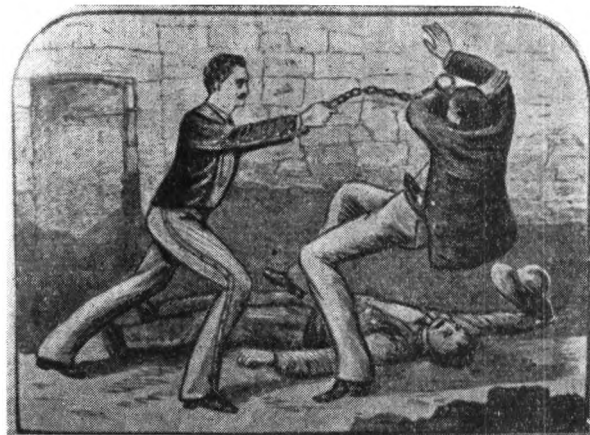
Тріо Мерфі, Долана і Райлі тримало в міцних фінансових шорах численних своїх боржників — дрібних фермерів і скотарів, бідних землеробів-мексиканців, що жили й працювали в долинах річок Боніто і Руїдосо. Скотопромисловці почували себе повновладними хазяями всіх цих просторих земель і

поводилися відповідно — як феодали в своїй вотчині. Тим-то появу конкурентів на сусідніх землях вони відразу сприйняли як зазіхання на свою приватну власність. Синдикат розпочав боротьбу не на життя, а на смерть.

Здавалося б, прийнявши виклик, Танстол і Максуїн виступили не тільки на захист своїх законних інтересів, але й узяли на себе роль заступників безправних, визискуваних фермерів, що потрапили в кабалу до всемогутнього синдикату. Автори багатьох книжок і фільмів зображають англійця й адвоката саме так — поборниками справедливості. Не дивно, що й Біллі Кід постає перед читачем і глядачем у цих творах як благородний герой-визволитель, чиї криваві діяння виправдувалися високими ідеалами, за які він начебто боровся.

Однак, ближче знайомство з документами тієї доби не залишає каменя на камені од цієї версії. Американський дослідник Кент Ледд Штекмесер пише в книзі «Герой Дикого Заходу в історії й легенді»: «Безперечно, кліка Мерфі-Долана поводилася своєкорисливо й жорстоко, але це зовсім не дає підстав для автоматичного висновку про те, ніби Максуїн і Танстол були захисниками мексиканців, експлуатованих скотарів і фермерів. Мотиви, якими вони керувалися, були не менш низькі й підлі. Власне кажучи, ця війна була за природою своєю боротьбою між двома гангстерськими бандами за владу».

В більшості «вестернів» Джона Танстола зображають гуманним ідеалістом, безсребреником. Але Танстол нічого спільного з цим образом не мав. Справжнє обличчя розкриває його лист, датований 27 квітня 1877 року і адресований родичам в Англії: «У Нью-Мексіко всім, що дає хоч якийсь зиск, заправляють добре організовані кліки. Я зараз зайнятий створенням саме такої кліки, і досі мої намагання були напрочуд успішні... В своїй діяльності я хочу обмежитися територією округу Лінкольн, але при цьому поставити справу так, щоб мені діставалася половина з кожного долара, що його заробляє будь-хто в цьому окрузі».

«Біллі Кід вбиває двох вартових в окружній в'язниці Лінкольна» — малюнок з бульварного роману кінця XIX століття.

Отже, Танстолл найняв Біллі Кіда не як ковбоя, а як спеціаліста з мокрого діла, і відданість останнього своїм хазяям вимірювалася не глибиною любові до справедливості, а дзвінкою монетою.

Якщо не брати до уваги спорадичні збройні сутички, то до 18 лютого 1878 року війна в окрузі Лінкольн точилася не на полі бою, а в залах судів і кабінетах урядовців. Та цього дня Мерфі й Долан, яким остогидла юридична балаканина, вирішили розрубати нарешті гордіїв вузол. За їхнім наказом, якийсь Біллі Мортон на чолі великого загону найманих бандитів влаштував засідку на дорозі, якою мали повертатися з міста Танстолл з чотирма своїми «помічниками», серед яких був і Біллі Кід. Коли пролунали перші постріли, супутники Танстолла завернули своїх коней і щодуху помчали геть, але англієць, людина по-своєму смілива й завзята, вирішив відстрілюватися. Його вбили на місці — і з цього розпочалася вже справжня війна.

9 березня загін «людей Танстолла й Максуйна» захопив Біллі Мортон та його помічника — начебто для того, щоб віддати їх у руки правосуддя. В прерії недалеко від міста обидва полонені були вбиті «при спробі втекти». В обох руки були зв'язані за спиною. І в спину їм стріляв Біллі Кід. Третю кулю Кід вгтавив у члена своєї ж банди — в свого особистого ворога Макклоскі. Це надало версії про «спробу втекти» більшої вірогідності...

Тим часом ворогам Максуйна вдалося підкупити шерифа округу Лінкольн Уільяма Брейді. Шериф заявив про свій намір звернутися до федерального уряду з проханням відрядити до Лінкольна війська.

А тепер згадаємо типову сцену з кінобойовика-«вестерна»:

...Головна вулиця міста десь на Дикому Заході наче вимерла. Перехожі поховалися — головним чином за великими вікнами пивного бару, — бо знають, що в повітрі от-от задзиччать кулі. І ось з одного боку на вулицю виходить шериф із своїми помічниками, а з другого — один ковбой у крилатому капелюсі. Один проти чотирьох (п'ятьох, шістьох і т. д.). Вони поволі наближаються одне до одного, їхні кольти ще в кобурах. Коли відстань між ними скорочується до десятка кроків, шериф (герой негативний) вихоплює револьвер. Але ковбой (герой позитивний) — спритніший. Він випереджає противника на якусь частку секунди. Бах! Бах! Ба-бах!... Всі четверо (п'ятеро, шестеро і т. д.) ворогів ковбоя лежать на землі — мертві. Він роздивляється довкола — ну, мовляв, хто ще хоче? — потім продуває дуло свого вірного кольта, з якого ще йде дим, ховає револьвер у кобуру і, переступаючи через трупи, заходить до салуну.

— Джонні, пива для всіх! За мій рахунок!

Біллі Кід також застрелив шерифа Брейді та його помічника на головній вулиці Лінкольна. Але вбивав він їх не сам: разом з ним палили з кольтів п'ятеро його підручних. І це вбивство аж ніяк не нагадувало рицарську дуель: нападники стріляли з-за паркана, в спину. Сталося це 1 квітня. А за два дні Кід, знову не один, а в компанії з десяти чоловік, — порішив Робертса, одного з охоронців Мерфі й Долана.

І почалася свистопляска! Протягом квітня, травня й червня газети рясніли повідомленнями про нальоти, засідки і вбивства. На прохання нового шерифа в округ прибули нарешті урядові війська. Вони стали гарнізоном у Форт-Стентоні, неподалік од Лінкольна.

Розв'язка настала в середині липня. 15 числа Максуйн на чолі великого загону зробив спробу знаскоку захопити Лінкольн. Коли ця спроба зірвалася, загін зайняв кругову оборону в будинку адвоката — споруді, що дуже нагадувала фортецю. П'ять днів тривала перестрілка між загонами Максуйна й Мерфі-Долана, а 19 липня до міста ввійшли урядові війська — «щоб захистити життя жінок і дітей». (Цікаво, що федеральний уряд США додержувався політики невтручання щодо цієї гангстерської війни — хай, мовляв, джентльмени самі між собою порозуміються). Незважаючи на те, що солдати в уніформах не зробили жодного пострілу, їхня поява внесла сум'яття в лави захисників «фортеці Максуйна». Скориставшись з цього, вороги підпалили ліве крило будинку.

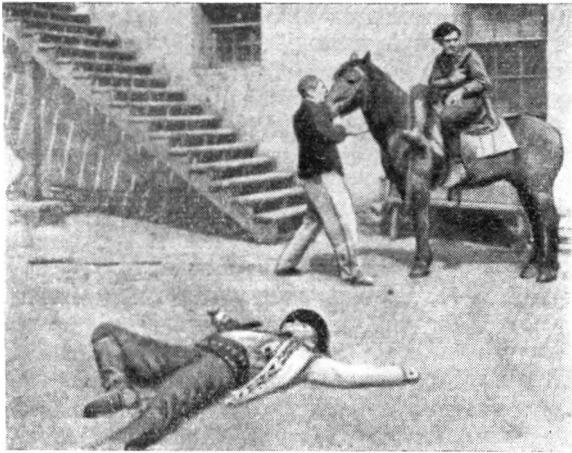
Офіційна легенда приписує Біллі Кіду геройський вчинок у цій ситуації: він, мовляв, до останньої хвилини керував обороною фортеці й прикривав відступ своїх товаришів по зброї. Пожовклі документи тих часів свідчать, однак, про інше: силует Біллі Кіда — а нападники відразу впізнали його — одним з перших промайнув під градом куль, на тлі палаючої споруди, в напрямку річки Боніто.

Біллі Кід благополучно втік. Максуйн і троє його помічників, проте, наклали головами. Загін Мерфі-Долана втратив одну людину — Боба Беквіта — і знову легенда приписує це вбивство Біллі Кіду. Але за судовим свідченням одного з нападників, наш «герой» був уже на протилежному березі Ріо-Боніто, коли чиясь куля влучила Беквіту в серце.

Загибель Максуйна фактично поклала край «війні в окрузі Лінкольн». Кід залишився без роботи — і відразу взявся за старе: вже п'ятого серпня «борець за справедливість» із своїми друзками напав на індіанську резервацію в районі Мессіли. Урядовий чиновник, який хотів був (без зброї в руках!) перепинити їм шлях, дістав кулю в живіт і помер у страшних муках. Нальотчики викрали великий табун коней.

Впродовж наступних двох років Біллі Кід крав коней і продавав їх — іноді силоміць, під дулом револьвера. Цікаво, що банда його облагодила кілька таких «операцій» з табунами одного з колишніх хазяїв Кіда — Джона С. Чізема. Ці нелояльні вчинки конокрад пояснював тим, що Чізем винен йому заробітну плату за участь у війні в окрузі Лінкольн. Скотопромисловець (такий же гангстер в душі, як і решта його колег) підіслав у банду Кіда найманого вбивцю Джо Гранта із завданням усунути її ватажка. Та план цей зірвався: Кід просив Гранта кількома кулями.

В середині липня 1880 року банда Біллі Кіда пригнала табун крадених коней на ранчо Джіма Грейтхауса. Кід запропонував хазяїнові купити коней. Той довго не погоджувався, і конокрад почав уже загрожувати Джіму кольтом, коли раптом бу-

Кадр з фільму «Біллі Кід» (1930 р.). Біллі, ясна річ. — на коні.

динока оточив загін добровольців-фермерів, яким командував Джім Карлайл. Командир загону вийшов уперед без зброї, під білим прапором; він ще здалеку кричав, що хоче провести переговори (Кід тероризував фермерів, і вони хотіли запропонувати йому мирно залишити територію округу). Бандити впустили парламентаря до передпокою, і там Біллі Кід холоднокровно застрелив його. Це підле вбивство викликало загальне обурення в окрузі, але Кід і далі продовжував майже відкрито чинити злочини.

Тим часом на посаду шерифа округу Лінкольн обрали Пета Гарретта, в минулому — бармена, який не раз наповнював чарку Біллі Кіда в салуні Форт-Саммера, і якого Кід вважав своїм приятелем. Багато скотопромисловці знали, що робили, висуваючи й підтримуючи кандидатуру Гарретта: людина вельми підступної вдачі, з темним минулим, Гарретт зголосився очистити округ від своїх колишніх друзів — конокрадів і злодіїв усіх мастей. Злочинець і зрадник мав ліквідувати бандитів за дорученням гангстерів...

Добре обізнаний з усіма «малинами» Біллі Кіда, Пет Гарретт влаштував засідку у Форт-Саммері, і 18 грудня після перестрілки Кіда було схоплено.

Судили його в Мессілі за вбивство шерифа Брейді. Жодних інших обвинувачень йому пред'явлено не було, бо за участь у «війні в окрузі Лінкольн» нікого взагалі не судили (в протилежному разі перед судом мушили б стати й великі акули — призвідники цієї війни). Втім, суть формальних обвинувачень на цьому процесі не мала ніякого значення: вирок був визначений наперед. Біллі Кіда засудили до страти через повішення.

Засудженого перевели до лінкольнської окружної тюрми; там він мав відсидіти до 13 травня — дня, коли його поведуть на шибеницю.

Та сталося непередбачене: 28 квітня Біллі Кід утік з в'язниці, застреливши двох вартових. Револьвер, очевидно, підкинули Кіду його спільники — через вікно вбиральні.

Після цієї втечі Біллі переховувався в районі

Форт-Саммера. Тепер йому небезпечно було з'являтися на людях: адже в очах простих фермерів і ковбоїв він також був підлий вбивця і злодій, який у своїй жадобі до наживи мало чим відрізнявся від багатіших визискувачів. Щоправда, спритні літератори і тут вигадали романтичну версію: Біллі Кід, мовляв, не втік до Мексики тільки тому, що у Форт-Саммері жила дама його серця, і він не міг розлучитися з нею. Жодні документи, проте, цієї версії не підтверджують.

Розв'язка настала 14 липня 1881 року. Пет Гарретт вистежив Біллі Кіда, який залишився на ніч у свого приятеля Піта Максвелла, і, тихенько прокравшись до спальні, застрелив Кіда в ліжку. Бандиту був тоді 21 рік. Уайт-оукська газета «Голден іре» в номері від 21 липня того року писала: «Той, хто не знає списку злочинів убитого, не зрозуміє, яка радість охопила всю територію Нью-Мексико і особливо округу Лінкольн. Він був найжахливіший злочинець».

* * *

Звістку про смерть Біллі Кіда всі американські газети підхопили як сенсацію номер один. На той час про нього вже знали в східних штатах завдяки серії репортажів, уміщених у «Нешнел поліс газетт». Через деякий час злива нарисів і «спогадів» поступилася місцем дешевим бульварним романам і «біографіям».

Оскільки правда про криваві діяння Біллі Кіда була ще свіжа в пам'яті і свідків, і читачів, автори цих опусів не романтизували його, а навпаки — прагнули ще більше згустити фарби, зображаючи Кіда пекельним чудовиськом, сатаною в ковбойських штанах. Минуло ще чверть століття, перш ніж благодородний Біллі Кід, невинний і святий Біллі Кід, назавжди витіснив сатану зі сторінок друкованих видань.

Ось яким постає він перед читачем у книзі Дона Дженардо «Справжнє життя Біллі Кіда», що вийшла того ж таки 1881 року:

«Спішившись, Кід умочив палець у смертельну рану своєї жертви й намалював два кривавих хрести на судовій повістіці; потім, скочивши на коня, поїхав до контори судді.

— Де заарештовані, яких ти мусив привезти сюди? — запитав суддя.

— Я залишив їх там, — відказав Кід з диявольською помішкою.

— Отже, ти не заарештував їх? Тоді тобі доведеться написати пояснення на повістіці.

— А я вже написав його, — відповів той холоднокровно, витягнув папірець і показав два хрести, намальовані кров'ю його жертв.

— О боже! — вигукнув суддя. — Ти вбив їх! А де Макклоскі?

— Ах! Я забув поставити хрест і за нього, — відповів Кід, огідно вицириривши зуби.

— Вбивця! — заволав суддя. — Геть звідси! — І, зляканий, вибіг із своєї контори.

Зареготавши, мов демон, Біллі Кід вийшов на вулицю, стрибнув у сідло й помчав геть».

Популярний у той час автор історій з життя

Дикого Заходу Емерсон Хау називає Біллі Кіда «ви- плодом пекла» і на підтвердження цієї характеристи- ки вигадує кілька епізодів відповідного змісту. Зокрема, юний мерзотник із своєю бандою розстрі- лює біля колодязя семеро мексіканців — просто заради того, щоб побачити, як вони «дрогатимуть ногами» в передсмертній агонії.

В такому ж дусі змальовують Кіда й інші того- часні письменники й історики — Френк Холл, Джеймс Кокс, Френсіс Доуті, Джон Моррісон, Едмунд Фейбл-молодший, Артур Чепмен.

Та водночас — ще 1882 року, тобто через рік після смерті Біллі Кіда — з'являється вже перша спроба пом'якшити й прикрасити його образ, робить- ся перший крок на шляху до героїзації бандита. То- го року журналіст Еш Апсон, який виступав під псевдонімом Пет Гарретт, видає книжку «Автентич- не життя Біллі Кіда». В передмові до неї він пише про своє бажання «виправити тисячу фальшивих вигадок, що з'явилися в газетах і дешевих романах у жовтих обкладинках». Автор твердить далі, що Біллі Бонні був наділений позитивними якостями, котрі дозволяють вважати його «королем серед ле- гендарних розбійників, людиною надзвичайної муж- ності й сили духу, вірним і відданим другом, бла- городним і великодушним ворогом, галантним джентльменом»...

Хоч книжка Апсона претендує на історичну віро- гідність, проблема, що її мав розв'язати автор, була скоріше літературно-комерційною: адже він прагнув зробити із злочинця героя. Для досягнення цієї мети Апсон застосовує віддавна перевірені прийоми: книжка рясніє мелодраматичними епізодами чисто бульварного характеру, герой виголошує сентимен- тальні монологи, і злочини він чинить не з власної волі, а тому, що його штовхають на них лихі люди.

«Автентичне життя Біллі Кіда» не принесло ав- торові комерційного успіху: перед очима читачів ще стояв справжній Кід — убивця і грабіжник. Але ця книжка стала джерелом, у яке вмочували свої пера нові й нові покоління борзописців. Причому з книжки в книжку й з фільму в фільм кочують

не тільки персонажі та епізоди — «запозичуються» заодно монологи й діалоги, епітети й навіть назви розділів. Золота жила поки що не вичерпується — навіщо ж кидати її?

Слідом за Апсоном рожево-сентиментальну інтер- претацію Біллі Кіда підхопив автор ковбойських ро- манів Чарлі Сірінго в своїй книжці «Техаський ков- бой» (1885 р.).

Біллі Кід у цьому творі — якщо не ідеальний, то, в усякому разі, цілком позитивний герой, лю- дина, діла і доля якої вже викликають у інших персонажів (а, отже, повинні викликати і в читача) сльози розчулення.

В книжці є, наприклад, історія про те, як Біллі ходить коло хворого бідняка, а потім сплачує всі його борги. «Сльози одна по одній котяться по муж- ніх щоках» врятованого інваліда, коли той розпо- відає авторові про свого благодійника. На завершен- ня цього життєпису Сірінго пише: «Я хочу заявити прямо, що Кід зовсім не був безсердечним негідни- ком, не був таким, яким його зображають у десятках дешевих бульварних романів. І хоч поведився він, як розбійник і паливода, телер, коли його нема біль- ше серед нас, ніхто не повинен заперечувати його позитивних якостей». Через кілька років «Техась- кий ковбой» вийшов повторним виданням, а потім цю книжку вже регулярно перевидавали аж до 1926 року.

Таким чином, сім'я героїчної саги було посія- не в творах Апсона і Сірінго. А на початку ХХ сто- ліття вже забуяла крислата клюква...

В 1903 році Уолтер Вудз написав п'єсу «Біллі Кід» — мелодраму на чотири дії. Формально голов- ний персонаж її — розбійник, фактично ж — благо- родний герой. На згубний шлях конфлікту з зако- ном його штовхає негідник-батько. Останній вби- ває матір Біллі, привласнює ферму, що належала їй, і фабрикує докази, що мають навести поліцію на думку, ніби вбивця — син. Біллі тікає з дому, організує розбійницький загін, який грабує багатіїв і роздає награбоване бідним. Врешті-решт батько потрапляє до нього в полон, але великодушний ге-

— Я візьму на себе Джона-Головоріза і Здорованя Джека, а ти подбай про того третього! (Кадр з фільму «Червона річка»).

„ВЕСТЕРН“ —

— Ще три кроки — і стріляй! (Кадр з фільму «Точно опівдні»).

рой надає старому негідникові можливість утекти — ще й ділиться з ним одягом. Кара все ж спостигає лиху людину: шериф із засідки вбиває батька, гадаючи, що стріляє в Біллі Кіда. А справжній Біллі Кід із своєю неписаною краси коханою вирушає в дорогу — до нового життя: «Для правосуддя я тепер мертвий. Сьогодні я народжуюся вдруге. Ходім, Неллі, — ми підемо разом шляхом життя, туди, де завжди сяє сонце...»

Так до легенди про Біллі Кіда вперше припасовується горезвісний «хепі-енд» — щасливий кінець, а сам бандит перетворюється на жертву обставин, на людину, що заслуговує на кращу долю.

П'єса Уолтера Вудза йшла на Бродвеї добрих півтора десятка років. Трагічний парадокс: спектакль, що зображав вбивцю народним героєм, був показаний у Нью-Йорку й того дня 1915 року, коли кати розстріляли несправедливо обвинуваченого в убивстві справжнього народного героя Америки — Джо Хілла.

В 1925 році письменник і журналіст Гарвей Фергюссон закріпив легендарно-героїчну версію життя бандита статтею «Хто пам'ятає Біллі Кіда?», яку одночасно надрукували кілька провідних журналів.

Фергюссон характеризував Біллі як «сучасного Дон-Кіхота, романтика, якого зовсім не цікавили гроші. Він жив і помер як ідеаліст». Далі наводилися факти, що мали ілюструвати ідеалізм Кіда, і серед них — історія вбивства волоцюги, який образив його матір, врятування переселенців од кровожерливих індіанців, нарешті — причина загибелі Кіда: він, мовляв, не втік у Мексіку тому, що не хотів розлучатися із своєю коханою. Ну, і, звісно, один з аргументів полягав у тому, що Кід грабував бандитів, щоб віддавати награбоване бідним...

Відтоді в Америці починає уже щороку виходити по кілька книжок про Біллі Кіда — благородного розбійника. І з кожним роком цей образ все більше ідеалізується, набуває хрестоматійного глянсу.

В 1926 році виходить книжка чикагського журналіста Уолтера Бернса «Сага про Біллі Кіда», герой якої змальований як борець за справедливість. «Ін-

ші воювали за гроші, — пише автор. — Що ж до Біллі Кіда, то його провідною зіркою була відданість справі й друзям». (Тут доречно буде нагадати, що поки Бернс і компанія в поті чола реабілітували брудного вбивцю, справжні борці за справедливість Сакко і Ванцетті сиділи в камері смертників, чекаючи страти за абсолютно сфальсифікованим обвинуваченням).

Уолтер Бернс також збагатив «кідознавство» кількома сюжетними ходами й прийомами, що відразу ж стали канонічними й переспівуються й досі. Зокрема, шериф Гарретт в його інтерпретації — не тільки зрадник і запроданець, він ще й жорстокий садист. І в чорних ділах йому допомагають кровожерливі індіанці. А двох вартових у лінкольнській в'язниці Кід убиває тільки тому, що вони знущалися з нього й провокували його («він уже був зовсім примирився з думкою, що душа його відлетить у кращий із світів»). І взагалі, трагедія Біллі полягає в тому, що його весь час хтось переслідує, хтось зраджує, заважаючи йому бути добропристойним громадянином, взірцевим членом суспільства.

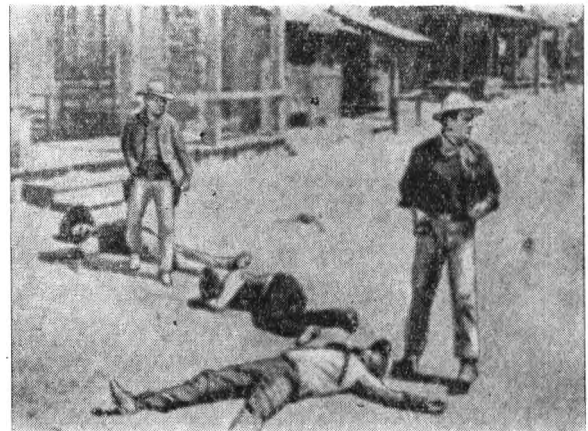
З легкої руки Бернса Біллі Кід уперше з'явився на кіноекрані. Сталося це 1930 року, коли кінокомпанія «Метро-Голдвін-Майер» зняла фільм «Біллі Кід» за сценарієм, в основу якого лягла Бернсова «Сага». Роль Кіда виконував Джонні Мак-Браун, колишній гравець футбольної збірної США. Цікаво, що перший рецензент цього фільму Крайтон Піт, роздратований одвертим перекрученням історичних фактів і солоденьким «хепі-ендом», писав: «Кіда обілили — у фіналі він їде із своєю кралею назустріч світанку, всупереч усім відомим історії «фактам».

Подальшу пластичну операцію цьому персонажеві роблять Е. Манн у романі «Гравець» (1934 р.) і Мігель Отеро у виданій 1936 року книжці «Справжній Біллі Кід». (Ми називаємо тут саме ці книжки з-поміж десятків інших, написаних на цю тему, тому, що вони мали особливо великий комерційний успіх). Устами одного з своїх персонажів Отеро так характеризує Біллі Кіда: «Він був най-добріший, найкращий з усіх хлопців, яких я знав, —

У ЧОТИРЬОХ КАДРАХ

(Кадр з фільму «Запрошення стрільцеві».)

— Ну, кому ще кулю в лоб? (Кадр з фільму «Пісто-Браво».)

і на десять голів вищий за своїх переслідувачів. Він зовсім не був кровожерливий, і вбивав тільки для того, щоб захистити власне життя... Це був справжній джентльмен, людина з благородним серцем».

На початок сорокових років версія Апсона—Бернаса—Отеро остаточно утвердилася, і Біллі Кід — з німбом святого над ковбойським капелюхом — на завжди зайняв своє місце серед канонізованих образів американської літератури.

Гора макулатури народила «національного героя».

Кіноділки також, певна річ, не сиділи згорнувши руки. За свідченням К. Л. Штекмессера, за останні тридцять років на екрани вийшло принаймні двадцять п'ять фільмів, у яких фігурував Біллі Кід, так би мовити, власною персоною. А скільки знято стрічок, герої яких мають інші імена, але в різних комбінаціях повторюють його «подвиги» — просто неможливо полічити.

В одному з останніх «кідофільмів» — «Одноокі Джеки» (1961 р.) — роль головного героя виконує Марлон Брандо. Сюжетна лінія: шериф зраджує свого давнього друга і через сто хвилин, заповнених скачками, бійками, поцілунками й стріляниною, дістає за це кулю в лоб. У фінальних кадрах Марлон Брандо скерує свого коня на захід, і сонце повільно ховається за його сомбреро...

На телевізійні екрани Біллі вискочив з двома кольтами в руках мало не відразу по тому, як вони вперше засвітилися в домах американців. Вискочив — і вольтижує з програми в програму аж по сьогодні. З приводу однієї такої серії — «Високі люди» — літературний критик Джон Грінвей писав у журналі «Вестерн фолклор» у жовтні 1961 року: «Перетворення шмаркатога неповнолітнього злочин-

Кларк Гейбл і Роберт Райсн у фільмі «Високі люди».

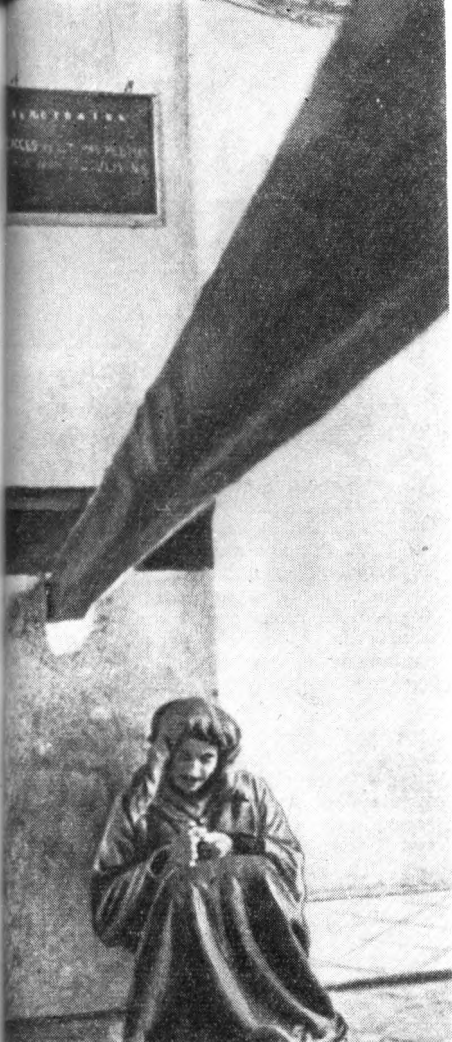
Реклама фільму «Одноокі Джеки» — одного з незліченних переспівів легенди про Біллі Кіда.

ця Біллі Кіда на бешкетного, але добродушного Казанову в телевізійній серії, що зараз саме демонструється, є найганебнішим трюком цього року».

Легенда про Біллі Кіда проникла в усі сфери американської культури. Південно-західні штати взагалі, і штат Нью-Мексико зокрема, змушені були визнати, що цей злочинець став однією з найбільших принад для туристів. До «Країни Біллі Кіда» (а саме цей вираз найчастіше використовується в рекламних оголошеннях) щороку приїздять десятки тисяч американців. Це — палігрими, що хочуть поклонитися святим місцям — вшанувати пам'ять «національного героя».

Смішно, але факт: у Лінкольні, місті, де особливо щедро пускав кров цей бандит, на спеціально реставрованих спорудах сімдесятих років минулого століття встановлено меморіальні дошки з панегіриками на адресу Біллі Кіда, а в серпні там щороку влаштовують пишні карнавальні процесії в пам'ять «найвидатнішого громадянина цього міста».

М. ПІНЧЕВСЬКИЙ

Такий прозаїчний шлагбаум перетинає вхід до таємничого міста. На стіні напис: «Вхід дозволяється лише мусульманам».

гато прочан їдуть в Мулай-Ідріс, якщо вони з якихось причин не можуть піти до Мекки.

Отже, не дивно, що, прочитавши таке, ми зробили чималий гак, щоб подивитися на Мулай-Ідріс.

Ми саме їхали в Танжер, а перед тим відвідали Фес — духовну столицю Марокко, місто ста тридцяти мечетей з найстарішою у світі вищою релігійною мусульманською школою Карауїн. Та ми не змогли відвідати ані університету, ані жодну з численних медресе—релігійних шкіл, де вивчають коран, — нас туди не пустили. Вхід до мечетей, як і скрізь в Марокко, теж був заборонений. Марокканські мусульмани закривають свої релігійні інститути перед всіма інакомислячими. Ми могли лише побачити численних учнів медресе, які прогулюються в горах навколо Феса, читаючи коран або завчаючи напам'ять вірші з нього. А що нас чекає в Мулай-Ідріс?

Незважаючи на всі ці сумніви, ми звертаємо з головного шляху

ше в супроводі офіційного гіда. Нам одразу ж пропонує свої послуги одна з цих повноважних осіб. Символом гіда є бляха, що висить на шії. На жаль, супроводжуючий говорить так, що його важко зрозуміти — якась суміш англійської, французької та німецької мов.

Незабаром ми розуміємо, що обов'язок гіда не стільки показувати варті уваги пам'ятки, скільки стримувати допитливість відвідувачів, не пускати їх в заборонені місця. Ось шлях перетинає шлагбаум з написом: «Входить особам, які не сповідують мусуль-

Вулиця в таємничому місті.

ЗАБОРОНЕНЕ МІСТО

Група журналістів з Німецької Демократичної Республіки зробила спробу відвідати в Марокко таємниче місто Мулай-Ідріс, куди європейців зовсім не пускають. Вміщуємо в скороченому вигляді нарис учасника цієї поїздки Конрада Шмідта.

«Мулай-Ідріс, — прочитали ми в нашому путівнику, — ще кілька років тому був забороненим містом, куди не могла ступити нога людини, що не сповідує мусульманську віру. Тепер християнам дозволяється, принаймні, перебувати там від сходу сонця до заходу, але ні в якому разі не ночувати! Під час свята Айт-Кебір ба-

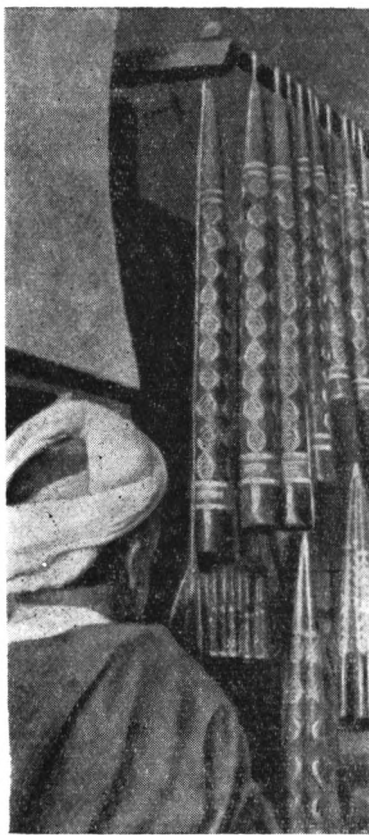
і їдемо вузьким путівцем з численними поворотами через широкі маслинові гаї високо в гори Церхоун. Там, на відстані кількох кілометрів від руїн одного стародавнього римського міста, мальовниче розкинулася марокканська Мекка.

Біля міської брами зупиняємося: в'їзд в місто дозволяється ли-

манську віру, найсуворіше заборонено». Гід швидко проводить нас ліворуч, у вуличку, що веде вгору. Він наполегливо пропонує показати нам «найс в'юз» — красиві місця для фотографування. Але всі ці «в'юз» лежать поза межами міста, в горах. Лише раз з вершини якогось горба ми змогли побачити дах мечеті, яка є найтаємничішою святинею мусульман.

В цій мечеті похований Ідріс I. Він був, як твердить легенда, правнуком Фатіми, дочки пророка Магомета. Участь у заколоті проти каліфа Гарун-аль-Рашида примусила його залишити Мекку. Це

В горах біля Феса завжди можна зустріти учнів медресе. Вони вивчають коран.

Сувеніри...

було в 786 році. Через Єгипет, Лівію та Алжир Ідріс пістався до Танжера, а звідти пішов у гори Церхоун. Племена, що жили тоді тут, охоче обирали іноземних принців своїми вождями, вважаючи їх посланцями бога. А Ідріс був до того ще й нащадком пророка — отже, його обрали одразу. Так він став першим мусульманським владарем, намісником аллаха в Марокко.

Поблизу вершини горба, з якого видно було дахи гробниці Ідріса I, ми зайшли в невеличкий ресторан. Тут нам подали традиційну марокканську страву кускус — баранину з овочами та манною кашею. Коли ж ми попросили пляшку місцевого вина, хазяїн злякано підніс руки вгору: вино в стінах святого міста?! Це був би страшний гріх!

Ми вирушили далі, вгору, потім вниз. Наш гід пильно стежив за нами щоб ми не побачили часом щось заборонене. Так ми знову прийшли до воріт із шлагбаумом, але вже з другого боку. Сплатили нашому гідові належний гонорар і пішли розчаровані геть. Що ми побачили в цьому таємничому місті? Нам дозволили лише зробити прогулянку по його околицях.

Мулай-Ідріс залишається забороною містом.

ВСЕСВІТУ

НЕРВИ НЕ ВИТРИМУЮТЬ. Протягом минулого року в Англії продано 800 мільйонів пілюль проти безсоння, 350 мільйонів флаконів заспокійливих ліків і 250 мільйонів флаконів збуджуючих засобів. Щороку в Англії трапляється близько 50 тисяч спроб самогубства, з яких 6 тисяч закінчуються трагічно.

НЕПОТРІБНІ РЕЧІ. Невідомі злодії викрали з будинку метеорологічного інституту у Флоренції всі прилади, за допомогою яких тут робляться різні виміри, необхідні для передбачення погоди. Злодії залишили таку записку: «Оскільки ваші прогнози майже ніколи не справджуються, вам ці прилади ні до чого».

ГОЛОВНЕ — НЕ РОЗГУБИТИСЯ. У Дакарі (Африка) з в'язниці утік злодюжка, обвинувачений у крадіжці восьми годинників. Коли його знову було спіймано, при ньому знайшли вже не вісім, а дев'ять годинників. Дев'ятого він украв у поліція, який провадив слідство.

СПЕЦПІДГОТОВКА. Великим успіхом у Бордо (Франція) користуються курси японської боротьби дзю-джитсу. Сімдесят процентів слухачів — офіціанти, портьє, гардеробшики й театральні капельдинери.

ЕЛЕКТРИЧНА КОРЗИНА. У Сполучених Штатах рекламують новий ідеальний подарунок для ділової людини — електричну корзину для непотрібних паперів. В оголошенні написано: «Прилад автоматично розриває на мікроскопічні шматочки всі папери — замітки, розрахунки, проекти, отже, шпигуни ніколи не зможуть їх прочитати».

ОЗБРОЄНІ БОЛІЛЬНИКИ

Щорічні зустрічі між збірними футбольними командами Угорщини і Німецької Демократичної Республіки стали вже традицією. На останній матч, що відбувався в Будапешті, приїхали численні болільники з НДР, щоб подивитися цікаву гру і, звичайно, підтримати своїх футболістів.

Гостей було щось близько десяти тисяч, однак стадіон у Будапешті вміщує 85 тисяч глядачів. Тому болільники з НДР вирішили компенсувати цю перевагу угорських болільників за допомогою хитромудрих «технічних засобів».

Пронизливі звуки труб часто неслися над стадіоном. Декому з глядачів доводилося затуляти вуха від такої какофонії.

Найбільший в своєму житті гонорар я одержав за те, що розшукав кішку. Отак воно буває. Викривав убивців, розшукував викрадені коштовності, а п'ять тисяч доларів мені виклали лише раз у житті, та й ті за кішку. Не звичайну, це вже можете бути певні. Йдеться про славнозвісну Діззі.

Кумедно, що перед тим, як почалися події, ми з дружиною ходили в «Орфеум» — спеціально, щоб побачити цей номер.

ДІЗЗІ
ПЕРША В СВІТІ ДРЕСИРОВАНА КІШКА
ДЕЙВА НАЙТА, —

ось що було написано в афішах. Моя дружина страшенно любить кішок — у нас їх аж дві, — і коли вона побачила рекламну статтю, то одразу прочитала її мені.

А в тій статті розповідалося про те, як отой Дейв Найт виступав собі з маленькими звичайними номерами: репризи, чечітка, чревовіщання. Публіка сприймала Дейва і всі його номери без особливого захвату, і він уже, як то кажуть, мало не до ручки дійшов, коли якось увечері на вулиці побачив кошения, яке терлося біля його ніг. Миршавеньке таке, сама тобі шкурка, реб-

ра, блохи та ньякання. Дейв не дуже полюбляв котів, але все-таки сказав: «О'кей, дам молочка», поклав його в кишеню і одніс до себе в комірчину, яку наймав у будинку без ліфта в Грінвіч-Вілліджі. Там він його нагодував, почистив щіткою і, таким чином, став хазяїном кошеняти, бо викинути його він уже не міг.

Кішечка виявилася справжнім генієм — вона була не гірша за будь-якого вченого собаку чи шимпанзе. Та що я кажу — краща! У статті далі говорилося, що Дейв назвав її Діззі¹, коли побачив, як вона крутить сальто, граючись мотузком. Потроху він навчив її всіляких трюків, і вона охоче робила їх на сцені, не лякаючись ні яскравого світла, ні гамору, поки Дейв стояв поряд неї. Саме тоді починалася мода на вар'єте, і коли антрепренери побачили цей номер, вони зметикували, що то щось новеньке. Найт і Діззі, гастролуючи по країні, всюди викликали справжній фурор. У статті було написано, що в світі існує мало не десять мільйонів кішок, але Діззі не має рівних собі — вона єдина кішка, яка належить до розряду найвизначніших платників податків. Найт заробляв тисячу за тиждень і застрахував життя Діззі на сто тисяч доларів.

Дружина сказала, що, поки не побачить усе це на власні очі, нізащо не повірить, і не встиг я опам'ятатися, як ми обоє вже прямували в «Орфеум». Ми прийшли, коли саме показували номер під назвою «Три грації і порок»: непогана комічна танцювальна група, троє дівчат — руденька, білява, чорнява — і парубок, який виробляв усілякі кумедні штуки. Потім виступав Макінтайр, ірландський чародій, — йому допомагав ліліпут у костюмі ельфа, — який показав нам безліч трюків: читання думок, фокуси з картами і з рапірами і взагалі всякими предметами, які враз щезали не знати куди. Працював він чисто. Проте головним номером програми була Діззі.

Не кішка, а картинка. Пухнаста, сіренька, з чорними тигрячими смужками, білим нагрудничком, білими лапками і хвостом, мов у чорнобурки. А мордочка! Кішки, як правило, всі схожі одна на одну, ця ж мала величезні янтарні очі, довгі білі вуса і взагалі була така мила й так зворушливо дивилася на вас, що моя дружина одразу розімліла.

Весь номер тримався на ній. Найт — звичайний веснянкуватий хлопчина, яких повнісінько в кожному коледжі, в окулярах, підстрижений бобримом, з широкою щирою усмішкою. Йому вистачило глузду не лізти на перший план. Почав він просто: наказав їй сісти, потім лягти і прикинутися мертвою,

як це роблять собаки. Дейв сказав, що Діззі вміє робити всі штуки, які роблять собаки, тільки ще краще. Стоячи на задніх лапках, вона в такт музиці була передніми, в малесеньких боксерських рукавичках, по крихтній боксерській груші. Потім вона почала перекидатися в повітрі й стрибати через три рухомі обручі. Оркестр загравав румбу, і вони дуже мило потанцювали: Дейв вибивав чечітку, а Діззі ходила круг нього на задніх лапках і навіть легенько похитувала стегнами, — публіка аж ревля від захвату.

З чревоощанням у них теж здорово виходило. Вона вместилася у нього на коліні, наче лялька, і почала швидко-швидко розкривати й закривати ротик, — здавалося, що це саме вона й розмовляє таким писклявим голоском. А під кінець Дейв приніс якусь штуківину, схожу на маленький ксилофон, з якої звисали тоненькі металеві пластинки. І коли Діззі біла по якійсь із них лапкою, чути було мелодійний звук і... ви, може, не повірите, але кішка стрибала, біла лапками по тих пластинках, і виходило у неї «Вітчизна, люба вітчизна».

Захопленню глядачів не було меж, моя дружина цілий тиждень ні про що інше не могла говорити. А тому, коли наступної неділі ранком задзвонив телефон і чоловічий голос сказав: «Ви — Джек Террі? З вами розмовляє Дейв Найт», — я одразу зрозумів, з ким маю справу. Він повідомив, що йому рекомендував мене управитель «Орфеума» Едді Томпсон, мій шкільний товариш, і що він, Дейв, хоче бачити мене якнайшвидше.

Я запросив його до себе в контору. Він прийшов не сам, а з дівчиною, яку відрекомендував мені як міс Мерібет Льюїс, і в якій я одразу впізнав одну з грацій, ту третю, чорняву. Зовсім молоденька, з великим ротом і миленьким личком, а фігура просто божественна — щодо цього я не міг помилитися, бо бачив її на сцені. Обоє вони були бліді й стривожені, і Найт без зайвих слів виклав суть справи.

— Зникла Діззі, — сказав він. — Ви мусите її відшукати.

— Слухайте, — зауважив я. — Адже я детектив, звичайний приватний шпигун, як називають нас на телебаченні. А вам потрібно щось на зразок АТЗТЖП¹. І хоч я вам дуже співчуваю, я просто не уявляю, з якого кінця підійти до такої справи.

Найт виявився кмітливим хлопцем. Замість того, щоб умовляти мене, він просто сказав: — Якщо ви її знайдете, я заплачу вам п'ять тисяч доларів. Це-все, що я маю, але я вам їх віддам.

¹ Карколомна (анг.).

¹ Американське товариство захисту тварин від жорстокого поводження.

— Гроші неабиякі, — відповів я. — Але ж хтосьна, що з нею могло трапитись. Може, її переїхала машина?

У Найта обличчя враз зробилося таке, наче то він сам потрапив під машину, а дівчина, Мерібет, зойкнула: «Будь ласка, не кажіть так, містер-Террі!»

— Я не хочу вас лякати, — відповів я. — Але ж ви самі розумієте, що коли кішка бігає вулицями великого міста, з нею може трапитись усе. До того ж ви, очевидно, не багато на цьому втратите. Здається, була якась страховка на сто тисяч?

— Та кажу ж вам! — вигукнув Найт. — Ця кішка ніби частина мене самого. Я б її не продав і за мільйон. Що ж до страховки, то її виплачують тільки в разі смерті, та й то за певних умов. Якщо ж кішка загубилася, то мені не дадуть і пенні.

— А вона загубилася?

— Не знаю. Нічого не розумію. — Він нервово погладив свою густу рудувату шевелюру. — Ви навіть не уявляєте, як я її доглядав. Просто не спускав з очей. Вона спала на моєму ліжку, ми навіть їли разом.

— Може, вона взяла вихідний, — пожартував я, щоб трохи його заспокоїти. — У нас є кішка, яка любить іноді ходити в гості.

— Діззі ніколи такого не робила, — озвався Найт, похитуючи головою.

Я спитав:

— А чому ви не запропонуєте винагороду?

— Діззі має на шиї ремінець з ярличком, — пояснив він. — І там зазначено моє прізвище і обіцяно п'ятсот доларів кожному, хто знайде її і принесе мені або в поліцію. Поліцію я теж повідомив — вони обіцяли не забувати.

Розмовляючи з Найтом, я весь час непомітно придивлявся до нього. Він не був схожий на людину, здатну уколошкати кішку, щоб одержати страховку. Я подумав, що коли відмовлюсь допомогти йому, дружина мені цього ніколи не забуде, і сказав хоч і не розраховував на успіх:

— Зробимо так. Якщо я знайду її, цілу і неушкоджену, ми з вами ще поговоримо про винагороду. А якщо вона десь загинула, то ви заплатите мені лише мій звичайний гонорар і покриєте витрати. О'кей? А тепер розкажіть мені все докладно. Як вона зникла?

Найт сказав:

— Це сталося учора ввечері в театрі. Я стояв за лаштунками й чекав, коли закінчить виступ Макінтайр — чародій. Я завжди стаю там хвилину за десять до початку нашого номера і тримаю на руках Діззі, щоб вона звикла до світла й гамору.

Він хвилювався, але говорив до ладу й по суті.

— І ось тут Barton... Ну, Білл Barton — він танцює в номері Мерібет — підходить до мене. Він хотів показати мені якусь мотузку, яка теліпалася просто над тим місцем, де Діззі стрибає через обручі. Він сказав, що Діззі може злякатися. З того місця, де я стояв, мотузки не було видно, і я посадовив Діззі в коробку й пішов з Біллом.

— Одну хвилину. Коробку ви лишили відкритою?

— Ні, замкнув. Власне, це не коробка, а шкіряний чемодан, який я спеціально замовив для Діззі. Вилізти звідти вона не могла. Хіба що хтось відкрив коробку.

— Ну, що ж, виходить, відкрили, — докинув я. — Кажіть далі.

— Білл мав рацію. Мотузка нам справді заважала б. Я знайшов служителя і сказав йому полізти нагору й прибрати мотузку.

— Але якщо ви були на сцені, — зауважив я, — то як вийшло, що публіка вас не бачила?

— На початку свого номера Макінтайр працює з ширмою. Саме за нею я й стояв.

— Ну, а в цілому... чи довго ви шукали служителя?

— Не більш як три хвилини. Спершу я був подумав, що хтось цікавий відкрив коробку, аби подивитись на Діззі.

— Усі завжди намагаються її погладити, — сказала Мерібет.

— Проте, — вів далі Найт, — якби Діззі вискочила з коробки, вона б підійшла до мене. Вона завжди так робить. Але її просто не було. Ми шукали всюди — за лаштунками, в артистичних убиральнях. Я кликав її — бувало, коли я її покличу, вона мчить щодуху, — та даремно. Коли Макінтайр закінчив свій номер, я змушений був сказати Томсону, що не зможу виступати. Він пояснив глядачам, що трапилося, і попросив повідомити нас, коли хто з них побачить кішку, — ми гадали, що вона якось пробралася в зал. Та її ніхто не побачив.

Я спитав:

— Отже, ви вважаєте, що її витягли з коробки умисне... тобто викрали?

— Схоже на те, — відповів Найт. — Але хто це міг зробити? У нас у театрі — всі мої друзі і люблять Діззі. Та й де б вони її заховали? І як би вони примудрилися непомітно винести її з театру? Ні, все це дурниці.

Я трошки поміркував і знову поставив запитання:

— Вибачайте за безцеремонність, але я хотів би знати, чи те, що ви прийшли сюди разом з міс Льюїс, — просто випадковість?

Вони презирнулися, і Найт сказав:

— Ми не робимо з цього таємниці. Ми заручені. В усякому разі... — він не договорив.

— Дейв! — сказала Мерібет. — Ти ж чудово знаєш, що ми викрутимось. — Вона обернулася до мене. — Ми хочемо одружитися, коли закінчаться наші ангажменти. Але зараз він весь час торочить, що без Діззі він нічого не вартий і не має права мене зв'язувати. Наче якась кішка — хай навіть така, як Діззі, — може вирішувати, чи бути людям у парі чи ні. Адже це просто смішно, правда ж, містер Террі?

— Смішно, — підтвердив я, глянувши на неї — вона була справді ласий шматочок. — А чи давно ви знайомі?

— Та вже кілька місяців, — відповіла вона. — Ми разом їздили на гастролі. І коли виступали в Новому Орлеані, я зрозуміла, що це справжнє, правда ж, любий?

Найт кивнув і сказав:

— Іще вчора життя здавалося чудесним. А сьогодні...

— Ну гаразд, — сказав я. — Дайте мені хвилинку поміркувати вголос і не ображайтеся, коли я щось скажу не так. Адже я блукаю в темряві. Отже, ви по-справжньому любите цю кішку? Ви до неї ставитеся, як до людини?

— А чим вона, власне, гірша? Звісно, я її люблю.

Я запалив сигарету й поринув у роздуми. Подумавши, я сказав:

— Дружина якось дала мені прочитати роман однієї французьки на прізвище Колетт — то там ішлося про те, як одна дама так приревнувала чоловіка до його кішки, що хотіла її вбити.

Найт зреагував не одразу. Коли ж до нього дійшло, він вибухнув:

— Я гадав, ви щось маєте в голові. А ви просто псих!

Але мене більше цікавила Мерібет. Її великі темні очі блиснули, проте відповіла вона дуже стримано:

— Ви помиляєтесь, містер Террі. Я не убивця і не викрадачка, до того ж я люблю Діззі... і Дейва теж.

— Це тільки перевірка, — пояснив я. Я зрозумів, що вона о'кей. Жінка, яка називає убивством розправу над кішкою, не буде ні вбивати, ані викрадати тварину.

— Даруйте мені. Тепер повернемося до фактів. Скажіть, Найт, коли ви разом з Діззі стояли за лаштунками, чи не крутився хто-небудь біля вас?

— Нікого не було й близько.

— А коли ви повернулись туди за три хвилини?

— Усі пішли за сцену, бо треба було підняти ширму, щоб звільнити Макінтайрові місце для кінцевого номера. Макінтайр — єдиний, кого я бачив, стоячи там.

«Дзень!» — враз пролунало у мене в голові.

— А ліліпут? Крихітка-ельф? Чи він весь час був на сцені?

— Маленький Пет? Чекайте-но. Він і справді ходив по якісь підставки для Макінтайра. Авжеж, він, звичайно, проходив повз коробку. Мабуть, я так до нього звик, що просто не помітив.

— Але ж Пет цього нізащо не зробить, — сказала Мерібет.

Я подумав, що зараз саме час уподібнитися Шерлокові Холмсу, який ніколи не пропускав нагоди справити враження на клієнта, і проголосив:

— Коли ми відкинемо все неможливе, то те, що залишиться, хоч би яким неправдоподібним воно нам здавалося, буде єдиною відповіддю на запитання. Я особисто гадаю, що це ліліпут Пет. Він проходив повз коробку. Отже, він міг нахилитися, відкрити її і взяти кішку.

— А що б він із нею робив? — спитав Найт. — Адже він мусив одразу повернутися на сцену.

Тут я відкашлявся, передчуваючи тріумф:

— Я пригадую, що в своєму кінцевому номері Макінтайр садовить цього ліліпута в скриньку, з якої той потім не знати як зникає.

Найт аж підскочив.

— Ви маєте рацію, — сказав він.

— Розглянемо факти, — почав я. — Ви йдете шукати служителя. Макінтайрова скринька стоїть за ширмою, схована від усіх. Свідків нема. Підбігти до скриньки і кинути туди кішку — це забере кілька секунд. Сховавши кішку, Пет бере свої підставки і йде на сцену до чародія.

Мерібет сказала:

— Але в такому разі Діззі одразу ж вискочила б, тільки-но Макінтайр відкриє скриньку.

Найт, збуджений, підвівся.

— В тім-то й річ, що Макінтайр підновив свій фокус. Я бачив скриньку. Її ставлять над люком, і з неї можна спуститися в кімнату під сценою. Тепер усе зрозуміло.

Він попрямував до дверей.

— Спокійно, — зупинив його я. — Чи знаєте ви, де можна знайти зараз ліліпута?

— Вранці я бачила його в готелі, — сказала Мерібет, — і... чекайте-но! У нього на обличчі був пластир. Я ще подумала, що він порізався, коли голився.

— Все ясно, — промовив я. — Ходімо.

— Плював я на ліліпута, — сказав Найт. — Краще пошукаємо Діззі. Може, вона й досі сидить під сценою.

Я погодився, що насамперед треба побувати в театрі, і ми сіли в мій автомобіль. Біля дверей театру стояв сторож, він пропустив нас у приміщення. Найт був такий збуджений, що мало не біг. На сцені ми

побачили кілька люків із сходами, які вели до великої кімнати під сценою. Проте кімната була порожня. В задній стіні ми побачили відчинене вікно. Найт вилаявся.

— Мабуть, отут вона й вискочила, — сказав він.

Вікно виходило в провулок. Ми обшукали провулок вздовж і впоперек, і Найт весь час гукав:

— Діззі! Діззі, дитинко!

Все надаремно. Кішки наче й не було.

— Це просто жахливо, — сказав Найт. — Хтось її, безперечно, кудись заніс. Сама б вона звідси нікуди не пішла. Діззі така домосідка!

— Їдьмо в готель, — запропонував я. — Мені хочеться побалакати з крихіткою-ельфом.

Ми знайшли його в їдальні. Він сидів там сам-один і снідав. Біфштекс, не що-небудь! На зріст він був футів зо три, але одягнений франтом. І пластиря він не пошкодував.

Я не став гаяти часу.

— Пет, — сказав я. — А що під пластирем?

Він зблід і пропищав:

— Поріз. Я порізався.

— Можна глянути? — запитав я.

Він був шарпнувся, але Найт його придержав, і я зірвав наклейку. Ми не помилилися — три паралельні, коротенькі, але справжні подряпини. Очевидно Діззі була не з тих дам, які полюбляють вільне поводження.

Пет спочатку був уперся і не хотів нічого говорити. Але я підсів до нього і перелічив одно по одному все, що він робив, крок за кроком.

— Ти навіть можеш не розповідати, хто тебе намовив, — кинув я.

— Макінтайр! — голос Дейва не віщував чародію нічого доброго.

— Ні, — заперечив я. — Ваш друг Білл Бартон. Скільки він заплатив тобі, Пет?

Тут ліліпут виголосив на адресу Бартона досить непохвальну тираду.

Мерібет і Найт були вражені. Вона сказала:

— Не можу повірити.

— Все було ясно з самого початку, любий Ватсоне, — вигукнув я. — Бартон навмисне почепив мотузку, щоб Найт вийшов і ліліпут міг викрасти кішку. Бартон мав на те причину. Якщо ви одружитесь з Найтом, то зіпсуєте Бартону весь номер. Можливо також, — додав я, — що Білл іншої думки і щодо того, хто має стати чоловіком міс Льюїс.

З виразу її обличчя я зрозумів, що не помилився.

Ліліпут, нарешті, вирішив заговорити і, звертаючись до Найта, проскрипів:

— Він казав, що просто хоче притримати її, поки ви не одчепитесь. Він сподівався, що коли ви підете з театру до закінчення ангажемента, то Мерібет забуде вас і він доб'ється свого.

— До скорої зустрічі, — сказав я ліліпутіві. — Сподіваюся, що біфштекс не стане тобі поперек горла. Чи відомо тобі, як карають за крадіжку дітей? І не кажи мені, що це не той випадок.

Ми вирішили, що Мерібет подзвонить Бартонові, щоб дізнатися, чи він дома. Вона йому не сказала, що прийде не сама. Коли Бартон відчинив двері і побачив усю нашу трійцю, він не дуже зрадив. На сцені в гримі він здавався недотепою, але тут, у халаті, він був хлопець хоч куди — гарний такий, високий, чорнявий.

Найт з ним не церемонився. Пхнув його в крісло і загорлав:

— Віддай кішку, сволото, бо голову одірву!

Бартон одразу збагнув, що викручуватися марна річ. Я зауважив, що коли він не віддасть кішку, то сяде за ґрати, і це його переконало остаточно.

— У мене її немає, — сказав він. — Слово честі. Не знаю, що на мене тоді напало. Адже я теж люблю Мерібет. До того ж мені треба було якось рятувати свій номер. Пам'ятаєте старе прислів'я: в коханні й на війні всі засоби добрі.

Мене такі міркування завжди доводять до нестями.

— Гаразд, — сказав я. — Війна так війна, — і дав йому ляпаса. — Ану кажи, де кішка? Він потер щоку і сказав:

— Втекла.

— Як то втекла? — гримнув Найт.

Виявляється, що коли Найт пішов шукати служителя, а Пет кинув кішку в люк, Бартон побіг у кімнату під сценою. Він хотів непомітно винести Діззі з театру і десь сховати її. Та кішки в кімнаті вже не було: Діззі, певно, вискочила надвір у відчинене вікно. В усякому разі Бартон її не знайшов.

Я повірив йому, і Найт також повірив, і знову почав куйовдити чуб та бідкатися:

— З Діззі щось сталося, інакше ми б уже мали якісь відомості про неї.

Мерібет сказала: «Дейв, голубчику!», і він обняв її. Я вирішив, що саме настав момент коротко викласти Бартонові все, що я думаю про його походження і перспективи на майбутнє. Потім ми повернулись до театру, а Бартон залишився сидіти, як обпльований. Я попрохав Найта розповісти мені про страховку ще раз. В договорі було сказано, що коли кішку вкрадуть або вона втече, залишена без догляду, компанія не несе ніякої відповідальності. Формально, це був наш випадок, отже Найт навряд чи міг роз-

раховувати на страхову винагороду. Єдине, що йому залишалося, це якнайскоріше відшукати Діззі.

Я не дуже ясно уявляв собі, чим можу тут допомогти, але відчував, що якось мушу виправдати свій гонорар. Коли ми вийшли в провулок за театром, я уповільнив ходу і сказав:

— Вдамося до психології. Котячої психології. Куди могла вирушити кішка, вискочивши з цього вікна? Ми будемо виходити з того, що Діззі жива і здатна пересуватися. Безперечно, вона десь ховається, бо інакше вона давно б уже звідти втекла.

Найт кивнув.

— Вірно, — сказав він. — Ваші міркування логічні.

Він так чіплявся за найменшу надію, що на нього боляче було дивитись.

— Тепер подумаємо, — вів я далі, — що може захопити кішечку так, щоб їй не хотілося додому?

— Ласна їжа? — кинула Мерібет.

— Тільки не це, — відповів Найт. — Діззі дуже перебірлива щодо їжі, і їсть тільки в певні години, до того ж від сторонніх нічого не бере. Ні, їжею її нізащо не втримаєш.

— Послухайте, — зауважив я. — Попри всі свої аристократичні нахили, вона все ж таки кішка. А що найбільше цікавить кішок; і особливо тих, у кого ще не було дружка?

— Ну, звичайно! — вигукнула Мерібет. — Б'юся об заклад, що ви вгадали.

— Не думаю, — сказав Дейв.

— Ти просто ревнуєш, — заперечила Мерібет. — Що може бути природнішим? Я сама жінка. Я знаю.

— Коти полюбляють тихі провулки, — додав я. — І якщо вони милуються зараз у якомусь затишному куточку, то ось вам і причина, чому Діззі ніхто не бачив. Я давно помітив, що за подібних обставин коти шукають відлюдних місць.

— О, все загинуло! — вигукнув Найт.

— Ну що ви! — здивувався я. — Діло цілком життєське.

— Зараз я вам поясню, — відповів він. — Якось я розмовляв із одним котячим спеціалістом. То він сказав, що рідкісні здібності Діззі є причиною того, що в ній трохи приглушені звичайні інстинкти. І якби вона... е-е... закрутила роман з яким-небудь котом, то вже не слухалася б мене так, як раніш.

— Можливо, — згодився я. — Проте, не вважаючи на це, вам усе ж таки хочеться її знайти, га?

— Ну, звичайно! Якщо навіть вона ніколи більше не зможе виступати, я все одно хочу її знайти, — відповів Дейв.

— Ну, то мені здається — тобто, я роблю логічний висновок, що треба починати розшуки kota. А де ж шукати kota в цій діло-

вій частині міста? Житлових будинків тут немає. Бездомні коти обминають ці галасливі вулиці. Очевидно, його насамперед слід шукати в крамницях або в якомусь ресторанчику.

Я оглядівся. Неподалік од театру я побачив двері, біля яких лежала купа плетених корзин для перевезення фруктів.

— Почнемо звідси, — запропонував я.

І ми опинилися біля чорного ходу ресторану «Рандеву».

— Тут у нас найбільше шансів, — зауважив я, — бо це найближчий від театру ресторан. Ходімо до парадних дверей.

Я не дуже-то сподівався знайти тут Діззі, але почав пошуки, щоб підбадьорити Найта, поки придумаю щось краще. Ми зайшли в «Рандеву». Ресторан щойно відкрився після денної перерви і був майже порожній. Я розшукав хазяїна — огрядного, добродушного італійця на прізвище Піреллі — і запитав його, чи є в нього кіт.

— Є, — відповів він, оглядаючи зал. — Десь тут. Майже завжди. Столик на трьох?

— Не зараз. А ви не скажете, де його можна знайти? Kота, тобто.

— Kота? Може, на кухні. Може, в льоху. Може, на вулиці. Він приходиться. Він кудись іде. Нащо вам мій кіт?

Я сказав:

— Ось послушайте. Це не жарт. Втекла кішка, і ми її шукаємо. Нам спало на думку, що, можливо, вона ховається з яким-небудь котом, тут, у провулку. Чи ви не дозволите нам пошукати його в ресторані? Може, він привів сюди і нашу кішку.

Второпавши, чого ми від нього хочемо, Піреллі засміявся і сказав:

— Ну звичайно! Мій Томмі має величезний успіх у дам. Ви б послушали, що тут іноді робиться у провулку. Ходімо, глянемо. Я йду з вами.

Ні в їдальні, ані в кухні Томмі не було.

— Залишилось одне місце, — сказав Піреллі. — Це льох.

І ми рушили в льох. Коли Піреллі ввікнув світло, почулося нявкання. З-за якихось діжок виліз здоровенний чорний котяра і почав тертися об черевики Піреллі. Піреллі сказав:

— Хеллоу, Томмі! Чи не приймаєш ти тут яку-небудь гостю?

Котяра глянув на нього і нявкнув басом. Наче у відповідь, з-за діжок пролунало мелодійне «няв», і Дейв зарепетував: «Діззі!»

Так, Діззі, власною персоною, лежала, простягнувшись на якійсь старій ганчірці. Найт схопив її на руки і почав цілувати, і Мерібет теж бігала довкола неї. Вони заявили, що я найвидатніший детектив у світі, але це, я гадаю, було перебільшенням. Піреллі поздоровляв нас, а Діззі й котяра

нявкали. Нараз Діззі вирвалася з рук у Найта, підбігла до кота і почала об нього тертися.

— Ага! — сказав Піреллі. — Ви бачите? Я ж вам казав, що він має великий успіх у дам.

З усього було видно, що Діззі теж так вважає. Коли Найт простягнув до неї руку, кішка вигнула спину і зашипіла. Найт глянув на неї з жахом. Потім Діззі потерлася носиком об ніс Томмі, а Томмі облизався, як облизуються всі коти, збентежені увагою людей. І, нарешті, Діззі почала крутитися на місці, і тричі обернувшись, лягла на бочок і простягла лапки, муркочучи, як мотор, і дислячись на кота великими томними очима.

— Ти глянь лише, — хихикнула Мерібет. — Вона дає тобі відставку.

Найт насупився.

— Не бачу нічого смішного, — сказав він. — Діззі! Ну ж бо, Діззі, дитинко!

Він простягнув до неї руку, та вона на нього й не глянула. Єдине, що її цікавило, був котяра. Найт спробував знову взяти її на руки, але Діззі погрозово завилала, стрибнула убік і знову вигнула спину дугою.

Найт аж на виду змінився, та й було чого. Артистки не існувало. Залишилась просто закохана жінка, і ніхто, навіть чоловік, що ділив з нею колісь своє ложе, не мав права ставати між нею і її коханим.

— А якщо разом із Томмі? — озвалася Мерібет.

Дейв зрадів.

— Це ідея, — сказав він. — Містер Піреллі, чи не продасте ви мені свого кота?

Піреллі ідея не сподобалася, він якийсь час огинався, але двадцять п'ять доларів його переконали. Ми взяли велику скриньку, впхнули туди котів і повезли їх на таксі до Найта в готель. Коти майже не пручалися, вони були так захоплені одне одним, що такі дрібниці, як зміна обстановки, їх мало обходили. Найт час од часу гостро позирав на кота — мабуть, так розгніваний батько поглядав би на того, хто звів його дочку — але вдіяти нічого не міг.

Його, звичайно, найбільше цікавило, чи погодиться Діззі показувати свої фокуси. Дейв ввімкнув програвач і спробував примусити її танцювати й стрибати через обруч, але кішка одверталася, нявкала й кидалася до свого Томмі.

Коли ми винесли Тома до іншої кімнати, Діззі почала дряпатися в двері і зняла такий гвалт, що нам довелося тут-таки пустити його назад.

— Ну, гаразд, — здався Найт. — Свій виграшний квиток я загубив, але моя кішечка зі мною, як і раніш.

— І твоя дівчина теж, між іншим, — сказала Мерібет. — І нема чого посилатися на бідність — мене так легко ти не спекаєшся. Поглянь на Діззі з Томом. Їх не лякає майбутнє. А тебе?

Найт поцілував її. Я кашлянув і сказав:

— Мабуть, справу можна вважати закритою. Бувайте здорові.

Тоді вони згадали про мене і почали трясти мою руку й дякувати.

Найт сказав:

— Тепер щодо цих п'яти тисяч. Ви їх заробили. У мене в банку зараз немає такої суми, але на тисячу я вам випишу чек одразу, а решту — через кілька днів. Гаразд?

— Ні, не гаразд, — відповів я. — Забудьте це. За кого ви мене маєте? Якби Діззі вибивала тисячу за тиждень, як досі, тоді б ми про це поговорили. А зараз вам самим придадуться усі ваші заощадження. Справа була весела, і я не маю до вас жодних претензій, а винні ви мені стільки, скільки я завжди беру за день — п'ятдесят доларів. А решта — чотири тисячі дев'ятсот п'ятдесят — мій весільний подарунок вам обом.

На тому й кінчили. Коли я спитав Найта, що він думає робити з Бартоном та ліліпутом, він відповів:

— А чи варт здійсмати галас? Адже Діззі не почне виступати через те, що їх покарають, а коли справа ця набере розголосу, можуть потерпіти ні в чому неповинні люди — Макінтайр і сестри Мерібет.

Він був славний хлопець. І Мерібет йому до пари. Вони поїхали в Нью-Йорк, щоб підготувати там якийсь номер, і місяців зо два я нічого про них не чув. Потім надійшла листівка. Мерібет писала, що вони щасливі і все ще не втрачають надії коли-небудь влаштуватися з своїм номером. Іще там було сказано, що в Діззі народилося шестеро чудових кошенят — троє схожі на неї, двоє на Томмі, а одне біленьке — ні в матір, ні в батька. Вони назвали його Террі, на мою честь.

З листівки було видно, що їм жилося не легко, але вони не занепадали духом. Минуло ще кілька місяців. І ось учора я знову дістав од них листа. Коли я його відкрив, звідти випав чек на 4950 доларів. А в листі було написано ось що:

«З приводу чека. Це був ніякий не весільний подарунок. Ми просто жили до останнього дня на ці гроші і не знали, як вам дякувати. І ще одно. Адже ми домовилися, що гроші — ваші і, якби ми залишили їх у себе, то ніколи б собі цього не простили. Отже, будь ласка, візьміть їх — зараз ми вже без них обійдемося. До того ж наш агент каже, що ця сума не підлягає оподаткуванню.

Річ у тім, що недавно ми зазирали до кімнатки, де Діззі гралася з своїми кошенятами. І що б ви думали: вона знову крутила сальтомортале. І раптом — ми просто не повірили власним очам — усі кошенята, одне за одним, теж почали крутити сальто! Успадковані здібності — ось як це зветься. Ми довго з ними вовтузились — спершу, щоб переконатися, що не помилилися, а потім почалося дресирування. І ось сьогодні ми підписали контракт на весь сезон, — великий аванс, і нас будуть показувати в кіно й по телебаченню. Півтори тисячі на тиждень. Тепер ми розбагатіємо.

Прем'єра у «Паласі». Успіх гарантований. У нас є номер, де всі шестеро кошенят водночас перелітають через трапецію, а Діззі, як дресирвальниця, стоїть поряд і тримає в лапці хлистика. Те, що всі наші кошенятка успадкували від Діззі її геніальність — поза

всяким сумнівом. Томмі, ясна річ, не виступає. Та йому й не обов'язково робити фокуси.

В афішах про нас пишуть так:

ЦІ ЧУДОВІ КОТИ

І
НАЙТИ

Коли ми приїдемо у ваші краї, для вас і місис Террі буде залишено два квитки. Бажаємо щастя.

З щирим привітом Дейв, Мерібет, Діззі, Томмі й Шестеро».

Моя дружина не може дочекатися їхнього приїзду. Одверто кажучи, я теж.

*З англійської перекладали
Катерина КОРОТКОВА та Севір НІКІТАШЕНКО*

ЖАРТИ НА КОЖНОМУ КРОЦІ

ПОРАДА ЗА ПОРАДУ

Альберт Ейнштейн дуже мало уваги приділяв своїй зовнішності. Проте всі його знайомі і друзі вже звикли до цього і особливо до його довгого, скуповдженого волосся. Якось він прийшов на урочистий прийом, як завжди, непричесаний. І лише один пишаний пан звернув на це увагу, вирішивши зробити великому вченому зауваження.

— Пане Ейнштейн, — сказав він, — я раджу вам, перш ніж йти у таке товариство, попросити когось, щоб вас хоч трохи постригли.

— Дуже вдячний вам, — відповів з легкою усмішкою Ейнштейн, — я теж хочу дещо порадити: перед тим, як йти у таке товариство, попросить когось, щоб вас хоч трохи обстругали...

РОЗПЛАТИВСЯ...

Молодий Рафаель заборгував якось власникові готелю, де він жив, цілих двадцять п'ять талерів. Не маючи в кишені ані шеляга, він вдався до хитроців: намалював на столі розкидані золоті й срібні монети.

— Я маю терміново виїхати, — сказав він власникові готелю, — гроші лежать в кімнаті на столі.

Коли господар зрозумів, що його ошукали, він все ж не вважав себе скривдженим. Один любитель живопису запропонував йому за той стіл велику суму грошей.

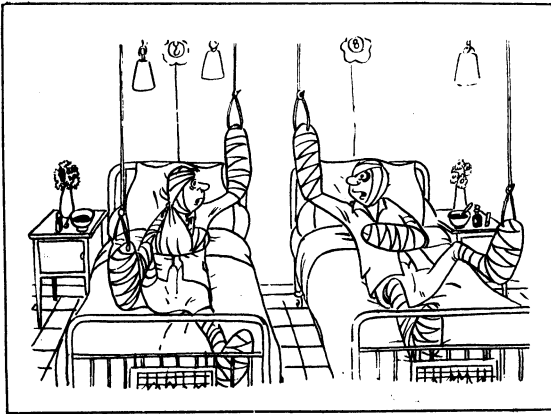
Переказують, що власник готелю настійно розшукував потім свого дивного постояльця, пропонуючи йому проживання в готелі на таких самих умовах.

— Ідея, можна прикурити!

Перукар-раціоналізатор.

— Я вчив дружину керувати автомобілем.
— А моя дружина сама навчилася.

БАЛАКУН

Швейцарський письменник Готфрід Келлер та його близький друг і співвітчизник художник Арнольд Беклін відзначалися одною й тою самою рисою: своєю мовчазністю. Обидва могли годинами просидіти разом, не вимовляючи майже жодного слова. Одного разу Беклін привів до Келлера свого племінника, який також не любив багато говорити: за обіднім столом він лише два рази промовив: «Мм!».

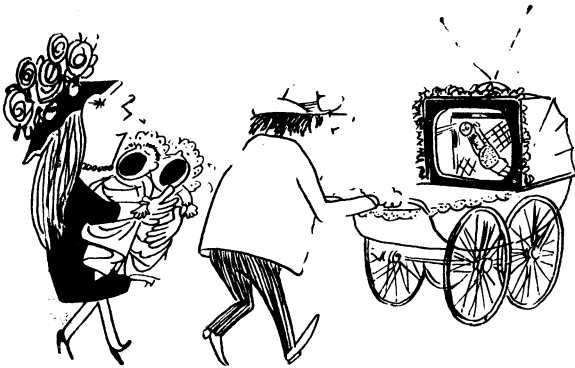
Пізніше письменник зауважив своєму другові:

— А того балакуна, твого племінника, не приводь більше. Терпіти не можу пустих базік!

ДІЄТА

Хворому Марку Твену лікарі приписали сувору дієту і повний спокій. Виконуючи лікарські настанови, медична сестра годувала письменника лише якимось поживним порошком.

— Тепер, коли я вже пообідав, — сказав письменник, — принесіть мені щось відповідне й для читання, ну хоча б поштову марку...

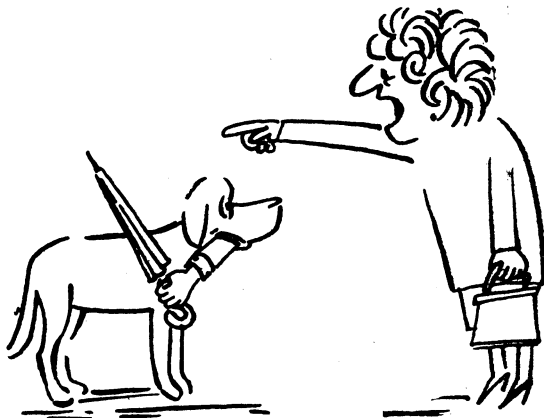
В сім'ї футбольного болільника.

СПАСИБІ Й НА ТОМУ!

Італійський композитор Р. Леонкавалло під час прем'єри своєї опери «Паяци» помітив, що в залі з'явився якийсь пан в одязі вершника, у високих чоботях із шпорами. Композитор підійшов до невідомого й чемно подякував йому.

— За що ви мені дякуєте? — здивувався той.

— А за те, — відповів композитор, — що ви не привели з собою в театр ще й коня!

— Віддай негайно власникові!

РЕЦЕНЗІЯ

Бернарда Шоу попросили написати коротку рецензію на книгу одного досить-таки посереднього автора. Прочитавши твір, Шоу написав:

«Ні, це не та книга, яку можна легко відкласти набік. Її треба щосили жбурнути якомога далі від себе».

МЕНШЕ ЗЛО

Англійський король Чарлз II часто виходив на прогулянку без усякої охорони. Його брат герцог Йоркський зауважив, що не слід так ризикувати своїм життям.

— Мені нема чого боятися, — відповів король. — Хто наважиться посягнути на моє життя, коли всім відомо, що в разі моєї смерті, ти маєш стати королем!

СЛАБКА ВТІХА

До відомого німецького хірурга Фрідріха фон Есмарха прийшов один старий пан і поскаржився на хронічний біль в тому місці, де в нього колись був апендицит.

Оглянувши пацієнта, фон Есмарх заспокоїв його:

— Не бачу нічого страшного. З цим можна спокійно жити до 80 років!

— То для мене невелика втіха, — відповів пацієнт, — адже я вже маю вісімдесят чотири...

Любитель старовини.

ВИГІДНЕ ЗАНЯТТЯ

Одержавши Нобелівську премію, американський письменник Уільям Фолкнер змушений був на прес-конференції відповідати на численні запитання кореспондентів.

— Чим ви тепер займаєтеся? — запитав його один репортер.

— Ріжу дрова, — під гучний сміх присутніх відповів письменник.

Після того, як газети надрукували цю його відповідь, Фолкнер отримав такого листа:

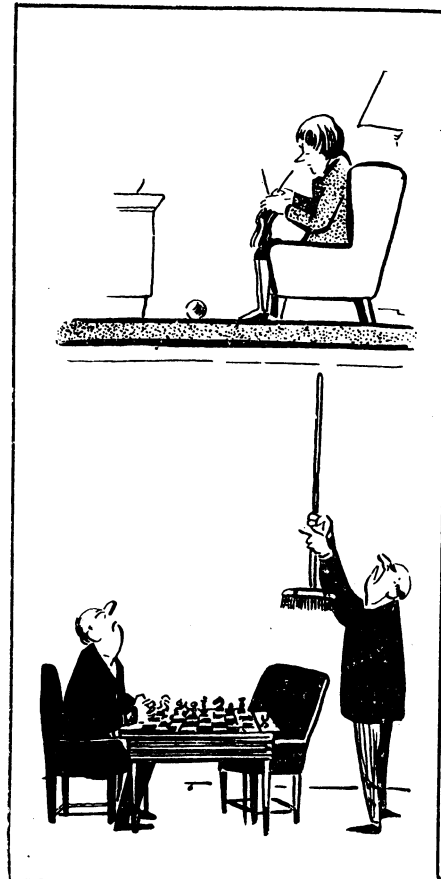
«Я прочитав у газеті, що Ви за різання дров дістали 30 тисяч доларів. Давайте різати удвох — я маю в цій справі неабиякий досвід...»

НАДІЙНИЙ ЗАСІБ

Один багатий німецький поміщик, марно випробувавши різноманітні засоби проти ожиріння, вирішив звернутися до видатного вченого-медика Рудольфа Вірхова.

Вислухавши довгу розповідь пацієнта про відвідання ним різних лікарів і про вжиті заходи, Вірхов сказав:

— Все, що ви досі робили, пусте. Є лише один вірний засіб вилікуватися від вашої хвороби: жити на один талер в день, і той самому заробляти!

Неспокійне сусідство.

ШТРАФ ЗА БОГА

Головною вулицею містечка, не тримаючись за руль велосипеда, їхав піп. Поліцейський зупинив його і, записуючи номер велосипеда, сказав:

— Чому ви, пане превелебний, їздите так необережно. З такого лихацтва й до біди недалеко!

— Нічого не станеться, сину. Я не сам, зі мною господь бог, він береже мене!

— Он як?! До того ж вас ще й двоє на одному велосипеді? У такому разі платіть подвійний штраф.

ПРОПОЗИЦІЯ

У фешенебельному картярському домі.
— Синьйоре, мені здається, ви шулер.
— Яке ви маєте право?!
— Не хвилюйтеся, будь ласка! Я пропоную вам приєднатися до мене.

НА СТРІЛЬБИЦІ

Лейтенант:
— Солдат Тегаміно, ти можеш відповісти, чому люди, коли ціляться, заплющують одне око?
Тегаміно:
— Бо коли заплющити обидва, то не побачиш цілі.

ПЕРЕВІРКА

Якийсь чоловік купив собі сича.
— Що ти з ним робитимеш? — запитав його приятель.
— Я чув, що сичі живуть тисячу років, отож хочу сам переконатися в цьому.

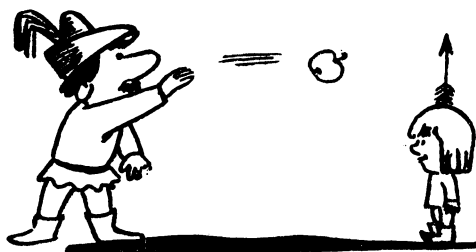
НА УРОЦІ ХІМІЇ

Вчитель:
— Як ви гадаєте, діти, коли я кину мій золотий перстень у цю склянку з кислотою, він розчиниться?
— Ні, — хором відповів увесь клас.
— Молодці, а чому?
— Бо коли б перстень мав розчинитися, ви не кидали б його в кислоту.

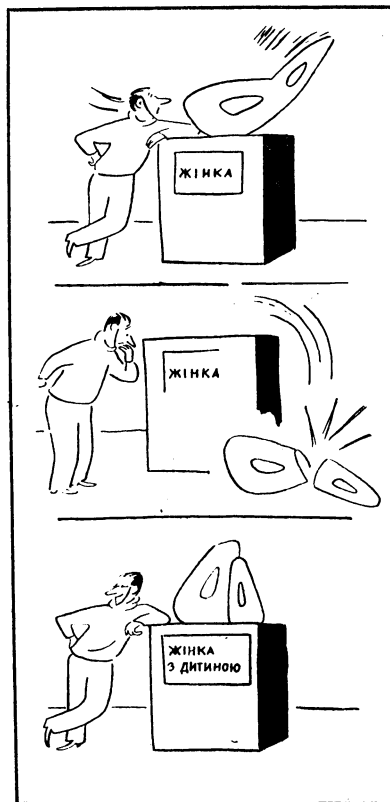
В БАНКУ

— А для чого, власне, вам потрібний кредит?

Вільгельм Тель навпаки.

Випадок із скульптором.

Джейн Гудол приймає гостя-шимпанзе.

Коли англійка Джейн Гудол була дівчинкою, вона любила дивитися на шимпанзе в зоопарку. І щоразу помічала, що ці найближчі до людини мавпи — похмурі й дратівливі. Невже вони такі й на волі, на своїй африканській батьківщині?

Ставши ученим-зоологом, Джейн Гудол вирішила дістати відповідь на це питання. Але для цього їй довелося вирушити у далеку Танзанію. У цій африканській країні є рідкісний заповідник, де в повній безпеці від мисливців живуть 60—80 шимпанзе. Заповідник розташований у гористій місцевості, вкритій не дуже густим лісом, завдяки чому молодій англійці пощастило порівняно легко розшукати людиноподібних мавп.

Але одна справа — розшукати шимпанзе, а зовсім інша — познакомиться і навіть подружитись з ними. На це пішли місяці. Спочатку, помітивши дивне двоноге створіння, шимпанзе тікали в гущавину. Потім, звикнувши, осмілилися. Одна мавпа, мабуть для того, щоб перевірити, чи не ворог це висліджує її, вліпила Гудол здорovenного ляпаса. Але дослідниця зберегла цілковитий спокій, і це врятувало її. Розлючений шимпанзе, мабуть, зрозумів, що перед ним друг.

Все закінчилося тим, що мавпи почали, так би мовити, відповідати на візити своєї загадкової знайомої. Троє з них з'явилися в таборі, де жила Гудол і її помічники-африканці, і охоче пригостили

ся бананами й іншими ласощами. Вони навіть стали брати банани у неї з рук. Правда, не задовольнившись частуванням, мавпи часто цупили із табору все, що потрапляло під руку, — особливо ковдри і рушники, які вони марно намагалися з'їсти.

Живучи серед шимпанзе, Гудол вивчила їх побут і звички і переконалась, що на волі ці найближчі із далеких родичів людини — в більшості веселі і доброзичливі. І хоч вони піднімають страшний крик з найменшого приводу — однак б'ються рідко. А до своїх дитинчат не лише самиці, а й самці ставляться дуже ласкаво.

За спостереженням Гудол, шимпанзе народжуються такими ж безпомічними, як і люди. Перші чотири місяці дитинчата не відходять од матерів, але однорічний шимпанзе уже порівняно самостійний і починає бавитися на деревах із своїми однолітками. У два роки вони вже стрибають з дерева на дерево, кумедно катаються по землі і взагалі хвилини не можуть просидіти спокійно. У 8 років шимпанзе вже більш-менш дорослий.

Заприятелювавши з цими родичами людини, Гудол зробила немало цікавих відкриттів. Наприклад, до цього часу вважали, що шимпанзе вживають лише рослинну їжу, до якої додають такі ласощі, як личинки комах і самих комах. Але, в усякому разі, у Танзанії вони часом полюють на молодих тварин і їдять їх. Гудол сама бачила і сфотографувала шимпанзе, які пожирали м'ясо молодої антилопи і мавпочки «колобус».

ВОНА

ДРУЖИМА

З ШИМПАНЗЕ

Мабуть, ще більше значення для науки має інше відкриття англійської дослідниці. Ми знаємо, що мавпа почала перетворюватися на людину тоді, коли навчилася добувати собі їжу за допомогою знарядь праці — хай примітивних, але все ж таких, які вимагали деякого обробітку. Очевидно, що до цього людиноподібні мавпи довгий час користувались знаряддями, які ніякого обробітку не потребували, — палицями, камінням і т. ін.

Джейн Гудол переконалась в цьому на власні очі. Озброївшись сухою і гострою стеблиною трави (а стеблини ці досягають у заповіднику чотириметрової висоти), хто-небудь із її друзів-шимпанзе вирушав на полювання до термітника. Робили вони це в ту пору, коли личинки термітів, обрісши крильми, готувалися до першого польоту. Чекаючи «льотної погоди», терміти закупорюють усі виходи із свого житла.

Однак шимпанзе знаходять ці закупорені отвори і протикають їх гострими кінцями стеблин, попередив знявши руками верхній шар ґрунту.

Розлючені терміти, прийнявши стебло за живу істоту, впиваються в неї своїми жалами. А шимпанзе цього тільки й треба. Він обережно витягає стебло і апетитно ласує термітами.

В міру того, як кінець стебла згинається, мавпа відкушує цей шмат, а коли знаряддя полювання стає зовсім коротким, викидає його і замінює новим. Зрозуміло, що тут діє уже не тваринний інстинкт, а щось подібне до трудових навичок, які передаються від покоління до покоління.

Добре вивчивши життя шимпанзе, Гудол повернулася на батьківщину: їй хотілось скоріше розповісти про свої відкриття. Але минуло небагато часу, і на її лондонську адресу надійшов лист із далекої Танзанії. «У Фло народилося дитинча», — повідомляв на мові суахілі танзанієць Домінік, котрий допомагав дослідниці.

Джейн Гудол тим часом збиралася одружитись з фотографом-голландцем. Обвінчавшись, вона з чоловіком і кількома друзями повернулася у Танзанію.

Хто ж така Фло і чому народження дитинчати змусило Джейн Гудол знову вирушити в далеку подорож?

Фло — немолода уже самка шимпанзе, з якою англійка встигла заприятелювати у заповіднику. Гудол вирішила познайомитись і з її дитинчам, прослідкувати за ростом і розвитком маленького шимпанзе. Прибувши у заповідник, Гудол перш за все перенесла свій табір у глибокий ліс. Якщо раніше шимпанзе лише відвідували її, то тепер вона, так би мовити, поселилась разом з ними. І ось

настав, нарешті, день, про який мріяла дослідниці в далекому туманному Лондоні.

Із-за дерева з'явилася її стара знайома Фло. Вона йшла на двох ногах і однієї руці, а другою — притискала до себе немовля, якому Джейн Гудол дала ім'я Флінт. За Фло ступали її діти — маленька Фіфі і уже дорослий Фіган. Напевне, Фло привели в табір не лише дружні почуття, але й спогади про смачні банани, які вона одержувала од дивного двоногого створіння з білою шкірою. Пригощення не примусило себе довго чекати і цього разу. Притискаючи однією рукою немовля до грудей, мавпа спокійно простягла другу за бананом.

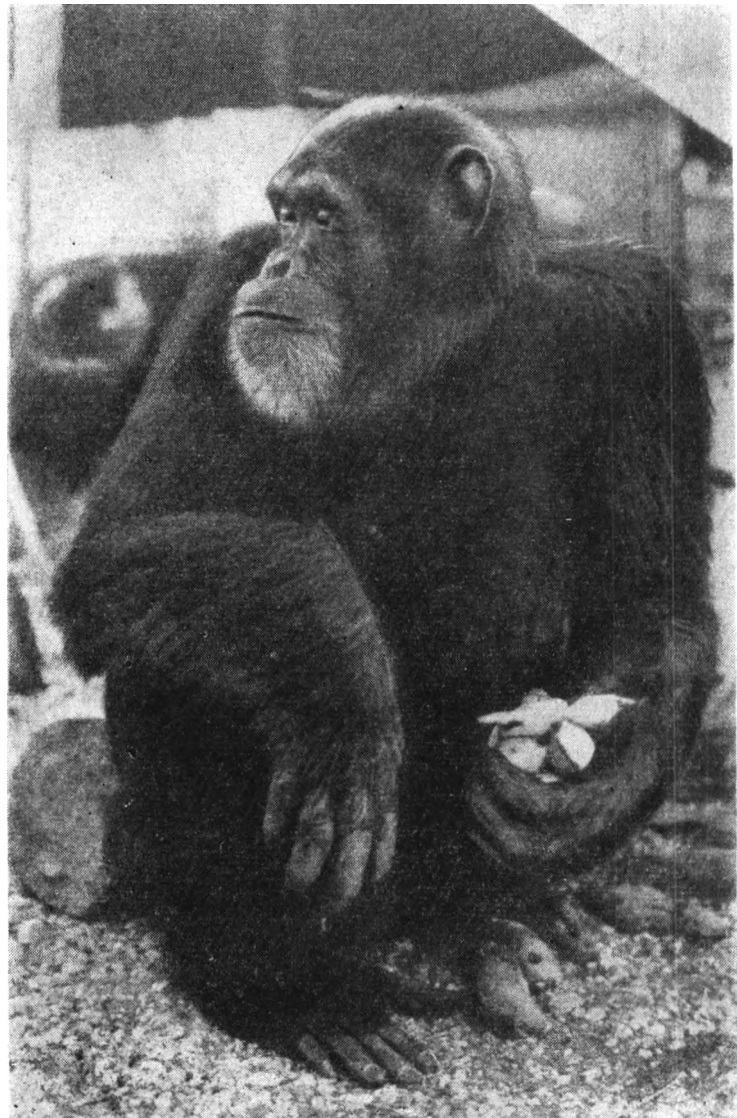
Знайомство Гудол з Флінтом відбулось, звичайно, не одразу. Але все ж відбулося. Матуся Фло

сама підвела свого нащадка до Джейн Гудол, обхопивши його за попереки. А 10-місячний Флінт поцілував маму в руку. Не думайте однак, що він хотів цим виявити свою повагу і симпатію. Просто губи у нього чутливіші, ніж пальці. Ось він і почав вивчати губами простягнуту йому руку.

Дитинство Флінта минало щасливо. Мати оберігала його від небезпек, укладала спати в «гніздо» із гілок і сучків, що за якихось п'ять хвилин споруджувала на високому дереві. Коли Флінту минуло місяців одинадцять, він став ходити самостійно, але Фло завжди була поблизу.

Скоро у неї з'явилась суперниця — власна дочка. Молоді мавпочки люблять гратися у «мам», і Фіфі взяла братика під свою опіку. Але коли той став надто

«Гість» обідає.

Шимпанзе будують отакі гнізда, щоб ховатися в них від дощу.

важким, «нянька» позернула його матері. До цього часу шимпанзятко (якщо можна його так назвати) став уже водитися зі своїми однолітками, а також з іншими мавпами, що жили у заповіднику.

Маленькі шимпанзе не тільки граються одне з одним, але й бавляться саморобними іграшками. Старший брат Флінта — Фіган — виявився відмінним «жонглером». Лежачи на спині, він майстерно вертів руками і підкидав вгору ногами плід одного із тропічних дерев, що ростуть у заповіднику, дуже схожий на тепісний м'яч.

З маленькими шимпанзе трапляються й нещастя. І бідні матері, незважаючи на всю свою любов і навіть самовідданість, не знають, як допомогти їм.

Якось у присутності Джейн до маленького Флінта причепилася кусочка мурашка. Двадцять хвилин бідолаха кричав і виривався, але

Фло тільки колисала його і притискала до себе. Вона не розуміла, що трапилось з Флінтом. На щастя, Флінт сам зумів звільнитися од надокучливої комахи.

А маленька мавпочка Менді загинула на очах у Гудол та інших учасників експедиції. Вона десь роздробила собі руку і стікала кров'ю. Очима, повними сліз, дивилась дослідниця на страдницю, не маючи змоги допомогти їй. І не тільки тому, що не була хірургом; якби вона спробувала взяти Менді у матері, шимпанзе вирішили б, що це напад, і накинулися б на неї.

Отже, на жаль, повного контакту з мавпами у Гудол і її друзів все-таки не вийшло. Але і те, чого їм пощастило досягти, — великий внесок у науку. А кінофільм, який вони зняли у заповіднику, розповість мільйонам людей про життя наших родичів — шимпанзе.

КАЛЕЙДОСКОП ВСЕСВІТУ

КОНЦЕРТ У ТЕХАСІ. Повернувшись у Францію після турне по Сполучених Штатах, французька співачка Регіна Креснен розповіла в газеті «Франс-суар»: «Одного дня я давала концерт у Сан-Антоніо, одному з міст штату Техас. Під час виступу я на свій превеликий подив побачила, що вбраний у смокінг чоловік, чие завдання полягало в тому, щоб перегортати ноги для мого акомпаніатора, мав за поясом великий револьвер...»

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ТРЮК. Адміністрація національного парку в штаті Колорадо (США) розставила по всій території парку дерев'яні колоди, на яких відвідувачі можуть вирізувати свої імена та прізвища. Цей оригінальний захід дозволив уберегти багато цінних дерев від пошкодження.

ВЛАДА І НАРОД. Високі урядовці у Кашмірі дістали офіційне розпорядження: щодня протягом однієї години вивчати народні прислів'я й приказки.

НАЙБІЛЬША ТРУДНІСТЬ. Американський письменник Роберт Шервуд відомий не тільки своєю творчою плодovitістю (кілька книжок на рік), але й надзвичайно високим зростом. Нещодавно один репортер запитав Шервуда, що становить найбільшу трудність у його творчій роботі.

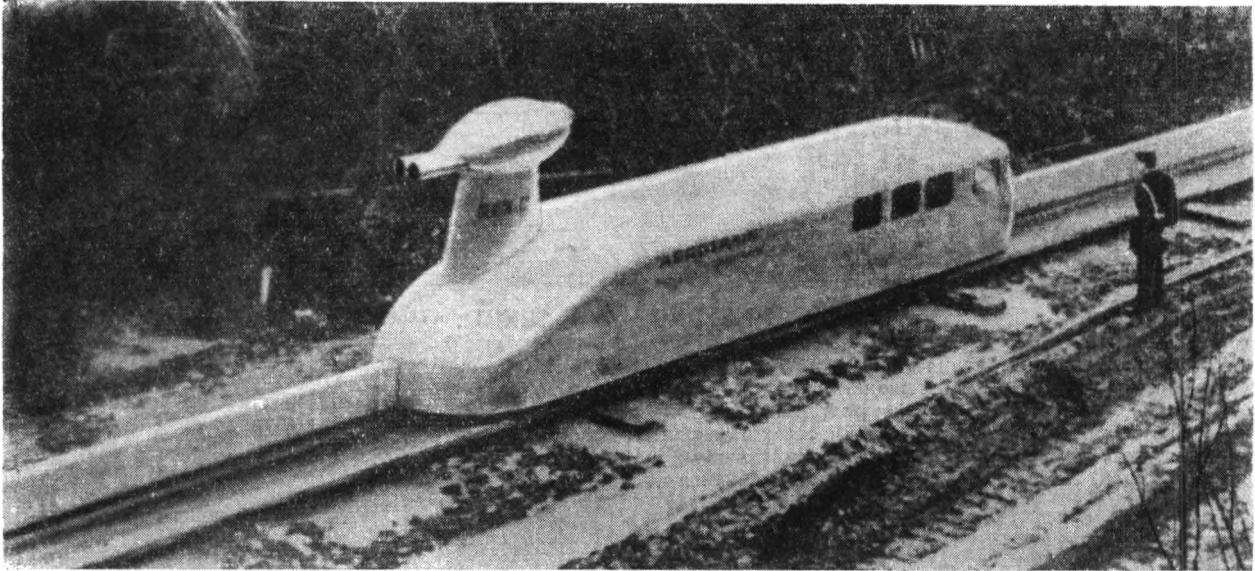
— Розміщення ніг під столом, — відказав письменник.

СТРАХОВКА. Мексиканський мільйонер Ектор Мендес нещодавно вврядив у подорож по Європі свою дружину й улюбленого пєсика. Життя пєсика застраховане на 8000 доларів, дружини — на 800...

3 ВІДУСІЬ ПОТРОХУ

АЕРОПОЇЗД

Поблизу Парижа збудовано першу дослідну дільницю для реактивних аеропоїздів — шлях із залізобетону завдовжки в шість кілометрів. Вагони нового поїзду рухаються на повітряній подушці. Французькі інженери сподіваються, що аеропоїзди допоможуть розв'язати складну проблему транспортних зв'язків Парижа з його численними пригородами.

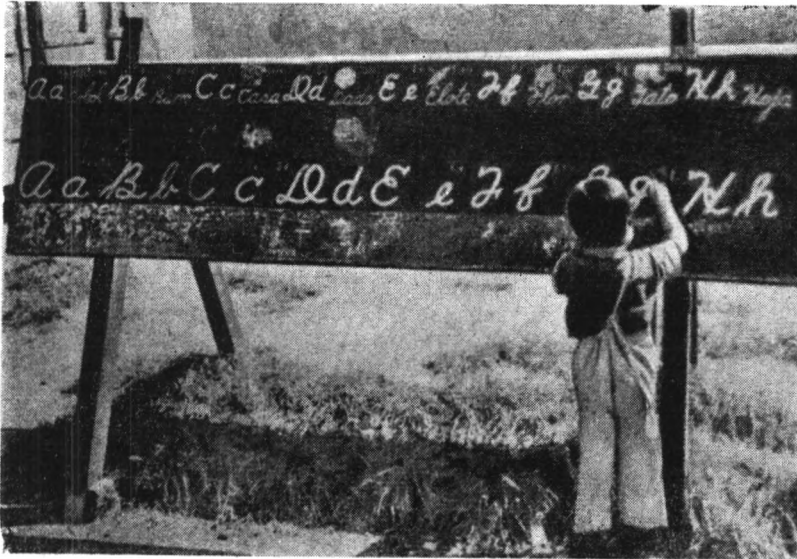
ТЕХНІКА ЧИ СОБАЧИЙ НІС?

Чеські інженери створили чутливі прилади, що одразу ж виявляють наявність в повітрі різних газів. Але управління міського газового господарства Праги, порівнявши наслідки роботи приладів і спеціально натренованої вівчарки, віддало перевагу останній. Вона виявляла запах газу там, де прилади нічого не помічали. За допомогою вівчарки вдавалося виявляти навіть ледь помітні порушення герметизації в газових трубах, що лежать під товстим шаром землі та твердого покриття.

ТОРЕАДОР В АВТОМОБІЛІ

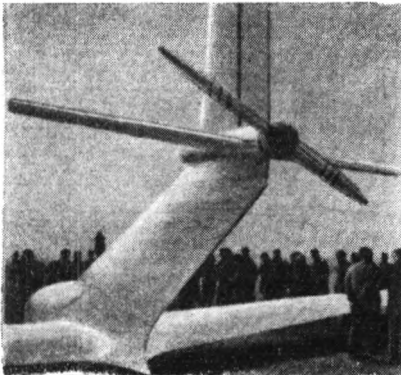
У Ліссабоні вигадали новий атракціон: бій бика з автомобілем. Головна мета атракціону — реклама автомобілів. Водій в цьому поєдинку грає досить пасивну, але дуже небезпечну роль. Його майстерності вистачає лише на те, аби відстрочити неминучий удар бика і повернути автомобіль так, щоб, принаймні, бик не міг його перекинути.

КОЛИ НЕ ВИСТАЧАЄ ШКІЛ...

Майже половина населення Мексики й досі неписьменна. Але ніяких державних заходів у цьому відношенні поки що не передбачається. Недавно 72-річний Лазаро Торру, власник ресторану, виступив з цікавою пропозицією: на всіх вільних місцях у містах і селах встановити дошки із зображеннями літер, цифр, знаків і цілих слів з малюнками, щоб діти, граючись біля цих дощок, змальовували їх і тим самим вчилися поступово читати та писати.

ПЕДАЛЬНИЙ ЛІТАК

Різних спроб збудувати літак, двигуном якого б стала мускульна сила пілота, було чимало, але досі ніхто не бачив такого літака в повітрі. Студенти університету Ніпон в Токіо на чолі із своїм професором Хідемаса Кімура вирішили здійснити ще одну таку спробу. Вони збудували літак з дерева, пластмаси й найлегших металів, вагою лише 50 кілограмів, і піднялися на ньому аж... на 2 метри.

КАЛЕНДАРСТВО ВСЕСВІТУ

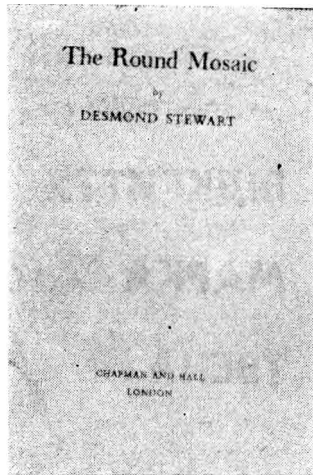
НАЙПОВІЛЬНИШИЙ ТРАНСПОРТ. Ним виявився автомобіль. Як показали статистичні дослідження, середня швидкість руху автомобілей в Парижі досягає лише 10 кілометрів на годину — і то лише завдяки тому, що там визначено так звані «блакитні вулиці», де не можна зупинятися довше, ніж на кілька хвилин. В інших містах, через перевантаженість їх автотранспортом, швидкість іще менша — в Ліоні 3,6 кілометра на годину (швидкість пересування диліжансами в XIX сторіччі була понад 10 кілометрів на годину), в Страсбургу 4, в Марселі 5,4, в Бордо — 9,2 кілометра. Перебудова вузьких вулиць неможлива, бо вимагала б астрономічних коштів.

Внаслідок тривалих «пробок» міського транспорту трапляється, що пожежні команди запізнюються за сигналами тривоги. Їм надано право в разі потреби розкидати на всі боки автомашини, що стоять вздовж тротуарів.

СКІЛЬКИ МОЖНА ТЕРПІТИ? Делегація індіанців з канадської провінції Квебек звернулася до парламенту з проханням наказати якийсь із кіностудій поставити ковбойський фільм, в якому негативними героями були б не індіанці, а ковбої.

ЦІКАВА ТЕМА. Священик однієї церковної парафії поблизу Лондона, занепокоєний поганим відвідуванням своїх проповідей, повідомив, що наступного разу він говоритиме про один великий сімейний скандал. Церква була переповнена, і священик виступив перед парафіянами з розповіддю про Адама і Єву.

**НЕЛЕГКА
ПРАВДА
ІСТОРІЇ**

Десмонд Стюарт. Кругла мозаїка. 1965.

Якщо спробувати однією фразою розкрити тему роману «Кругла мозаїка», який минулого року вийшов у Англії, то, здається, найточніше її можна сформулювати так: «Занепад Британської колоніальної імперії». Проте, звести зміст до цієї політичної формули, означало б перетворити художній твір на брошуру з історії.

Автор «Круглої мозаїки» — відомий англійський письменник Десмонд Стюарт з 1948 року постійно живе на Близькому Сході, який став другою батьківщиною для нащадка шотландських лордів. Саме там він став письменником, саме там відбувається дія всіх його книг. Стюарт лишився вірний Арабському Сходові і в своєму новому романі, який складає перший том задуманої ним трилогії «Зміна ролей». Місце дії книги — Єгипет; час дії — 1890—1918 роки.

Дозвольте, скаже читач, але ж фактичний занепад Британської

імперії відбувся значно пізніше — в середині ХХ століття. Це так. Але для письменника важливіше інше — показати, як руйнувалися її моральні підвалини в свідомості рядового англійця. Трошаться звичні, непорушні протягом століть ідеали, зникають ілюзії, лишається тільки гіркий слід пізнання істини, — все це побачив і розповів англієць, і через те можна без сумніву говорити про велику громадянську мужність письменника-гуманіста.

Стюарта перш за все цікавить буття людини в часі, закони зв'язку людини і суспільства. Особистість і невблаганний плин історії — ось головні герої його роману.

Своєрідна композиція книги. Пролог, який передує роману, дає ключ до розуміння задуму автора: археолог Джей Ломакс, який провадить розкопки в Єгипті, одержує від сестри телеграму, де йдеться про смертельну хворобу їхньої матері. Джей повертається в Англію, і мати віддає йому папери покій-

ного батька — Ендрю Ломакса. Джей, а разом з ним і читач, заглиблюється в історію родини Ломаксів. В романі автор відзначив лише вузлові моменти цієї історії, через те оповідь не тече плавно — книга складається з розділів-епізодів. Стюарт свідомо робить наголос на винесеній у заголовок мозаїчності побудови — на кожній сторінці точно зазначено рік, коли відбувається дія. Перед нами, ніби на екрані проекційного ліхтаря, постають картини з життя Ломаксів: одруження, народження дітей, перебування в Єгипті, повернення до Англії. Але ці картини найменше нагадують урочисто-статичні пожовклі фотографії з сімейного альбому. Під пером обдарованого художника вони набувають високого смислу і значення, люди, які постають перед нами, живуть, страждають, шукають.

Центральний персонаж роману — Ендрю Ломакс — безумовно вдався авторові. Оповідаючи історію прозріння Ломакса, маленького гвинтика в громіздкій британській колоніальній машині, Стюарт логікою художника переконує читача в неминучості наявних змін.

Офіцер флоту, вихований в традиціях англійського патріотизму, Ломакс потрапляє в Єгипет, де віч-на-віч зіштовхується з жорстокістю і свавіллям англійських властей. Відчуваючи, що він не може брати участі в каральних акціях проти арабів, Ломакс вирішує кинути військову службу з тим, щоб пізніше повернутися до Єгипту і стати корисним людям. «Наш обов'язок допомогти жителям цього посушливого неродючого краю. Я навчуся зрошувати землю, вирощувати хліб», — каже Ломакс дружині. Колішній карателю стає щирим помічником арабів. Так змінюються ролі. Ще в

пролозі автор вкладає в уста Джея Ломакса багатозначну фразу: «Кожен мусить визнати неминучість зміни ролей». Майже дослівно повторює цю ж думку лорд Локмодарт, чиновник, який займає в Єгипті високий адміністративний пост: «Я гадаю, такий урок історії — ті, хто під п'ятою сьогодні, завтра будуть володарювати».

Кращі люди Англії розуміють, що це так, але їх небагато. Наприкінці роману Локмодарт опиняється в лавах пацифістів, які засуджують першу світову війну. Ломакс, Локмодарт і прогресивний інтелігент-араб Ісмет становлять один полюс роману.

Інший полюс найпоєднаніше репрезентує майор Пікерінг — повний антипод Ломакса. Брутальний, жорсткий, цинічний, Пікерінг страшний тим, що він кат за переконанням, пригноблювач за вихованням. Араби для нього люди нижчої раси, майже тварини. Він із задоволенням розповідає про страту чотирьох арабів, котрих лише запідозрили у вбивстві англійського офіцера. «А інших відшмагали, — закінчує він свою розповідь, — і це буде їм доброю наукою». Пікерінг не розуміє, що історія вже внісела колонізаторам свій остаточний вирок: ніхто не спроможний стати на перешкоді історичній зміні ролей ні в житті, ні в літературі. І герой-завойовник, оспіваний в багатьох творах колоніальної літератури, виявляється в книзі Стюарта найвідворотнішим персонажем.

Роман «Кругла мозаїка» трагічний. Трагічний, незважаючи на спокійний, рівний тон оповідання. Трагічний тому, що трагічна доля Ендрю Ломакса. Йому не пощастило зробити того, про що він мріяв. Прагнучи принести людям користь, він увесь час відчуває себе частиною тієї несправедливої і безжалісної системи, яка ув'язняла Ісмета в тюрму, системи, якій служив Пікерінг і яка перетворила Єгипет на підсобне господарство для метрополії. Трагізм становища Ломакса ускладнюється ще й тим, що він самотній у приватному житті: навіть дружина не розуміє і не хоче зрозуміти його поривань. Її цікавлять тільки гроші.

І все-таки до кінця своїх днів Ендрю Ломакс не здається. Він продовжує робити свою справу, дуже потрібну людям, незбагнений навіть цими людьми.

Але настає пора змін: відгомін Жовтневої революції 1917 року в Росії вже долинув до Британії.

Глибоке розуміння законів суспільного розвитку, суворий історизм у добиранні фактів та вміння створити типові характери — ці сильні сторони книги дають нам

ВІДКРИТТЯ МАРКА ТВЕНА

Марк Твен. Пригоди Гаклберрі Фінна. 1966.

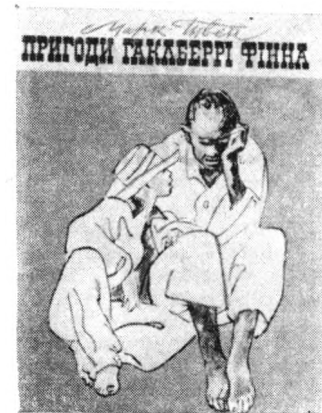
І на батьківщині, і поза нею — шлях до справжнього визнання по-різному пролягає у різних письменників. Дата п'ятимого, глибинного знайомства з письменником (звісно, з великим письменником) далеко не завжди збігається з початком читачької прихильності до нього. Джек Лондон, скажімо, з усіх західних письменників найпопулярніший на Україні, але попри це Лондонів стиль, своєрідність його творчого почерку назагал залишаються невідомими нашому читачеві. Рецензуючи 1928 року перші 10 томів українського зібрання творів Дж. Лондона, С. Родзевич висноував, що «Лондоністична, художника слова — не виявляють... українські переклади». З невеликими корективами цю думку можна повторити й зараз.

Джек Лондон — це лишень приклад. Про багатьох інших

підставу говорити про неабиякий хист Стюарта-епіка.

«Кругла мозаїка» — велике соціально-критичне полотно. Стюарт пише чіткими, великими штрихами. Він швидше графік, ніж живописець, — на його палітрі переважають виразно контрастні фарби. Але це не перешкодило йому відтворити вічно мінливе лице часу.

Г. АНДЖАПАРІДЗЕ

класиків можемо сказати аналогічне: до Валеріяна Підмогильного не знала Україна справжнього Мопассана, до Миколи Лукаша не знала справжнього Бокаччо, і не знає справжнього Сервантеса — знову-таки до М. Лукаша, що обіцяє за рік-два явити нам достеменного «Дон-Кіхота».

Не виняток і Марк Твен. Ледве чи знайдеться на Україні бодай один читач, не знайомий з пригодами Тома Соїєра та Гаклберрі Фінна. Ще на початку століття вперше ступив на українську землю Гак Фінн — у 1908 році майже одночасно вийшло два переклади, у Львові (В. Держирук) та в Києві (Н. Грінченко). Перший — такий собі ремісничий виріб, другий — цілком пристойною мовою написаний і, далєбі, живіший за деякі навіть сьогочасні переклади, хоча щодо точності збереження смислових та образних нюансів первотвору

це вже етап давно перейдений. Далі йде ряд видань анонімних і неанонімних, з англійської і російської, більш-менш повних і скорочених. 1937 р. з'являється передостанній переклад, Миколи Іванова, двічі (1948 і 1956 рр.) перевиданий і щоразу нещадно обпатруваний і перекручуваний редакторською рукою, якій було байдуже і до суті оригіналу, і до мови перекладу. Назагал беручи, знайомство наше з Гаком зводилося до інформації його про свої пригоди, але образ Гака Фінна як і негра Джіма — були лише бліді відстаннєві тіні, що, так само, як і колоритні побутові сцени життя на Міссісіпі, втрачали в перекладі свою тривимірність.

Нарешті цього року виходить новий переклад «Пригод Гаклберрі Фінна», пера Ірини Стешенко. Переклад свідомо протитрадиційний (маючи на увазі традиційне — від рівня попередніх перекладів — сприйняття М. Твена), і водночас переклад у руслі іншої традиції, недавно оживленої, — традиції максимально наближувати читача «до мовних джерел» письменникових. М. Лукашеві довелося бути у наші дні тим «першим хоробрим», що своїм «Декамероном» довів повнослушність цієї другої традиції, довів, незважаючи на опір окремих могікан теорії буквалістично-мертвотного перекладу.

Ірині Стешенко з її Гаком теж не одразу була зелена вулиця. Але перемога — ось вона: 30 тисяч (тільки 30, на жаль) примірників цієї книжки, і сотні тисяч «новонавернених», що вперше відкриють для себе красу і силу Твенового слова.

Щоб одержати творчу перемогу, перекладачці треба було спиратися на такого могутнього спільника, як сам Марк Твен. Коли з'явився друком Твенів роман (1884 р.), більшість американських критиків аж нетямлась, вшукуючи чимдошкульніші епітети на адресу твору та мови, якою його написано: «непристойний мотлох», «шкідливий і злочинний роман», гумор у романі «дешевий і вульгарний» — ось так тоді писалося. Не легко пробивався цей твір до визнання у

Сполучених Штатах, злочинники його не перевелися там і досі. Але вистачить лишень цієї цитати для «апофеозу»: «Усе новітнє американське письменство вишло з однієї книги Марка Твена, яка називається «Пригоди Гаклберрі Фінна». Так сказав Ернест Хемінгуей.

«Пригоди Гаклберрі Фінна» — вершина творчості М. Твена. Цей твір приніс у велику літературу справжню, не підсолоджену під пуританські смаки «недільних шкіл», живу Америку, з її соціальними та расовими проблемами, з її людьми. Як сюжет роману перехлюпує через однопланову заокругленість, так і мова його трощить ті перетинки, що їх встановила стапова упередженість. «Мова нації — явище широке. Вона не вичерпується манерою розмовляти, яка властива освіченій жменьці людей», — писав М. Твен. Реалістична об'ємність твору спонукала письменника протиставити книжній висушеності мови свіжість і оригінальність народного слова. Поезію казок і легенд, ліричну емоційність, гумор та іронію, інтонації живомовності — ви чуєте, коли говорять Гак або негр Джім.

Надзвичайно важке завдання стояло перед перекладачкою — знайти в українській мові щось рівновідповідне просторічним та діалектним елементам мови героїв М. Твена. В перекладах ці елементи прийнято тією чи тією мірою «списувати» за неперекладністю; у даному разі так, однак, не є. І це тому, що перекладачка обіруч почерпує з неосяжних масивів народномовної української стихії, не оглядаючись на можливі застережні стилістичні позначки до багатьох слів та зворотів. Праця І. Стешенко підтверджує ту незаперечну істину, що в мові, поки вона жива, немає остаточно відмерлих форм: контекст може покликати до «оказійного» життя будь-яку з них.

Проте, як високо не оцінювати майстерність нашої перекладачки, не можна обмежитися самими окличниками. Захоплена віднайденим нею мовно-стильовим потоком, перекладачка часом аж перенасичує мову фольклорною

образністю, нарощуючи її й там, де оригінал не дає на те підстав (не говоримо тут про випадки цілком виправданої заміненості чи переміщення образів). І це, бува, справляє враження мовної орнаментики, барвистості заради барвистості. Але ці надмірності аж ніяк не характеризують перекладу, — навпаки, для нього характерна саме та здорова захопленість, без якої справжнє мистецтво неможливе.

Сказати, що мова в художньому творі має братися, як процес, а не як закінчена «даність», що слово має бути в русі, а не в статці — це не бозна-яке втаємничення в секреті поетичної творчості. Кожен художній твір мусив би доводити це. Тимчасом дуже багато письменників, а ще більше перекладачів дають докази «від супротивного», забуваючи, що крім слова творчого, є ще слово позамистецьке, коли його, слово, не переживають щоразу в новому контексті, коли заспокоюються на шаблоні, коли слово зводять до абсолюту, а тим самим і убивають. Позитивних прикладів творчого підходу до слова не густо; може, найяскравіші з останнього часу — в оригінальній літературі «Зав'язь» Григора Тютюнника, в перекладній — «Декамерон» Бокаччо. Тепер додалися сюди ще Твенові «Пригоди Гаклберрі Фінна».

Що це означає конкретно? Та от коли перекладач замість елементарного «посміховищем стати» скаже «на посміховище здатися» або замість «похилились на всі боки» вжне «покривилися куди попадає».

Що це означає порівняльно? Ось приклади з двох видань, 1956 р. і 1966: сів на ріг плота — всадовився на краєчку плота, вивчати напам'ять — товкти напам'ять, билися та стрибали — наскіпувалися один на одного, відьми зачарували його — відьми обійшли його чарами.

Що це означає в контексті? Ось як було (включаючи перекручення змісту оригіналу): «А жінка почала знову розповідати, який тепер скрутний час і в яких злиднях живуть вони, і як вільно поведуться тут пацюки, немов

то вони хазяї будинку... і так далі і так далі — так що, нарешті, мені одлягло від серця. Вона все ще говорила про пацюків. Шохвилини, мовляв, який-небудь пацюк витикає носа з щілини в кутку».

І ось як стало: «А вона як почала розводитись — які нині тяжкі часи настали, та як їх із чоловіком злидні обсіли, та як зухвало бігають шури у них у халупі, та як пішла, як пішла — що вже я за свою тривогу почав забувати. А щодо шурів, то так воно й було. Я сам бачив, як один з них раз у раз вистромляв носа з діри в кутку».

У творчості Ірини Стешенко «Гак Фінн» — це явище принципово нове, це вищий шабель, стоячи на якому, їй дається свіжим оком глянути і на свій попередній доробок, і надалі мистецькіше її правдивіше відтворювати інші шедеври світового письменства. Перед нашими перекладачами стоїть одне з найвідповідальніших завдань — дарувати українському народові повного Шекспіра. Ірина ж Стешенко з сучас-

них перекладачів найбільше праці віддала великому англійському драматургові і, очевидно (хотілося б!), ще не раз звертатиметься до нього і в майбутньому.

Принцип підходу до мови, як до творчості (що зовсім не рівнозначне словокуванню!), — той стильовий принцип, у згоді з яким перекладено «Гака Фінна», — єдино правильний, щоб перекладати Шекспіра, справжнього Шекспіра, і наче спеціально для цього створений. Американський письменник Ф. Стоктон зауважив про М. Твена: «Він артистично володіє всіма засобами мови, але саме сміливість надає як його мові, так і його винахідливості неповторну силу й принадність». До Шекспіра ці слова можна віднести ще й з епітетом — «безоглядна сміливість». Ірині Стешенко, що зважилась на творче відкриття Марка Твена, гріх був би не ступити ще крок — до безоглядної сміливості Шекспіра. Сподіваємося, що так і буде.

Ростислав ДОЦЕНКО

САХАРА БЕЗ ВИГАДОК

Я. Р. Вавра. Міцний кулак туарегів. 1966 р.

Сахара — найбільша пустеля на земній кулі — має площу близько 7 мільйонів квадратних кілометрів. Безмежний простір цього піщаного моря, позбавленого води й рослинності.

Як живуть люди в таких умо-

вах, як працюють всі ті, хто населяє пустелю: бербери, туарегі, араби? Що примушує їх знову й знову кидати виклик примхливій природі?

З дитинства фантастична пустеля збуджує нашу уяву, і все

написане про неї, викликає неабиякий інтерес.

Тим-то вже з цього погляду можна передректи успіх книзі «Міцний кулак туарегів» Ярослава Раймунда Ваври, яку нещодавно випустило у світ видавництво «Молодь» у перекладі Ганни Пашко.

Допитливий читач багато про що дізнається з цього твору. Чеський письменник, який у своєму слові до читачів розповідає, що тричі побував у Сахарі, виступає перед нами не як турист, а як справжній знавець життя цієї пустелі, виступає як художник, що досконало вивчив Сахару і може не тільки відкрити читачеві чимало таємниць своєї давнини, але й дати досить живу картину сучасного життя її жителів.

Для цього Я. Р. Вавра обрав форму художнього твору. З одного боку книга відтворює історичні епізоди, які письменник малює, спираючись на народні оповідки і давні літописи хариджитів (прихильників мусульманської секти, що виступала за обмеження влади халіфів), а з другого — це художньо досконалий твір з гострим і захоплюючим сюжетом.

Важко сказати, що перемогло в книзі, її історичний чи художній аспект, фактичний матеріал чи змальовані письменником характери людей.

Загалом книга залишає приємне враження в міру щасливим сполученням історизму і белетристичності, а також політичною, соціальною характеристикою подій і соковито образною мовою. Отже, не лише точними побутовими прикметами, переплетенням поетичних легенд і оповідок, знанням звичаїв племен, а й самою інтонацією розповідання, особливостями мислення героїв, Вавра досягає успіху.

Історія про жорстокого шейха уаргельської Шаанби Бен Манзура, який підступно позбавив життя славетного царя ахагарських туарегів, і про помсту за той злочин належить до найтуповіших подій Сахарі дев'ятнадцятого століття, — в цьому нас запевнив письменник, починаючи твір. Але одночасно ми дізнаємось і про пригоди трьох хлопців з Тріполі-

ель-Акса. Один з них — чорношкірий чотирнадцятирічний Карембу з мідним нашійником, на якому вирізьблено ім'я його пана. Такі нашійники носять тут усі раби. Раби й корови. Раб — цінна річ, адже його купують і продають. Карембу прудконогий, меткий, розумний хлопець, він змалку живе в Тріполі. Його пан — вельмишановний марабут (член мусульманського релігійного братства) Сіді Захаріаш — мулла мечеті — центру школи малікітів. На величезній території Північної Африки існують два табори, два відгалуження мусульманського віросповідання. Одне з них — малікіти, друге — ганіфіти. Проповідник-марабут Захаріаш — колишній професор університету Аль-Азгар в Каїрі. Захаріаш вчився в Парижі, він зрозумів, що пробудження національної самосвідомості є рушійною силою прогресу в Африці. Саме через це падишах зажадав, щоб він або зрікся цих ідей, або виїхав на чужину. Тоді професор Захаріаш відмовився від усіх титулів, від багатства й оселився в Тріполі як звичайний мулла. Ця розумна, мудра і благородна людина стає наставником трьох юних героїв книжки. Він розповідає хлопцям про Пунічні війни, про падіння Карфагена під натиском римських легіонів, про історію племен і народів Сахарн. Розповіді Захаріаша становлять історичну основу твору.

Щоправда, іноді автор переобтяжує твір цими розповідями, надає їм дещо академічного характеру, і тоді вони стають надто складними для підлітків Карембу, Гасана і Бабули.

Хоч письменник і не дуже заглиблюється в психологію своїх юних героїв, але малює їх яскравими фарбами. На противагу Карембу, малий Гасан — ніжний і тендітний. Він син торговця збіжжям на Хлібному ринку. Батько влаштував Гасана до майстерні Махмуда Алі, що мав славу найпершого гаптаря Тріполі.

«Стусани сипалися на малого з ранку до вечора, бо Махмуд Алі бив Гасана ще й з цікавості: чи довго витримає це хирляве хлопчисько? Гасан дратував Махмуда своєю витривалістю...»

Одного разу Махмуд ледве не вбив хлопця, але Гасан лишається живий, і біля нього знов його любі друзі Карембу й Бабула. Останній високий і тонкий, мов тичка від шатра. Вісімнадцятилітній довганий цілий день гасає по місту, продаючи варені баранячі голови. Цей юний бербер завжди всміхається, всміхається всім однаково привітно, і, може, тому всі в місті вважають Бабулу дурником. Проте, як ми бачимо далі, це поверхове враження.

Згодом Захаріаш бере трьох юних друзів в далеку подорож на прощу в Кайруан, справджується мрія хлопців про морські пригоди. Про кожне місто, яке вони відвідують, Захаріаш розповідає їм незабутні легенди й історії. Захоплюючі події, що відбуваються в книзі, не залишають читача байдужим, і ці події загартовують юних героїв. На могилах під Кайруанськими мурами Гасан мало не потрапляє до рук розбійників, яких, як виявляється, очолює його колишній хазяїн Махмуд Алі. І хоч останній зникає з Кайруана, його ім'я знов і знов згадують у цій частині Африки, бо згодом він із своєю бандою бере в полон знаменитого Аменохала, великого шейха туарегів. Автор відтворює епізоди боротьби, що точиться в пустелі, розповідає, як європейські загарбники облупують тентами колоніалізму народи Сахарн, сіють розбрат і ворожнечу між племенами, використовують релігійні забобони як могутню зброю для придушення національної самосвідомості.

Сахара стає ареною кривавої й жорстокої боротьби, ареною складних соціальних конфліктів. Один з них — ворожнеча між туарегами і арабами.

Марабут Захаріаш, який краще за інших розуміє становище, робить все можливе для врятування Аменохала, але шейх Бен Манзур після втручання Махмуда Алі власноручно страчує полоненого.

Тим часом наші юні герої разом з караваном мандрують по пустелі. Нескінченно довгою здається ця подорож, та нарешті вони дістаються до безводного Ергу. Під час цієї подорожі мужніють герої книги, адже той, хто хоч

раз перетнув на спині верблюда Сахару з півночі на південь, може вважати, що витримав пайтяжчий іспит у житті. Та й читач тим часом збагачує свої знання, бо пізнавальна цінність саме цих розділів надзвичайно висока. Вони не тільки дають широке уявлення про неписані, але непорушні закони племен, про жорстокість боротьби і характер стосунків між людьми, про віроломність природи й уклад життя, але й оголюють суспільні конфлікти і показують джерела їх виникнення.

Вже перша зустріч з туарезькими аристократами змушує Гасана і Бабулу до кінця зрозуміти ганебність невільництва. 15-річний туарезький панч не розуміє, як це Гасан і Бабула можуть дружити з рабом Карембу, адже раб — це річ.

Саме Бабула тоді рішуче каже панчеві:

«— Якщо релігія каже, що всі люди рівні, бо не існує закону божого спеціально для вельможного панства, не існує закону божого спеціально для простого люду, то значить, не існує закону божого для раба. Чому ж ви називаєте декого рабами й зневажаєте цих людей? Коли ж хто і поневолив іншого, аби нажитися з його праці, й гребує поневоленням, аби виправдати свої злочини, то чому йому не спаде на думку гребувати і людьми праці свого поневоленого? Він керується законами, які сам вигадав, бо вони йому вигідні!»

Довідавшись про це, Захаріаш схвилювано мовив:

«— Карембу, мій хлопчику, підійди до мене! Прикро, що Бабула так просто указав дорогу мені, старому. Насправді ж ти ніколи не був у мене рабом, і я, мабуть, ніколи не зловживав своїм правом. Тільки те, що турки заборонили мені мати власних учнів і що я з твоєю допомогою обходив цей закон, затримувало тебе в неволі. Відтепер ти вільний! Бабуло, перепиляй мерщій нашійник своєму другові!»

Гасан, який саме зажурено зайшов до намету й став свідком цієї розмови, зворушено сказав:

«— Гадаю, що я побачив світло на цій похмурій землі.»

Під час агелі (свята молоді) троє хлопців співали разом з усіма. Тоді ж Гасан, Карембу і Бабула з подивом дізнаються, що в туарегів матері навчають дітей, бо вони освіченіші за чоловіків, і що очолює туарезьких лицарів молода і вродлива султанша Фетум, дружина закатованого в полоні Аменохала. Саме вона дає клятву помститися і очолює загін туа-

регів-месників. Гасан, найслабший колінь з-поміж триполійських хлопців, стає бііцем добірного ударного загону Фетум. І саме Гасан і його друзі Бабула й Карембу відіграють як розвідники вирішальну роль у бойовій операції, що завершується перемогою туарегів. Табір Бен Манзура розгромлено, його самого вбито, а жорстокого розбійника Махмуда

Алі взято в полон. Свое життя він скінчив на шибенці.

«Міцний кулак туарегів» — вже не перший твір Ярослава Раймунда Ваври про країни північноафриканської пустелі. Складні міжнародні і суспільні конфлікти в його творах показані з позиції людини, якій неприємні імперіалізм і колоніалізм.

А. НАУМЕНКО

«Весь мир» (на українском языке)

Адреса редакції: Київ, вул. Орджонікідзе, 2. Телефони: секретаріат К-3-44-85, відділи: К-3-20-82.

Видавництво «Радянський письменник».

Рукописи обсягом до друкованого аркуша не повертаються.

БФ 07229. Підписано до друку 15/Х 1966 р. Формат паперу 60×92. Фіз. друк. арк. 20.

Умовних друк. арк. 20. Тираж 35 044

Ціна 60 коп. Зам. 05579.

Видавництво і комбінат друку «Радянська Україна». Київ, Брест-Литовський проспект, 94.

СВЯТ-ВОТА-ᠰᠪᠢᠶᠠᠲᠤ
БҮХ ДЭЛХИЙ
·TO'AN THE GIO·
विश्व-عالم·DUNIA
VERDEN·VÄRL-
DEN·عالم·O MUN
DO·MAAILMA·
OLOΣ O KOΣMOΣ
·DE WERELD·
DÜNYA·دنيا·